

Russ

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

Наш језик

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. X св. 1—2

Buch-Bleich

PG

1224

AIN37

Sm.2

v.10-11

Exata

LIBRARY
JUN 27 1960
UNIVERSITY OF CALIFORNIA
BERKELEY

БЕОГРАД 1960

САДРЖАЈ

	Страна
1. М. Стивенковић: Стварање дужине претходног самогласника или прелаз <i>л у о</i>	1—9
2. М. С. Московљевић: О називима неких пољопривредних алатки	10—17
3. Св. Марковић: <i>Зайослен, зайослѣње</i> или <i>зайослен, зайослѣње</i>	18—23
4. Берислав М. Николић: О неким особинама стила и језика Милана Богдановића	24—28
5. Живојин Ситанојчић: Једна врста непотпуних реченица код савремених писаца	29—43
6. Михаило Павловић: Настава српскохрватског језика у Француској	44—54
7. Душанка Игњатовић: О роду именице <i>бол</i>	55—59
8. Звездана Павловић: <i>Једноличийи, једнодудийи, њримирыйи, седмирийи</i>	60—63
9. Ђорђе Трифуновић: <i>Свила ѡавлија</i>	64—65
10. Језичке исуке	66—68

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Одговорни уредник академик д-р АЛЕКСАНДАР БЕЛИЋ
Секретар Уређивачког одбора д-р Берислав М. Николић

Научно дело

ИЗДАВАЧКА УСТАНОВА САН

БЕОГРАД

1960

Слог Издавачке установе „Научно дело“, Београд, Вука Караџића 5
Штампа и повез Графичког предузећа „Академија“, Космајска 28, Београд

*Професор д-р Александар Белић, иреј-
седник Српске академије наука, оснивач
и главни уредник часописа „Наш језик“,
иреминуо је 26 фебруара 1960 године. Овај
велики губијак задесио је нашу науку у
иренујку кад је ова свеска већ била ој-
ишамјана.*

Уредништво

СТВАРАЊЕ ДУЖИНЕ ПРЕТХОДНОГ САМОГЛАСНИКА ИЛИ ПРЕЛАЗ Л У О

За неколико последњих година код нас је, на овоме месту¹ и у загребачком Jeziku², питању границе слога обрађено релативно доста пажње, истина више с практичне стране, у вези с правописним проблемом стављања знака (-) за преношење једног дела речи у следећи ред, али не само са ове него и са суштинске стране. У једном своме прилогу расправљању овога проблема³ ја сам истакао да граница слога не зависи само од једног него од више момената, а да су од свих њих најважнији квантитет самогласника претходног слога и природа сугласничких скупова у средини речи, дакако у вези са редом којим поједини сугласници у тим скуповима иду један за другим. А иако се при одређивању те границе досад углавном узимао у обзир само овај други моменат, и раније је такође истицан значај и онога првога. У најпознатијој код нас, нешто раније објављеној студији проф. А. Белић је, полазећи од саме природе сугласника, утврдио фонетску границу,⁴ али је притом истакао да и други моменти, између осталих и дужина самогласника, могу условљавати друкчију границу слога⁵. А Б. Милетић је у својој фонетици нашег језика⁶ посебно нагласио значај улоге квантитета нарочито претходног, а унеколико и потоњег, слога за

¹ Наш језик књ. V н. с., 103-117, 118-125 и 151-164.

² Jezik 2, 54-57 и 57-59.

³ Наш језик књ. VII н. с. 14-30.

⁴ А. Белић, Граница слога у српскохрватском језику. — Зборник у част Богдана Поповића. Београд 1929, 273—286.

⁵ Исто, стр. 285.

⁶ Бранко Милетић. Основи фонетике српског језика. Београд 1952, стр. 56.

одређивање границе међу њима, па ипак је, и поред тога, за утврђивање ове границе опет узео само природу сугласника.

Претежност улоге квантитета непосредно претходног самогласника при одређивању границе слога и над природом сугласника потврђују и извесна отступања од вршења промене сугласника *л* у *о*, која и нису никаква отступања, него случајеви у којима није било фонетских услова за вршење гласовне промене о којој је реч. У њима, пре свега, *л* није било на крају слога, јер је дужином претходног самогласника одбачено с краја претходног на почетак наредног слога. А, што је од још већег значаја, оно је, добијањем дужине непосредно претходног самогласника, лишено елемената који су иначе условљавали његов прелаз у самогласник.

Сматра се да стање које је добивено променом сугласника *л* у *о* није остало неизмењено у свим случајевима где се та промена извршила због тога што је акутност овог гласовног процеса била ограничена на релативно кратак временски период од, вероватно, свега неколике десетине година (пред крај XIV века). Та је околност одиста овде могла утицати, и утицала је на бројна отступања. Само се у маломе броју категорија речи и облика једном добивено стање очувало, а у више њих сугласник *л* се употребљава тамс где се и по пореклу налазио напореда са *о* које је од њега добивено; подједнако је, напр., обично: *шдѣал*, *дбал*, *чѣл*, *бѣјел*, *цѣјел*, *срлце*, *крѣлце*, *анђелскѣ* и: *шдѣао*, *дбао*, *чѣо*, *бѣо*, *цѣо*, *срѣце*, *крѣце*, *анђескѣ*, или се у потпуно идентичним примерима као што су: *дѣба*, *жѣока* и *сѣдба* стање са извршеном променом у једним случајевима и данас чува, а у другима се такве речи употребљавају у првобитном облику, са сугласником *л*, у *жѣлба* и *мѣлба*, рецимо. Карактеристично је да и у овим случајевима често имамо разлику у квантитету вокала непосредно испред овога *л* и испред *о* које је од њега добивено; испред *л* овај је вокал обично дуг, а испред *о* је редовно кратак. И та разлика у квантитету овде говори о неједнаким условима за чување првобитног стања са сугласником *л*, односно за употребу речи са самогласником *о* које је од њега добивено.

Већ смо рекли да је краткотрајност активности гласовног процеса о коме говоримо и сама собом, како се то обично истиче, могла условити враћање првобитног гласа на старо место и пошто је једанпут већ био прешао у други глас. За стране је речи, на

првоме месту, које су у наш језик ушле после епохе претварања *л у о*, као и за оне што су од њих изведене домаћим наставцима (мислим на речи какве су *бокал*, *мејал*, *генерал*, *маршал*, *бокалски*, *мејални*, *генералски*, *маршалски* и сл.), — сасвим разумљиво што се употребљавају у облику у коме су основне речи примљене, тј. у облику са сугласником *л* на крају слога. А и не само за стране већ и за домаће речи није немогуће каснијим настанком или утицајем системе, тј. аналогизом, објашњавати да се по нека или по више њих никад нису употребљавале у облику с промењеним *л у о* — ни у случајевима када је тај глас несумњиво био на крају слога. Такође је природно претпоставити да се касније, чим је осећање за дотичну промену изгубљено, основни глас могао вратити на своје место и у облицима речи у којима се он већ био изменио. Такво се објашњење намеће за све случајеве у којима се *л* јавља на крају речи, рецимо, где су услови за његову промену у време кад се она вршила, и тамо где се вршила, несумњиво постојали. Исто се тако може тврдити да у примерима какви су: *авалски*, *колски*, *обалски*, *школски* и сл. сугласник *л*, иако је на крају слога, остаје зато што семантика тих речи (у овоме случају семантика речи *Авала*, *кола*, *обала*, *школа*) налаже да се у њима чува крајњи сугласник општега дела.

Познато је да је употреба речи у облику с основним гласом или с оним у који је прелазило гдекад везана за различна значења; *џапи*, нпр., на руци имају само облик са *л* а *џаоци* у точка на колима опет — једино са *о*, иако је раније, пре прелажења *л у о* облик те речи у оба случаја, сигурно, био исти. Па онда *селски*, тамо где се употребљава, значи *који њријада одређеном селу*, док *сеоски* има више значење описног придева. А, најзад, ни *грлице* и *крилице* нису данас сасвим еквивалентни са *гроце* и *кридоце*, зато што је у њихову облику са *л* призвук хипокористичности нешто наглашенији, а у облику са *о* колико-толико те речи звуче архаичније, или су бар у сваком случају везане за одређени стил, за стил народних десетерачких песама, нпр. (исп.: Па му стаде ногом под *гроце*. — И баци је на *криоце* мајци). Али је тешко претпоставити да су ове једва осетне, више стилске него семантичке нијансе условиле могућност двојакних облика истих речи. Према нашем схватању, та је могућност, уопште узев, пре везана за двојаке фонетске услове. У сваком случају има основа да ове случајеве истак-

немо више као карактеристичне по томе што у њима сем разлике у једноме гласу имамо још једну. — фонетску разлику, а наине — разлику у дужини слога који му претходи.

У чињеници што у речима, односно у облицима речи исте категорије, у једном случају имамо један глас, а у другоме други, и уз то обично с једним гласом везану једну, а с другим другу дужину непосредно претходног вокала — ми видимо неједнаке фонетске услове за само вршење гласовног процеса о коме је реч. Мислим овде на примере типа *грџце* и *криџце*, с једне, и *гџоце* и *криџце* — с друге стране. По нашем се схватању једино овим може објаснити зашто је у: *бѣлца-бѣлцу-бѣлцем-бѣлци-бѣлцима*, *йѣлца-йѣлцу*; *жѣлца-жѣлцу*, *Прѣйѣлца-Прѣйѣлцу* и сл. примерима сугласник *л* остао неизмењен „на крају слога“, ако је, тј. био на крају слога, у време вршења промене *л* у *о*. У облицима прве именице која је изведена од придева *бѣль*, с изворно дутим, дакле, вокалом у корену, сугласник *л*, по нашем мишљењу, ни раније ни касније није био на крају слога. А да је *л* после губљења полугласника иза њега у облицима *йѣлца*, *йѣлцу*... (од *йѣлца*), некадашње *йѣлѣца-йѣлѣцу*, припало претходном слогу и тако доспело на његов крај — у то не може бити никакве сумње, али се поставља питање да ли је оно у томе положају остало до епохе вршења промене *л* у *о*. На то се питање, када је реч баш о овим случајевима, намеће негативан одговор. У већем броју оваквих примера, у свима онима у којима је дошло до стварања дужине вокала испред њега, која се на њ пренела управо с овога гласа, на коме је била после губљења полугласника, — *л* је том дужином одбачено на почетак другог слога и услед тога није ни дошло до његове промене у *о*, нити је до ње могло доћи услед губљења самогласничких елемената који су се садржавали управо у тој дужини. То се, истина, не може рећи за све овакве примере, јер је у неким од њих, у *калаца* (према *калац*) и *кошалаца* (према *кошалац*), у *молба* и *жалба* (од *мољба* и *жаљба*), рецимо, самогласник испред сугласничке групе с гласом *л* на првом месту остао кратак. (Он је такав бар у свим речницима, а и у више говора наших). И то опет говори да је аналогична у оваквим примерима реметила стање које је проистицало из фонетских услова. Највероватније је да је до стварања дужине и овде долазило, па се поново скраћивање вокала пред сугласничком групом у зависним падејима извршило под утицајем онога што имамо у номинативу јед-

нине. Али баш због тога што је аналогја овде, било у једном било у другом правцу, морала реметити фонетске односе, ми као најкарактеристичније не наводимо ове него, пре свих других, примере зависних падежа од именица које су изведене наставком *-ац* од глаголског радног придева, у којих се сугласник *л* чува неизмењен у *о*. Тих примера, како је познато, нема много. Они су, свакако, малобројни према примерима у којима место *л* редовно имамо *о*. И што је најзанимљивије вокал испред *л* у њима је увек дуг. Ово је раније запазио др. Драгутин Боранић. Он једино, колико нам је познато, у последњим издањима свога правописа (в. издање од 1951, стр. 23), истиче да је у примерима ове врсте чување сугласника *л* везано за дужињу непосредно претходног вокала. У осталим се приручницима, граматикама и правописима, код нас говори да се ту *л* обично јавља у примерима с једносложним основама, да га срећемо углавном у случајевима дотичних именица изведених од глагола са значењем стања, тамо наравно где су ове именице изведене преко већ попридевљених радних придева итд. И у свему томе има само по нешто тачно. То се види одмах када се наведу примери: *знáлца-знáлцу*, *йрélца-йрélцу*, *шкáлца-шкáлцу*, *йогорéлца-йогорéлцу*, *неваљáлца-неваљáлцу*, *усшáлца-усшáлцу* (Вук има и *усшáоца*). Али нити су сви ови примери с једносложном основом, нити сви они значе носиоце стања (или особине) које се казује основним глаголом. А опет их има већи број типа *йрегалац-йрегаоца*, у којима се, мада означавају носиоца стања, извршила и, једном извршена, до данас очувала промена *л у о*. И зато се може рећи да је за њих најкарактеристичније оно што је уочио Боранић. Само то није довољно, јер ни он не даје никаквог објашњења за ова отступања од онога што имамо у неупоредиво бројнијим примерима типа: *браниоца-браниоцу*, *вршиоца-вршиоцу*, *гонцоца*, *даваоца*, *жешћеоца*, *крчиоца*, *молиоца*, *носиоца*, *йодносиоца*, *руководиоца*, *сиасиоца*, *шаоца* итд., итд.

Када се они први примери пореде са овима другим, одмах пада у очи да је у свима првим, без изузетка, вокал на крају основе дуг, а у другима је тај вокал редовно кратак. А ако се пође од схватања да сугласник *л*, као сонант, у положају испред другог сугласника припада слогу са кратким вокалом испред себе, а иза дугог вокала слогу иза себе, онда постаје јасно да у ова два случаја нисмо имали исте услове за прелаз сугласника *л у о*. Овај је сугласник, дакле,

био на крају основе и на крају слога у исто време — само у случајевима где му је претходио кратки самогласник, јер је ту садржавао у себи вокалске елементе добивене од изгубљеног полугласника иза себе; и ту само он је прелазео у *o*. Међутим, сугласничке групе са сонантом на првом месту иза дугих самогласника целе припадају другој слогу¹. Наравно, и када је тај сонант *л*, граница слога је непосредно иза вокала а испред овога гласа, што значи да он онда није на крају (претходног) него на почетку (наредног) слога. Зато и кажемо да овде није било услова за његов прелаз у *o*. А за овим се намеће потреба да се одговори и на питање откуд разлика у дужини вокала на крају основе код именица истог типа, изведених истим наставком од истог основног дела.

У глаголског облика (радног глаголског придева) од којег су ове именице изведене те дужине у српскохрватском књижевном језику и говорима који чине његову основицу уопште нема; првобитно ње није било ни у именица изведених од тога облика наставком *-ац*, него се она, како је познато, јавља као последица губљења полугласника из међусугласничког положаја иза сонанта *л*. Не треба, наравно, помислити да је до појаве ове дужине дошло одмах после нестајања полугласника. Између ова два фонетска процеса протекла су најмање цела три века (XI—XIV), као што су се и друге гласовне појаве условљене губљењем полугласника из отвореног слога, између осталих и прелаз *л* у *o*, јављале доста дуго после појаве која их је условљавала. А ове се две појаве, које и иначе једну с другом овде повезујемо, временски углавном поклапају. И зато оне, по нашем мишљењу, једна другу искључују. Где се пре јавила дужина вокала, она је отклонила услове за претварање сугласника *л* у *o* и до њега није дошло; а тамо где је *л* прво прешло у *o*, онемогућено је стварање дужине непосредно претходног вокала². До дуљења вокала (пред сугласничком групом са сонантом на првом месту), заједничког чакавском и штокавском дијалекту, могло је по проф. Белићу³ доћи и у посебном развоју свакога

¹ Ја овде опет упућујем на своје гледиште изнето у Нашем језику књ. VII, н. с., стр. 20), као и на овде већ споменуте констатације проф. Белића и Бр. Милетића о улози дужине вокала у одређивању границе међу слоговима.

² Исп. и А. Белић, Периодизација српскохрватског језика. — Јужнословенски филолог XXIII, стр. 10.

³ Zbornik u slavu Jagića. Berlin 1908, str. 454.

од њих, што значи после почетка XIV века, докад је њихов развитак текао заједно. Баш на основу овога што смо изнели, може се, мислим, са сигурношћу тврдити да се дужина вокала испред сонанта на почетку сугласничке групе почиње јављати тек у XIV веку. У примерима: *зна̋лца, њре̋лца, њк̋лца, нева̋лца, њгор̋лца, њс̋лца* дужина је, свакако, била формирана пре преласка *л у о*, и она је управо и онемогућила ову гласовну промену. А у време када се овај прелаз вршио (у другој половини XIV века) ње још није било на вокалима непосредно испред *л* у косим падежима именица истог образовања, у *браниоца, вршиоца, даваоца, жетвеоца* и сл. примерима. Та се дужина у њих још увек чувала на сугласнику *л*, које се само с њом могло вокализовати, па се и вокализовало, тј. прешло у *о*. Тамо где је до дуљења вокала пред сугласничком групом дошло пре, глас *л* је остао без елемента вокалности, тј. без дужине, коју је добио после губљења полугласника иза њега. А дужина претходног вокала је, осим тога, сугласник *л*, који је једно време после губљења полугласника иза њега морао припадати претходном слогу, — опет преместила, уклонила га, дакле, нешто раније из положаја у коме је он последњих деценија XIV века био подложен претварању у *о*.

Очевидно је врло занимљиво даље знати од чега је зависило да у једним примерима посве исте категорије речи истог типа постанка пре дође до стварања дужине него у другим. Ту је можда могао играти улогу и неједнак број слогова основног дела ових изведеница, али је, за нас бар, овде од много већег значаја било осећање да у томе делу имамо поприведљен облик радног глаголског придева. У сваком је случају извесно семантичко одвајање тих именица од одређеног облика основне речи учинило да се у њима лакше јаве нови елементи, каквим се може сматрати новонастала дужина. А да је дужина, да поновимо, била апсолутна сметња преласку *л у о*, доказ су случајеви у којима имамо стару дужину. У примерима са изворном дужином, типа *с̋р̋лца-с̋р̋лцу* прелаз *л у о* се највероватније ни вршио није. До овога је прелаз, истина, могло доћи, као што је и дошло у топониму Стреоца (у Метохији), рецимо, тамо где се скраћивање дужине извршило и, по моме мишљењу, пошто се извршило. Исто тако поред *белца* нигде немамо *беоца*. А што поред *бијелца* у речницима нашим (Вукову, Академијском) налазимо и *биоца*, то неће бити

генитив од *бијелац*, како би се то могло мислити, него од *бијелце*, односно од *биоце*, како нас на то и сами поменути речници упућују. А овај облик именица средњег рода могла је добити као и именице *гвоце* и *кридце*. Осим тога у примерима с ијекавском вредношћу јата стање је унеколико друкчије, зато што ће та вредност бити добијена нешто раније него што је *л* прелазило у *о*

У свакоме је случају развијеност осећања да у основи имамо одређен облик, у овоме случају радни глаголски придев, у коме на крају основе нема дужине, одложила, бар за извесно време, стварање тог елемента и у падежима именица изведених од дотичног облика све до преласка *л* у *о*, који је услове за дуљење претходног вокала сасвим отклонио.

Као што се из изложенога види, стварање дужине испред сугласничких група са сонантом на првоме месту у неким је случајевима претходило, иако не много, претварању *л* у *о* на крају слога, па је први процес вероватно онемогућио други и у примерима: *ја̀лца*, *жа̀лца*, *Преј̀блца* итд. Али зато што у примерима овога типа има недоследности не само у једном правцу, у правцу чувања *л* и иза кратког слога (као у *ка̀лца-ка̀лцу*), него се с недоследностима срећемо и на другој страни, срећемо се, наиме, и са облицима именица ове врсте у којих се прелаз *л* у *о* извршио, као у *кѡца-кѡцу*, нпр. — ми их и не узимамо као најпоузданији доказ за своју тезу. Случајеви отступања код именица изведених од радног глаголског придева, међутим, сасвим речито говоре да је стварање дужине испред сугласничке групе са сонантом на првоме месту — глас *л* лишавало вокалског елемента, а затим га одбацило с краја једног на почетак другог слога и тако отклонило сваку могућност његове промене, којој је он био подложен само на крају слога, где је чувао у себи самогласничке елементе, без којих он, пошто их је изгубио, није могао постати самогласником.

Иако је аналогича касније могла реметити гласовним процесима једанпут већ добивену слику, у дијалектима који чине основу српскохрватског књижевног језика, прецизније речено: у свим говорима штокавског дијалекта, сем најстаријих посавских, на једној, и горњотимочких, на другој страни, у радном придеву као и у свим категоријама речи које су од овог облика изведене (овде мислимо на именице ж. р. са сложеним наставком *-ница* и

на падежне облике именица м. р. на *-ац*), место некадашњег *л* на крају слога редовно имамо самогласник *о*. Једино је у падежима ограниченог броја именица изведених наставком *-ац* и то само у случајевима у којима је крајњи слог основе дуг, а без изузетка у свима онима у којима је дуг, *л* остало неизмењено. Зато смо ми ових неколико примера и узели за доказ да је претходно стварање дужина у њих онемогућило прелаз сугласника *л* у *о*.

М. Сивановић

О НАЗИВИМА НЕКИХ ПОЉОПРИВРЕДНИХ АЛАТКИ

— Прилог терминологији и лексикографији —

За ручна оруђа, алатке, које служе за копање и превртање земље, у нашем језику има неколико назива, од којих су *ашов*, *будак*, *мошџика*, *џијук* и *џирнокој* познати на великом пространству, а *јамичак*, *казма*, *кљуна*, *крамџа*, *красна*, *кука*, *кучера*, *машклин*, *мошљин*, *објеџелица*, *раслица*, *цаџа*, *цаџун* и *чакља* ограничени су на неке крајеве. Што се тиче првих, може се рећи да већина људи разликује мошџику од ашова, и по њихову облику, и по намени, али се то не може рећи и за будак, трнокоп и пијук, а да се и не говори о осталим покрајинским називима. Јер не само што се истом речју означавају различита оруђа, већ се и једна иста алатка у једном крају именује једном, а у другом другом речју. До тога је сазнања дошао обрађивач речи *будџак* за Речник који саставља Институт за српскохрватски језик САН и видео како наши двојезички речници погрешно или непотпуно тачно преводе ове називе.

Човек би помислио да *будџак* на целој територији нашега језика означаје исти предмет: алатку нарочитог облика за копање земље и крчење корења, тј. тежак комад гвожђа, узан и плоснат, с једне стране заоштрен, с друге натакнут под правим углом на дрвену држалицу. Али лексичка грађа Института показује да није тако. При одређивању значења речи *будак*, на основу те грађе и разних двојезичких речника, видело се не само да се њом означају две различне алатке, него и да она у оба значења има и неколико синонима, што је, свакако, и начинило збрку при превођењу те речи на друге језике. Стога сам мислио да ће за читаоце Нашег језика бити занимљиво и корисно ако изнесем пред њих овај случај из лексикографске праксе.

Реч *будџак* узајмили смо из турског језика, где значи *кука*, како се та алатка зове и у неким нашим крајевима. Она је у Вукову Рјечнику овако обрађена:

„будак,* m vide трнокоп“ а ова реч је овако преведена и објашњена:

„*тврндкой*, m [1] Reute, Rodehacke, gallum. cf. будак, [јамичак, мошљин, раслица,] цапун“. — [2 (у Далм.) vide кука 2. *види* s. v. раслица]“ (Речи у угластој загради стављене су од стране приређивача III издања. Звездаца показује да је реч турског порекла). Остали синоними овако су код Вука обрађени:

„*раслица*, f. (у Далм.) vide трнокоп [1], а трнокоп се онамо зове кљуна или кука“.

„*јамичак*, чка, (у Славонији) vide трнокоп“.

„*кљуна*, f. österr. der Krampen, harpaginis genus, [vide] кука (2), cf. чакља“.

„*кука*; f. ... 2) с једне стране као поузак трнокоп, а с друге стране као велики кљун, österr. Krampe, harpaginis genus. Оваквим се кукама по каменитијем мјестима највише копа и ради, и може бити да се овака кука мисли у оној пословици: Кад устане кука и мотика; cf. чакља [1, објетелица, пијук 3, трнокоп 2]: Ти не пијеш млаћеницу батом бивену | Него вино кратошију *куком* трапљену“.

„*мошљин*, мошљина, m. (око Книња) vide трнокоп“.

„*објетелица* (објетелица), f. (у Дубр.) vide кљуна“. (По мишљењу Миласа изговара се обијетелица; в. Rad. JA 136, 238).

„*пијук*, m ... 3) vide кљуна“.

„*цапун*, цапуна, m. (у Ц. Г.) vide трнокоп“.

„*чакља*, f. 1) vide кљуна“.

Поред ових речи код Вука, треба поменути још три којих он нема, а то су: *машклин*, *красна* и *крамј(а)*. Прве две од њих су у Рјечнику Југославенске академије овако објашњене:

„*машклин*, машклина, m неко оруђе за копање и крчење, трнокоп, објетелица, — затијем оруђе за дубење, длијето, сјечивица... За ову ријеч има потврде само из Далмације и из турске Хрватске“.

„*красна*, f. објетелица. У наше вријеме у Херцеговини. „Два пута је ударио красном у земљу. М. Милас. Красна, види машклин (krampen) на Вису Ф. Хефеле“.

Реч *крамј(а)* је од немачког Krampe(n) и нема је у нашим речницима, али се употребљава у западним крајевима, као што се види из ових примера:

„*крамј*, т, њеко оруђе за копање земље — њем. Крампе, испореди објетелица. — Од XVIII вијека по сјеверозападнијем крајевима. Крамп, оруђе налик на будак, с једне стране налик на будак, а с друге стране шиласт за камење кретати и водити. Ј. Богдановић, РЈА“.

Поред *крамј* говори се и *крамја*, опет у западним крајевима, нпр.: „Узеше крампе и објетелице, те ће на мјесто“. (Српски етногр. зборник 50, 190). Из овога примера види се да објетелица значи не само једнокраки, већ и двокраки будак.

Кучара је реч коју је Ј. Радуловић забележио у Требињу, а значи исто што и красна, одн. пијук, трнокоп (2). Исту реч записали су С. Шобајић са значењем: будак, казма, обијетелица, и М. Томић у Новој Вароши, са објашњењем да се тамо тако зове будак, трнокоп.

Има још и реч *кџма*, којом се означавају две алатке. У Вукову рјечнику није јасно на што се мисли, јер тамо стоји: „*казма* [*], f. (у Војв.) на мотку насађено округло гвожђе, којим се копају рупе на вашару за шатре“. Из овога се не види какве су то рупе, а оне се обично копају ашовом. Броз-Ивековићев речник само понавља Вука, а тако исто и РЈА, али он даје и два примера: „Ухватит вам дванест хиљад раје, | Половини казме дохватити, нек пред војском трапе метеризе“ и „Па донесе казме и лопате“. Према овим примерима чини се да казма значи исто што и *ашов*, а то потврђују и следећи примери:

Ове мотке треба помоћу казме којом се јама копа, на једну стопу од оцака укопати (Ат. Николић, Земљод. газд.). — Цапун, казма и лопата, то је моја политика (Ц. Гора, М. Газивода).

И по Ристић-Канргином речнику казма значи *ашов*. Међутим, та реч у Ц. Гори значи двокраки пијук, одн. двокраки трнокоп, што се види из ових примера:

Казма, гвоздени алат за копање и разскопавање крша, има два супротна рога, један је ваљкаст и на врху широк (С. Шобајић). — Не могу трапит мотиком, треба ми казма, каменито је (П. Шоћ, са сликом двокраког пијука). — То што ми добијемо, није земља, него камен. Треба казмом да га разбијем (Н. Лопичић). — Дају њима казме и лопате, да пред војском трапе метеризе (Н. песме, Херман).

Из датог прегледа речи и њихових значења види се да је Вук јасно разликовао значења својих 12 речи, којима додајемо још 5, а та значења су: 1) *једнокрака алашка* за копање и крчење, која се у разним крајевима различито зове: *будак*, *џрнокой*, *јамичак*, *мошљин*, *џијук*, *раслица*, *џајун*; 2) *двокрака*, са ширим, заостреним краком за раскопавање и другим шиљастим као кљун, за каменита места, која се зове: *будак*, *казма*, *красна*, *кљуна*, *крамџ(а)*, *кука*, *кучера*, *објешелица*, *џијук*, *џрнокой*, *џајун*, *чакља*. Вук *џајун* упућује на *џрнокой*, не означајући бројем на које од његова два значења мисли, али, пошто под *џрнокой* 1. ставља и *џајун* као синоним, нема сумње да он мисли на једнокраку алатку. Међутим, према обавештењима, *џајун* у Црној Гори може бити и дво-крак, као и трнокоп. Ако је то Вуку било познато, можда зато трнокоп није обележио бројем, мислећи на оба значења.

Али не само *џрнокой*, већ и *будак* може означавати и једнокраку алатку и двокраку, што Вук није забележио. И једна и друга реч означава обе алатке, како у којем крају. *Будак* је назив једнокраке алатке за копање земље у западној Србији и Војводини, можда и у Славонији, а у Босни и Лици тим именом зове се двокрака. Вук је, према своме искуству, забележио само прво значење. *Трнокой* је у источној и југоисточној Србији једнокрака алатка, тј. оно што је у западној Србији и Војводини *будак*, док је у Далмацији, делом можда и у Херцеговини, то двокрака алатка. Како стоје остали називи према ова два, показано је горе.

Као будак и трнокоп, може и *џијук* бити и једнокрак и дво-крак, а осим тога може значити дебелу гвоздену шипку, полуту којом се помера камење, нпр. у калдрми.

Пошто смо распоредили и објаснили значења ових пољопривредно-рударских термина, треба још да видимо како су они преведени на стране језике у другим речницима осим Вуковога, да би се видело како су мешани појмови и како се грешило при превођењу.

Будак је у Ристић-Кангргином Српско-немачком речнику преведено са *Karst*, *Reuthacke*, *Haue*, *Picke*, а те и друге речи за ове алатке су у њихову Немачко-српскохрватском речнику овако преведене на наш језик:

Наске, 1 а) пијук, будак, трнокоп; б) мотика; с) сатара; д) кесер.

Из овога се не види на коју се врсту будака одн. трнокопа мисли.

Haue = Hаске, Karst: трнокоп, будак, пијук; мотика.

Karst, трнокоп, будак, пијук; мотика.

Picke = Hаске¹ 1 б (а то значи мотика).

Radehacke, (Radehaue), ~ haue, будак за крчење.

Reute 3 = Reuthacke, ~ haue, трнокоп, будак.

Видимо, дакле, да по Ристић-Кангргином речнику наше речи будак, *џрнокой* и *џијук* значе исто што и немачке речи Hаске, Haue, Karst, Radehacke, ~ haue, Reute, Reutehacke, ~ haue, Rodehacke, ~ hate, а да, поред тога, немачке речи Hаске, Haue и Karst значе и *мотика*. Преводноцу на наш језик или на немачки тешко се снаћи у оволиком броју синонима, који ничим нису ближе одређени, ако не значе потпуно исто.

Реч *џрнокой* је преведена са Karst, Radehacke, Krampe, Reute. Овде је нова реч Krampe, која је у Немачко-српском речнику преведена као *кука*, *скоба*.

Реч *чакља* под 2. упућена је на *кљуна*, а она је преведена са Picke, Spitzhacke, Keilhacke. Горе смо видели да је и реч будак преведена са Picke, али и да та немачка реч значи *мотика*, док се Spitzhacke и Keilhacke не помињу ни уз будак, ни уз трнокоп, а својим саставом оне означају посебну врсту алатке која се зове Hаске, само се из речника не види тачно коју, јер су обе преведене са *џијук*, *кљуна*.

А сад да видимо како су ове немачке речи објашњене у немачком речнику Der Sprach-Brockhaus.

Hаске: „1) оруђе за обраду земље“, а из приложене слике види се да се том речју називају све врсте алатки за обраду земље, само што се према њихову облику употребљавају разне сложенице, које их ближе одређују, а што је на приложеној слици обележено као: Breithacke, 1) једнокрак будак, 2) врста широке баштенске мотике; Herzhacke, мотика у облику срца; Keilhacke, једнокрак клинаст пијук; Kreuzhacke, двокрак пијук; Plathacke, баштенски будачић; Spitzhacke шиљаст једнокрак пијук; Jäthacke, мотичица за плевљење.

Breitbeil секира са широким сечивом.

Dechsel = *Breitbeil* и *Krummhaue*, тј. кесер.

Hackebeil, врста секире, сатара.

Haue 1) *Hackebeil*, *Dechsel*.

Karst = *Breithacke*, тј. мотика.

Krampe и *Picke* = *Spitzhacke*, ~ *haue*, тј. шиљаст једнокрак пијук.

Надам се да ће ови подаци моћи послужити проф. Ристићу, за ново издање његова Српскохрватско-немачког речника, које он сад спрема.

Неке од ових алатака преведене су у Хрватскосрпско-француском речнику М. Деановића овако:

будак (трнокоп), *pioche*; *џрнокој*, *houe*, *houau*; *џијук*, *pioche*; *машклин* (трнокоп), *pioche*, *pic*; *крамј*, *pic*; *моџика*, *houe*, *houau*.

Излази, дакле, да се по Деановићу и *будак* и *моџика* кажу француски *houe*, *houau* што није тачно, јер прва реч значи *моџика*, а друга *будак*. С друге стране, по њему се и *џрнокој* исто тако зове у француском, а зове се и *pioche*, *pic*.

Међутим, у француском речнику *Larousse illustré* реч *houe* овако се објашњава: „пољопривредна алатка за прекопавање земљишта“, а из приложене слике види се да је то *моџика*, у четири различна облика.

За реч *houau* тамо се каже: „врста мотике с пљоснатим и повијеним сечивом (Служи за дубоко прекопавање земљишта и у баштованству за прављење бразда или у виноградарству).“ Приложена је слика будака (једнокраког).

Реч *pic* значи: „Гвоздено оруђе, повијено, шиљасто и с дугачком држалицом, за разбијање камења, копање земље, камењара итд.“ На приложеној слици виде се будак и двокрак пијук са шиљатим врхом.

Реч *pioche* је овако објашњена: „алатка за земљане радове, пољопривреду, састављена од дрвене држалице и гвозђа пљоснатог на једној страни, шиљастог на другој, за копање земље“. На слици двокрак пијук.

А сад да видимо како су ове наше речи преведене на енглески и обрнуто.

У Дрводелићевом Хрватско-енглеском речнику: *будак*, *mattock*, *miner's pick*, *pickax(e)*, *hack*; *мiрнокoй*, *pickax(e)*, *pick*; *мошiка*, *hoe*.

Енглеско-српскохрватски речник Ристић-Симић-Поповићев превео је те енглеске речи овако: *hoe* мотика; *hack*, пијук, кљуна; *mattock*, трнокоп, будак, пијук; *pick* будак, пијук, трнокоп, кљуна; *pickax(e)* кљуна, пијук.

У Филиповићеву Енглеско-хрватском речнику овако је преведено: *hoe*, мотика, трнокоп; *hack*, пијук, будак, трнокоп, мотика; *mattock* и *pick*, мотика, пијук, трнокоп; *pickax(e)*, пијук, трнокоп. Овде су скоро сва значења изједначена!

Како су ове енглеске речи нетачно превођене, показаше нам Webster's Collegiate Dictionary, где су оне овако објашњене: *hoe* „алатка са танким плоснатим сечивом попречно стављеним на дугачку дршку; употребљава се за плевљење, обраду земље итд.“ (на слици је дато пет врста мотике); *hack* 1. „алатка за разбијање или обраду земље, као што су *pick*, *mattock*, *hoe* и слично“; *mattock*, „алатка за копање и крчење“ (са сликом два двокрака пијука); *pick*, „тешко, шиљасто гвоздено или челично оруђе, са дрвеном дршком усађеном у отвор између крајева“; *pickax(e)* = *pick* или *mattock*.

Из овога описа само две речи видимо јасно шта значе: *hoe* (која је и по значењу и по пореклу исто што немачко *Haue* и француско *houe*) јесте оно што је у нашем језику *мошiка*, а *mattock* је двокраки *ијук*, *pick* и *pickax(e)* значе то исто, а *hack* значи не само то исто, него и *будак*, па чак и *мошiка*! Значи да и у енглеском иста алатка има више назива и да се исти назив употребљава за разне алатке.

То исто имамо и у руском језику. У Српскохрватско-руском речнику И. Толстоја реч *будак* је преведена са *кирка*, а *мошiка*: *кирка*; *мошiка*. Пошто су ове две речи растављене тачком и запетом, то би значило да не значе потпуно исто. У Српско-руском речнику Л. Мичатека овако је преведено: *будак*: *кирка*, *мошiка*, а *мошiка*: *мошiка*, *кирка*. У мојем Српскохрватско-руском речнику (у рукопису) реч *будак* је преведена са *кирка*, а *мошiка* са *мошiга*, *цајка*.

Обрнуто, ево како су те руске речи преведене на наш језик. У Руско-српскохрватском речнику Д. Буровића *кирка* значи *ијук*,

а *мошѣга* значи *мошѣка*. У мојем Руско-српском речнику *кирка* је преведена са *ишјук*, *шрноюк*; *кесер*; реч *мошѣга* (*мошѣка*): *мошѣка*; *будак*, а *цајка*: *мошѣчица*, *будак*.

Дуго би било наводити како су ове руске речи непоуздано превеођене на француски и немачки, и обрнуто, него ћу само показати шта оне значе према њихову опису у речнику Д. Ушакова и у малом Енциклопедиском речнику Б. Ввденскога. Реч *кирка* је у првом речнику овако описана: „1. Металлический заостренный стержень, ударяя по которому молотком откальвают твердые породы (горн.). 2. Заостренное с одной или двух сторон орудие с рукояткой, употр. для скальвания льда, а также для обтесывания кирпичей, камней“; а у другом: „ручной горный инструмент — насаженный на рукоятку молоток, заостренный с одного конца“. Реч *мошѣка* (*мотѣга*) преведена је у првом речнику: „1. Прimitивное земледельческое орудие для обработки почвы под посев, состоящее из палки и приделанного к ней деревянного или каменного клинка или скребка; 2. Сельскохозяйственное орудие для прополки и разрыхления междурядий, для окучивания растений и пр.; то же, что цапка (с. х.)“; а у другом: „древнейшее ручное земледельч. орудие для разрыхления почвы и уничтожения сорняков. Состоит из палки и рабочей части в виде лопатки“.

Реч *цајка* (*сапка*) овако је објашњена у првом речнику: „Небольшая мотѣга (во 2 знач.) в виде лопаточки, насаженной под углом на рукоятку“, а у другом: „ручное с. х. орудие для рыхления почвы“.

Као што видимо, и у руским речницима мешају се појмови, односно предмети које они означају, и не одређују се ближе, уколико један назив служи за два или више предмета. Једино је јасно да *цајка* означаје баштенску *мошѣчицу* или *будачић*.

Уколико би неки читалац имао какву корисну допуну овом излагању, нарочито ако зна још неки наш назив поменутих алатки, био бих му захвалан, ако би то послао Институту.

Милош С. Московљевић

ЗАПОШЉЕН, ЗАПОШЉЕЊЕ ИЛИ ЗАПОСЛЕН, ЗАПОСЛЕЊЕ?

Једно од најизразитијих неслагања између језичке теорије и праксе јесте облик трпног придева глагола *зайосмити* и од њега изведених именица. На једној страни правопис прописује облике *зайошљен*, *зайошљење*, *зайошљеност* и сл., на другој, у пракси се употребљавају, готово искључиво, облици *зайослен*, *зайослење*, *зайосленост* и сл. Језичком осећању су ови други облици сасвим блиски — они први су му страни, не одговарају му.

Има у језику још сличних случајева наслагања теорије и праксе, удаљавања праксе од теорије, као напр. нејотованье гласа *л* у неким именицама изведеним од трпног придева глагола VII (Белићеве) врсте као што су *зайалење*, *освеиљење*, *уселење* и сл., али је оно ограничено само на именицу, док трпни придев има нормално образовање, са јотованим *л* (*зайаљен*, *освеиљен*, *усељен* и сл.) а исто тако и именице изведене наставком *-ост* (*зайале-ност*, *освеиљеност*, *насељеност* итд.). То значи да узрок овоме гласовном отступању код глаголске именице лежи у самој глаголској именици.¹

Међутим у оном првом случају, код трпног придева од глагола *зайосмити* и именица изведених од тог придева, дејотованье је потпуно, оно се јавља у свим случајевима. То значи да треба поћи од трпног придева и у њему тражити узрок овом гласовном отступању.

Б. Николић је у овом истом часопису поменуо неколико случајева који би могли утицати да дође до овог отступања.² Али их је одмах све и одбацио. Међутим, нешто је морало

¹ В. о томе у чланку проф. Белића „Летење, седење“, Наш језик, нова серија, књ. VII, 217—222.

² В. Наш језик, нова серија, књ. VIII, 259—262.

утицати да овај трпни придев, једини, „искочи“ из системе која се тако чврсто држи у језику (исп. замислити: замишљен, упростити: упрошћен, стеснити: стешњен и сл.).

Међу осталима Николић помиње и могућност аналогije, под утицајем придева *јослен*, али сматра да она није лингвистички оправдана јер прави придеви у нашем језику не утичу на трпне у правцу њиховог гласовног мењања.

Међутим, изгледа да баш овде треба тражити решење. Не у самом придеву *јослен*, већ у постојању сложеног придева са супротним значењем *бесјослен* и у његову односу према придеву *јослен*. Док је основно значење придева *бесјослен* „који је без посла, који није заузет послом, докон, залудан“ (за докона човека каже се: „Беспослен поп и јариће крсти“), придев *јослен* поред значења „радљив, марљив, вредан“ (код Вука налазимо само значење *радни*, напр. послени дан, послено доба), значи и „који је у послу, који је заузет послом“. Он дакле, има шире значење од сложеног придева, јер значи и стање и особину („заузет послом“ и „вредан“) — онај други значи само стање („који није заузет послом“). Значење особине придева *јослен* обичније је — значење стања ређе, данас већ помало архаично, као што нам то показују следећи примери из речничке грађе Српске академије наука:

Не могу те сад чути, *јослен* сам (Нушић, Сабр. дела V, 136); И *јослен* и беспослен свет (Дело 1899, књ. IV, 55); *Послен* и беспослен свет врви на све стране (Венац 1925, књ. X, 50); Доћи ћу вам кад знам да нисте *јослени* (Змај, Збирка речи); Долазили трговци и *јослени* људи (П. С. Петровић, Мл. курјак, 165).

У овај однос *јослен*: *бесјослен* умешао се трпни придев *зайосљен*, по значењу потпуни опозитум придеву *бесјослен*, који је потиснуо из употребе придев *јослен* у поменутом значењу, али је под утицајем овога и придева *бесјослен* добио облик са нејотованим крајњим сугласником основе. Данас је његова употреба у том значењу, стања, сасвим обична, што видимо из следећих примера:

Тијех је дава до зла бога *зайослен* био (М. Цар, Од Јадрана. . . , 8); Вазда је био *зайослен* (Великановић, Сријем. приче, 44); Ја сам у јутро нешто *зайослен* (Лисичар, Припов.,

71); Она је била силно *зайослена* (Косор, Миле, 52); Највећи део људи нису љубоморни зато што су увек *зайослени* (Дучић, Сабр. дела 6 (5), 232); Хоће јој се! — промрмља стара једнако *зайослена* (Ђипико, За крухом, 196); Уз њу главоња мачор; и он, *зайослен*, преде (М. Настасијевић, Из тамног вилај., 45); *Зайослену* човјеку вријеме је кратко (М. Влајинац, Пољ. привр. у нар. послов., 86).

Употребљен атрибутски, трпни придев *зайослен* (запошљен), као и многи други трпни придеви, значи стање, одн. резултат радње (*зайослени људи* према *незайосленим људима*); он, дакле, у таквој употреби постаје прави придев. Губећи своје временско значење, и у предикатској употреби („он је запошлен“ не значи да се запошлио, да су га запошили, да је престао бити незапошлен и сл., већ да је у стању запошлености, да је у послу, да је заузет послом), трпни придев је почео губити везу са глаголом, а то је довело, под утицајем правог придева са истим значењем, и до слабљења гласовног закона везаног за глагол, у овом случају јотовања.

Цео овај процес могао се овако развијати. Првобитни однос правих и трпних придева са врло блиским значењем, *йослен* : *бесйослен* и *зайослен* : *незайослен* (одн. *зайошљен* : *незайошљен*) поремећен је јављањем новог односа *зайослен* (*зайошљен*) : *бесйослен*, при чему је први парњак, под утицајем придева који је потиснуо (*йослен*) и његовог опозитума (*бесйослен*), примио облик који данас има, тј. *зайослен*.

Тако на једној страни имамо придевски однос *зайослен* : *бесйослен* (Он је јако *зайослен*, Он седи *бесйослен* и досађује се), а на другој глаголски *зайослен* : *незайослен*, место *зайошљен* : *незайошљен* (*Зайослен* је отпре годину дана, *Незайослен* је већ два месеца).

Без обзира на ово објашњење о постанку облика *зайослен*, остаје као сигурно да се овај облик мора усвојити јер је он готова чињеница: језичка стварност ставила нас је пред свршен чин. И *зайослен* и речи изведене од њега *зайослење*, *зайосленост*, *зайосленик* дубоко су укорене у нашем језичком осећању, док су нам облици са извршеним јотовањем (*зайошљен*, *зайошљење* и др.) страни, и поред тога што се у тој категорији речи ова промена

доследно врши (исп. *мислићи* : *замисљен, њромисљен, мисљење* и сл.).³

И у разговорном и у књижевном језику данас је готово у искључивој употреби облик са неизвршеним јотовањем. Поред већ наведених примера ево још неких за илустрацију:

Једино *зајослен* оним што ће рећи Мартићу (Велм. Јанковић, И. Мандушић, 25); Духови су *зајослени* бригада (Рад. Јанковић, Дани и год., 73); Картонажа и индустрија... је била добро *зајослена* (Прив. прегл. 1924, 1/3); Надзорник мора бити уз своје питомце кад они нису *зајослени* (Крив. зак. 1930, 69); Санитетско особље *зајослено* по државним болницама (Санит. зак. 1927, 141); Она је била *зајослена* бијелим швелом (Ђалски, Диљем доме, 14); Знало се... да је осам до десет људи код њега *зајослено* (Трешчец, У м. свијету, 103); С улице чује се мањи жамор *зајослених* чељади (Ђипико, За крухом, 179).

Лутао је гражећи *зајослење* (Д. Радић, Три килом., 148); Надајући се да ће... доћи до *зајослења* (Д. Максимовић, Како они живе, 144); Да добије ново *зајослење* (Р. Бојић, Змије на асф., 204); Није нашао *зајослења* (Н. Симић, Бркићи, 168); Добио сам *зајослење* (Давичо, Међу Марк. партиз., 314); Друго *зајослење* (Шовари; Гогољ, Припов., 345); Мора наћи неку могућност *зајослења* (Симић, Дикенс, Вел. очекив., 302)

Град неуморне *зајослености* (Јагић, Спомени I, 139); Користе се газдином *зајосленошћу* (Св. Ђоровић, Цел. дела, 286); Мати је била с том његовом вечитом *зајосленошћу* незадовољна (В. В. Јанковић, Дечак, 21); О његовој *зајослености* око виле (Лисичар, Припов., 73); Због *зајослености* радног света (М. Влајинац, Моба, 99).

Радници и *зајосленици* (Срп. књ. гласник 1921, III, 195); И сви трамвајски *зајосленици* (И. Секулић, Записи, 46); Војска чиновника *зајосленика* (И. Секулић, Анал. трен., 16).

³ Сличан однос постоји и између глагола (*за*)*мислићи* и придева *мислен*, али до неких поремећаја у том односу није дошло јер нису постојали исти лексичко-семантички услови као у односу *зајослићи* : *јослен* (*мислен* и *бес-мислен* нису опозити као *јослен* и *бесјослен*, није било мешања у значењу између *мислен* и *замисљен* итд.).

Јављање нејотованог трпног придева и од њега изведених именица унело је знатне поремећаје и у друга образовања од ове основе, у итеративни глагол и његове изведенице. Поред правилног *зайошљавајти*, *зайошљавање* и сл. употребљавају се и образовања са неизвршеним јотовањем, најчешће са завршетком *-ивајти* : *-ујем*; ређе *-авајти* : *-авам* :

За неколико година ће *зайосливајти* до 1.000 радника (Преглед 1927, 28/2); Израбљивао га је и *зайосливао* (Хрв. коло 14,62); Он се на то не осврће, но је једнако као и прво *зайослује* (Ћипико, Припов., 188); Не *зайослују* више од два помоћника (Привр. преглед 1924, 34/3); *Зайослује*. . . више од десет хиљада глава (Крлежа, Госп. Глемб., 20); Држава је дужна да их уздржава и *зайослује* (Ф. Мажуранић, Од зоре. . ., 192); Становништво се све више *зайослује* (Развитак 1938, 140).

49 предузећа. . . су *зайославала* преко 10.000 радника (Преглед 1948, 70); *Зайославаће се* (Закон о чиновн., 1928, 15); Правилник о *зайославању* (Исто, 15); Економски значај смоларења је. . . у *зайославању* (М. Влајинац, Привр. летопис III, 161); Још нема услова за његово *зайославање* у индустрији (М. Филиповић, Етничке прил., 410).

Док се правилан облик итеративног глагола чешће налази у поменутој речничкој грађи, у њој нема ни једног јединог примера за облик трпног придева свршеног глагола који прописује нормативна граматика, тј. *зайошљен*, изузев једног са именицом *зайошљење* (Радник који тражи *зайошљење* — Р. Чолаковић, Записи I, 147) и једног са именицом *зайошљеник* (Красне *зайошљенике* запошљава у свом. . . заводу — Винавер, Хашек, Швејк III, 31).

Речничка грађа не мора бити прави одраз стања у језику, и она то није увек. Читачи књижевних дела из којих се црпе грађа за речник обично запажају прво оно што је мање обично, неправилно, што „запне“ њихову језичком осећању. И то подвлаче да би и исписали за речничку грађу. Нема сумње да би великој већини, да не кажемо свакоме читачу, пре запео за око облик *зайошљен* и сл. него *зайослен* и сл., јер је овај други ближи језичком осећању и лако промакне пажњи читаочевој. То значи да би оних првих облика, *зайошљен* и др., требало да буде знатно више —

кад би их писци употребљавали. Ако су пак облици са јотованим сугласником основе обични у употреби, као што је случај са изведеним учесталим глаголом, у грађи се чешће налазе:

Који га *зайошљава* (Капитал, књ. II, 328); Да *зайошљава* своје дивизије (Зоговић, На попр., 252); Да се. . . *зайошљавају* и жене (Симић, Кронин, Звезде гледају. . ., 325); Радници које *зайошљава* (Б. Манојловић, Књ. о здрављу, 353); *Зайошљавање* радне снаге (Кидрич, Привр. проблеми, 275); Потреба за *зайошљавањем* у привреди (Полит. 1949, 13200/3) итд.

Овакво стање апсолутне превласти облика *зайослен* над обликом *зайошљен* намеће нормативној граматици једино могућно решење: дати облику *зайослен* (*зайослење* и сл.) равноправност са оним другим, правилним обликом, па ће време учинити своје. Какав ће бити тај резултат — то је само по себи јасно.

Св. Марковић

О НЕКИМ ОСОБИНАМА СТИЛА И ЈЕЗИКА МИЛАНА БОГДАНОВИЋА

Књижевном критиком и есејистиком Милан Богдановић бави се више од четири деценије. Своје радове он је сабрао досад у пет књига које је издао под заједничким насловом „Стари и нови“. Ова Богдановићева збирка богата је ризница поузданих судова о многим видовима наше новије књижевности. Те судове изрекао је један редак зналац, проницљив посматрач и уметнички оплемењен дух. Ученик Јована Скерлића, Милан Богдановић је примио од свога великог учитеља све оне врлине које су имале реалне могућности да се развијају и разгранавају у даљем животу наше књижевне критике и есејистике. У Милану Богдановићу многи од тих квалитета остварили су такву своју еволуцију. Свакако је овоме допринео и благотворни утицај француске импресионистичке критике.

Милан Богдановић несумњиво је један од најугледнијих стилиста у нашој савременој есејистици. Он има свој стил који се управо у потпуности изједначио с његовом личношћу. Говорити о Богдановићеву стилу значи говорити о једној одређеној вредности наше литературе. Богдановићев стил има и ону највишу могућу стваралачку примену: под његовим утицајем развили су се многи наши млађи књижевни критичари и есејисти.

Богдановићеву критичку мисао одликује јасан суд изнесен са прегледношћу која се у много случајева доиста може сматрати класичном у српској критици. Поступност је посебна врлина Богдановићева. Његов метод у излагању обично је такав да сваки пасус садржи једну основну мисао, око које се купе многе њој сродне мисли које ону главну рељефније објашњавају. На овај начин Богдановић је постигао врло суптилну изнијансираност свога текста и показао тананост својих асоцијација. Уза све то треба истаћи и синтетичност излагања и заокружљеност његових есеја узетих у целини. За многе његове огледе може се рећи да

они нису само бирани пример есејистике првог реда, већ да су управо уметност у најчистијем лику свом.

Све су ово углавном познате истине које су и досад у литератури о Милану Богдановићу истицане у већој или мањој мери. Разуме се, међутим, да је уочена и она карактеристика његова дела која одушевљењу даје за нијансу друкчији вид. Ако обратимо пажњу на ову страну медаље, стећи ћемо утисак да би се и ту могло говорити пре свега о стилу. На пример, зато што се непрекидно трудио и у већини случајева и успевао да своју мисао изнијансира до највеће могуће мере, Милан Богдановић није понекад могао да избегне понављање већ реченога. Деси се, ретко додуше, да он прави тако малене варијације своје основне идеје, да се оне и не осећају као варијације, већ се сутерирају као нека врста таутологије. Њега понекад толико запреми нека мисао да је он онда открива и осветљава разноликим стилским обртима, али сè непрекидно задржава на њој. Као да преживљава лирско осећање мисли. При таквом послу, међутим, троши се силна енергија. Било би, разуме се, целисходније да је та енергија утрошена за развијање неке нове мисли. Ово нарочито долази до изражаја у импровизованим Богдановићевим предавањима за шта је добар пример његов рад о Лази Лазаревићу. Ваља напоменути да је оваквих таутолошких места у предрачном Богдановићевом делу било знатно мање.

Сем тога, тачно је да Богдановићев текстови дају утисак вешто изведене заобљености. Углачани су као да су од мермера. Да би то постигао, Богдановић нарочито пази на реченицу. Његова реченица има посебне врсте правилност. Он изванредно контролише своју мисао и с великим успехом излива је и у сложене реченице које се такође одликују добро одмереном симетријом. Али управо то прорачунато склапање реченице чини да се она понекад до извесне мере сутерира као спутана. Код Милана Богдановића нема онакве кликтавости каква се среће код Исидоре Секулић, нити се он онако слободно служи језиком као Јован Скерлић. Код Милана Богдановића осећа се непрекидно будна опрезност у изразу, која је, разуме се, у већини случајева дала позитивне резултате, али која се понекад, како рекосмо, приказује као непотребна спутаност. Његова реченица нема ону племениту једноставност Андрићеве реченице. Један је од узрока

томе чињеница што се у Богдановићеву казивању често јављају модалне речи и изрази (*међушим, њрема њоме, с друге сйране, доиста, мени се чини* и др.). Како честа употреба оваквих израза може бити и знак да су аутору на измаку потребна изражајна средства, показује ова реченица у којој је двапут употребљен израз *њрема њоме*: „Према томе, тих првих година после завршеног Првог светског рата, наша литература, у југословенским сразмерама, па према томе, у одређеној мери, и у српском оквиру, била је обележена изразитим модернистичким тенденцијама“ (Књижевност и језик у школи I, 5, 293—294).

Слична размишљања изазива и језик Милана Богдановића.

За овога критичара речено је да пише јасним српскохрватским језиком. Његова прецизна мисао речена је систематично. (Ванредно језичко осећање, сем свега другог, омогућило му је, уосталом, да пружи изврстан превод „Коле Брењона“).

Богдановић, такође, високо цени и захтев да критичар лази на граматичку и синтаксичку правилност језика. Он је 1950 г. готово с емоцијом говорио о неопходности да језик књижевне критике буде граматички правилан: „Ако критичар треба да процењује једно књижевно дело у свим његовим живим квалитетима, а он то мора да ради, неизбежно је, услов је без кога се критичарском послу не може ни приступити, да влада законима и да је искуством снабдевен за сваку од оних живих материја из којих књижевно дело настаје. Примордијална од њих је материја језика. Вредношћу језика писац прво продире у читаоца и задобија га за себе. Према томе, вредност језика је она која међу првима треба да се уочи и да се процени кад се дело подвргава критици. Не може се бити критичар без сигурности у језику, без знања и осећања језика. Са несигурним језиком у ономе што сам пише, критичар од самог почетка губи ауторитет да одреди и фиксира озбиљан суд . . . Језик и стил многих наших критикописатеља кипте елементарним језичким грешкама и стилским којештаријама: До мере да се чак греша и у падежима. . . Груба грешка у језику буни и љути свакога ко зна праву цену за вредност језика. Код критичара груба језичка грешка управо револтира“ (Стари и нови IV 151—152). За оне књижевне критичаре који допуштају да им у критици промакну језичке и стилске грешке Богдановић каже да пишу „критику по сваку цену“ (о.с. IV 149).

Језички стручњаци могу бити само захвални Милану Богдановићу што је на овај начин одао пуно признање језичкој критички књижевног дела. И готово је сувишно и истицати да је све оно што је Богдановић рекао, а што смо малопре цитирали, тачно до последњег детаља.

Па ипак, догодило се да је и поводом његова језика један наш угледни стручњак написао критички осврт (М. С. Московљевић, Чак и познати стилисти, НИН, 14. XII. 1952, стр. 8).

Доиста, поштоваоци Богдановићева дела не би желели да у раду који је он потписао прочитају неправилни облик презенте глагола *цриси* — *цри*. А то ће читалац ипак доживети сусревши ову реченицу: „Ни процес разгоревања национализма, који се у нашем младоме грађанском друштву са романтичарским полетом одиграва, што се и у литератури врло живо одражава, не црпи мотиве из руске духовне сфере, већ прима импулсе углавном са Запада, нарочито из Немачке“ (Стари и нови V 13). Као што је врло добро познато, место *цри* требало је рећи *црије*.

Неће бити исправно што је у реченици коју ћемо сад цитирати употребљена глаголска именица од тренутног место од трајног глагола (*осиромашење* м. *осиромашавање*): „Он је пратио и уочавао процес распадања патријархалних форми живота нашега села, његово осиромашење и почетак пауперизације, као и прве симптоме пролетаризације градова и постепено рађање радничкога staleжа“ (Стари и нови IV 41). У питању је један дужи процес, који се може изразити само трајним глаголом. То потврђују и гл. именице *пауперизација* и *пролетаризација* које овде такође претстављају извесну трајност процеса. Исп. и глаголе *пратио*, *уочавао*.

Ипак није оправдано од прилога времена садашњег накнадно правити прилоге на тај начин што се место облика на *-ћи* употребљавају облици са наставком *-ће*. Такав је, међутим, случај у овој реченици: „И неоцењива заслуга Светозара Марковића управо и јесте у тој чињеници што је он први код нас почео на ту латентну енергију да делује освежавајуће, упућујући је социјализму и покушавајући да је претвори у организовану снагу“ (Стари и нови IV 40—41). Боље би било: освежавајући. Ситуацију компликује чињеница што би се тада непосредно један до другог нашла два прилога времена садашњег. Због тога се ова реченица не може оценити као стилски потпуно дотерана. Треба рећи да

је на другоме месту Богдановић правилно употребио овај облик: „Његова критика ондашње Србије и њене унутрашње реакције била је изванредно благотворна, у смислу да је дејствовала отрежњујући“ (о.с. V 26).

Богдановићу се поткрао и познати русизам — употреба предлога *до* с локативом уз глаголе мишљења, говорења и сл.: „Меродавна критика је то већ добрим делом и учинила, уважавајући све околности које му, тада још, нису допуштале да по свима економским, социјалним, политичким и националним проблемима има онај поуздани и непогрешни став који данашња наука и данашње разумевање историских и друштвених закона омогућују“ (Стари и нови IV 39—40). Као што је познато, у српскохрватском језику најчешће се у оваквој прилици употребљава предлог *о* с локативом.

Најзад, веома је видна употреба страних, нарочито француских речи у Богдановићеву делу. Да би се ова лако уочљива чињеница доказала, могли бисмо навести ма који његов оглед или критику. Богдановић је с великом симпатијом говорио о народској сочности и крепкости стила Јаше Продановића. Нема стварног оправдања мишљење да честа употреба страних речи и израза уздиже стил на виши степен лепоте и снаге. Иако смо далеко и од саме помисли да у вези с употребом страних речи и израза покажемо какву било искључивост, ми ипак сматрамо да је Богдановић често подлегао искушењу и прекорачио ону границу која постоји у вези с употребом страних речи а која се може сматрати стварно оправданом. Да ли су нам неопходне речи као: *инсуфицијенција* (о. с. IV 149), *иримордијалан* (о. с. IV 151—152), *сакросанкћино* (о.с. IV 75) и сл.?

Овде су изнета и нека критичка запажања до којих може доћи читалац који иначе, чим се упозна са делом Милана Богдановића, постаје обавезно његов поштовалац. Разуме се да овакви осврти не умањују у суштини велику вредност Богдановићева дела, о којој је овде било речи. Овим је само показано да и код овог изврсног стилисте има и нешто тамнијих нијанси, којих се није увек лако ослободити.

Берислав М. Николић

ЈЕДНА ВРСТА НЕПОТПУНИХ РЕЧЕНИЦА КОД САВРЕМЕНИХ ПИСАЦА

Већ је истицано да језик није само средство обичног, свакодневног говора и споразумевања који одговарају „мирним, трезвеним или осећајно уравнотеженим стањима духа у чијим се изразима духовна или психолошка страна слаже са грамаћичком и која служе као обично или правилно језичко стање“.¹ Језичка средства су и средства уметничког књижевног стварања² и као таква имају низ елемената, квалитета који су и уметничке природе па су, у већој мери него иначе, везани за психолошке језичке категорије у чијим су основама „обично узбуркана, узнемирена, емоционална расположења људске природе“³. Између осталих, за наше питање најзначајнији од тих квалитета јесу: интензитет и начин којим језичко осећање врши анализу синтагме, промене јачине гласа, висина и брзина тонова при изговору гласовних целина⁴, тј. делова говора и др. Ти квалитети, који су у основи језичке природе, а тек у одређеној реализацији и уметничке, чине да се међу језичким средствима писаца и једног истог времена јаве разлике које, с једне стране, упућују читаоца да се позабави природом тих средстава, а са друге — омогућују да се природа тих језичких средстава и разлике међу њима објасне и тим квалитетима. Таквим средствима, истина, сам језик намеће границе преко којих „сви они што слободно стварају, били они књижевници или не били, у писаном дјелу или говору, ако хоће и духовно да остану у границама једног језика, — не могу ићи“⁵.

¹ А. Белић, О језичкој природи и језичком развоју I, Бгд. 1941, стр. 604.

² В. М. Павловић, Увод у науку о језику, Бгд. 1959, стр. 208 и д.

³ А. Белић, Нав. дело, стр. 604.

⁴ В. и код М. Павловића, Нав. дело, стр. 208—209.

⁵ А. Белић, Стил и језик, НЈ кв. III, стр. 135.

Овде ћемо покушати да на основу тих граница, тј., у овом случају, на основу природе реченица без развијених главних делова, одредимо место неким синтаксичким средствима која се јављају у делима једног писца док се у делима другог, из исте књижевне (и језичке) средине, не јављају.

1

У својој расправи „Реченице без развијених главних делова“¹ проф. М. Стевановић дао је дефиницију реченица без развијених главних делова и дефиницију исказа, који су се код нас тек недавно почели објашњавати. Анализирајући примере који се налазе у делима неколико савремених писаца (О. Давича, Д. Ћосића, М. Лалића), проф. М. Стевановић одређује границу између пуних реченица и непотпуних и дели ове потоње на две горе поменути врсте, реченице без развијених главних делова и исказе, према основном мерилу — синтаксичком односу. Прве, као и потпуне реченице, претстављају синтаксичке јединице у којима тај однос постоји, у њима се увек доводе у везу два појма од којих један о другом нешто казује, одређује га за извесно време. Од потпуних реченица разликују се недостатком главних делова, управних чланова предикатске и субјекатске синтагме, али је „реченичка схема“ у њима јасна посредством каквог другог синтаксичког знака, као што је интонација, говорна ситуација или уопште каква ситуација која те делове успоставља. Такви су примери које наводи проф. М. Стевановић у својој расправи: *Џуца је он. Само лисац.* — *Васиљу, жива ватро, које су те виле данас донијеле?* — *Брзе ноге.* — *Чија си ти мала?* — *Ташина.* — *Гледају га дуго. Исципи-вачки. Звериње.* — *Стаде. Код јабуке.* — *Он ће га још више волети. И њу.* — и др.² Други претстављају синтаксичке јединице у којима не налазимо и синтаксички однос, у њима немамо везе двају појмова, али и они казују пуну мисао или осећање. Проф. М. Стевановић истиче „као честе и у разговорном и у књижевном језику“ *номинативне исказе* изречене у афекту: *Пожар! Вода! Камен!*, затим исказе којима писци „обично осликавају своје утиске, односно утиске својих јунака“, као што су: *Не може се издржати. Зайара. Мозак ми се прокувао. Врућина.* — *Несаница.*

¹ Наш језик, н. с. IX, св. 1—2.

² В. НЈ IX, стр. 12—15.

Мрак. Тишина. — и др. *Онда акузативне исказе: Добар дан.* — *Лаку ноћ.* — *Једну љуцу.* — и императивне речце: *Немој, Дела* итд.¹

И реченице без развијених главних делова и искази синтаксичко значење добијају у нарочитим условима, у контексту, чији елементи претстављају извесне врсте средства њиховог обликовања, извесне формативе. Баш због овога, мислимо, треба посветити пажњу тим, назовимо их тако, „посебним формативима“, јер су они материјални, чулни посредник у сазнавању природе таквих синтаксичких јединица — синтаксичког односа, који није увек видљив.

У њих убрајамо, пре свега, функцију у којој се *обично* у реченици или синтагми јавља дата реч и интонацију. Уствари, они обично и чине оно што се при третирању овога проблема назива контекстом.²

Полазећи од тога да су *облик*³ и *функција* појединих категорија речи оно што је видљиво и оно од чега синхроничко језичко осећање полази у схватању језичких средстава, први од поменутих форматива тражићемо у њима, водећи рачуна да се њима не помути схватање онога што је ипак основно, схватање унутрашњег значења.

Анализирајући примере које смо нашли у роману „Дај нам данас“ Радомира Константиновића, у роману „Песма“ и поеми „Човеков човек“ Оскара Давича, запазили смо да се сви они могу поделити с гледишта одношајног облика и функције у три категорије. То су:

1. Самосталне речи или скупине чији је *оштрији знак облик номинатива*; такве случајеве имамо у примерима:

¹ В. М. Стевановић, Реченице без разв. гл. делова, НЈ IX, стр. 16, 17—21.

² В. А. Белић, О сложеним реченицама и сродним појавама, НЈ, н. с. књ. V, стр. 303; L. Bloomfield, Language, New York 1958, стр. 176; G. A. Miller, The perception of speech, For R. Jakobson, Essays in occasion... , Hague, 1959, стр. 355.

³ Овде мислимо, природно, на тзв. *одношајне облике* који „својим обличким особинама обележавају однос између једне именице у свом саставу и другим речима у реченици“ (А. Белић, О јез. природи и јез. разв. I, 1941, стр. 500), односно оне „који су ту да обележе односе међу оним речима чији су саставни делови и тзв. *управним речима*“ (А. Белић, Нав. дело, стр. 500).

Напољу пада киша. *Трубе аутомобила. Каиша која се за-
кључава.* Рат. То је све. (Р. Константиновић, стр. 11), —
Нишиша. Неке очи које ме гледају. Он је мртав, а мене гле-
дају те очи. (Р. К., стр. 10), — Можда да се то само десило.
Нека омашка. То човеку може да се деси... (Р. К., стр. 10). —
Од свега остаће само мртви лептирови. *Њихова узалудна бела
крила.* (Р. К., 9). — Било је то одједном, рекла је. Скочио си.
Он, рекао си. *Он.* Шта с тим? (Р. К., 8). — *Јод њоново. Смех
на улици. Он сам на њрозору. Он, који није као ја. Нешишо
сасвим друго од мене. Једна хладноћа. Одмереност коју немам.
Камен* (Р. К., стр. 13), — Она је у гушењу морала да се пот-
сети на мене. *Деше.* (Р. К., стр. 173), — Море је око мене.
Једно друго, једно сирашино и зло море. (Р. К., 165), — Како га
чврсто држи. *Та смрт.* (Р. К., 171). — Нешто га је препла-
вило. *Шша?* *Празнина?* (О. Давичо, „Песма“, 9). — Закљу-
чиће да се треба борити. *То. Ко? Сељаци? Радници?* (О. Д.,
Песма, 10), — *Несаница. Мрак. Тишина.* (О. Д., Песма,
85), — *Крај града.* Све је потсећало на границу. (О. Д.,
Песма, 242), — *Глујоси!* Не постоји невиност (О. Д., Песма,
31), — *Каква калдрма.* (О. Д., Песма, 243) итд.

2. Несамосталне речи и самосталне речи у несамосталној
служби чији је *ошшии* знак *кашегорија* односно *зависни однос*¹;
такви су примери:

а. Да ли си у стању да размислиш? *Лейо.* Мирно да
размислиш (Р. К., стр. 9), — Хајде да размислимо. *Све редом.
Лейо и њолако.* (Р. К., стр. 10). — И бити жив. *Изјујра. У
њодне. Увече.* У сутон бити жив. (Р. К., 8). — А онда је почела
да кружи. *Одједном.* У томе је било неко решење, једна
одлучност (Р. К., 10). — Можда тамо станују људи из његове
групе. — *Сигурно* (О. Д., Песма, 271). — Која би му
друга писала о огледалу. *Смешно.* Шта јој је било тако добро

¹ Боље је рећи зависни однос него зависни падеж, јер он не мора
бити увек и видљиво обележен, а мора увек постојати. Упор. примере као
што је: — Увек сам могао да видим како скида папуче са својих ногу. *Пар
црвених њајуча* и др. сличне у којима је акуз.=номин. Или у енглеском
језику: „The father loves the son“ (=pater filium amat) и „The son loves the
father“ (=filius patrem amat) (L. Bloomfield, Language, 1958, стр. 165), и
др. језицима где нема обележавања пад. облика посебним наставцима.

тамо (О. Д., Песма, 225). — *Лаку ноћ.* (О. Д., Песма, 60). — *Цейанциу!* Али отац се не помери. Не чује (О. Д., Песма, 712), — *Ја постојим. Већ.* У њеној сенци дишем (О. Д., Човеков човек, 50), — *Показаћу вам ко је кукавица! Најоле!* (О. Д., Песма, стр. 222);

б. Могао сам да видим руке како се сапуњају. *И једног човека у одласку* (Р. К., стр. 12). — *Ја нисам овако умро, казао сам. Тамо, између кревета и столице на којој се љушила угашена свећа* (Р. К., стр. 11). — *Ударао би рукама по њему. Кога? Упитао сам. Сабласиј неку. Једну авиј коју је видео. Једно зло лице које му се наругало* (Р. К., 10). — *Виле за жеље. Њих хоћу. Мосиове за мисли. И њих* (О. Д., Човеков човек, 228);

3. Непроменљиве речце за потврђивање и одрицање, као и непроменљиве речце за потстицање чији је *ојшћи* знак „морфологисано значење и служба“¹, какве имамо у примерима:

Она ми је прилазила. *Да*, рекао сам (Р. К., 11). — *Часа?* рекао сам. *Не*, одговорио сам (Р. К., 7). — *Праља?*... *Да!* Не знам зашто, али на праљу је потсећала (О. Д., Песма, 15). — *Дедер. Но?* (О. Д., Песма, 11). — *Па?* Он одлази (О. Д., Песма, 234).

Као што се може видети из тога што се већина реченички употребљених речи може сврстати у ове три категорије², општи знак је, иако изван одређених, синтаксичких услова претставља само ознаку појма или чега другог, за *реченичко значење* од битне важности, јер се у њему садрже и, днстинктивне за реченицу без развијених главних делова и исказ, ознаке — видљиви знаци синтаксичког односа или синтаксичког значења (кад су у питању искази): пре свега, функција у којој се *обично* јавља дата реч, а затим и интонација.

¹ Кад није свезица, *да* увек значи какво потврђивање, *не* — одрицање, *дедер* — потстицање итд. За њихов облик увек је везано неко од тих значења.

² Оваква подела примера сасвим је подређена задатку који смо овде поставили, па је отуда сасвим условна. Уопште, међутим, питање класификације непотпуних реченица сасвим је решено оном поделом коју је дао проф. М. Стевановић у познатој расправи.

2.

Функција у којој се *обично* у синтагми или реченици јавља дата реч чини елеменат који се оснива на стварним односима, тј. на односима у синтагми, а долази до пунога израза баш у реченицама без развијених главних делова. Тај елеменат је синтаксичко-психолошке природе, да будемо тачнији, јер у условима контекста садржи и елементе асоцијације¹. Да то објаснимо. Функција као *обележавање односа* може се јавити само у синтагми и реченици. То је синтаксички део њене природе. А психолошки моменат је у томе што значи, на неки начин, реципрочни процес онемо процесу којим се стварају падежни односи „у које ступа каква именица као допуна или *одредба* према каквој *ујравној речи* извесне синтагме“². Да осветлимо ово, навешћемо речи проф. А. Белића о падежним значима, које је он изрекао говорећи о једном другом питању. „Кад речемо *сечем* — подразумева се“, — каже проф. А. Белић, — „...у том глаголском облику и објекат који сада није објављен, али кад речемо *сечем дрво*, ми га речју *дрво* откривамо. Реч *дрво* је објекат не по своме облику већ по томе што она *открива објекат* који је скривен у самом значењу глагола *сечем*. Дајем *Пејру* има, истина, у нашем језику одређени дативски облик, али *Пејру* не значи датив по томе облику, већ зато што се у глаголу *дајем* садржи пратилачки моменат *намене*, који се речју *Пејру* открива“³. Као што, дакле, „допунска реч открива или реализује скривени, али стални пратилачки моменат управне речи“⁴, па се отуда њен појам садржи у управној речи као стална могућност, тако исто она, наравно, адекватно обележена у различним језицима, мора својом појавом у извесном видљивом, „материјалном“, облику везивати за себе и своју управну реч, или, тачније речено, — значење своје управне речи. Отуда је и лако успоставити главне делове реченица као што су у примерима:

¹ Мислимо, наравно, на асоцијацију само у оноликом обиму колики имамо и када је реч о продуктивности неправих именица и сл. (В. А. Белић, *О јез. природи и јез. разв.* I, 1941, стр. 493). На ону која је елеменат *језичке анализе* као снаге која је могла управљати морфолошком структуром речи (В. Р. Бошковић, „Развитак суфикса у јужнословенској језичкој заједници“, *ЈФ XV*, 1936; нарочито развитак суфикса *-ица*, стр. 19—20).

² А. Белић, *О јез. природи и јез. разв.* I, Бгд. 1941, стр. 216—217.

³ А. Белић, *Нав. дело*, стр. 218—219.

⁴ А. Белић, *Нав. дело*, стр. 218.

Да ли си у стању да размислиш? *Лейо*. Мирно да размислиш (Р. К., 9). — И бити жив. *Изјуџра*. У њодне. Увече. У сутон бити жив (Р. К., стр. 10); —

и у другим сличним, у којима увек имамо какву одредбу, — за начин: Да ли си у стању да размислиш? *Лейо*. Мирно да размислиш; за време: И бити жив. *Изјуџра*. У њодне. Увече; за место: Који више никада неће да седи у мраку на кревету. *Поред ње* (Р. К., 9). Тако је и са примерима у којима имамо, функционално, *дојуне* неразвијених управних речи, као што имамо *објекајску дојуну* у примерима: Могоа сам да видим руке како се сапуњају. *И једног човека у одласку*; — Ударао би рукама по њему. Кога? упитао сам. *Сабласиј неку*. Једну авеиј коју је видео. Једно зло лице...; — Од тебе је остало само нешто од твога тела. *Нешио ишио лежи на кревету* (Р. К., 21); — или као што имамо *дојуну за заједницу*: Дакле, задрхтао сам, говори: шта хоћеш од мене? *Са свећом у моје очи?* Упитаћу (Р. К., 83), са примерима који прелазе у одредбу за начин: Она се осмехнула. *Са најором* (Р. К., стр. 43) итд.

У језицима с развијеном флексијом, наравно, успостављање управног члана синтагме биће олакшано средствима обележавања падежних значења. У *Дајем Пејру* (да се послужимо већ навођеним примером из књиге проф. А. Белића) облик *Пејру* означава датив „не по томе облику, већ што се у глаголу *дајем* садржи пратилачки моменат намене који се речју *Пејру* открива“, али у исто време, ако се употреби сам, природно — уз извесне контекстуалне услове, буди слику управног дела: (*Дајем Пејру*, (*Пишем Пејру*, (*Говорим Пејру* итд. У другим језицима, онима који немају таквих знакова као и у нашем, кад услед једнакости облика, напр. ген. = акуз. једнине итд., тешко можемо одредити значење односа, имамо, наравно, и друга средства.

Све ово што је речено о функцији у којој се *обично* у синтагми или реченици јавља дата реч односи се, како видимо, на речи или скупине речи које претстављају реченице без развијених главних делова¹, тј. оне у којима су такве речи „одредбе (или допуне —

¹ L. Bloomfield их назива комплетивним неразвијеним реченицама које се састоје „од облика који само допуњају неку ситуацију, тј. ранији говор, гест или само присуство објекта“ (Language, NY 1958, стр. 176). А руски синтаксичари: неполные предложения, представляющие собой взаимосвя-

прим. Ж. С.) глагола нове реченице који је, додуше, исти са глаголом претходне, као што им је и субјекат заједнички¹. У ову врсту речи-реченица или група речи-реченица спадају примери као што су: Да ли си у стању да размислиш? *Лейо*. Мирно да размислиш; — И бити жив. *Изјуштра*. У *иодне*. *Увече*. У сутон бити жив; — Је ли доста било тога свега. *Оног биоскоја*. *Оног човека* (Р. К., 10), и многи други, које смо навели горе, у групи „несамосталних речи и самосталних речи у несамосталној служби“, као и у групи „самосталних речи чији је општи знак облик номинатива“, у случајевима кад претстављају субјекат нове реченице, у којој су неразвијени други главни делови једнаки са онима из претходне или потоње. Напр.: Од свега остаће само мртви лепгирови. *Њихова узалудна бела крила* (Р. К., 9); — Море је око мене. *Једно друго, једно сирашно и зло море* (Р. К., 165); — Закључиће да се треба борити. То. *Ко? Сељаци? Радници?* (О. Д., 9) и др. слични.

3.

Са исказима, тј. речима и синтагмама које казују мисао или осећање, а немају синтаксичког односа, мало је друкчије. У овом „допунском“ смислу они су више независни од значења претходних реченица. Њихова је зависност семантичка, а претежни део њихова контекста чини интонација. Због тога треба истаћи да и уопште интонација, као други „посебни форматив“, у обележавању реченице или уопште синтаксичког значења има велику улогу. „Реченична целина најобичније се познаје по спуштању гласа на крају реченице, по малој почивци која се обично јавља међу засебним реченицама што се на писму обележава тачком“². Њоме се, тј. оним што она изражава уз неку реч, „са узбуђењем (или сл. — прим. Ж. С.) упућује на временску везу постојања у садашњости (или у које друго време, — прим. Ж. С.) онога што тај појам значи“³. Такође, улога интонације јасно се види при анализи коју чини проф. М. Стевановић у већ навођеној расправи: „И кад се каже

заяные реплики диалога; самостоятельно употребляемые неполные предложения. . . итд. (В. Грамматика русского языка Академии наук СССР, Синтаксис, часть вторая, Москва 1954, стр. 90—122).

¹ М. Стевановић, Реченице без развијених гл. делова, НЈ IX, стр. 14.

² А. Белић, О јез. прир. и јез. разв. II, Бгд. 1959, стр. 73.

³ А. Белић, Нав. дело, књ. I, Бгд. 1941, стр. 175.

Огањ! или *У сѝрелце!* опет се изрекла по једна одређена заповест: *Огањ!* значи *Отвори(ше) огањ (вайру)* ... *У сѝрелце!* *Разиђиће се у сѝрелце...* или што слично¹. У свима њима, као и у примерима: Она је у гушењу морала да се потсети на мене. *Дејте!*; — *Глујосѝ!* Не постоји невиност (О. Д., Песма, 10); — *Цейаницу!* Али отац се не помери. Не чује (О. Д., Песма, 712); — Показаћу вам ко је кукавица! *Најоле!* (О. Д., Песма, 222); — *Дедер. Но?* (О. Д., Песма, 10) и другим сличним, интонација је елеменат који упућује на реченичко значење. Да већ и не говоримо на овоме месту колико је она од велике важности и за формирање извесних глаголских начина, напр. императива, за који је „она била довољна, па да заједно са основном глаголском да значење императива“². Такође, — колико је била важна за формирање разних речца за потстицање³.

И други синтаксичари, који и иначе придају веома велики значај формалним обележјима⁴, схватају интонацију као једно од најважнијих синтаксичких средстава за обележавање реченице⁵. Кад Л. Блумфилд говори о оваквим (непотпуним) реченицама, он у основицу њихове поделе на допунске (*completive minor sentences*) и узвичне (*exclamatory minor sentences*) ставља и разлику између облика „који само допуњују ситуацију, — тј. ранији говор,

¹ М. Стевановић, Реченице без разв. гл. делова, НЈ IX, стр. 20. Да због простора не наводимо овде и друге синтаксичаре, напр. Виноградова, који у великој Граматици руског језика Академије наука СССР у прилог овакве улоге интонације наводи такође добар број примера (В. нав. дело, Синтаксис, часть первая, стр. 76—83).

² А. Белић, О јез. природи и јез. разв. I, Бгд. 1941, стр. 409.

³ А. Белић, Нав. дело, стр. 410.

⁴ Уосталом, в. и код проф. А. Белића: „У индоевропским језицима, као што је познато, конгруенцијом субјекта и предиката, а тако исто и слагањем појединих чланова субјекатске и предикатске синтагме, одржава се и *сиолашњим* (подвукао Ж. С.) знацима јединство реченице и њених синтагма“ (А. Белић, О јез. природи и јез. разв. II, Бгд. 1959, стр. 85).

⁵ Напр. Л. Блумфилд: „In English and many other languages, sentences are marked off by modulation, the use of secondary phonemes. In English, secondary phonemes of pitch mark the end of sentences, and distinguish three main sentence-types: *John run away(.) John run away(?) Who run away(¿)*. To each of these, further, we may add the distortion of exclamatory sentence-pitch, so that we get in all six types (Language NY, 1958, стр. 170—1). И не само он, него и други, на пример Виноградов: „... интонација — органи-

гест или просто присуство предмета¹ и облика који се „појављују због неког снажног потстицаја“² који ће, нормално, учинити да употребљена реч или група речи добије нарочиту интонацију (љутње, изненађења, — у енглеском и неким другим језицима: дозивања, — подруживања итд.), као и значење исказа, тј. речи или групе речи које кажују мисао или осећање, а које немају синтаксичког односа. У прве он убраја примере као што су: *This one* (=Овај...); — *Tomorrow morning* (=Сутра ујутру); — *Gladly, if I can* (=Радо, ако могу); — *Here. When? With whom?* (=Овде. Када? С ким?), затим имена при претстављању (*Mr. Brown: Mr. Smith*) а подвлачи да се јављају нарочито при одговору на питања. С тим у вези он у допунске неразвијене реченице ставља и речце *да* и *не*³. У узвичне Л. Блумфилд ставља примере као што су: *Oh, द्वारा!* — *This way, please!* (=Овим путем, молим), као и оне са значењем вокативним: *John! Little boy!* (=Џоне! Мали дечаче!). У неразвијене реченице он убраја и узвичне речце, такође на основу специфичне, узвичне, интонације⁴.

Отуда ће независна, слободна од интонације суседних реченица, интонација синтаксичких јединица какве имамо у првој групи наших примера: *Јод њоново. Смех на улици. Он сам на њрозору;* — Она је у гушењу морала да се потсети на мен . *Дејше!* — *Крај града.* Све је потсећало на границу; и др. сличних, као и интона-

ческий элемент структуры предложения“ (Граммат. русс. языка, Синтаксис, часть первая, стр. 13). И даље у истој граматички, у глави „Предикативность и интонация сообщения как основные грамматические признаки предложения“: „... интонация является грамматическим средством оформления предложений и выступать в качестве одного постоянных характерных признаков предложения“ (Нав. дело, 77).

¹ L. Bloomfield, *Language*, NY 1958, стр. 176.

² L. Bloomfield, *Нав. дело*, стр. 177.

³ „They occur especially as answers to questions; for this use we have the special completive interjections, *yes* and *no*“. Али одмах даље каже: „Even in this regard languages differ... Some languages have no such interjections. Polish answers with ordinary adverbs, affirmatively with *tak* „thus, so“, and negatively with *nie* (ne) „not“. Finish answers affirmatively by an ordinary form, e. g. *Tulette-ko kaupungista?* — *Tulemme*. „Are you coming from town?“ — „We are coming“, and negatively by its negative verb, e. g. *Tunnette-ko herra Lehdon?-En* (or *Entunne*) „Do you know Mr. Lehto? — I don't“. (L. Bloomfield, *Language*, NY 1958, стр. 176—177).

⁴ L. Bloomfield, *Language*, NY 1958, стр. 156.

ција оних непроменљивих речца из наше треће групе, где је она, у некој мери, постала део „морфологисаног значења и службе“, — и бити форматив *исказа*, услов њихове нерашчланљивости. И сви ти примери, као и они где та интонација долази као резултат каквог афекта, појачаног емоционалног стања, недвосмислено су то.

4.

Треба рећи нешто и о томе у каквом односу стоје ова два знака синтаксичког значења, функција и интонација, када се узимају као изванредан критеријум за поделу непотпуних реченица. Нема сумње да се, због природе ствари, већи део онога што је речено о „функцији у којој се *обично* у реченици или синтагми јавља дата реч“ односи на односе речи у синтагми. Јер синтагма је категорија у којој су чланови *органски* повезани, тако да та повезаност дозвољава језичком осећању да у схватању њених чланова полази и од „одређивачке речи“ к „одређеничкој“, а не само од ове последње првој. Природно, ако се „*место* тих речи (одређивачких, — прим. Ж. С.) у синтагмама морфологизира, да би се њихова функција могла разумети и одвојити од других могућних функција“¹, тј. ако те речи постану, на пример, *џрилози*, као у реченицама: А онда је почела да кружи. *Одједном* (Р. К., 10); — Твоја игра је завршена и ти мораш да се осмехнеш. *Задовољно* (Р. К., 22); — Кад би могао да заспи, да отсања нешто лепо што ће да га умири и освежи. *И њо брзо* (О. Д., 89), или какве друге одредбе, одн. допуне — зависни падежи: И ту постојим. *Жељом истио*. Никако друкчије (Р. К., 17); — Бити распет између те буради, мислио је. Сасвим сам. *Са небом горе. Са кишом која је њако добра* (Р. К., стр. 25); — Гестапо и специјална полиција неће наћи ништа што би могло да је компромитује. *Њу или ма ког другог* (О. Д., Песма, 75); — Да пише истину. *Своју истину* (О. Д., Песма, 63); — На кога то капљу? *На њега забога* (О. Д., Песма 9) и др. сличним, — њихови делови биће лакше успостављени, уз одређене синтаксичке услове. То не значи, међутим, да је та механизација услов за то. Она је само последица. Због „унутрашњег *органског* односа“ речи у синтагми, у коме до-

¹ А. Белић, О значају синтагма за развјатак језичких појава, ЈФ ХХ, стр. 15.

пунске и одредбене речи „заузимају одређено место у појму управне речи“¹, јасно је да, и у језицима у којима су такве речи непроменљиве, и без нарочито обележене рекције имамо чврсту везу појмова који се одређују. Отуда се може рећи да је овај „посебни знак“, тј. учесталост употребе у синтагми, примаран у схватању речи-реченица и група речи-реченица, а да је интонација елемент који је више формалне природе, секундаран онда када су у питању реченице с неразвијеним главним деловима, а примаран и семантичке природе када су у питању искази². То значи да она има двојаку улогу. У случајевима као што су они из прве групе наших примера: Од свега остаће само мртви лептирови. Њихова узалудна бела крила; — Можда се то само десило. Нека омашка. То човеку може да се деси; — Разуме, схвата. *Прави њролејтер* (О. Д., Песма, стр. 270), — с именицом или групом речи у номинативу, и у случајевима: Бити распет између те буради, мислио је. *Сасвим сам. Са небом горе* (Р. К., 25); — Ништа ту није имало да се види. *А смрћ?* (Р. К., 21); — Од тебе је остало само нешто од твога тела. *Нешто што лежи на кревету...* (Р. К., 21) и др. сличним, — интонација везује одредбе и допуне за претходне реченице и тиме помаже успостављању главних делова нових реченица чији су то чланови. Међутим, код исказа, у примерима као што су: Напољу пада киша. *Трубе аутомобила. Кайија која се закључава. Рај.* То је све; — *Ништа. Неке очи које ме гледају;* — *Јод њоново. Смех на улици. Он сам на њорозу;* — *Крај града.* Све је потсећало на границу; и др. сличним, — сада друкчија, независна интонација одваја, опет, мисаоне и осећајне целине од претходних реченица чинећи их нерашчлањивим. А у примерима као што су: *Ах, ша*

¹ А. Белић, Нав. расправа, ЈФ XX, стр. 15.

² Види и код Виноградова; „Можно сомневаться в том, что в каждом предложении, даже в предложении резко эмоционального, грамматически нерасчлененного характера вроде *Ну и ну! То-шо! Валя! Еще бы! Ай, ай, ай!* и т. п., выражается предикативное сочетание субъекта и предиката, но нельзя сомневаться в том, что этим выражениям или высказываниям присуща интонация сообщения. Таким образом, интонация является грамматическим средством оформления предложения и выступает в качестве одного из постоянных характерных признаков предложения. Именно в этом признаке — в наличии интонации сообщения — заключается одно из коренных отличий предложения от словосочетания“ (Грамматика русского языка Академии наук, том II, Синтаксис, часть первая, Москва 1953, стр. 77).

йвоја йайња! (Р. К., стр. 337); — И дочекао си да се отворе врата, и да видиш њу како стоји на вратима и осмехује се. *Па?* (Р. К., 15); — *Нови човек!* И то ми је нови човек о коме толико пише у својој свесци! (О. Д., стр. 300); — *Лаку ноћ!* (О. Д., 60); — *Цейаницу!* Али отац се не помери. (О. Д., Песма, 712), као и у речцама за потстицање, — она претставља и елементат исказа којим се казује лични став говорног лица (негодовање, захтев или што слично) према ономе што казује именица (група речи) у номинативу или акузативу, ако је реч о номинативном или акузативном исказу, или према лицу с којим се говори, ако је реч о исказима за потстицање.

5.

У вези с овим што смо рекли о функцији и интонацији, остаје нам да прегледамо употребу извесних примера који су нас, тиме што се код једног писца јављају систематски а код другог само спорадично, упутили да се позабавимо њиховим местом међу синтаксичким средствима уопште. То су примери као:

— Њих нико не може да изда. Оне имају безброј врата и једну смрт. *Неошћиву.* (О. Д., „Човеков човек“, 50);

— Има то кржљаво јутро у самици са зидовима црвеним од унутрашњег крвотока мрака. *Неошвореног.* (О. Д., „Човеков човек“, 48);

— Пред њим у сали види саме девојке и жене. *Леје, сйрашно леје, све младе. И йознайе однекуд* (О. Д., Песма, 93); — Сваког пролећа буде и такав један дан. *Сасвим новембарски* (О. Д., Песма, стр. 241).

У њима имамо обично одредбе самосталних речи које се налазе у предикатској (и у субјекатској, наравно) синтагми претходне реченице. Да то нису ни реченице без развијених главних делова, ни искази упућују нас два момента. Први од њих је у непосредној вези са улогом коју имају функција (онаква какву смо горе описали) и интонација. Према њима, по нашем схватању, они претстављају само одредбе самосталних речи апозитивно додате и, према томе, са интонацијом која их, као и пауза, одваја донекле и, као апозитивне, подвлачи, наглашује¹. У свим овим примерима

¹ В. М. Стевановић, Карактер одредаба самост. речи и разлике међу њима ЈФ, XXIII, стр. 32.

они се „као одредбе накнадно додају већ одређеним појмовима, а то им даје извесну самосталност у односу на речи којима се додају“¹. Самим тим што су то апозитиви, њихова је органска веза са речима које одређују унеколико ослабљена, али је довољно чврста да се схвати као синтагматска и да омогући да се преко ње асоцира управна реч. Само што ту немамо више успостављања значења реченице јер се анализа коју врши језичко осећање завршила тамо где је и почела, у синтагми. Кад кажемо: Оне имају безброј врата и једну смрт. *Неошћућиву*, јасно је да облик придева *неошћућиву* одређује самосталну реч *смрти*, он чини с њом синтагму и с њом је органски везан. Што је реч *смрти* члан друге синтагме: *имају и једну смрти*, у којој је она зависна члан, то за језичку анализу прве синтагме ништа не значи, јер, како рекосмо, она започиње и завршава се у синтагми. Бар уколико се тиче потребе да успостави један или други део нечег „што је као сложено дато“². А нарочито неће много значити за перцепцију реченице која увек „претставља везу двају појмова која се у оном тренутку врши када се говори“³. Томе ограничавању анализе доприносе и интонација и пауза.

Овде треба истаћи да су примери: Да пише истину. *Своју истину*; — Заправо је још био дечак. *Гимназист*; — Отада је завладало безвременје тишине. *Вечне, маљаве, риђе тишине с њорам кајања* (О. Д., Песма, 93) и др. слични, у којима имамо нешто што би могло изгледати као апозиција која се додаје именици из претходне реченице, само наизглед слични апозитивним одредбама како су горе употребљене. „Зато што су апозиције (само) именице које се као *друго име* истог појма у истом падежу додају главним речима ради њихова одређивања према раније неизреченим особинама“⁴, те отуда имају већу самосталност у односу на именице које одређују, овакви примери (поготову кад се узме у обзир и интонација) претстављају реченице без развијених главних делова у којима су неразвијени глаголски део предиката и субјекат једнаки са оним из претходне реченице.

¹ М. Стевановић, Карактер одредаба самосталних речи и разлике међу њима, ЈФ XXIII, стр. 27.

² А. Белић, О јез. природи и јез. разв. I, Бгд. 1941, стр. 181.

³ А. Белић, Нав. дело, стр. 331.

⁴ М. Стевановић, Карактер одредаба самост. речи, ЈФ XXIII, стр. 30.

Други моменат залази и у општија кретања развитка синтаксе, која захтевају много исцрпније проучавање, па ћемо се овде њега само мало дотаћи. Иако би тек требало испитати како стоји са употребом оваквих одредаба код других савремених писаца и тек онда донети извесна уопштавања, већ и из поређења материјала узетог из дела ова два писца (О. Давича и Р. Константиновића), који припадају истој књижевној средини, — и просторно и временски (ово друго нарочито уколико се тиче овде прегледаних дела), — види се да ту влада неуједначеност. Може се рећи да је за језик и једног и другог писца карактеристична употреба *реченица без развијених главних делова и исказа*. Радомир Константиновић их употребљава врло много, чак и сувише, тако да у извесним тренуцима нимало не доприносе јасноћи изражавања мисли, па и осећања, његових јунака. Оскар Давичо је много умеренији; употребљава их углавном у својој прози, а врло мало у поезији (на 200 страница поеме „Човџков човек“, на пример, — без пролога и епилога, — нашли смо око 80 примера оваквих реченица). Међутим, у употреби *апозитивних одредаба* разликују се врло много. Р Константиновић их има свега неколико, а О. Давичо их, напротив, употребљава врло често. Употреба апозитивних одредаба самосталних речи које одвајају само запетама, природно, уједначена им је. То нас, поред другог, и наводи да закључимо да се овде ради просто о разлици у стилу, о разлици у начину да се те одредбе јаче истакну као значајне за одређеничку реч, а не о разлици између тако значајних синтаксичких конструкција, као што су реченица и исказ, које су свакако обавезне за одређену језичку средину.

Живојин Ситанојичић

НАСТАВА СРПСКОХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА У ФРАНЦУСКОЈ

Иако релативно дугог века, историја предавања нашег језика у Француској ипак је млађа него што би се на основу неких података могло у први мах помислити. Тако напр. у Летопису Матице српске¹ за годину 1828 читамо ову вест: „Пише нам наш кореспондент да се у Паризу заводи катедра Словенског, шокачког језика, и да ће Гроф Сорго из Далмације професорем бити“. Ова вест објављена је у *Смесицама* (бр. 3) заједно с вешћу о изласку из штампе Меримеовог тобожњег превода наших народних песама, *La Guzla*. Доказујући да обе белешке потичу од Вука, проф. др. Ђорђе Живановић тврди са сигурношћу да такве катедре тада у Паризу није било, претпостављајући да су можда постојала нека Соркочевићева (Соргова) настојања која се нису остварила.²

У време када су наше везе са иностранством уопште, а с Француском посебно, биле далеко слабије него што је то данас случај, када су вести стизале ретко и споро, а наших људи тамо било мало, овакве и сличне вести, инспирисане понекад нестрпљивом жељом за афирмисањем наше земље и нашег језика у иностранству, нису биле ретке и нису необичне. Њихово проверавање било је тешко, а жеља да се њима обрадује тадашњи наш читалац сувише велика да би се с потребном резервом примале и тек после њиховог потврђивања објављивале. Тако се 1848 појавила још једна нетачна али прихваћена вест о оснивању катедре за српски језик у Паризу. Она је била објављена баш у оно

¹ Српске летописи, 1828, частица 4 (књ. XII), стр. 154.

² В.: Ђорђе Живановић: *Око катедре српског језика у Паризу*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, књ. XX, св. 1—2, 1954, стр. 49—59. О овој вести, иначе, писали су код нас: Ј. Скерлић у студији *Француски романистичари и српска народна ђезија*, Мостар, 1908, и Др Војислав Јовановић, *La Guzla de Prosper Mérimée*, Paris, 1911.

време када је Миџијевич на Француском колежу држао предавања о словенским књижевностима, па и о нашој. Како др. Ђорђе Живановић каже у поменутом чланку¹, вест су прво донеле Србске народне новине Теодора Павловића, у Пешти, 9 новембра 1841 (бр. 89), а то обавештење прихватиле су и београдске Новине србске од 15 новембра исте године. Као професор био је наведен Константин Николајевић. Вест је донео и Гај у Даници илирској. Међутим, Новине србске ускоро су,² по жељи самог Николајевића, демантовале ову вест. У поменутом раду проф. Живановић закључује са сигурношћу да такве катедре у то време заиста није ни било. Разуме се да је ова трипут поновљена вест могла да доведе у заблуду или бар у забуну савремене или касније читаоце који нису знали за њен деманти. То се десило и Тихомиру Ђорђевићу,³ који у једној својој белешци даје тај „можда заборављени детаљ“, а познати француски слависта Андре Мазон каже у једном свом чланку⁴ да никаквог трага није нашао о предавањима К. Николајевића о којима говори Даница илирска, а што му је назначио Жан Дер (Jean Daire). Професор Мазон наводи и писмо Спире Поповића Томазеу (15 децембра 1841) где се та вест „потврђује“.⁵

* * *

Предавање српскохрватског језика стварно је почело тридесетак година касније.

Године 1869 и 1870, оснивач француске славистике, Луј Леже, који је 1867 био Штросмајеров гост у Хрватској⁶, а српски (пре руског) научио у Паризу, држао је на Сорбони курс из цивилизације Јужних Словена, предавао историју њихових књижевности, историју Чешке, а поред овога и руског, чију је граматику предавао у току два семестра, држао је и течај српске граматике. То су били такозвани „помоћни курсеви“ (cours appen-

¹ стр. 57.

² 24. I. 1842.

³ Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, књ. II, 1922, *Књиге и расправе*, стр. 278.

⁴ *Claude Fauriel et les chansons de quête serbes en Sorbonne*, Прилози, 1938, књ. XVIII.

⁵ Писмо се налази у Фиренци, а писано је на италијанском.

⁶ Леже је своју докторску дисертацију посветио Штросмајеру, 1868.

kes), јер у то време на Сорбони није било славистичке катедре, иако је Леже тражио њено оснивање. После рата (Француско-пруског), Леже није могао да настави започету наставу јер су „помоћни курсеви“ били укинати.

После овог првог покушаја Леже одлази у Русију, а по повратку с пута предузима потребне кораке за оснивање славистичких студија у Школи за источне језике у Паризу. На Сорбони је, после овог првог покушаја, настава нашег језика обновљена много касније, пред Први светски рат, када су течајеве српско-хрватског држали познати слависти Емил Оман (Emile Haumant) и Пјер Паскал.

Године 1872 Леже је тражио од надлежних дозволу да оснује наставу словенских језика (српског, бугарског и руског). Наводећи политичке, економске и културне разлоге за учење словенских језика,¹ Леже је у свом захтеву ставио српски на прво место, а бојећи се отпора изазваног политичким разлозима, поменуо је руски на крају. Управник Школе Шефер исправљајући Лежеов захтев, који је имао преко њега да оде надлежном министру, избрисао је руски и уместо њега ставио „босански“, сматрајући свакако да је то један од језика Отоманског царства који би било корисно учити у Школи за источне језике. Ова грешка изгледа мање необична када се зна да се у то време, а и много касније, говорило „словенски језик“ и „словенска књижевност“. Шефер 14 октобра 1873 пише министру у вези са Лежеовим захтевом, и 22 децембра исте године Луј Леже добија од Министарства просвете дозволу да може држати течај „источних словенских наречја, а нарочито српског језика“.² Већ идуће године Леже је био овлашћен да држи и течај руског језика. У почетку се српски налазио на листи „допунских течајева“ Школе („cours complémentaires“), а затим је настава спојена с руским у

¹ Школа за источне језике (Ecole des langues orientales vivantes) која је постојала још у XVII веку под именом „Les jeunes des langues“, а обновљена под садашњим именом за време Револуције, имала је раније за сврху образовање тумача за источне језике.

² У архиву Школе за источне језике налази се белешка Луја Леже-а написана његовом руком.

³ Већ у новембру месецу министар просвете Војвода де Брољ доделио је 1.400 франака за течај словенских језика, а Леже је од српске владе добио 50 књига потребних за наставу коју је имао да држи.

рубрици „гечај словенских језика“. Међутим, у извештају на крају школске 1874/75 године Леже саопштава намеру да прекине наставу српског језика коју су похађала само три слушаоца, додајући да ће је заменити наставом старословенског и курсем руског за другу годину. Тако је тога пута наш језик био предаван у току једне и по школске године. (Настава је почела у јануару 1874).

После овог покушаја, редовна настава српскохрватског у Школи за источне језике била је за дуже време прекинута. Иако је после преласка Луја Лежеа у Француски колеж (1885) на катедру за руски дошао Огист Дозон (Auguste Dozon), човек који је наш језик и друге балканске језике знао боље него руски, редовни течајеви нису били обновљени.¹

За време Првог светског рата ситуација се мења захваљујући савезништву између Француске и Србије и симпатијама и инте-

¹ Дозон је дошао у Школу за источне језике пред крај каријере, и у њој је остао до смрти, тј. до 1890. Како каже проф. Болије (Beaulieux) у свом чланку о бугарском (*Стоједесетогодишњица Школе за источне језике*, Париз, 1948, стр. 342), Дозон је своју прву годину наставе (1885—1886) посветио бугарском „трудећи се да истакне везе овог језика са руским и српско-хрватским“. Професор Болије додаје да је, пошто је најпре бугарски био сам на афиши за предавања, иза руског (три семестра: легџег 1887 и 1887/88), за време првог семестра школске 1886/87 и године 1888/89 и 1889/90 „трећи час“ био подељен на објашњења народних текстова српских и бугарских. Интересантно је поменути да је Дозон десет година пре тога мислио већ на оснивање наставе нашег језика у Француској. Како показује професор Миодраг Ибровац у свом раду о њему (*Огист Дозон*, Зборник Филозофског факултета у Београду, књ. IV—2, 1959), Дозон је 1865 довршио у Мостару једну *Српску грамаишку* намењену Французима. Она није штампана нарочито због тога што Дозонова намера да предаје наш језик у Школи за источне језике није у то време била остварена. На крају поменутог рада професор Ибровац прилаже у Додатку једну Дозонову необјављену белешку, написану 1866 у Паризу где он говори, као Луј Леже неколико година доцније, о потреби успостављања наставе српског и бугарског језика, наводећи и економске и политичке разлоге. Додаје да би се тиме избегла употреба страних тумача у дипломатским и трговачким односима. При крају исте белешке Дозон каже да идеја о стварању течаја српског језика није сасвим нова. Тринаест година раније, 1853, Сегир Диперон, француски генерални конзул у Београду, издејствовао је код француских надлежних власти дозволу за оснивање једне школе за тумаче у Београду. Намера није остварена у потпуности, те је само био послат на неколико месеци боравка у Београду изванредан број приправника-тумача из других крајева Истока.

ресовању француског народа за нас. У оквиру тзв. „слободних течајева“ („cours libres“) у Школи за источне језике поново се успоставља предавање нашег језика. Управник Школе, познати славист Пол Боаје (Paul Boyer) поверио је часове проф. Миодрагу Ибровцу, који предаје од 1916 до 1920. У Школи за високе студије (Ecole des Hautes études) Антоан Меје (Antoine Meillet) посвећује српско-хрватском један течај на основу кога је касније (1924) заједно са А. Вајаном саставио познату *Грамаишку српско-хрватског језика* (Grammaire de la langue serbo-croate). На Сорбони проф. Александар Белић држи курс граматике нашег језика, а *Друштво за њројаганду сираних језика* организује поред наставе арапског, грчког, данског енглеског, италијанског, немачког, пољског, португалског, румунског, руског и шпанског, и наставу нашег језика за коју ангажује, 1917 године, проф. М. Ибровца.¹

Декретом од 20 новембра 1920, Управник Школе за источне језике добија најзад дозволу за оснивање катедре за српско-хрватски (као и катедара за пољски и чешки) и за првог редовног професора нашег језика бива наименован Андре Вајан (André Vaillant), данас професор у Француском колежу и Школи за високе студије, аутор многобројних радова из области наше лингвистике и филологије. Дотадашњи наставник нашег језика у истој школи, професор Александар Арнаутовић, постаје први „репетитор“.

Неки универзитети у унутрашњости не заостају за Паризом у погледу славистичких студија. У то време, тј. после Првог светског рата, Стразбург, град најближи словенским земљама, стоји на првом месту. Институт словенских језика и књижевности основан је 1919, када почиње и настава тих језика и књижевности. У организовању и унапређењу словенских студија у Стразбургу значајну улогу игра у то време проф. Андре Мазон који као хонорарни професор предаје на тамошњем факултету. У једном чланку писаном 1925,² проф. Ј. Тенијер (Ténière) истиче да

¹ О оснивању наставе српскохрватског језика у Француској видети књигу Cent-cinquantenaire de l'Ecole des langues orientales, Paris, 1948, са чланцима П. Паскала (*Le Russe*), А. Вајана (*Serbo-croate*), Ј. Болнјеа, (*Le Bulgare*) и А. Боасена (*Cours libres*). В. такође: М. Ибровца, *La Langue serbo-croate*, Paris, 1918.

² *L'Institut de langues et littératures slaves*, Bulletin de la Faculté des Lettres de Strasbourg, 1er décembre 1925.

факултет у Стразбургу једини има општу славистичку наставу и додаје да постоје и „сертификати“ као и „лисанс“¹ из појединих словенских језика и књижевности. Поред руског, могли су се учити и полагати као „слободан сертификат“ („certificat libre“), српскохрватска филологија, бугарска, чешка и пољска. Могао се такође спремати докторат или добити „диплома виших студија“ из поменутих предмета. Сам Тенијер посветио је своју докторску дисертацију облицима дуала у словеначком језику.

Други универзитет у унутрашњости Француске који пре Другог светског рата оснива наставу српскохрватског, јесте лионски. На иницијативу професора славистике Марселе Ерар (Margelle Erhard) основан је лекторат 1937 године, на коме је, додуше, већ идуће године настава била прекинута да би после рата, 1949, била обновљена.

* * *

После Другог светског рата славистичке студије уопште а југословенске посебно (нарочито српскохрватске), узимају све више маха.

У Школи за источне језике, српскохрватски који је већ после Првог светског рата „добио место које му припада“,² предаје се отада непрекидно, укључујући и време последњег рата. Наставу обављају професор (сада Анри Боасен) и „репетитор“ (répétiteur) који је уствари исто што и лектор. Студије трају три године после чега се добија „diplôme d'élève breveté“. Испитни рок је само један, а испит је писмени и усмени. Сем читања, конверзације и општих знања из књижевности, на испиту се тражи и извесно, не сувише продубљено знање географије. Поред редовних студената, постоје и тзв. слушаоци (auditeurs) који спремају агрегацију³ (обично из руског) и узимају српскохрватски као други

¹ „licence“ одговара приближно нашој дипломи.

² André Mazon, *Les Etudes slaves, La science française*, s. d. стр. 462. Проф. Мазон мисли на успостављање редовне наставе нашег језика оснивањем засебне катедре.

³ Агрегација је највиши општи завршни испит на универзитету, који је у исто време и конкурс на коме је, дакле, ограничен број кандидата који могу бити примљени. По успешно положеном испиту добија се звање „agrégé de l'université“.

предмет. Професор предаје граматику студентима I године да би им већ при крају исте године почео тумачити текстове наших познатих писаца XIX и XX века, што се наставља у II и у III години.¹ Сличан овоме је и рад репетитора који поред превођења и објашњења текстова, води и конверзацију и даје граматичка тумачења.

Настава нашег језика на Сорбони, супротно оном што би се можда могло помислити, заостаје за Школом за источне језике, по месту и значају који су предавању нашег језика дати, као и по дужини постојања. После напред поменутих течајева српскохрватског, пре и за време Првог светског рата, лекторат је поново успостављен тек 1952 године. Отада се настава нашег језика обавља редовно, али је она првенствено намењена онима који спремају агрегацију из руског а наш језик полажу као други предмет. Редовно студирање с полагањем испита, дакле, не постоји. Треба, међутим, истаћи да је осим руског, српскохрватски једини од словенских језика који се предаје на Сорбони. (Овде, разуме се, није реч о разгранатим опште-славистичким студијама). Ово се добрим делом може објаснити постојањем у Паризу Школе за источне језике која је одувек привлачила највећи број оних који желе да посебно уче словенске језике.

Када је реч о париским високим школама у вези са наставом нашег језика, треба поменути и Француски колеж (Collège de France) на коме, истина, не постоји специјалан курс српскохрватског, али где проф. Андре Вајан који је прешавши из Школе за источне језике заменио овде професора А. Мазона, стално помиње наш језик предајући старословенски и упоредну граматику словенских језика. Он то чини и у париској Школи за високе студије.

Поред катедре у Школи за источне језике и лектората на Сорбони, намењених онима који студирају у Паризу, и у провинцији се после Другог светског рата оснивају нови лекторати, захваљујући настојањима из наше земље а нарочито све већем

¹ Школске 1957/58 читани су текстови Љ. Ненадовића, Л. Лазаревића, М. Глишића, С. Матавуља, В. Назора, М. Крлеже, И. Андрића и др. Ове године читају се и тумаче Сремац и Козарац као и текстови из антологије Савеза књижевника - *Југословенска проза*.

интересу за њу и њену културу код самих Француза. За неке провинцијске универзитете као што су стразбушки и лионски то је уствари само обнављање наставе која је већ раније постојала. Данас, поред катедре у Школи за источне језике, шест француских универзитета (од укупно седамнаест) имају у оквиру славистичке катедре лекторат за српскохрватски. Пет од тих лектората су, дакле, у провинцији.

У Лиону, после једанаестогодишњег прекида рада, лекторат је обновљен 1949 под руководством професора Марселе Епар. За студирање и полагање нашег језика као главног предмета („licence“) не постоји још дозвола од надлежних (одобрења се дају постепено, у етапама), али се он може учити уз друге предмете. Постоји тзв. „сертификат практичних студија“ (certificat d'études pratiques) који обухвата упознавање извесног броја програмом предвиђених питања из културе и цивилизације југословенских народа (књижевност, фолклор, историја, економика). Иначе, и овде се српскохрватски узима, уз руски, као други језик на агрегацији.

По месту које је на њему дато изучавању нашег језика, Универзитет у Бордо-у заслужује нарочиту пажњу. Настава коју је проф. Жорж Лисиани (Georges Luciani) започео још 1951 године,¹ до данас је и у погледу формалних могућности које се пружају студентима толико напредовала да се на Бордовском универзитету може спремати „лисанс“ из српскохрватског језика. Поред „сертификата“ из језика и књижевности, обавезних за оне који спремају „лисанс“ постоји и овде „сертификат практичних студија“.

У Стразбургу, где је, као што је напред поменуто, постојала настава још пре Другог светског рата, лекторат је поново основан школске 1954/55 (настава је почела у марту 1955) и одонда се она редовно обавља на степену „сертификата“.² Стразбург је, иначе, заједно с Бордоом, један од француских универзитета који преко

¹ Лекторат је основан 1952.

² Још пре оснивања лектората професор Унбегаун предавао је наш језик као факултативан предмет. Сада је Стразбург, поред Бордо-а, једино место у Француској где се наш језик може студирати као главни предмет („licence“).

професора славистике и лектората за српскохрватски засада највише доприносе размени студената и млађег универзитетског особља.

Идући за примером других француских универзитета, Факултет књижевности у Клермон-Ферану, такође оснива, 1957 године, лекторат за српскохрватски при катедри за славистику. Овде, као уосталом на већини универзитета, поред часова језика, лектор на специјалним часовима упознаје слушаоце (редовне студенте и друге) и са југословенским књижевностима.

Најзад, јануара 1958 и на славистичкој катедри факултета у Дијжону, под руководством професора руског Корбе-а (Corbet), успоставља се такође лекторат за наш језик.

Нема никакве сумње да ће бити још универзитета у Француској који ће успоставити наставу нашег језика при својим славистичким катедрама.¹ Вероватно је да ће универзитет у Нансију бити један од првих.

* * *

Поред професора Француза и наших лектора на појединим француским универзитетима и високим школама, пропагирању и

¹ На свим француским универзитетима нема славистичке катедре или посебних течајева појединих словенских језика. Руски се предаје, на вишем или нижем нивоу, у Школи за источне језике и на Сорбони у Паризу, у Ексу, Алжиру, Безансону, Бордо-у, Клермон-Ферану, Греноблу, Лилу, Лиону, Дијжону, Рену, Тулузи и Нансију. Пољски у Паризу (Школа за источне језике), у Ексу, Бордо-у, Лилу, Лиону, Стразбургу, Тулузи. Чешки се предаје у Паризу, Лиону и Стразбургу, бугарски у Паризу и Лиону, а украјински у Паризу и Бордо-у. По броју лектората и по нивоу изучавања, настава нашег језика стоји на другом месту, иза руског а испред осталих словенских језика. Она има ту предност што њу не изводе људи који су, као што је то случај са лекторима за друге словенске језике, прекинули са својом земљом, него напротив они коју су, прекинувши привремено свој редован посао (обично рад на универзитету), дошли само на ограничено време да предају наш језик, добро обавештени о његовим тековинама и о животу и тековинама земље коју претстављају. (Ову чињеницу констатује и професор славистике у Стразбургу, Р. Триомф, у свом реферату на француском *Проблем размена између француских слависта и словенских земаља*, одржаном на Београдском међународном славистичком састанку, 1957.) Н. В. У извештају о настани словенских језика у Француској за 1958, према коме је дато садашње стање наставе словенских језика, није било података за Нанси и Монпелије.

уознавању нашег језика и књижевности дигприноси и Словенски институт који је основао чувени славист Ернест Дени (Ernest Denis), а на чијем челу се данас налази такође познати славист Андре Мазон. Библиотека Института¹ стоји на расположењу свим домаћим и страним славистима, а његове афише садрже програм наставе из области славистике која се држи на француским високим школама. Поред тога што је стециште француских слависта, Словенски институт, који иначе нема редовне наставе, позива и стране научнике. Тако су после рата, као предавачи, његови гости били наши професори А. Белић и Н. Банашевић из Београда, и М. Деановић из Загреба. Орган Института је часопис *La Revue des études slaves*, основан 1921. (Пре њега излазио је од 1917—1918, под вођством Е. Дени-а, *Le Monde slave*²).

Када је реч о ширењу интереса за наш језик у Француској и потпомагању његовог учења, мора се истаћи старање наше Комисије за културне везе са иностранством као и других установа, нарочито универзитета, а и појединаца, који слањем књига, организовањем размена, давањем обавештења итд. помажу у великој мери напоре које француски слависти са своје стране чине за успостављање и развијање наставе нашег језика. Овде треба поменути и летње течајеве српскохрватског намењене странцима, који се одражавају код нас. Основани 1950, они сваке године окупљају странце који се интересују за нашу земљу, њену књижевност и њен језик, међу којима су увек били заступљени и Французи, професори-слависти и студенти.

¹ Од славистичких библиотека које се истичу бројем књига из нашег језика и књижевности, на првом месту стоји библиотека Школе за источне језике, са мноштвом граматика, речника, лингвистичких и филолошких студија из области српскохрватског језика.

² Словенски институт који је најпре био доста рђаво смештен на Сорбони, преселио се и дефинитивно сместио 1919 у засебној згради у улици Мишле бр. 9, захваљујући средствима која су наша земља и Чехословачка ставила на расположење Ернесту Дени-у.

О Словенском институту в.: Ernest Denis, *Institut d'études slaves. Paris centre de la slavistique à l'étranger*, Paris, Ligue des universitaires serbo-croato-slovens, 1919 (Questions contemporaines № 25); Louis Eisenmann, *L'Institut d'études slaves* и A. Mason, *Les études slaves* у: *L'Institut d'études slaves de l'Université de Paris*, s. d.

* * *

Тако, захваљујући настојањима и с наше стране и са стране Француза, као и њиховом интересовању које расте, учење нашег језика добија све већи значај и узима све више маха у Француској, земљи која је, не рачунајући словенске земље, прва у свету основала наставу славистике, када је Мицкјевич, 1840 године, почео у Француском колежу држати предавања из словенских књижевности.

Априла 1959

Михаило Павловић

О РОДУ ИМЕНИЦЕ БОЛ

Наши речници различито обележавају род именице *бол*. Једни је бележе само као именицу мушког рода. Такви су: Вуков Рјечник (Београд, 1935), Српско-мађарски речник Б. Бранчића и др. Ђорђа Дере (Нови Сад, 1894), Српско-грчки речник д-р Николаоса Папастерију, Речник српскохрватског и немачког језика Св. Ристића и Ј. Кангрге, Речник српскохрватског књижевног језика д-р Л. Бакотића, *Rečnik srpskog ili hrvatskog i arbanaskog jezika* д-р Х. Барића и *Srpsko-rumunski rečnik* писца Флора Раду (Вршац, 1952). Само женски род приписује јој *Hrvatsko-engleski gječnik* Милана Дрвотелића (Загреб, 1953). Сем тога, *Hrvatsko-poljski gječnik* Јулија Бенешпа, *Hrvatsko-talijanski rečnik* К. Парчића (Carlo A. Parčić, *Vocabulario croato-italiano* III изд. Zara, 1901) и *Hrvatskosrpsko-francuski gječnik* Ј. Dayre-a, М. Deanovića, R. Maixner-a бележе је са по две промене: као *бдл бдла* и као *бдл бдми (бдми)*. У Брозову и Ивековићеву *Rječniku hrvatskoga jezika* ова је именица означена са „m.“, али је непосредно после тога додато: “U starije vrijeme bila je a još je i sad po nekim krajevima riječ ova ženskoga roda”.

Двородност помиње и *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika* д-р И. Брабеца, д-р М. Храста и д-р С. Живковића (Загреб 1958, изд. Школска књига, стр. 39).

Историски *бол* (боль) је некада била мушког рода и мењала се по *і*-основама. У процесу свођења деклинација пришле су *о*-основама многе именице ове промене (као *голубь, зейць, гостѣь, гладь* и др.) и именице других промена (као *сынъ, медъ, домъ, врѣхъ* и др.) чији се номинатив после губљења фонолошке разлике између полугласника морфолошки подударео са номинативом типа *градъ*. Управо развој свих именица некадашњих *і*-основа, међу којима је било и именица мушког рода и именица женског рода, био је двојак: или су оне, повинувши се према роду, прешле у

другу промену тј. пришле о-основама потпуно се уклопивши у њену парадигму (чак и у погледу множинског проширења *-ов*), или су, променивши род од мушког на женски, задржале првобитну промену *ї-основа*. Тако данас по првој врсти иду само именице мушког рода и обавезно се мењају по типу *град/града* односно *зуб/зуба*, а по четвртој искључиво именице женског рода са обавезном парадигмом типа *коси/коси*.

За именицу *бол* се, међутим, не може рећи да је тај процес потпуно завршен и да се она прилагодила само једној од двеју промена којима је имала могућности да се прилагоди попут осталих именица своје врсте. Код старих писаца, чакавских поготово, и уопште на чакавској територији, и код многих штокавских западних налазимо је као именицу женског рода и са променом данашње четврте врсте; код источних и многих босанских писаца ранијих векова налазимо је у мушком роду и у вези с тим и са деклинацијом прве врсте (исп. примере у Рјечнику Југославенске академије, s. v. *бол*). Данас је такође њена употреба у женском роду врло честа, готово искључива код западних савремених писаца Хрвата па и Босанаца што свакако није без везе са близином чакавске територије и утицајем старих писаца. Ево нешто примера узетих из грађе за Речник савременог српскохрватског књижевног и народног језика који издаје Институт за српскохрватски језик Српске академије наука:

Чинило му се, да би којом му драгом беседом оскврнуо њихову *бол* (И. Ћипико, За крухом, Нови Сад 1904, стр. 88). — Управо је Мица хтјела да због *боли* изусти клетву (А. Цесарец, Златни младић, Загреб 1947, стр. 121). — Изморена летом [мисао] знаде само *слајку бол* (Г. Крклец, Љубав птица, Београд 1926, стр. 40). — Погинут ћу, Јурко, *од боли*, видиш да се и не обазире на ме (Ј. Е. Томић, Змај од Босне, Загреб, стр. 47). — Као да тражи у жару рујанскога јутра ... узрок својој *шајној боли* (Војновић И., Ксанта, Загреб 1886, стр. 35). — Срце ми пуца *од боли* (Е. Кумичић, Три мученице, Сабр. дјела, св. IV, стр. 92). — *С бољу* је гледао нахерене тратнице (Петар Први, роман, превео с руског Стјепан Крањчевић, Загреб, 1950, стр. 227). — Превиијајући се *од боли* (А. Шеноа, Сабр. дјела књ. III, Загреб 1932, стр. 210). — *И са бољу* готово безнадном, али ипак и са утјехом (С. Стр.

Краљчевић, Пјесничка проза, Загреб 1912, стр. IX). — Мати се загледала . . . очима у којима је била *сва бол*, сва сућут и све хипом разорене наде (Новак Вј., Тешки животи, Цртице и сатире, Загреб 1911, стр. 10). — И ово га пали *бољу* и срамотом (В. Черина, Јанко Полит Камов, Ријека 1913, стр. 115). — Заврисну ужасно, као од најгрозније *боли* (С. Колар, Ми смо за правицу, Приповетке, Београд 1947, стр. 106). — Људи слеглоше раменима . . . мужевно да осјете *шућу бол* (И. Самоковлија, Изабране прип., Београд 1947, стр. 5). — Тере личећ стаду ране | Сам се своје сјети *боли* (Мажуранић И., Смрт Смаил-аге . . ., Загреб 1923, стр. 23). — Толико љутих *боли* оћути моје срце (А. Шеноа, Сабр. дјела, књ. IV, Загреб 1932—1933, стр. 226). — Болест нације *његова* је *бол* (Шимић С., Далекозор духа, Загреб 1937, стр. 11). Зар нећемо осетити у срцу *никакву бол* (Леопарди, Песме и проза, превео С. Миличић, Београд 1937, стр. 213). — Он ватром пламти усред жарка ока, | *А бол дубока* прати га висока (Ујевић Т., Колајна, Београд 1926, стр. 31).

Српски писци употребљавају је у мушком роду, исп.:

Да се наставе ови чудни изливи душевна *бола* (Св. Ранковић, Порушени идеали, Београд 1900, стр. 236). — До *бола* ме дираше овај страховити потурички простаклук (Гр. Божовић, Припов., Београд 1924, стр. 56). — Хтео је да рикне од *бола* (А. Ковачевић, Од данас до сутра, Загреб, 1936, стр. 67). — У данима *вечног бола* (Ст. Винавер, Приче које су изгубиле равнотежу, Београд, 1913, стр. 52). — Ја ћу с' тешко болан учинити, | *Од зла бола* тешке срдобоље (Вук, Пјесме књ. II, Беч 1842; стр. 357). — Ни *његова* жеђ за природом и бекством из артифицијелног блјеска славе није интензивна, ни *његов бол* сазнања о својој иживљености није дубок (В. Глигорић, Позор. критике, Београд, 1946, стр. 339). — Данашњем човечанству он је присан по *болу* своје мисли (А. Илић, XX век, 1938, књ. 1, св. 4, стр. 46).

А употреба у женском роду врло је ретка:

Нађе она *бол* голему (Ј. Ј. Змај, Певанија, Нови Сад, 1882, стр. 322). — Каква *бол* у теби [звезди] сјаје (Л. Костић,

Песме, Нови Сад, 1873, стр. 12). — Оппростите за јучерашњу *моју бол* и патњу (Н. Вучетић, Душица, Београд 1927, стр. 76), као што је и код западних књижевника редак мушки род те именице :

Ја сам урлао од рањавог *бола* (М. Крлежа, На рубу памети, Загреб, 1938, стр. 207). — Дојчило се јадан поболоо/ Од грознице, *бола* проклетога (Хрватске народне пјесме, књ. II, уредио др. С. Босанац, Загреб 1897, стр. 302).

Када говоримо, дакле, о роду именице *бол* морамо имати на уму две територије, два њена развоја у процесу који још није завршен и у коме су се, засада, мушки род ове именице и њена парадигма по првој врсти задржали и одомаћили у источном, а њен женски род и промена по четвртој врсти у западном делу српскохрватске језичке територије.

Што се тиче множине мушког рода, видели смо из примера да она може бити двојака, са проширењем или без њега, као што је то, уосталом, случај и са многим именицама прве врсте. Можда не би било неинтересантно да напоменем једну чињеницу у вези са употребом овог проширења и значења речи. Познато је да ова именица означава две врсте бола, онај физички (дакле нешто конкретно) и психички (дакле нешто што је много апстрактније од физичког бола). У нашем језику не постоји морфолошко разликовање за ове семантичке алтернације (тј. за алтернацију конкретност према апстрактности) помоћу употребе или неупотребе уметка *-ов*, иако именице са проширењем углавном означају конкретне појмове а именице четврте врсте које тога проширења никад немају — а по којој може да иде и именица *бол* — углавном су мислене (дакле употребљавају се за апстрактне појмове). Ретка је, а можда и сасвим усамљена, појава коју налазимо у односу *чистиоћа* (одређена одлика материјалног стања) и *чистиоћа* (адекватна одлика апстрактних појмова, душе, карактера). Слично, бар за моје језичко осећање, налазимо и код именице *бол*. Никада не бих употребила облик *болови* (тј. са проширењем) за појам психичког душевног бола. За мене облик *болови* може бити плурал само за појам физичког бола. За појам психолошког бола не бих употребила множину сем у крајњој потреби и она би онда гласила *боли*, разуме се са парадигмом по првој врсти. И овакво моје осећање проширене множине није усамљено. Имају га и други са којима сам о томе говорила.

А можда би се тако могла протумачити и краћа множина код писаца са територије на којима је уопштен облик са проширењем. Источни српски песници и други књижевници, имају ову именицу често без проширења када оперишу са патњом и душевним болом. Исп. :

Боли људске душе певају се свуда (Вој. Илић, Песме, књ. II, Београд 1909, стр. 28). — Сневало је певало је | О природи и *болима* (Шапчанин, Жубори и вихори, Београд 1883, стр. 177). — Навалише *боли*, терети живота (Исто, стр. 39). — Са очима које пате моје се срце брати, осећа њихове патње и *боле* (Шаулић Н., Мисли, Београд 1930, стр. 124). — Њему је исповедао своје *боле* (Ј. Веселиновић, Борци, роман, св. I, Београд 1889, стр. 205). — Страшни су то *боли* што их задаје прва љубав (Ј. Игњатовић, Стари и нови мајстори, Нови Сад, 1883, стр. 107). — Решио се да влада он њима (женама) и *боли* и немире им задаје а не оне њему (П. С. Петровић, Млади курјак, Београд 1936, стр. 185). — Реците јој тешке *боле* што ме море (Венац, 1925, књ. XI, стр. 229). — Они позивају све Србе . . . да својим прилозима помогну да се ублаже *боли* и јади српске браће (Самоуправа 1903, стр. 11/1).

У сваком случају тек једна целовитија и суптилнија анализа сваког песника понаособ могла би да утврди право стање. Ја сам овде, полазећи од свог језичког осећања, само указала на једну тананост, лексичку тананост, која можда није само индивидуална или уско локална.

Душанка Игњатовић

ЈЕДНОНИЧИТИ, ЈЕДНОУДИТИ, ТРИМИРИТИ, СЕДМИРИТИ

Изрази *једноничийи*, *йримирийи*, *седмирийи* у свакодневном говору се данас могу чути само понекад од старих жена, али им има трага и у делима наших писаца. Стога би интересантно било разгледати њихова значења и видети како су те речи формиране. За ову врсту језичке анализе мора се поћи од етнографских елемената.¹

У Вукову Рјечнику наћи ћемо уз глагол *једноничийи* и глаголску именицу *једноничѣње*, као и *једноудийи* — *једноуђѣње*, са објашњењем: „Кад одрасли људи и жене хоће да се причесте, свагда ваља недјељу дана да једноуде, или држе седмицу“. Обично се уочи великих црквених празника, нарочито прве недеље Великог поста, једноничии — читав дан се не једе ништа.

О том обичају сам први пут чула од једне старије жене, родом из Лесковца. Одмах после поклада, у „чисти понедељник“ па све до следеће недеље, жене *једнониче* — *ниче*, *йримири* или, што је најређи случај, — *седмире*.

Налазимо неколико варијаната овог обичаја. До подне у понедељак може се јести и пити, а онда, отприлике од једног сата, па затим пуна двадесет и четири часа ништа се не једе и не пије. Код Наталије Лукић у преводу Салтикова-Шчедрина (Пошехонска старина, стр. 62) налазимо: „Он једноничии и захтева да ручак буде послужен тачно у два часа“. Значи — он почиње да „ничии“ око два часа и зато захтева да му се у исто време следећег дана припреми ручак.

Уз објашњења поменуте жене — а то ће потврдити и други примери — видимо да време када се почиње са оваквом врстом поста није тачно одређено. Код В. Врчевића (друга варијанта)

¹ Примери су по грађи Института за српски језик.

наћи ћемо да једноничење не обухвата делове два дана и ноћ, већ само један дан: „На ови дан (чисти понедеоник)... читав дан ништа на уста не ставе прије ноћи, него једнониче“ (В. Врчевић, Помање срп. нар. свечаности, стр. 8). Овај тип једноничења карактеристичан је и за наше црногорско-приморске крајеве, што потврђује и Матавуљ у Ускоку СКЗ, с. 128). Ту је као крајња граница једноничења дато вече, и обед се може узети тек „пошто изиђе звезда“ (упореди М. Ђ. Милићевић, Живот Срба сељака, Српски етнографски зборник, књ. I, стр. 93). Али из овога још није одређено од кога се времена изјутра не сме јести. У Српском етнографском зборнику (књ.' 50, 1934 год.) назначено је време које се може узети за почетни час овог поста: „Једно од чобана на Бадњи дан једноуди; само доручкује пре сванућа и цео дан држи каменчић под језиком“.

У грађи САН један податак указује на то да жене у Ријечној Нахији у Црној Гори једнониче за душу, тј. да би се на тај начин ослободиле својих грехова и олакшале души. То видимо и у сликању нишког живота: „Какав си грешник, с пос' ће мало да фајдиш души; него да једноудиш“ (Сремац, Приповетке I, СКЗ Београд 1931, стр. 114). Због тога што то чине „за душу“, жене веће чекају увек празнике да би једноничиле, а поготову оне које су при крају живота: „Једноничи и среду и петак — ! Док од поста не малакше бедна“ (Ђ. Јакшић, Дела, књ. IX, Београд 1883, с. 97). То је једноничење по завету.

Болесник ако жели да оздрави, мора једноудити „све док не изађу звезде“ и то обично петком (Мита Живковић, Јавор — 1875, 957); а то нарочито има значаја за људе који болују од грознице: то је „најпречи лек“ за грозницу (М. Ђ. Милићевић, Живот Срба сељака, Српски етнографски зборник књ. I, стр. 281).

Постојало је још једно веровање: девојке треба уочи Божића да једноуде, како би им се испунио сан божићне ноћи (З. Јанковић, Б. Коло, 1911).

Према овоме значење ће нам помоћи да се објасни постанак речи *једноничийи* и *ничийи*, које у првом реду означавају припрему за примање причешћа, а то је *очишћење*. Тако долазимо до тога да тражимо решење код грчког $\nu\lambda\zeta\omega$, које има исто значење као и $\nu\lambda\tau\omega$ „прати ноге и руке“; то вршити као ритуални обред, прати руке после приношења жртве. — Дакле, и овде имамо очишћење

тела и умивање душе, како би се душа ослободила греха и удостојила причести. Објашњење дз: ц: ч не чини тешкоће. Према томе *ничийи* значи очистити се (постом), а *једноничийи* означава временско трајање не узимања хране ради очишћења.

Једноничийи може добити и обично значење, имати само један оброк, оскудевати храном, како налазимо у преводу Дон Кихота: витезови луталице су своје дане проводили већином у оваквом посту (исп. у I св., стр. 86).

Даље, *једноудийи* не мора да значи само престати са јелом због нечега, већ уопште престати са нечим: „Што Растка чусте, а нѣга самог невидите, | Због тог нетреба ни часа да едноудите (Н. Грујић, Св. Сава, с. 152). То би могло да значи: он је ту невидљив, али га ви ипак чујете и зато не треба се бринути, не треба престати бити расположен, не треба тужити (јер уз пост престаје свако весеље).

Могли бисмо узети још један пример који се односи на недостајање нечега, — чак можда изражава осећање шкртости у нечему. Исидора Секулић, не осећајући право значење ове речи, употребила ју је у оваквом, помереном значењу: „Све што је у човеку вредно, ћутљиво је, страст једноуди с речима“ (И. Секулић, *Записи* 1941). То би се овако могло протумачити: све лепе особине скривене су дубоко у човечијем бићу и нераскидиво су везане за најјача осећања, за страсти, — а људским страстима недостају речи, оне скомраче с речима, у моментима јаких афеката се не говори. Отуда се добре стране људског карактера не могу лако открити.

Објашњење за значење *једноудийи* потражићемо у основном глаголу *удийи*: значење му је код Вука „чезнути за нечим“, желети што, или прилагођено нашем изразу „пожелети јести“. Пошто се при једноуђењу сме у току дана само једном јести, овај израз ће имати значење „једном преко дан пожелети јести.“ На *једноудийи* се ослањају и *шроудийи* и *седмоудийи* — три дана или седам дана провести без узимања јела.

Уз *једноничи* и *једноуди* чује се и реч *шудоричи*, са истим значењем, само је то везано за одређени дан — за Тодорову суботу (или неки други дан Тодорове недеље). То што уместо вокала *о* стоји у: *Тудор*, *шудоричи*, — гласовна је појава везана за дијалекат у коме се израз употребљава (Тимочки крај), аналогно ономе *куј м. кој* (в. А. Белић: *Дијалекти источне и јужне Србије*,

стр. 17, 29; М. Стевановић: Баковачки говор, СДЗБ XI, стр. 111).

Тримирити — значи не јести ништа пуна три дана: „Али је бивало људи . . . а можда их има и данас, који ове чисте и велике недеље *шримире*. То јест од Белих Поклада у вече до Чисте Среде у вече, ништа у уста неће да узму“ (Мил. Ђ. Милићевић, Живот Срба сељака, Српски етнографски зборник, књ. I, с. 93—94). Негде се то држи до среде ујутру, као што нам показује пример: „ . . . а дечаки и бабе тримире тј. не једу ништа до среде ујутру“ (С. Тановић, Бевђелијска Каза, 1927, С. Е. Зборник 40, стр. 13). У Лесковцу и Власотинцима се уз *шримире* говори и *шроуди*.

Ближе значење за *шримирити* даће нам обичај који се као такав одржавао у Алексинцу: „Овде онај који *шримире* једе трипут у целој недељи. Овај се обичај сад изгубио. Сем тога тај који тримире причешћује се три пута оне недеље и то у среду, петак и недељу, и то све помало . . .“ (Станојевић-Цветковић, Збирка речи). Наиме, пошто су у среду примили део причести, „тримирници“ вечерају заједно, па онда од четвртка опет тримире до Тодорове суботе, када приме пуну причест.

Седмирити значи седам дана се придржавати поста, не јести ништа и не пити ништа. У овом значењу се говори и *седмоудити*, нарочито у Власотинцима и Лесковцу. Требало је доста издржљивости и воље, па да се издржи седам дана без хране. Интересантно је, кад смо већ ту, поменути и један детаљ у вези са предрасудама. Постоји веровање у Лесковцу да онај човек који у току седмирења умре, није био достојан да буде сахрањен на гробљу. Разлог томе би могао бити тај да такав човек није због својих многих грехова могао издржати ту врсту испаштања, да није могао искупити грехове, па га треба потпуно одбацити.

Објашњавајући *шримирити* и *седмирити* доћи ћемо до значења три дана, седам дана а према грчком *τρίμερα*, новогрчки *ίμερα-ίμερα*. Према томе: три дана придржавати се поста. Исти израз *trimir* употребљава се и у аромунском као израз *șân trimir* „држати три дана поста“ (чула од г. Петра Лијаку, кројача, родом из Битоља).

Звездана Павловић

СВИЛА ТАВЛИЈА

У првој књизи Вукових *Српских народних њјесама* под бројем 34 налази се једна занимљива сватовска песма од 6 стихова — *Код куће девојачке* :

Освану звезда на ведром небу,
рабар девојци пред белим двором:
„Јеси л', девојко, пешкир навезла?“
„Јесам навезла, нисам повезла;
нестало ми је свиле тавлије,
свиле тавлије и ђулвезије“.

Реч *шавлија* Вук у *Српском рјечнику* тумачи само са *свила* и наводи као пример два последња стиха из поменуте сватовске песме. Доцније су редактори *Рјечника* у угластим заградама додали — *врста свиле*. Каква је ово врста свиле не тумачи ни професор В. Бурић при крају прве књиге новог Просветиног издања. И он се служи *Рјечником*, те уз *шавлија* ставља као објашњење — *врста свиле*. Ивековић-Броз (*Рјечник hrvatskoga jezika*, II, Загреб, 1901) поводе се за Вуком и дословно из *Рјечника* преносе тумачење и пример.

Каква је ово врста свиле и да ли је постојала?

Сачувани су поуздани подаци који нам говоре да је оваква врста свиле у прошлости код нас заиста постојала. У једном дубровачком трговачком документу из 1469—73 год. поред других скупочених свила у Јужној Србији помиње се и „тавлиа“ (С. Димитријевић, *Дубровачка трговина у Лесковцу и околини*, Наше стварање, III, 2—3, 1955; стр. 49).

Назив *шавлија* свакако долази од речи *tabula* којом су се називали неки украси квадратног, крстообразног, срцоликог и др.

облика.¹ Д-р Јован Ковачевић је писао како се „владарски дивитсион украшавао на боковима разноликим апликацијама. Оне могу бити квадратне, крстообразне, срцолике итд. Не може се установити хронологија облика оваквог украса. На Западу су овакви украси називани *шабула*“. (*Средњовековна ношња балканских Словена*, Пос. издања САН, ССХV, Ист. институт 4, 1953; стр. 253). Према томе, *шавлија* би претстављала свилу са *шабула* — украсима.

Свила са оваквим „дезеном“ вероватно је имала велику вредност. Тако на фреско-сликама и минијатурама налазимо приказане владаре са тканинама које су украшене облицима налик *шабула* — шарама (Ј. Ковачевић, *ibid.* 188 и даље).

Зато се девојка у нашој сватовској песми и жали како је пешкир *навезла*, а сада нема свиле тавлије и ђулвезије, којима би га *йовезла* — свакако: обрнула, опшила, оивичила, јер у таквом значењу је реч *йовесити* употребио и Андрија Јовићевић, наводећи да у Црној Гори многе жене „умију и ошвице повести“ (*Zbornik za pag. život i običaje VIII 1903*, стр. 70). Пешкир украшен овако скупоценом и шареном свилом био је вреднији и лепши. Да су се предмети овакве врсте (плаштанице, покрови, завесе) опшивали, в. код д-р Л. Мирковића: *Црквени уметнички вез*, Београд, 1940.

Ђорђе Трифуновић

¹ Настајање речи *шавлија* од *tabula* није непознато у нашој прошлости. У старословенским споменицима тавлија означава врсту игре и Ф. Минлошић је тумачио са *tabula* (*Lexicon*, 1862, с. 981). Исти облик и значење има и у Властареву Синтагмату (С. Новаковић, *Материје Власијара Синтагмат*, Зборник САН, I одељење, кв. 4; стр. 365, 553, 570).

ЈЕЗИЧКЕ ПОУКЕ

1. *Вашингтон задовољан због неуспеха ајџенџајџа* (Политика, 9. X. 1959, 1).

Није стилски прецизно речено. Може се помислити да је Вашингтон задовољан због тога што се врше атентати, без обзира да ли су успели или не. Било би боље: „*Вашингтон задовољан због неуспеха ајџенџајџа*“.

2. *Посао је успешно обављен и победоносна засјава весело виори на јарболу југословенског фудбала* (Вечерње новости, 26. X. 1959, 16).

Правилно је *вихори* или *вијори*. Правило је нашег правописа, што се тиче употребе сугласника *x*, да та јглас треба писати свуда где му је по етимологији место. Само тамо где се после губљења тога гласа развило *v* или *j* може се дозволити писање и са *x* и са *v* односно *j*. Тако је поред *снаха* дозвољено и *снаја* (поред *ухо* може се писати и *уво*), па је, према томе, поред *вихорији се* дозвољено и *вијорији се*, али не *виорији се*.

3. *Високи човек се хрвао са временом* (НИН 18. X. 1959, 10).

Правилно је: *рваји се—рвем се, они се рву, рвући се, рви се, рвао се*. Неправилно је: *хрваји се—хрвем се* или *(x)рвам се, они се хрву* или *(x)рвају, (x)рвајући се, (x)рвај се, хрвао се*. Требало је написати: „*Високи човек се рвао са временом*“.

4. *Четири месеца зајвора за одгрижено уво* (Политика, 13. V. 1959, 6).

Садашње време је мерило како ће гласити трпни придев. Када глагол у презенту има завршетке *-ем, -еш (шресем, гризем, сјасем, донесем, украдем* и сл.) онда у трпном придеву нема измене сугласника, нема јотовања, већ и у трпном придеву остаје исти сугласник као и у неодређеном глаголском облику и као у презенту. Измену сугласника у трпном придеву, јотовање, имамо само код глагола који у презенту имају завршетке *-им, -иш, (носимношен, возим-вожен* и сл.). Од *шресити-шресем, грисити-гризем,*

донети-донесем, украси-украдем трпни придеви биће: *и́ресен*, *зрizen* (не *зрижен*), *донесен*, *украден* и сл. Према томе, није „од-зрижено уво“, већ „одзрижено уво“.

5. Велики научник *йровео* је укујно 45 година у Ламбарену у Централној Африци, да би *йомогао* домородцима у лечењу лејре (Борба, 24. XI. 1959, 3).

По законима фонетике нашег језика дентални (праскави) сугласници *д* и *и* када се нађу испред африката (*ц*, *ћ*, *ч*, *ђ*, *џ*) губе се, јер се већ садрже у првом делу тих африката. Тако од *желудац* ном. мн. гласи *желуци*, од *задаџак-задаци*. Додуше, *д* се испред *ц* прво једначи по звучности и прелазу у *и*, а онда се то *и* губи испред *ц* у чијем се првом делу налази елеменат праскавог *и* (*ц* = *и*с): *желудац-желудци* > *желуџци* > *желуци*. Исто важи и за *домородцима* > *домороџцима* > *домороцима*. Правилно је, дакле, *домороцима*.

Д. Ј.

6. „Какве сугесивне очи“ *йомислила* је она, сва *йоцрвенивши* од узбуђења (Политика 29, 30-XI и 1-XII-58, стр. 9).

Овде је погрешно употребљен глагол *йоцрвениши*. У нашем језику постоје два основна глагола изведена од придева *црвен*: *црвениши* и *црвенеши* од којих су после саграђени и други *йоцрвениши*, *зацрвениши*, *нацрвениши* и сл. и *йоцрвенеши*, *зацрвенеши* и сл. Глагол *црвениши* је прелазан и значи *бојити црвеном бојом*; *црвенеши* је медијалан и значи *йосџајати црвен*. Писац наведених редова је свакако имао на уму ово друго значење. Стога је требало да каже: *йоцрвеневши од узбуђења*.

7. *Исџраживајући само делимично своје доба*, он *и́ресџаје* да буде у нашем добу, он се нас не *и́иче* (Политика 29, 30-XI-58 и 1-XII-58, стр. 20).

Глаголски прилог времена садашњег у овој реченици погрешно је саграђен. Овај се облик гради када се наставак *-ћи* дода трећем лицу презента. Треће лице множине презента глагола *исџраживаши* гласи *исџражују*. Правилан глаголски прилог времена садашњег према томе јесте *исџражујући*.

8. *Домаћини су извели облигајни церемонијал и́раћења* (Политика 14-XII-58, стр. 17).

Место стране речи *облигаиан* боље је употребити нашу реч *обавезан*.

9. За *антиологију од мојих дела морао бих да размислим* (Политика 29, 30-XI и 1-XII-58, стр. 20).

Место за *антиологију од мојих дела* треба рећи за *антиологију мојих дела*. Нема разлога за употребу предлога *од* који у оваквој ситуацији стоји углавном уз градивне именице.

10. *Није искључено да ће ... многа данас важећа истина бити учињена доказаном заблудом* (НИН 29-XI-58, стр. 14).

Чему ови трпни придеви уз глагол *бити*? Боље је рећи *није искључено да ће ... истина бити доказана као заблуда*. То више одговара духу нашег језика.

11. У *околини села Водањ још није иронађен било какав други ифраг злочинца, иако се за њим брижљиво ифрага, који би указао да се он иу негде налази ирикривен* (Политика, 7-XII-58, стр. 10).

Уметнутом реченицом *иако се за њим брижљиво ифрага* врло је неспретно растављена главна реченица од релативне која се односи на подмет главне реченице. Као што атрибут не раздвајамо од речи уз које стоји, тако ни релативну реченицу не треба одвојити од речи или синтагме на коју се односи и детерминише је.

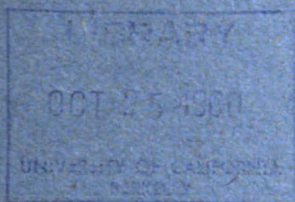
Сем тога, није најбоље ову реченицу стилизовати као допусну (концесивну). Боље је рећи:

У околини села Водањ брижљиво се ифрага за злочинцем, али још није иронађен било какав други његов ифраг који би указао да се он иу негде налази ирикривен.

Д. И.

НАШ ЈЕЗИК излази једанпут у два месеца у свескама од 4 до 6 шабака; њих свезака чине једну књигу. Јула и августа часопис не излази. Годшњња претплатна износи 500 дин.; цена поједином броју је 100 дин. Претплату слајти Институту за српскохрватски језик Српске академије наука, Београд, Кнез-Михаилова 35|I, на текући рачун бр. 101-14-3295069. Рукописе слајти Уређивачком одбору или д-р Бериславу Николићу, секретару Одбора, Институту за српскохрватски језик Српске академије наука, Београд, Кнез-Михаилова 35|I. — Рукописи се не враћају.

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. X св. 3—6

[*Naš jezik*]

БЕОГРАД 1960

С А Д Р Ж А Ј

	Страна
1. <i>М. Стевановић</i> : Александар Белић	69
2. <i>М. С. Московљевић</i> : Сећање на једну дијалектолошку екскурзију с професором Белићем	81
3. <i>Др Хамдија Кайџић</i> : Боравак професора д-р Александра Белића у Херцеговини 1903 г.	84
4. <i>Ирена Грицкај</i> : Академиски речници и њихови задаци	88
5. <i>Павле Ивић</i> : Почетак организованог рада на лингвистичкој географији код нас	101
6. <i>М. Стевановић</i> : О једном основном и неколика узредна проблема	108
7. <i>В. М. Мишовић</i> : О речима <i>глукоза - гликоза, валенца - валенија, суйсџанца - суйсџанија</i>	139
8. <i>Б. Милановић</i> : Заменички облик <i>свију</i> у савременом књижевном језику	143
9. <i>Милија Ситанић</i> : Квантитет завршног самогласника компаратива прилога	149
10. <i>Петар Ч. Сладојевић</i> : Квантитет завршног самогласника 3 л. мн. аориста и имперфекта	154
11. <i>Живојин Ситанојчић</i> : <i>Делићи</i> мишљење и слични изрази	156
12. <i>М. С. Лалевић</i> : О неким синтаксичким колебањима	165
13. <i>Берислав М. Николић</i> : Осврт на приповедачки стил Бранка Ђошића	171
14. <i>Језичке йоуке</i>	180

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Одговорни уредник д-р МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ
Секретар Уређивачког одбора д-р Берислав М. Николић

Научно дело

ИЗДАВАЧКА УСТАНОВА

БЕОГРАД

1960

Слог Издавачке установе „Научно дело“, Београд, Вука Караџића 5
Штампа и повез Графичког предузећа „Академија“, Космајска 28, Београд

Handwritten signature or name, possibly "John" or "Johns", written in cursive.

Stoen

НАШ ЈЕЗИК

Књига X

Нова серија

Св. 3—6

АЛЕКСАНДАР БЕЛИЋ

Непосредно претходна, прва свеска X књиге нашег језика, једина после рата, а трећа од почетка излажења часописа, без његова чланка — била је отштампана када је смрт истргла из руке перо оснивача, првог главног уредника, далеко најзначајнијег и најплоднијег сарадника нашег језика проф. А. Белића. И ми смо у њој могли само то објавити. А у овој смо свесци, првој коју спремамо без њега, дужни да се опростимо од свога драгог учитеља и високо цењеног професора. Ми нисмо у могућности, овде нисмо у могућности, и још нисмо у могућности, да нашим читаоцима дамо исцрпан преглед плодног живота, знаменитог рада и великих заслуга које за нашу науку и нашу културу има академик проф. А. Белић. Учинићемо само један осврт на његов рад и његову науку, на деловање које је он вршио у нашој средини, српској и југословенској, као научник и учитељ-универзитетски професор.

Знајући шта је он значио за нашу науку и шта је претстављао за нас његове ученике и све своје сараднике, ми се с правом тешко вајкамо што још није поживео да, макар својим саветима, макар указивањем на путеве којима у научним подухватима и тражењу научних истина треба ићи, — помогне и целој нашој науци и појединим радницима у њој. Па и поред тога треба признати да је он, бар за наше прилике, доста поживео, дуго радио и заиста врло много урадио.

Изузетно даровит и ретко радан у исто време, А. Белић је још у школи, основној и средњој, које је завршио у својој родној Београду, а тако исто и на београдској Великој школи и у току универзитетских студија у Одеси и Москви увек био међу првима. За време школовања стекао је врло широко, тако

рећи, свестрано опште образовање и не обично стручно: филолошко-лингвистичко знање. Он је показивао велики смисао за егзактне науке, имао је много дара за сликарство, при одабирању науке којој ће се посветити колебао се између литературе и језика, а био је и велики љубитељ музике и до последњег дана најревноснији посетилац музичких приредаба. Та се свестрана обдареност његова огледа у науци коју је најзад одабрао за своју струку. Срећом за ову науку, нашу и општу, Белић се као главној струци посветио проучавању језика. Захваљујући срећним околностима (што је имао блиских сродника у Русији; у Одеси је живео брат његове матере, и он је прво отишао своме ујаку да онде студира), а још више изузетноме дару који га је препоручио да добије државну стипендију, коју му је израдио први његов високошколски учитељ Љубомир Стојановић, професор Велике школе (каснији министар и министар-претседник), Белић је доспео на ондашње најјаче филолошко-лингвистичко врело у Русији, у Москву код „правог творца, духовног оца историске, лингвистичке граматике словенских језика“ проф. Ф. Ф. Фортунатова, који је у области науке на којој је сам радио имао значајне претходнике: Востокова, Срезњевског, Буслајева, Потебњу и др., и сараднике-савременике, старије и млађе: Корша, Покровског, Поржезинског, Грушку, Соколова, Бранта, Шчепкина, Шахматова, Љапунова, Карског, Ендзелина, Собољевског, Куљбакина, и др. Од свих њих се са Фортунатовом у науци о словенским језицима најсрећније и најпотпуније допуњавао проф. Шахматов. А док је Фортунатов од свих споменутих Белићу био ближи као његов професор, А. А. Шахматов, професор ондашњег Петроградског универзитета, био му је старији друг и пријатељ, с којим се Белић упознао код Фортунатова, и дуго био с њим у присним пријатељским и најтешњим научним везама. Сви споменути Фортунатовљеви сарадници, на ма коме универзитету руском да су радили, они су се, као и многи страни слависти, за време Белићевих студија скупљали у Фортунатовљеву дому у Москви. И Белић је ту, иако онда тек студент Московског универзитета, стално позиван од свога професора, присуствовао тим научним састанцима, и он је, захваљујући своме стручном знању, у томе кругу, скоро увек старијих научника, успешно водио научне разговоре као са себи равнима, а ту је, заиста много и научно. Слушањем предавања, озбиљним студијама и у поменутих личним додирима које је са најпознатијим европским славистима

имао код професора Фортунатова, Белић је науку о језику свога времена — да се народски изразимо — потпуно изучио.

Своје језичке студије А. Белић је проширио и продубио у онда исто тако познатој немачкој лингвистичкој школи, чији су претставници били: А. Лескин, К. Бругман, Х. Паул и др. Он је са стипендијом и одобрењем једногодишњег одсуства, добивеним опет помоћу Љ. Стојановића, провео годину дана у Лајпцигу, за које време је ту израдио и одбранно докторску дисертацију *О словенским деминутивним и амплификативним суфиксима* (на немачком језику), у којој је, ако не знањем, свакако научним, претежно лингвистичким, методом превазишао своје врло знамените иначе и руске и немачке учитеље.

Александар Белић је већ као студент био потпуно зрео научни радник. Као доказ за то може послужити чињеница што је још тада, у 21 години живота (1897) дао први свој научни рад, који је објављен у Известијима Руске академије наука. А пре завршетка студија он је дао још неколика врло запажена научна рада. И од тада до саме смрти (1960) академик проф. Белић је из године у годину, наравно са изузетком година Другог светског рата, за којих је био у окупираном Београду, прво доста дуго у Бањичком логору, а онда у своје дому ван икаквога додира са било каквим радом у окупираној земљи — давао све нове и нове научне радове. Он је, дакле, пуне 63 године радио на науци. И за то је време нашу науку и нашу културну историју обогатио са преко 500 радова: великих студија, научних монографија, значајних расправа, огледа, чланака, научних критика, оцена и приказа. А нешто краће проф. Белић је као наставник, прво доцент и професор Велике школе (од 1899), па као професор (ванредни од 1905 и редовни од 1919) универзитета предавао науку о језику, о нашем језику и словенским језицима, и о језику уопште, дакако с прекидима за време Првог и Другог светског рата, до 1954 године као активни, а онда као почасни хонорарни професор скоро до-последње године живота. Он, управо, само годину и по дана при крају није стизао да за студенте држи предавања.

Радећи на Универзитету, где је прво и доста дуго сам држао многе језичке дисциплине, и увек на врло високој универзитетској, научној висини, Белић је својим примером, поред других знаменитих професора Београдског универзитета, као што су били Јован Цвијић, Михаило Петровић, Јован Скерлић и др. допринео да се ранг нашег Универзитета дигне на достојну ви-

сину. А и после је, када су пристизали његови помоћници да га колико толико растерете, проф. Белић и на својој катедри и на целом факултету деловао да наша школа једанпут постигнути научни ранг очува и да се даље развија у правцима који су савремене потребе нашега народа и науке захтевале.

Напоредо са оним на Универзитету текао је научни рад и рад на организовању науке проф. Белића у Српској академији наука, у којој је он од непуних 30 година (1905) постао дописни, а у 30 години (1906) редовни члан. Неуобичајено дуго — сасвим по заслуги и угледа који је имао у научном свету, и код нас и на страни, — проф. Белић је био у највишем руководству Српске академије наука, прво њен генерални секретар од 1923 и председник од 1937 до смрти. Научна признања каква је врло млад добио у своме народу брзо су долазила и од највиших научних установа страних земаља. Већ 1910 проф. Белић је постао члан Руске академије наука, а касније су му исту част једна за другом указивале и академије осталих словенских земаља. Почасне докторате добио је од страних универзитета у Глазгову и Прагу. А ретко признање и ретку почаст професору Белићу је указао Московски универзитет изабравши га за свога почасног професора 1947.

Научни рад у Академији и научно-наставни на Универзитету проф. Белић, према својим схватањима, никада није делио један од другог. За научни рад у Академији и научни рад уопште треба прво формирати научне раднике, а то се по његовим схватањима, и према ондашњим а углавном и садашњим приликама, могло постићи прво наставом, дакако наставом истински универзитетског ранга на факултетима, а универзитетска настава опет без научног рада не може бити оно што она треба да буде и што је Белић од ње увек тражио. Зато је проф. Белић ценио и волео једну од ових високих научних установа колико и другу, и целог живота је посвећивао своје снаге једној колико и другој. А за извођење наставе језика на универзитету он је за више од две деценије био потпуно сам, за научни рад у Академији онакав каквим га је он замишљао, опет такође скоро сам.

Иако свестрано спреман и за научни и за наставни рад, Белић на почетку тога рада у својој отаџбини није био у повољном положају, нарочито због тога што је његов научни интерес био на сасвим другој страни, а не на оној на коју га је упућивало стање наше науке о језику на крају XIX и почетку XX века.

По своме научном интересу, он се није задовољио ни методама својих знаменитих професора. Иако их је целог живота високо ценио, у својим радовима и у настави се обилато користио резултатима њихових научних испитивања и често их цитирао, он свакад није могао код њих наћи одговора на питања која су га занимала. Младограматичарски правац, којему је већина његових професора припадала, и компаративистички метод, којим су се они углавном служили, заснивају се, истина, на конкретном материјалу из језичких споменика и дијалеката. И то је позитивно. Зато су они и дали дела која имају и имаће трајну вредност у науци. Али, како је проф. Белић на то скретао пажњу, не треба губити из вида да је историскојезичка епоха временски безначајна према трајању живота језика пре те епохе. И у природи језика, сваког конкретног језика, па и нашег, и језика уопште, има врло много момената који се не могу објаснити процесима и појавама везаним само за историску епоху, којима се г. ј. не може наћи решење у самом материјалу из споменика или дијалеката, нити конструкцијом облика до које се долази поређењем онога што је конкретно забележено у појединим језицима, него се много шта мора тражити и филозофским путем.

Проф. Белића су врло рано почела мучити управо та питања, а одговора на њих није могао наћи код својих учитеља, макар колико да су значајна њихова дела. У то време су се, истина, поједини лингвисти у свету већ увелико почињали бавити филозофијом језика, али некако из других аспеката, а не онако како ће то чинити проф. Белић, када неколике деценије касније почне да се бави општом лингвистиком. Стање науке о нашем језику и науке о језику код нас у време када се проф. Белић њоме почео бавити захтевало је да се он сав ту ангажује. Иако се с правом поносимо радом Вука Караџића у првој и радом Ђуре Даничића у другој половини XIX века, иако су још једно време напоредо с Белићем радили Ст. Новаковић и Љубомир Стојановић, Т. Маретић и Милан Решетар, наш је језик онда био скоро потпуно неиспитан; онда није било одређене и јасне слике српскохрватских дијалеката, ни тачно одређених граница међу њима, а није био утврђен ни њихов међусобни однос. Па ни српскохрватски језик као целина, и поред Миклошичевих, Даничићевих и Јагићевих радова о њему, још није био добио праве границе своје, нити су омет били јасно утврђени односи између српскохрватског и суседних јужнословенских језика. Ваљало је пре свега проучити го-

воре српскохрватског језика, и то оне перифериске на првоме месту.

Зато је један од првих значајнијих научних потхвата проф. Белића било проучавање дијалеката, на које се он дао са свестраним лингвистичким образовањем и новим погледима на проучавање језика уопште. И његови радови из дијалектологије, срећно започети опсежном студијом *Дијалектн и источне и јужне Србије* (1905), продужени *Дијалектолошком картиом српског језика* — на руском (1906), расправом *О српским и хрватским дијалектима* (1908), па *Белешкама о чакавским говорима*, опет на руском језику (1909), поново расправом *О Вуковим погледима на српске дијалекте и књижевни језик* (1910) и низом других прегледа дијалеката српскохрватског језика и осврта на њих, завршени су концизно и врло прегледно датом сликом њиховом у чланцима с називима основних дијалеката нашег језика (Народна енциклопедија СХС). Та слика, изузев у једном питању, независном од научних погледа проф. Белића, може се сматрати тачном и потпуном и данас, после још 11 великих књига дијалекатских монографија рађених на основу истраживања његових ученика, инспирисаних уосталом од самог проф. Белића и објављених у значајној едицији наше Академије, у *Српском дијалектолошком зборнику*, чији је Белић био покретач и стални уредник, и после бројних других радова о дијалектима српскохрватског језика. Посебно треба споменути и недавно (1958) објављену Белићеву расправу *О значају западног штиокавског говора за историју српскохрватског језика* (Јужносл. филолог XXIII), која поред онога што се њеним насловом казује, објашњава многе појаве заједничке нашим основним дијалектима и потврђује Белићево раније дато гледиште на односе међу њима. Али проф. Белић није испитивао само дијалекте о којима је објавио своје радове, него и скоро све друге говоре српске и хрватске. О појединима од њих, о говорима централне Србије, нпр., а добрим делом и о говорима западне Босне, остао му је скоро потпуно прикупљен дијалекатски материјал, који није стигао да среди и објави. О особинама других говора он се обавештавао најчешће обилазећи дотичне крајеве, или бар тражећи додире с типичним претставницима добро сачуваних локалних говора. Зато је он и могао дати онакву слику наших дијалеката и одредити однос српскохрватског према осталим јужнословенским језицима.

А потпуно упознавање дијалеката српскохрватског језика знатно му је олакшало уочавање проблема његове историје, коју је он полазећи од Даничићеве Историје облика, и брижљиво је употпуњавајући прегледањем старих језичких споменика и језика старих писаца, дуго година предавао својим студентима. Та је историја, мада, тако рећи, потпуно израђена — остала, на жалост, и на велику штету наше науке, у последњим припремама за објављивање. Али је срећом, не разуме се још потпуно, имамо литографисану у његовим универзитетским предавањима.

Добро познавање особина наших дијалеката, нарочито најстаријих, у првом реду старочакавског каставског говора, знатно су помогли проф. Белићу да поређењем акценатског материјала из њега и из других наших дијалеката с материјалом осталих словенских језика у својим *Акцентним студијама* (1914) успешно расветли замршену акценатску ситуацију општесловенске језичке заједнице и успостављањем закона о метатонији словенских акцената потпуно објасни сложену систему српскохрватског акцента. Зато је ово дело проф. Белића с пуним правом окарактерисано као једна „од најважнијих студија последњег времена из упоредне историје словенских језика“ (Ст. М. Куљбакин).

А проф. Белић није дао само ово једно дело из те области, него више њих. Ми их све овде не можемо набројати, него ћемо споменути само она најважнија, а то су, по нашем мишљењу, прво студија *О двојини у словенским језицима* (1932), у којој аутор праћењем губљења двојине у појединим словенским језицима, на материјалу из књижевних споменика утврђује како се посебно у српскохрватском језику особина једнакости некадашњих двојинских облика, најчешће заједно са двојинским наставцима, преноси на одговарајуће облике множине, за шта он налази основа у синтаксичким моментима, као што су ти моменти по њему довели и до самог губљења двојине. Затим долазе Белићеве расправе *Словенски инјункциви у вези са њиховом словенском глаголском вида* (1932), *Посијанак њрасловенске глаголске системе* (1934) и *О глаголима са два вида* (1955), у којима он расправља о врло значајним проблемима словенског глагола примењујући свој лингвистички метод третирања појава, морфолошких и синтаксичких у исто време. Он на једној страни показује да су ове две области науке о језику неделиво повезане, а, осим тога, потврђује да се филолошком анализом, ма колико она била неопходна, без примене лингвистичких принципа не могу решавати, поготову језички појави до којих се мора долази-

ти њиховом конструкцијом на основи поређења чињеница изнетих из више, макар и најсроднијих језика. Уосталом, проф. Белић је и у делима својим више филолошког карактера врло мало или и нимало филолог, а свагда је лингвист.

Лингвистички метод проучавања језика нарочито долази до изражаја у његовим студијама и расправама из синтаксе. А синтакса је врло рано почела привлачити пажњу проф. Белића као језичког испитивача. Њега је прво посебно занимала синтакса глаголских облика, и њој је посветио неколико посебних расправа: *Аорист и имперфективних глагола* (1925), *О употреби времена у српскохрватском* (1926), *О синтаксичком индикативу и релативу* (1928), *Прилози учењу о употреби времена у српскохрватском* (1939), у којима је он (а још најпотпуније и најпрецизније у главама о системи глаголских времена и системи глаголских начина своје књиге *О језичкој природи*, књ. I, стр. 355—411) управо лингвистичким методом, тј. полажењем од онога што је заједничко у свим језицима, дао своју познату теорију о синтаксичким категоријама глаголских времена, која је добила широку примену у проучавању синтаксе облика, нарочито словенских глагола. Тако је, како видимо, Белићев лингвистички метод у његовим делима све више долазио до изражаја при проучавању појединих питања српскохрватског и осталих словенских језика.

У средишту Белићеве научне пажње никад није било оно што је формално у овоме или ономе језику, него је он у науци увек ишао у суштину, на оно што је у природи и нашег и сваког другог језика, језика као појаве. Тим путем идући Белић је сасвим прешао на испитивање језика као таквог, језика уопште, прешао је, дакле, на општу лингвистику. И можемо рећи да је њој углавном као испитивач језика посветио скоро целу последњу четвртину века и дао своје значајно дело *О језичкој природи и језичком развоју* (I књ. 1941 и II — 1959).

Док је у проучавању посебних питања свог матерњег језика или словенске језичке заједнице, рекли смо, примењивао општелингвистички метод, — у општој лингвистици Белић је, за разлику од многих других лингвиста, имао опет свој посебан метод проучавања или, да још одређеније кажемо, предмет његових проучавања општејезичких питања је у многоме различан од предмета проучавања других познатих лингвиста. Та проучавања он је, пре свега, вршио полазећи опет од појава и процеса у једном одређеном језику, у ономе, наравно, који је најбоље осећао, тј.

од појава и процеса у своме матерњем, српскохрватском језику и поредећи их са појавама и процесима прво сродних, па затим и најразноврснијих језика, тј. језика различних система. Али у томе није самосвојност Белићева лингвистичког метода, већ у вичему другом.

Проф. Белић није као већина других теоретичара језика објашњавајући језичким појавама тражио ван саме његове природе језика и ван његових елемената, него у њима самим. Једино се у претпоставкама о томе како је први човек давао израза реаговању на свет који га је окруживао он углавном не разликује од осталих, а само стварање језика првог човека, *homo sapiens*-а, па чак и услове његова стварања, проф. Белић објашњава на свој начин. Он, дамако, само њих налази у елементима који су предмет других наука: у моћи човекова запажања предмета и уочавања једне његове особине као и у способности да те две претставе повеже. А ту већ имамо елементе језика, врло просте, додуше, али елементе који су се постепено развијали. У тим основним елементима и њихову развиту проф. Белић налази природу језика којом се он бави у својој лингвистици и коју објашњава, не више законима других наука, него он из природе и развита језичких елемената, из његових облика, значења и функција, из међусобног односа тих елемената, и по генези и функцијама, извлачи законе којима објашњава све појаве и процесе у језику. Не одвајајући никако језик од друштва у коме је настао и ради којег је настао, не одвајајући га од мишљења с којим је недељиво везан, не одвајајући га од стварности, која је његова подлога, и које је он највернија слика — проф. Белић језик проучава на самим његовим елементима, и у томе је самосвојност његове науке о језику.

Белићева наука о језику и његов значај за ову науку није само у његовим личним анализама језичких елемената, у изванредним научним синтезама, у његовим језичким теоријама, и уопште у резултатима које је сам дао у науци, него је проф. Белић врло много урадио и на организовању рада не само на науци уопште него нарочито на науци о језику посебно. Поред напред споменутог *Дијалектолошког зборника*, проф. Белић је у заједници са Љ. Стојановићем пред сам Први светски рат (1913) покренуо повремену едицију за словенску филологију и лингвистику, *Јужнословенски филолог*, којег је он био и власник све до Другог светског рата и стално главни уредник, и у коме је окупио на сарадњу многе врло познате домаће и стране научнике, међу ко-

јима налазимо имена прво саоснивача Љуб. Стојановића, затим Ст. Новаковића, Т. Маретића, А. Мусића, П. Скока, Ст. Ившића, Ст. Куљбакина, Ф. Рамовша, Р. Нахтигала, А. А. Шахматова, П. Лаврова, М. Г. Долопка, Г. Иљинског, А. Мејеа, К. Њича, О. Хујера, Л. А. Булаховског, Б. Љапунова, Н. Дурновоа, Ван Вејка, А. Крониа, А. Вајана и др. У овоме је часопису сам проф. Белић објавио више својих горе споменутих и бројне друге своје радове. Зато управо, и што су у њему у касније време сарађивали Белићеве страни и домаћи ученици, тај часопис је претежно носио и носи печат науке проф. Белића, и зато је и стекао значајан реноме у славистичкој и лингвистичкој науци.

За Белићеву науку о језику владало је уверење да је то тешка наука. Ово криво схватање стечено је најпре због тога што је она била нова, што је, да одређено и тачно кажемо, тек с Белићем наша наука о језику постала правом науком свога времена. Штавише, када је нешто касније, око тридесетих година, проф. Белић, у разумној и научничкој тежњи да и у средњошколску језичку наставу унесе научност, нашао времена да напише *Граматику* за I, II и III разред гимназије, оне нису радо прихваћене, зато што је лакше било предавати само обличку систематику и формалистичку граматику, или избећи свако предавање овог предмета. Али захваљујући Белићевим књигама и наставницима који су на универзитету слушали предавања проф. Белића, ипак учбеници са савременим, Белићевим погледима и новијим научним резултатима све више налазе своје место у нашим школама.

Проф. Белић је озбиљну бригу водио и о општој писмености, не само школске омладине већ и свих оних који пишу, па је с циљем подизања те писмености саставио *Правопис српскохрватског језика* (1923), први научно рађени правопис код Срба, у коме је, доследан себи и своме научном ставу, отишао знатно напред од слова Вука Караџића, за духом његовим. Али како је правописна трагедија вукла назад к ономе што је код Вука добило своју форму, проф. Белић је каснија издања свога Правописа унеколико прилагодио у томе правцу, те је његов правопис, нарочито после II светског рата био прихваћен, као апсолутни правописни канон, а он је и преко правописа постао врло популаран у најширим слојевима народним.

Популарност проф. А. Белића, научника и мислиоца, који је написао бројна дела приступачна само стручњацима високог образовања, није толико порасла само по његовим школским књи-

гама и по правопису него и по многобројним популарно написаним чланцима и огледима о језику и о културној прошлости нашега народа, нарочито у вези са радом творца нашег књижевног језика и наше националне културе — Вука Караџића. Као Вуков велики поштовалац и његов најбољи познавалац Белић је само о њему написао неколико мањих и већих брошура. А оцену рада и значаја Вука Караџића и Ђ. Даничића за победу народног језика у књижевности и демократизацију наше културе проф. Белић је најпотпуније изнео у књигама *Вукова борба за народни и књижевни језик* (1947) и *Вук и Даничић* (1947).

За културу наших народа, а и за нашу науку, од особитог је значаја рад проф. Белића на припреми великог *Речника српско-хрватског књижевног и народног језика*, од којег је прва књига изишла (1959) под његовом главном редакцијом. Али не само то него је он уложио много труда и драгоценог времена у дугогодишње руковођење пословима око спремања грађе за тај речник, и око изграђивања принципа и упутстава за његову израду. У томе су му, истина, у времену после Другог светског рата помагали његови ученици и млађи сарадници, које је опет он и у те послове уводио, и чија је обавеза да ово значајно дело његово без одлагања наставе.

Настојања проф. Белића да своју науку народу учини приступачном, а да она и притом остане права наука, нигде се тако лепо не огледа као у његовим чланцима, расправама и огледима што их је он сам одабрао и унео у књигу *Око нашег књижевног језика*, коју је издала Српска књижевна задруга (1951) и у којој се на очевидно приступачан начин (приступачан, мислим, и људима с мање језичког образовања) расправљају најразноврснија питања о језику и у вези с језиком.

У тој књизи, између осталих, има повише научних Белићевих чланака који ће и читаоца без нарочитог лингвистичког образовања успешно поучити чиме се књижевни језик богати, а шта се у њему противи језичким законима и шта, као такво, мора отпасти. Та је књига, једном речју, од особитог значаја за подизање културе нашег књижевног језика, о којој је проф. Белић увек водио бригу и настојао да се она подигне.

Ова су настојања, поред осталог, довела и до појаве нашег часописа. Проф. Белић је заједно са својим старијим и млађим ученицима и сарадницима г. 1931 покренуо *Наш језик* (онда као орган Лингвистичког друштва у Београду), „у којем би се на

разумљив и широкој публици приступачан начин расправљања о особинама нашег књижевног језика“ (из уводне речи Уредништва на почетку излажења) и у коме је, само из пера проф. Белића, изишао знатан број за науку врло значајних расправа и чланака, и то не значајних само по научном методу којим су они рађени већ и по решењима појединих питања која су у њима дата. Колико је проф. Белићу програм Нашег језика лежао на срцу најбољи је доказ то што он у њему има далеко већи број прилога него је изишло свезака овога часописа, иако је он пре рата излазио сваког месеца, а после рата (у издању Института за језик Српске академије наука) једанпут двомесечно (у двапут већем обиму). Проф. Белић је увек настојао да се у часопису расправљају што актуелнија питања и да он излази на време. Поред све презаузетости многим пословима, он никада није желео да остави Наш језик без свога прилога, а желео је и да сваки прилог у њему језички може поучити своје читаоце, и да се сва питања у њему научно расправљају. Нека ове жеље нашег великог учитеља буду завет свима нама који смо, и по своме позиву и по обавези према њему, дужни да и даље издајемо наш часопис.

М. Сивановић

СЕЋАЊЕ НА ЈЕДНУ ДИЈАЛЕКТОЛОШКУ ЕКСКУРЗИЈУ С ПРОФЕСОРОМ БЕЛИЋЕМ

У првом периоду свога врло дугог и плодног научног рада пок. професор Белић је највећи део времена посвећивао нашој дијалектологији. То је сасвим разумљиво, јер пре њега и чувеног норвешког слависта, проф. Олафа Брока, нико није на терену проучавао и научно обрађивао наше дијалекте. Све што се о њима непотпуно знало, знало се по Вуку, првом нашем дијалектологу, и М. милићевићу. Зато је проф. Белићу, чим је дошао за наставника српског језика на тадашњој Великој школи у Београду, прва брига била да почне проучавати наше говоре у Србији. У току три године он је обишао свако село југоисточне Србије, марљиво побележио све говорне особине тога краја и после двогодишњег сређивања и научне обраде скупљене грађе 1905 објавио је своје капитално дело „Дијалекти источне и јужне Србије“, као I књигу „Српског дијалектолошког зборника“, који је он покренуо и отада уређивао. Та књига је била не само откриће врло значајних особина дотле скоро непознатих говора и младог научника с врло развијеним слухом и смислом за дијалектолошка испитивања и бележења фонетских финеса, него је послужила и као увод и путоказ у даља проучавања садашњег стања нашега језика и његових говора. Јер није се могло стати на ономе што су били дали Вук и Милићевић. Али је за тај тежак и одговоран посао требало имати спремних радника. Зато је проф. Белић, као оснивач наше модерне дијалектологије и њен наставник предузео да их створи од својих првих ученика. Он се трудио не само да их теориски упозна с природом дијалектологије и приближним стањем наших дијалеката, већ и да их и практично, на терену, обучи у слушању и бележењу говорних особина. А он је у томе имао већ богато искуство.

Невоља је била само у томе што је он тада имао врло мало ученика којима је главни предмет био српскохрватски језик, свега седам-осам, већином из Старе Србије и Македоније, као стипендисти. Што је још горе, само смо се нас двојица-тројица

доцније бавили колико-толико и научним радом, поред других јавних послова.

Захваљујући труду О. Брока и проф. Белића, говори југоисточне Србије, који припадају тзв. Средњоштокавском дијалекту, били су детаљно и темељно описани и проучени. Требало је ићи даље. Територијално и по архаичности на реду за проучавање био је Косовско-ресавски дијалекат. О њему је било прилично података код Вука, Милићевића и Ј. Живановића, али најмање о говорима у тадашњем Крушевачком округу. Године 1903 Љ. Стојановић је у Јагићеву Архиву* објавио кратак чланак, у којем је изнео неколико карактеристичних особина овога говора, што их је он запазио, бавећи се у Врњачкој бањи. Проф. Белић је овим чланком био потстакнут да провери и допуни податке изнете у њему и да истовремено уведе у дијалектолошка испитивања и своје ученике. То је требало да буде почетак проучавања Косовско-ресавског дијалекта, као врло важне копче у историском развоју нашега језика. И тако је у мају 1907 године пошао са четворицом својих ученика на терен, у Крушевачку Жупу и Расину.

Претресајући ових дана своје старе рукописе и белешке најем једну давно забачену и заборављену бележницу, с дијалектолошким подацима које сам на том путу записао, као резултат првог свога дијалекатског испитивања, под руководством искусног наставника. Доцнија историска збивања и други послови, који су ме одстрањивали од научног рада и бацали по целом свету, учинили су да сметнем с ума ову бележницу. Нашавши је баш онда кад сам био позван да напишем чланак за овај први број Н. Ј. после смрти проф. Белића, одлучих се да напишем неколико реди о овој првој дијалектолошкој екскурзији.

На овом испитивању провели смо 12 дана, од 26 маја до 6 јуна 1907 год., задржавши се највише у варошици Александровцу, седишту Жупскога среза, који има централни положај у Крушевачком округу, због чега је најмање био изложен утицају околних дијалеката. Пошто се Александровац налази усред винородне Жупе, у њему смо се задржали највише не само због интересантности језичког материјала, већ и због — чувеног жупског вина, које је дрешило језик и нашим објектима испитивања и нама испитивачима. Проф. Белић је плаћао све наше трошкове, рачунајући у то и по два деци вина за ручак и вечеру. Видећи

* *Dialektologische Miscellen aus der Gegend von Vrñci im Kruševacer Kreise. Archiv für slavische Philologie XXV, 212—218.*

БОРАВАК ПРОФЕСОРА Д-Р АЛЕКСАНДРА БЕЛИЋА
У ХЕРЦЕГОВИНИ 1903 Г.

— Држање аустро-угарских власти према београдском
професору —

Млади професор београдске Велике школе др Александар Белић посетио је у септембру 1903 године Херцеговину у циљу језичких студија. Посјетио је Мостар и одатле је намјеравао да отпутује у Љубушки и Невесиње. У ова два херцеговачка мјеста професор Белић је хтио да врши испитивања западног и јужног дијалекта. У Мостару се састао са књижевником Светозаром Ђоровићем и од њега добио препоруку за привременог котарског претстојника Дефтердаревића у Невесињу. Окупаторске власти у Невесињу су биле необично предострожне према др Белићу, мада му нису формално спријечиле да посјети село Братач у коме је живио чувени невестињски војвода, поп Перо Радовић. Белић је очекивао од посјете са Радовићем важне податке за упознавање јужног дијалекта у области гдје је био развијен класични народни говор. Са стране аустро-угарских власти је учињено све да др Белић што краће борави у Невесињу и Братачу, а војводи Радовићу је стављено до знања да је овај београдски гост непожељан.

Интересантности ради доносим Ђоровићево писмо котарском претстојнику Дефтердаревићу онако како је сачувано у Државном архиву у Сарајеву.¹ Писмо у цјелини гласи: „Поштовани господине! Мој пријатељ госп. Др. Александар Белић професор велике школе из Биограда, стигао је амо да проучи: у Љубушком дијалекат западни а у Невесињу дијалекат јужни, јер је он професор српског језика. Ја сам ради тога говорио са заступником окружниковим г. Бијелићем, да би му дао писмо како ту не би жандари или когод други сметали у послу и господин Бијелић ми је одговорио, да писмено није потребно, јер против тога проучавања да

¹ Државни архив у Сарајеву, Зем. влада, През, бр. 4121/1903-І. Б.

нема нико ништа, те је додао, да се у Невесињу јави вама и да ћете ви то удесити, да му нико не смета. Ја вас дакле и од своје стране молим да у томе budete г. Белићу на руци, да барем за кратко вријеме — остаће само један дан — не нађе на какве сметње. Напријед вам топло захваљујем и поздрављам са особитим поштовањем.

Ђоровић“

Вјерна својој традиционалној политици неповјерења према свему што је долазило из Србије, с друге стране, чувајући глас истакнутог носиоца цивилизације у нашим крајевима, аустро-угарска управа и њени локални органи чинили су све да се у областима које су сматрале опасним за своје интересе, а Невесиње је због своје револуционарне традиције сматрано жариштем незадовољства и отпора према аустро-угарској политици, не дође до било каквих, па и научних веза са Београдом. У случају професора Белића требало је став маскирати добром вољом и расположењем да се београдском професору изађе у сусрет. Стварно је преко жандармерије требало онемогућити слободно кретање професору Белићу у Невесињу и спријечити слободан и спонтан сусрет и разговор са старим херцеговачким војводом Радовићем. Зна се да је Радовић по повратку из Црне Горе послѣ неуспјелог устанка у Херцеговини 1882 године живио повучено у Братачу, да је био под надзором власти и да му се није вјеровало. Није му опроштено што је у устанку из 1882 године играо онако истакнуту улогу и у сарадњи са Салком Фортом предводио српско и муслиманско сељаштво у борби са аустроугарском војском. О томе живо свједочи случај професора Белића.

Засада се из извора не зна да ли је Окружна област из Мостара издала упутства котарском претстојнику у Невесињу о држању према професору Белићу. Сигурна је, међутим, претпоставка да се није свршило на ономе што је замјеник окружног претстојника Бијелић казао Ђоровићу. Инструкције су сигурно дате.

По доласку професора Белића у Невесиње крајем септембра 1903 године, поднио је котарски претстојник Дефтердаревић извјештај Окружној области у Мостару, 12 октобра 1903 г.² На овоме ћемо се извјештају задржати дуже. Претстојник је извјестио своју непосредну, старију власт, да је др Белић стигао у Невесиње 28 септембра послѣ подне. У извјештају је подвучено да је др Белић по своме доласку у Невесиње имао састанак

² Ibidem.

са претсједником Српске црквене општине Николом Катићем и фотографом Вељком Симовићем. У друштву са овом двојицом истакнутих и према режиму опозиционо расположених српских грађана Невесиња др Белић је разгледао невестињску варош (Касабу). Професор Белић је сматрао потребним да се јави котарском претстојнику и да му преда Ђоровићеву препоруку. Он је том приликом изразио жељу да оде у Братач и посјети војводи Радовића. Белић је уједно изјавио претстојнику да се бави испитивањем дијалеката српског језика и да би желио да се у разговору са старим Радовићем директно информише о јужном дијалекту.

Претстојник се, као носилац управне власти у Невесињу, интересовао, у првом реду, да ли Белић посједује дозволу — легитимацију — на основу које је имао право да посјети окупирано подручје. Белић му је на то изјавио да има сертификат који, примјећује претстојник, није показао, јер га је „наводно“ заборавио у своме стану, у горњем капуту. Претстојник је ступио са Белићем у детаљнији разговор и стекао увјерење да његово путовање у Невесиње и Братач има и други циљ, а не само студски. Очеvidно је да је окупаторска власт одмах посумњала у Белића и својим опробаним полицијским методама онемогућила београдског професора да искористи свој боравак у Невесињу и Братачу у научне сврхе. Претстојник је сматрао да је у датим околностима циљесходније дати дозволу професору Белићу да посјети Братач него га у томе формално спријечити. Зато је Белићу издата дозвола да посјети Братач са важношћу од једнога дана. Претстојник је сматрао даље да ситуација захтијева да предузме озбиљније кораке. Због тога је истог дана, још прије Белићева одласка у Братач, послао жандармериску патролу у то село под изговором да тамо врши уобичајену службу. Жандармериска патрола је добила инструкције да др Белића одмах по његовом доласку у Братач упути за легитимацију и да га на основу тога документа сусреће с нарочитом пажњом, а да уједно контролише врло обазриво његово кретање и да настоји да се професор Белић ограничи на најнужнији контакт са становништвом.

Власт је ишла и даље у својим акцијама. Да би код војводе Радовића *a priori* изазвала сумњу према др Белићу, патрола је добила наређење да упути Радовића како је Белић добио дозволу за долазак у Братач од котарског претстојника и да га према томе треба примити као госта. У друштву са Вељком Симовићем професор Белић је 29 септембра 1903 око подне стигао у Братач.

На начин који је већ изложен био је дочекан професор Белић од жандармериске патроле и по израженој жељи одведен у кућу војводе Радовића.

Професор Белић је, наставља даље у своје извјештају котарски претстојник, примљен на уобичајен начин у војводиној кући и задржао се нешто дуже од пола часа, а затим се директно вратио у Невесиње. Очевидно је да је скројени план у цјелени изведен и успио. И код др Белића и његова домаћина војводе Радовића изазвана је сумња да обојицу прати власт и тако стварно није могло доћи до дужег и приснијег разговора који је др Белић намјеравао да искористи за своје студије. Претстојник је дао краће податке о разговору др Белића са војводом Радовићем. Разговор се водио о устанку из 1875. године и борбама с Турцима, а било је говора и о устанку из 1882. године. Говорећи о овом посљедњем устанку војвода Радовић је био врло обазрив и подвукао је, а то је нарочито карактеристично, да је народ у овом устанку много страдао. Очевидно је да је стари војвода био врло опрезан и говорио је са Белићем онако како није ни мислио ни осјећао.

По одласку из Братача професор Белић је одмах напустио Невесиње и отпутовао у Мостар. Најзад је котарски претстојник у извјештају нагласио да је др Белић у саобраћају са споменутим српским грађанима у Невесињу говорио једино о теми своје језичке студије.

Из овог кратког приказа виде се методе аустро-угарских управних власти у поступцима са научним радницима из Београда. Ономогућен од аустро-угарских власти, др Белић није могао да задовољи своју научну потребу и да за живода војводе Радовића дође до врло значајних података за познавање говорног језика у Невесињу и његовој околини од човјека који се истицао снажним изражавањем у класичном јужном дијалекту, какав је почетком XX вијека постојао у народу ове области.

Др Хамдија Кајиџић

АКАДЕМИСКИ РЕЧНИЦИ И ЊИХОВИ ЗАДАЦИ

— Поводом прве књиге Речника Српске академије наука —

I

У својој Посланици Академији наука у Београду, прочита-
ној 10. IX. 1888 год. на свечаном скупу поводом стогодишњице
рођења Вука Караџића, Стојан Новаковић је рекао: „Иоле књи-
жеван читалац знаће, како се већ са самом Академијом, са самим
тако рећи њеним именом спаја мисао о обради језика, о речнику,
о уздигнућу језика на виши научни и књижевни значај . . . Свуда
и у сваком народу Академије [су] знатно утицале на научни разви-
так, и поглавито на развитак језика, дајући му правац, покрет и
одредбу“¹.

Није случајно што су се академије наука у многим светским
културним центрима већ вековима прихватале израде великих
речника својих језика (са тумачењима на истом језику), и то врло
често као главног задатка, некад и као јединог за извесно време,
пошто су понегде и биле осниване са тим циљем. С друге стране,
није случајно што су велики национални речници већином, а
нарочито у последње време, излазили као дела академија, а не
као плод мукотрпног рада појединаца.

Разлог првој појави лежи у томе што су академије наука
(у модерном смислу) увек биле сматране на првом месту као уста-
нове за научни рад у вези са сопственом земљом и њеним унапре-
ђивањем, као установе за проучавање националних обележја —
природе, прошлости, културе, стваралаштва народа и његових
најбољих претставника. Као по правилу, академије у разним гра-
довима и државама почињале су од таквих националних задатака
па тек постепено прелазиле на неговање „интернационалних“
наука и научних грана. Међу првим таквим националним зада-
цима редовно је било и неговање језика, његово чишћење од

¹ Штампано у Гласу СКА X (1888). Цитат са стр. 7.

„рђавих“ речи било које врсте (што је зависило од савремених прилика и схватања), с тим у вези и изучавање језичких закона, затим популарисање најбољих писаца или народних умотворина и сл. А из чињенице што све то изискује врло велики труд и врло велика материјална средства произлази и друга поменута појава — ретка и све ређа решеност једног човека да уради такав дивовски посао. Осим тога, проучавање и неговање језика у разним раздобљима, чак и код истог народа, мора неминовно да има различите видове. Неопходно је осетити потребе епохе; а таквом захтеву данас може боље да удовољи колектив, и то колектив опробаних стручњака, јер је при све сложенијој стварности све већа нужност консултовања и узајамног допуњавања.

Разуме се, треба одати признање и оним ретким и ретко даровитим појединцима који су били у стању да речнички опис целокупног свог језика, од почетка до краја, изведу сами. Додуше, и иза њих су најчешће стајали анонимни помагачи — скупљачи речи или сарадници. Можда је најчаснији од свих пример нашега Вука Караџића, који не само што није имао никаквих исправних узора за угледање — бар не на земљишту свога језика — него је чак морао да при своме послу води огорчену борбу са онима који би по логици ствари требало да буду његови помагачи, с обзиром на ступањ своје културе, на своје функције и на претензије. Други прегаоци на пољу националне лексикографије имали су такође огромну радну енергију, али свакако ипак и срећније прилике за рад. Вуку Караџићу је врло сличан писац руског речника Вл. Даль², човек који је 53 године живота посветио раду на своме речнику, сем тога чувен и по скупљању народних пословица, песама и прича, у неку руку и оснивач руске дијалектологије. Али ипак постоји податак: од 200.000 речи Даль је сам скупио 80.000, остало је узео из већ постојећих руских речника. Имао је, дакле, преписаних око 120.000 речи, а самим тим и велико искуство за сопствени рад, док Вук није преписивао речи ниоткуда³. Као пример приврженог рада треба навести и шестотомни Линдеов речник пољског језика, заснован на идејама рационализма и занимљив као темељ упоредне лексикологије словенских

² Вл. Даль, Толковый словарь живого великорусского языка, I изд. 1863-66, II 1880-82, III 1903-09; касније је и друго и треће издање било преиздавано, у Совј. Савезу и ван њега.

³ Улога старијих извора при изради Вукова речника своди се на ово. Вук је имао пред собом речнике Курцбека, Делабеле, Белостенца, Јамбрешћа, Стулића, Волтиђија и Хајма, али ни из једног речника није пре-

језика⁴. Браћа В. и Ј. Грим почели су да издају историски речник нововисоконемачког наречја (касније књижевног језика) 1852 г., али иако помагани и од стране неких научних друштава, а после и од државе, они свој посао нису стигли да доврше⁵. Као самосталан рад изишао је и Сандерсов немачки речник у три тома, у суштини већ и базиран на искуствима браће Грим, мада усмерен друкчије него њихов. Сандерс га је састављао као дописни члан једног берлинског лингвистичког друштва⁶. Литре је писао свој чувени историски и савремени речник француског језика допуњавајући, уствари, речник Француске академије историском грађом, и још за време издавања својег речника био је изабран за члана Француске академије⁷. И велики Оксфордски речник носи на корицама име само једног човека-издавача (касније неколицине)⁸, али се из самог речника сазнаје да је он састављен према материјалу филолошког друштва и уз сарадњу читаве „армије“ волонтера.

Као што се види, велики лексикографски подухвати трајне вредности готово никад нису били дело само једне руке, ни у ранијим раздобљима. Поготову је сада сасвим прошло време таквих могућности, због сувише развијених и сложених основа за рад, због сувише великих претходних достигнућа.

Међутим, већ пре неколико stoleћа било је покретано скупљање и издавање лексичког блага код појединих народа и под окриљем њихових колективних научних ауторитета, и то највиших.

Први прототипови академија наука у савременом смислу речи никли су у Италији у 15-ом и 16-ом веку. Прелаз на модерни тип академија и јесте обележен преоријентацијом са класике на народни језик и на неговање добре савремене књижевности. Таква

писао речи које није чуо у народу сам; речници су му служили само као потсетници (Ј. Стојановић, Живот и рад Вука Стеф. Караџића, Београд 1924, 126—127). Осим тога, узео је нека лична имена из „Рачанског поименика“ (И., 126).

⁴ S. B. Linde, Słownik języka polskiego, 1807-14, касније преиздат.

⁵ Wilh. u. Jac. Grimm, Deutsches Wörterbuch, 1852 и даље.

⁶ D. Sanders, Wörterbuch der deutschen Sprache mit Belegen von Luther bis auf die Gegenwart, 1859-65, касније преиздат.

⁷ M. Littré, Dictionnaire de la langue française, 1863—1872, и каснија издања.

⁸ A New English Dictionary on Historical Principles, ed. by J. A. H. Murray, Oxford 1884—1928, а затим: The Oxford English Dictionary, ed. by J. A. H. Murray и др., Oxford 1933.

је била већ донекле академија К. Медичија у Фиренци 1470 г., нешто касније и академије у Напуљу и у Риму, које су се бринуле за обнављање доброг књижевног укуса. За проучавање талијанског језика била је од највећег значаја Academia della Crusca, основана у Фиренци 1582 г., са задатком одржавања језичке чистоте, што се видело већ и из назива те установе, јер њен епитет означава *мекиње*: академија је имала да чисти језик као на ситу. Као плод тако замишљеног рада појавио се 1612 г. речник под називом Vocabolario della Crusca. Ова академија је одиграла значајну улогу у тадашњем културном свету, јер су по угледу на њу почеле ницати многе сличне установе са istim таквим задацима: напр., у Немачкој т.зв. „језичка друштва“ (Вајмарско друштво већ 1617 г.), а после и у Француској и другде. Таквих академија је било и у нашим крајевима, о чему ће бити речи мало даље. Разуме се, већину тих установа време је постепено прегазило, уколико се оне нису прилагодиле новим духовним струјањима и новим начинима рада који су преовладали у каснијим епохама.

Вреди да се мало више задржимо на Француској академији, која је уздигла на врло угледну висину рад на речнику, и у којој се тај рад, од почетног момента, није угасио за читавих триста година. — У трећој деценији 17-ог века у Паризу су се састајали француски књижевници и књижевни критичари, са циљем да француском језику и литератури некако поставе јединствене принципе. Овај се скуп убрзо учврстио и озваничио, те га је 1635 г. Ришеле прогласио за Француску академију — тело које је испрва имало за задатак да се стара о систематизацији језичког и књижевног стваралаштва. Оно је, напр., надгледало састављање натписа на јавним споменицима, тако да се касније развила једна посебна установа, названа „академија натписа“. Уз првобитну академију су током времена прирастале сличне институције различитих других струка, тако да се она касније почела делити на одељења; али као Прво одељење очувало се оно језгро, под старим називом Француске академије, са верно очуваним статутом и са очуваним првобитним задатком. Главно дело те академије био је академски речник француског језика; по замисли Ришелеа требало је радити још и на великој реторици, поезији и граматици, али до тога није дошло.

Прошло је 59 година од оснивања Академије док прво издање речника није угледало света, 1694 г. У предговору првом издању и у каснијим предговорима читамо да је јавност била

нестрпљива, а да је један избачени члан Академије (Фиретијер) пуштао гласове о томе да се тај речник никад неће ни појавити. Па и у самој Академији, код сарадника, рађале су се сумње да ли ће дело икад бити толико дотерано да ће моћи да се преда публици на коришћење. Писац предговора уз седмо издање дао је свој коментар: Само ће се они зачудити томе, који не знају какву скрупулозну пажњу захтева такав рад, какве фине и деликатне анализе . . . А који је то речник, који не даје повода за критику, па и за врло тачну критику . . . (изд. 1878 г.).

Француска академија је увек, од првог издања речника, стицала да нема никаквих претензија у стварању нових речи и да је потпуно објективна при избору и тумачењу грађе. Она је, изгледа, прва од академија била сумњичена за недозвољену ауторитативност, па је и прва формулисала разлоге против такве евентуалне грешке у раду. — Ова академија је трпела много критика у вези са својим речником; поред поменутих замерки пребацивано јој је и само колективно начело рада. Изгледа да је таква чудна оптужба потицала и од једног толико умног савременика као што је био Лабријер, касније и сам академик, који је, у време припрема првог издања, направио овакву алузију: До данас нисмо видели наједно ремек-дело књижевности да је творевина више њ⁹. Међутим, Академија је с достојанством прелазила преко свих инсинуација од стране неупућених или недобронамерних и, према речи ма Ст. Новаковића, „од академичке части стварала част, једнаку државној“¹⁰.

Споменимо укратко да је 1714 г. и у Мадриду основана врло угледна Академија за шпански језик, уствари секција Краљевске академије наука, која је као своје главно дело издала шпански речник и граматiku, а касније приређивала издања шпанских класика. Године 1789 створена је у Штокхолму Академија за шведски језик, 1830 у Пешти за мађарски, 1884 у Румунји за румунски.

Историја Руске академије почиње од Петра Великог, од 1724 г. Већ је и у програму те прве, Петроградске академије било проучавање језика; али је ради израде речника била касније основана нарочита институција (Российская академия), која је од 1783 г. до 1841 г. функционисала као слободно друштво научника

⁹ Лабријер, Карактери, превод, изд. Београд 1953, стр. 56 и примедба 4 на стр. 424.

¹⁰ Посланица I. с.

и писаца, а те године постала Друго одељење Академије наука, за руски језик и књижевност — опет слично као и у Француској, са очуваном старом аутономијом. Год. 1925 створена је Совјетска академија, у којој се данас лексикографијом бави специјални Институт за руски језик. У Русији је до данас било пет издања академиских речника, ако се рачуна и једно које је остало недовршено¹¹. Већ и за прво издање карактеристично је присуство дијалекатских речи и разних техничких термина, чије је давање у речнику било од великог значаја за оно време. Састављачи тог првог издања нису ни били стручни филолози. Међутим, касније је констатовано да је то било чак и повољно, јер су у оно време практични раалози преовлађивали над чисто филолошким, па су научници разних струка преко речника могли на погодан начин да пропагирају нову терминологију.

У осталим словенским земљама (искључујемо засад југословенске) најпре је Чешка академија наука, преко једног свог одељења, почела да издаје велики речник, тако да је први том изашао 1935 г. а последњи 1957 г.¹² Сада се (у данашњој Чехословачкој академији) ради на новом издању. Пољаци су имали и од раније лепих лексикографских достигнућа, а њихова нова Академија, организована на темељима двеју претходних научних институција после Другог светског рата, издаје од 1958 г. нов речник књижевног језика¹³. И Бугарска академија наука (Институт за бугарски језик) издаје своје велико дело исте врсте¹⁴. Пре овог последњег издања на речнику књижевног и народног језика радили су неки бугарски академици, али не сама академија као издавач.

Могло би се наћи још примера да се за велике речнике залажу научна тела која или сама имају ранг академија наука или се налазе у њиховом саставу¹⁵. За све академије као ствараоце ака-

¹¹ Словарь Академии Российской, 1789-94; Словарь Академии Российской по азбучному порядку расположенный, 1806-22; Словарь церковнославянского и русского языка, 1847; Словарь русского языка, 1891—1930 (недовршен); Словарь современного русского литературного языка, излази од 1950 г.

¹² Příruční slovník jazyka českého, I-IX, 1935-57.

¹³ Słownik języka polskiego, почео да излази 1958 г.

¹⁴ Речник на съвременния български книжовен език, почео да излази 1955 г.

¹⁵ Опширни подаци о академиским речницима могу се прочитати у Летопису ЈАЗУ VII (за 1892 г.), у беседи Фр. Рачког (стр. 109 и д.), а понешто и у споменутој Посланици Ст. Новаковића; сем тога у предговорима

демиских речника карактеристична су два момента. Прво, честа је појава да је потстицај за такве установе, а тиме и за лексикографски рад у њима, долазио од приватних лица, из обичних састанака и разговора о језику и књижевности, тј., у крајњој линији, из народа. Друго, постала је општа традиција да се у уставе тако створених научних установа што мање дира. А и саме те установе брижљиво одржавају и негују, не само током деценија већ и током векова, своје основне циљеве, мењајући, разумљиво, оно што им време намеће као измену, најчешће у области практичних потреба и радних метода. Академиски речници су били започињани у духу потреба епохе, и у сагласности са променама тих потреба мењали су своје ликове, али углавном само од једног до другог издања, како се то лепо може из њих видети. У оквиру истог издања максимално се поштовала замисао првог редактора или прве редакције, а самим тим и нормални захтев публике да има у рукама хомогено дело — исто, само у више повезаних наставака.

За ове констатације наћи ћемо потврда и у нашој, југословенској речничкој традицији.

Позабавићемо се даље судбином и делатношћу академија у нашим крајевима, у разним раздобљима.

Речено је већ да су талијанске академије, или оне установе које су на почетку Новог века називане тим именом, утицале на оснивање сличних установа и у нашим земљама западних крајева. Познато је да су назив академија носила, у духу ондашњег времена, различита литерарна, позоришна и слична удружења. Али је вредно поменути да је једна од дубровачких академија, основана пред крај 17-ог века и одржана до 1725 г., са покретачем Ђуром Матијашевићем на челу, хтела већ да изради речник, само што тај посао није никад одмакао даље од скупљања грађе. (Има података да су била обрађена прва три слова). Око Матијашевића била се и у Риму окупила мала „академија“, са задатком да се расправља о језичким, а нарочито лексичким проблемима нашег језика. У Дубровнику је постојало једно такво друштво за неговање језика чак и 1802 г.; у Сплиту се зна за словенску академију на почетку 18-ог века, која је такође имала за циљ чипћење језика. У вези пак са истарским и другим „академијама“ са наших

одговарајућих речника, као и у енциклопедиским речницима, међу којима исцрпније податке пружа Совјетска енциклопедија (Большая советская энциклопедия, II изд. (1949-57), под одговарајућим одредницама).

западних територија не помињу се одређени филолошки задаци. Уопште је грађа о тим облицима културне делатности код нас за оно време доста оскудна¹⁶.

Три академије савременог типа које данас постоје у Југославији имају свака своју историју, на моменте и немирну, и занимљиву у свим раздобљима. Најмлађа од њих, љубљанска (Slovenska akademija znanosti in umetnosti), конституисана 1938 г. а основана у виду Научног друштва за хуманистичке науке још 1921 г., није још почела издавање речника словеначког језика. Међутим, две друге, загребачка и београдска, имају већ за собом историјате својих великих академских речника, који у обема академијама и претстављају најмонументалнија њихова издања.

На овом месту треба, разумљиво, потсетити на то да је и македонски језик почео да се обрађује на начин како то раде академски речници. Тело које се тиме бави јесте Институт за македонски јазик у Скопљу. По тачним обавештењима, за речник је прикупљено доста грађе, али он још није почео да излази из штампе.

Загребачка академија (Југославенска академија знаности и умјетности) основана је на иницијативу Ј. Ј. Штросмајера 1866 г., ако се као тренутак оснивања узме прихватање правилника (првобитан предлог потиче још из 1860 г.). Већ у првој деценији постојања Академија је скупљала грађу за разне врсте своје касније научне и издавачке делатности, нарочито на пољима националних грана науке. Њен тадашњи претседник Фр. Рачки рекао је, приликом прославе тридесетогодишњице оснивања, ово: „Грађа; коју је академија изнијела, тиче се свих грана наука . . . ну обилатија је у погледу језика и повијести у широком њезину значењу . . . Већ самим уставом академије се прописује особито његовање језика хрватскога“; изучавање и усавршавање језика у свих „просвијетљених народа“ поверено је „скупу умника“¹⁷. Из ње-

¹⁶ О академијама у Далмацији и Истри в. податке у Станојевићевој Народној енциклопедији и у Енциклопедији Југославије I (1955), под „Академија“. Проф. П. Колендић (Једна српска мелодрама о Андромеди, Пос. изд. САН ССLXXIV (1957), стр. 1) напомиње да је Ђуро Матијашевић из мелодраме о Андромеди „јамачно као грађу за српски речник, што га је спремао за Академију Испразнијех . . . исписао нешто око 130 стихова“. У библиографији П. Колендића налази се и овај чланак: Академија „Дангубнијех“ (Otisogram) и њен рад око једног рјечника у Дубровнику. По усменом извјештају П. Колендића пише А. Вучетић, Срђ за 1906 г., V, стр. 681—692.

¹⁷ Цитирана беседа, стр. 122.

говог говора сазнајемо, даље, да је Академија још 1867 г., на предлог Ђ. Даничића, једногласно одлучила да се скупља грађа за речник (и наставила тај посао и даље, када је речник већ почео да излази), уз коришћење свим постојећим речницима од 16 века надаље у којима има и наше лексике, затим збиркама народних речи и штампаним народним умотворинама, писаним споменцима хрватског и српског средњовековља, као и писцима до Гајева и Вукова времена.

Основне концепције за речник потицале су још од Рачког, Штросмајера, Данич. ћа и Јагића, и у њима су се огледале најбитније тежње и интереси ондашњег времена (због чега је, уосталом, Академија имала у оно доба и тешкоћа са политичким властима): то је било зближење Хрвата и Срба, паралелно излагање њихове језичке прошлости. Разумљиво је да је у појединостима, и суштинским и техничким, тон целом речнику дао Ђ. Данич. ћ.

Огледна свеска загребачког речника изишла је 1878 г. Из предговора Даничићева, као и из самог текста, сазнајемо да је идеја водила овог подухвата — упознавање *народног* језика, његове прошлости и његове садашњости. То би требало да буде крајњи домет свих стремљења и достигнућа која је изборила Вукова епоха. У речнику видимо даљи, логични развој Вукове мисли, пошто је политичка и национално-културна ситуација то већ омогућавала: наиме, неће се, као у Вука, узимати речи искључиво из народа, речи које н. кад дотле нису прошле кроз књигу (књиге су, до Вукова времена, биле врло неједнаке језичке вредности), него сад већ и речи из књижевности, али једно народне речи, оне које живе у народу а којима је употреба код неког писца само једна потврда више. Такво лексичко благо јесте она основица на којој ће се, према Даничићу, почети dizати нова, будућа књижевност.

У складу са оваквим замислима, а и са савременим научним погледима из којих управо у то време почиње да клија нови велики покрет у лингвистици — младограматичарство, — Даничић узима за свој речник, поред штокавских, и чакавске и кајкавске речи; он усто сматра као равноправну лексичку грађу и лична и географска имена; жели да даје и етимологије српскохрватских речи, тражећи их још од индоевропског стадија. Он се помало колеба у погледу дефиниција, јер за „најобичније“ речи сматра да је довољно давати само њихов превод на латински (што је још и у његово време претстављало, чак и у оваквој прилици, начин

идеалног научног изражавања!); каткад препушта самим примерима да тумаче реч, из чега излази та недоследност да је снага примера понекад равна снази дефиниције, а у другим случајевима није. — На почетку израде свога речника он се заузимао и за нека правописна решења, исправно схватајући да је један академиски речник довољно ауторитативан и за тај посао. Даничићев речник, уосталом, није био једини који је себи присвојио компетенције у погледу правописа.

О одјеку којим је био праћен излазак огледне свеске сазнајемо из једног броја Рада ЈАЗУ¹⁸, где су објављена мишљења неколицине научника; а кроз та мишљења, опет, ми данас можемо још боље да проникнемо у ондашњу културну и научну атмосферу. Тако, напр., И. Срезњевски истиче да је потребно што тачније наводити одакле је који пример, тј. са страницом уз наведено пишчево дело. Он, дакле, тражи од речника, сасвим у духу ондашњег полета филолошке фактографије, што већу објективност и документарност. Следећи је А. Вебер, научник који је стајао изван Вукова круга и изван Југославенске академије. Његова је критика јетка, чак и у ономе у чему би му се могло дати за право. Он замера због одсуства извесног слоја загребачког говора („многих стечевинах 19. вијека у школи, у уреду, у трговини, у обрту, у умјетности, у знаности“¹⁹), због неуношења синтаксичких варваризама и другог, — па се из његових запажања још боље може осетити управо оно за чим је Даничић највише и ишао: не давати ништа што није сасвим сигурно проверено и доказано као народно. Ако се Даничић у таквим тежњама одиста огрешио о неки делић или део српскохрватског језика, или обратно, ако је народним сматрао понешто у прошлости што је, и пре увођења рускословенског језика, било више књишко него народно, њему се ипак најмање од свега може пребацити немање или непоштовање једном усвојених принципа.

Поводом Огледа, као и касније поводом почетних томова загребачког речника (а између тога двога, да одмах истакнемо, и није било битних разлика²⁰), писао је, аргументовано и са пуно добронамерности, будући творац замисли о речнику Српске ака-

¹⁸ Рад XLV (1878), 159 и д.

¹⁹ О. с., стр. 162.

²⁰ У Огледу је, напр., стајала, усред примера који често претстављају велики континуирани текст, ознака века из којег су одговарајући примери, а за савремене примере ознака „сада“. Та је пракса после била напуштена.

демије наука Ст. Новаковић. Његово мишљење о Огледу износи око 50 страна²¹, а и у помињаној Посланици Српској академији постоји његова оцена Даничићева рада, као и разграничење између задатака загревачког и будућег београдског речника. Новаковић је, у свом чланку поводом огледне свеске, лепо осветлио историску позадину која је стајала иза Даничићева подухвата. Он је веома истицао²² (на супрот Веберу) колико је оправдано давати историске илустрације у овом речнику путем многобројних примера, пошто се у њима види и стари и нови, и источнији и западнији начин изражавања, и популарност неке речи, и синтаксичко и стилистичко обавештење о њој, а постиже се притом и још један добитак — задовољство од самог читања примера²³. У том погледу он му једино замера несразмере: речник би могао да буде мањи у погледу богословске књижевности, у корист терминологије разних заната, трговине, сточарства и сл.

Новаковићев суд о Даничићеву речнику и о лексикографским потребама те епохе, како их је Даничић разумео, изнет је зајето на стр. 194 наведеног рада: „Даничић мисли, да се у нашем језику тек спрема *àge classique* . . . С тога је он из увјерења, да се тај природни процес већ ради и да је на најбољем путу, пошао му у помоћ својим дјелом, те је оно намијењено, да томе новоме језику, што постаје, изнесе сву ону грађу, која му је основа и прошлост“.

Врло је карактеристично што ни касније, па ни у најновије време, када се речник почео ближити своје завршетку, и то у потпуно промењеним условима, није било сматрано за потребно да се врше измене, бар не у основама рада. Један од главних задатака Југославенске академије има да буде урађен до краја, — а то неће бити ни први ни једини задатак који се током времена претворио у дуг науци и историји, из првобитног дуга савременим

²¹ Рад XLV, стр. 165—213.

²² Рад XLV, стр. 174 и д.

²³ Моменат, који велики речници не би требало да занемарују. Бодуен де Куртене, на крају свог предговора уз треће издање Дајева речника, каже: „Када сам при читању заморне коректуре имао поново да читам примере сложене курзивом, осећање досаде и незадовољства било је замењивано просто уживањем, — и ја сам се одмарао и освежавао. А колико јача морају бити та осећања код сваког читаоца, који се служи већ готовим речником, без мучне обавезе да тражи грешке и да пази на правилност штампаног текста“.

потребама свакидашњице. Ако је и изгубио своју практичну актуелност, он је, при данашњим високим потребама науке, само добио у научној актуелности. Такав развој нису предвидели они који су пре више десетина година мислили о речнику. А. Вебер је писао: „Кад ће се то дјело натискати? Чуо сам да за 10 годинах. То апсолутно није могуће . . . Зато ће тај рјечник један човјек тежко довршити, а што би онда било, да га, недај Боже, мора други преузети? Тко би га наставио у истом смјеру? Био би то или уломак или разноврстно дјело, којим се не би задовољило потребам народа“²⁴. А 36 година доцније Маретић се вајка: Речник излази већ преко 33 године и сада је тек у седмом тому, а кад се сврши за каквих даљих 50—55 г., обухватаће 18 томова; Гримов се речник после 60 година примиче крају: „Велика је штета што се онда нитко није нашао, тко би Даничића и Југославенску академију одвратио од угледања у Грима . . .“ Боље би било да је речник изишао у три тома; „велика је невоља још и у томе што је Даничић . . . свезао руке својим насљедницима, који не могу рјечника радикално скраћивати, јер би онда одвећ ударала у очи разлика између посла њихова и Даничићева“²⁵.

Међутим, шта видимо данас? Год. 1955 је речено: „Обрада се и сада креће у оквиру начела и програма, које је поставио Даничић, а наставили их и нешто модифицирали његови насљедници“²⁶. Неколико година после Даничићеве смрти било је одлучено да се за потврду узимају и речи из књига штампаних после Вука и Гаја²⁷; знамо да допуна у том правцу није била велика. Касније су били узимани у обзир поглавито извори са покрајинском грађом и са народном терминологијом. Прихваћене су сугестије о тачном цитирању и о смањењу броја примера. Данашње свеске загребачког речника одају подвучену жељу да се остане у истом тону, макар он сада звучео и нешто архаично. Ту се до

²⁴ Рад XLV, стр. 164.

²⁵ Љетопис XXVIII (за 1913 г.) у чланку: Рјечник српске академије, стр. 120 и д.

²⁶ Енциклопедија Југославије под „Академија“, одељак о Југославенској академији, стр. 32. Ту се може прочитати и ово: Министарство просвете НР Хрватске поверило је 1946 г. једном одбору израду нових правила Академијиних, која ће одговарати „данашњим народним потребама и темељним начелима оснивача Југославенске академије Јосипа Јурја Штромајера“ (стр. 29).

²⁷ Љетопис II (за 1887 г.), Историјат академије, стр. 3 и д.

краја (иако Речник још цео није штампан) обрађивао онај „хрватски или српски“ језик Даничићев, без епитета „народни“ или „књижевни“, пошто се у време отпочињања рада то подразумевало, и подразумевало се да то двоје значи исто. Редакција до краја обраде није уносила у свој избор лексичког блага оно што би, према данашњим мерилима, носило очигледни печат савременог „књижевног“ језика, нити јој је библиографија извора то омогућивала.

(Наставиће се)

Ирена Гркицаић

ПОЧЕТАК ОРГАНИЗОВАНОГ РАДА НА ЛИНГВИСТИЧКОЈ ГЕОГРАФИЈИ КОД НАС

Последња година делатности професора Белића донела је нашој науци још један велики подухват у којем њему припада заслуга главног иницијатора. То је организовање широко заснованог рада на лингвистичкој географији, другим речима на дијалектолошким атласима у Југославији.

Дијалектолошки атласи претстављају најзначајнију потребу сваке модерне науке о дијалектима. Та дела, приказујући систематски и синоптички варијације и распрострањеност свих важнијих језичких црта на земљишту неког језика, имају за дијалектологију централан значај, а стварају уједно и могућност за многобројне закључке у области историје језика, етимологије, историје културе и историје етникума, тако да спадају у ризницу фундаменталних културних тековина цивилизованих народа. Пошто су код нас сазреле прилике за израду оваквих атласа, а југословенски су слависти ту обавезу примили на себе на Четвртном међународном конгресу слависта у Москви 1958., формирана је ујесен 1959 Југословенска комисија за дијалектолошке атласе у коју је ушло тринаест научних радника који се баве истраживањем дијалеката у разним југословенским научним центрима. Руководство овом Комисијом и њеним радом припало је, разуме се, проф. Александру Белићу.

Одмах од свог оснивања Комисија се нашла пред великом и сложеном одговорношћу. Два велика задатка, или тачније комплекса задатака, доминирају перспективом рада Комисије. То су израда југословенских атласа (словеначког, српскохрватског и македонског) и учешће у изради општесловенског атласа. Сви ови послови, огромни по размерама и по труду који ће изискивати, тек треба да започну. Једини изузетак чини словеначки језички атлас којем је ударио темеље још покојни професор Рамовш и који се већ десетак година налази у фази теренског истраживања, лаганог али солидног. Од осталих послова општесловенски атлас,

по обиму најграндиознији, ствар је свих словенских народа и њихове сарадње. Улога наше Комисије ту је ипак знатна: она учествује у разради планова, а нарочито пројеката упитника за атлас, одабира пунктове на којима ће се вршити испитивања у Југославији, а доцније ће имати да оствари та испитивања. Што се тиче српскохрватског и македонског атласа, ту се иницијатива налази у рукама Комисије. Остављајући овом приликом по страни македонски атлас, на чијим се нацртима живо ради у Скопљу, ми ћемо се овде позабавати српскохрватским дијалектолошким атласом, његовим перспективама и започетом активношћу око њега.

Први и основни услов за успех у изради дијалектолошког атласа сачињава добар упитник. Он мора с једне стране садржати смишљено одабрана питања која ће донети што већу количину што важнијих података о стању у говорима, а с друге стране не сме бити преопширан, јер то успорава рад на терену и класификацију материјала. Осим тога могућности за картографско објављивање прикупљене грађе никад нису неограничене. Стога се у Југословенској комисији питању упитника пришло са великом озбиљношћу. Још у самом почетку образована је радна група која је предузела да изради прве нацрте за упитник, поделивши посао по секторима проблематике. Нацрти су израђени и о њима је затим вођена исцрпна дискусија која је одредила смернице за даљи рад на упитницима. Пошто се нацрти још у извесној мери попуне и усаврше, и пошто се затим ревидирају са гледишта кондиности, посебна комисија средиће примере из свих нацрта у коначну листу питања намењену теренском раду. Ту ће примери бити поређани према областима из живота којих се тичу. Тако ће, рецимо, речи *рука* и *јрсџ* доћи због свога значења једна поред друге, мада се узимају као примери за сасвим различите језичке појаве: *рука* због акцента и због појава у деклинацији именица ж. р. на *-а*, а *јрсџ* због сугласничке групе *-сџ* и због промене именица м. р. I врсте. Тиме ће испитивање на терену бити веома олакшано, јер ће се избећи скакање с предмета на предмет у разговору с претставницима дијалеката.

Осетљиво питање о начину како у пракси треба третирати деклинацију и конјугацију решено је тиме што су као примери узете, где год се то могло, речи које долазе у обзир и из других разлога, напр. гласовних, с тим да ће се од тих речи на терену одмах тражити и одговарајући облици. Притом неће бити узимани

сви облици од појединих речи, већ само они који претстављају посебан интерес за дијалектологију. Осим тога водиће се рачуна о томе да се као илустрација морфолошких прилика узимају они конкретни облици који одиста често долазе у живом говору. Тако ће се напр. облик датива, тамо где је потребан, осветљавати првенствено на именицама које значе жива бића (јер се у животу врло ретко нешто даје или намењује некој ствари), док ће се локатив узимати углавном од именица које не значе жива бића (јер се у том падежу такве именице много чешће употребљавају). Оваквим ће се поступком испитивање олакшати и убрзати, а и сами одговори биће аутентичнији.

У вези с уобличавањем упитника донесено је још неколико значајних одлука. Тако је решено да се од питања која се тичу речничког блага овом приликом узме само мањи део, оно што ће сасвим сигурно дати јасну диференцијацију међу нашим говорима (напр. *киша*: *дажд*, *вајџра*: *огањ*), а да се остала веома многобројна питања, нарочито она која су од интереса за етнографију, оставе за посебан речнички атлас, чијој би се изради пришло неколико година касније, онда кад буду савладани задаци у вези са првим атласом и кад будемо располагаћи кадровима нарочито оспособљеним за оваква испитивања. Исто тако закључено је да велики део проблема из области синтаксе и значења облика, а евентуално и гласовну проблематику везану за додир речи у реченици и проблематику скакања акцента на проклитику, треба издвојити у посебан упитник, намењен специјалном поступку на терену. То су, наиме, појаве које се тешко могу испитати помоћу упитника на нормалан начин. Морало се прибећи директним питањима („Да ли се код вас говори тако и тако?“) што повлачи опасност да одговор буде сугериран. Аутентични подаци о оваквим појавама могу се добити само ако се информатор (лице које говори дијалектом) пусти да говори спонтано. Стога је предвиђено да ове особине испитају посебни стручњаци који неће питати по упитнику, већ ће водити са сељацима обичне разговоре, бележећи материјал на начин какав је препоручио у своје време проф. Белић у познатом писму Бодуену де Куртене, и то све дотле док ти разговори не донесу одговоре на мање-више сва питања с овог списка. Разуме се да овакво испитивање траје дуже него оно по упитнику, тако да ће за овај рад бити предвиђен веома смањен број тачака на терену. Овим последњим неће се много изгубити, јер су разлике међу дијалектима у овим областима по-

јава сразмерно мање, а њихов географски распоред није тако уситњен.

Број питања у коначној листи питања за терен кретаће се вероватно око 1500. Коначан број још није утврђен, а ни мишљења о овоме нису сасвим уједначена. Аутор ових редова сматра да се цифра од 1500 никако не би смела прећи (рачунајући притом сваки облик неке променљиве речи који ће се тражити као посебно питање, јер се за сваки облик и мора одвојено питати на терену). Упитник дужи од овога не би био целисходан за дату прилику. Он би заморио и испитивача и информатора и успорио би рад на атласу у много већој мери него што би била корисна она количина новог материјала коју би он донео.

Осим ове главне листе питања која ће послужити као основица теренског испитивања у свим српскохрватским крајевима израдиће се допунске листе за кајкавске и чакавске говоре. Ту ће се укључити они проблеми који су од значаја за те дијалекатске зоне, али не и за штокавске говоре. Картографски ће се ове појаве приказати на посебним, мањим картама које ће захватити само одговарајуће области. Исто тако предвиђене су карте-анекси где би се обухватило и распрострањавање извесних појава и преко граница словеначког одн. македонског језика (у атласима одговарајућих језика биће такође сличних карата где ће се пратити поједини феномени и преко граница српскохрватског језика). Тиме ће се потпуније фиксирати лингвистичко-географске околности и рељефније истаћи повезаност међу језицима југословенских народа.

Веома је осетљив и проблем распореда теренских пунктова где ће се вршити испитивања. И о томе се доста расправљало, па се постигла релативна уједначеност гледишта. Чланови Комисије углавном се слажу у томе да тих пунктова не би смело бити осетно више од 400 ни осетно мање од 300. Ово би било довољно да се обухвате сви важнији локални говорни типови, а с друге стране не би било претерано много, тако да би испитивање на оволиком броју пунктова било реално изводљиво у једном разумном року. Исто тако сви су прихватили идеју да распоред пунктова мора бити неравномеран, у складу са неједнаком дијалекатском разгранатошћу разних области где се говори нашим језиком. Наравно, пред Комисијом стоји још задатак да примењујући ове принципе одреди конкретне тачке за испитивање.

Осим ових питања, чија су решења утврђена или бар трасирана (ми верујемо да је то учињено на најбољи могућан начин), искрснуће пред Комисијом и низ других проблема које ће тек требати решавати. Настојаћемо овде да се укратко осврнемо и на те проблеме, како ради обавештења читалаца, тако и ради потрека за дискусију.

Један од ових проблема тиче се броја и избора испитивача на терену. Постоји мишљење да ту треба привући што већи број сарадника, па и таквих који нису искусни дијалектолози, с тим што би се после материјал који они прикупе подвргао минуциозној контроли пре него што би се употребио или објавио. Међутим та ствар у суштини није тако проста. Ако испитивач не би био довољно квалификован за ту дужност, његов материјал био би тако пун грешака да се не би могао употребити без детаљног проверавања, и то на терену. Ова контрола трајала би бар колико и само прикупљање материјала. Наравно, у том случају боље је одмах послати некога ко ће посао обавити како треба. Ако би се, међутим, непоуздан материјал употребио без проверавања, последице би биле још теже. Макар и мали проценат нетачних података био би довољан да уништи поверење читаоца у атлас. Штета од једног нетачног објављеног податка у оваквим приликама већа је него корист од десет тачних. Стога се за испитивање смеју употребити само стручњаци дијалектолози. На српскохрватском терену, где се при бележењу акцената јавља толико проблема, ово правило још је важније него кад се ради о другим језицима.

И начела фонетске транскрипције материјала тек треба да буду прецизирана. Нама изгледа да би најпогодније било узети као подлогу Гајеву (тачније Даничићеву) српскохрватску латиницу, по свој прилици са корекцијом у обележавању гласа *и*, и употпунити је системом дијакритичних знакова који би уз вокале сви морали бити смештени испод самог слова (јер простор изнад њега остаје резервисан за означавање акцената и квантитета), док би уз сугласнике долазили како изнад, тако и испод слова. Обележавање акцената било би обавезно за цео материјал; оно би евентуално могло изостати тек на понекој синтетичкој лексичкој или морфолошкој карти, као и на онима које показују распрострањеност синтаксичких особина.

Најкомпликованије проблеме створиће, разуме се, извесне околности везане за специфичну сложеност прилика у српскохрватским дијалектима. Те су прилике заиста такве да стављају

наше истраживаче пред проблеме који нису обични у другим језичким областима у Европи. Наше је становништво, наиме, у свом највећем делу испремештано у времену сеоба од XV до XIX в. Велика већина живља који говори нашим језиком налази се данас у пределима удаљеним за по 100, 200 или чак више стотина километара од првобитне постојбине његових предака. Ти покрети, проузроковани турским освајањима и ратовима, као и тежњом сиромашних горштака да се спусте у плодније крајеве у низинама, битно су изменили дијалекатску слику наше језичке територије. У зонама где је становништво, а с њим и говор, било једноставно смењено у току сеоба, ова чињеница неће створити већих проблема при изради атласа. Ту ће бити испитан данашњи говор без обзира на то какав је био некадашњи. Без великих тешкоћа моћи ће се обрадити и зоне где су створени мешавински говори укрштањем стариначких и досељеничких, или пак укрштањем говора досељеника са разних страна. Овде ће главно бити избрати места где је кристализација мешавине извршена најпотпуније и на најтипичнији начин. Али много теже биће снаћи се тамо где је становништво разног порекла сачувало у већој или мањој мери различите говорне одлике, иако већ извесно време живи једно поред другог, у суседним насељима или чак у истом насељу. Овакав је напр. случај у неким деловима Шумадије, а опет на други начин у Босни и Херцеговини и у оближњим деловима Хрватске, где је диференцијација ове врсте најчешће везана за вероисповест (тако напр. православни имају један говор, а католици други). Пред Комисију ће се поставити питање како да се обраде ове области. Ту ће бесумње бити знатних тешкоћа, али ако се оне правилно реше, наш ће атлас имати утолико већу вредност с општег научног гледишта. Једном савладане, специфичне тешкоће претвориће се у том случају у специфичан квалитет.

При третирању области етнички и говорно шарених требаће пре свега водити рачуна о старини насељавања. На сасвим скорашње насељенике у овом случају не би требало обраћати пажњу. Тако би се морао искључити из посматрања живаљ насељен у XX в., па по правилу и онај из XIX в. Тиме би се у извесним областима (напр. у Војводини, уколико се тиче XX в., или у Шумадији, уколико се тиче XIX в.) створиле мале празнине тамо где су читава села насељена новим живљем. Само, треба признати, те празнине негде не би биле веће од уобичајених међупростора међу изабраним пунктовима. Додуше, овај би поступак оставио у

сенци занимљиву проблематику асимилације дошљака и евентуалног њиховог утицаја на говор старинаца. Али такви микродијалекатски проблеми, иначе веома значајни и поучни, не могу се решавати у сувише крупним оквирима националног атласа; њима треба посветити монографије одн. специјално израђене мале атласе датих региона. С друге стране, изостављајући етничка острва ове врсте, ми бисмо омогућили да изоглосе у говорима аутохтоног становништва буду на карти много рељефније осветљене. Међутим тамо где је насељавање старијег датума, требаће узети у обзир и говоре дошљака. Они у том случају могу садржати старе особине које је накнадни развој уклонио у матичној области, а могу такође показивати и занимљиве самосталне иновације.

Ради прегледности и оријентације читалаца било би веома добро ако би се уз атлас дала и једна карта на провидној хартији (тако да се њоме могу покрити остале карте) на којој би се приказало порекло становништва у испитиваним местима, уз одељивање старинаца од насељеника и класификовање ових последњих према епоси досељавања и области порекла. Исто тако било би умесно дати сличну карту становништва по верама. Можда би најпрактичније било имати више карата ове врсте подешених тако да је на свакој од њих затамњено све сем тачака са становништвом једне од поменутих група (верских, етничких и говорних). Покривајући таквом картом друге карте у атласу добио би се јасан увид у изоглосе датих језичких појава код припадника одговарајуће групе становништва. А могли би се наћи и разни други технички поступци који би омогућили да се још јаче истакну појаве зависности говора од порекла насеља и од вере, одн. да се избегне утисак дијалекатског хаоса који би се без овога могао стећи посматрањем распореда говорних особина на теренима као што су Босна и Херцеговина. Иначе ове околности упућују на то да картографисање треба вршити пунктуалним методом (дакле са посебним знаком за сваку испитану тачку), а не методом уцртавања изоглоса или бојадисања читавих површина. Појаве на нашем терену сувише су географски исцепкане да би други методи сем пунктуалног могли бити корисно примењени.

Павле Ивић

О ЈЕДНОМ ОСНОВНОМ И НЕКОЛИКА УЗГРЕДНА ПРОБЛЕМА

— Поводом једне рецензије —

Код нас се врло много говори о проблемима матерњег језика као наставног предмета у основним, средњим и стручним школама. У последње се време, између осталог, поставља и питање да ли овај предмет и даље на традиционалан начин треба звати граматиком или га заменити називом *неговање писменог и усменог изражавања*. А са овим се напоредо намеће и питање да ли — ако се усвоји овај нов термин, који подразумева и сасвим друкчију садржину наставе — граматику, као предмет који нас учи „како се правилно говори и пише“, уопште треба предавати у школи. Таква питања, по нашем мишљењу, могу постављати само они који не схватају суштину овога предмета и улогу коју матерњи језик има у образовању. Ни писменост се, наравно, ни она најосновнија, не може постићи без учења граматике, макар се она и не звала овим именом. (Могао би се, ако је то потребно, место овог узети назив матерњи, односно *српскохрватски језик*). Овде је потребно истаћи да задатак граматике није само да нас учи правилном говору и писању, него је њен значај, као дисциплине која ученицима треба да да основе језичког образовања, много шири и далекосежнији. С друге стране, писмено и усмено изражавање не изграђује се само наставом матерњег језика него и наставом других, скоро свих школских предмета, и целим системом образовања. Ово су становиште заузели и они који су доносили планове и програме за нашу реформисану школу, па зато и немамо потребе да овде о томе дуже говоримо. А биће корисно да се задржимо на даљим питањима, пре свега на питању шта из науке о језику, с обзиром на њихов карактер, у нашим школама треба предавати, како то предавати, каква се стручност тражи од наставника и професора овога предмета и какви треба да буду учбеници из којих

ће ђаци учити, а какви приручници из којих ће се наставници припремати.

Шта ће се учити — то се утврђује програмом. А и поред свега поштовања слободе у узимању самоиницијативе коју треба остављати онима што изводе наставу, — по нашем мишљењу нико ме није допуштено да, користећи се правом на слободу, мења утврђени програм наставе, јер би ово била злоупотреба те слободе. Њом се треба користити само у тражењу начина на који ће се што успешније обрађивати утврђени програм. Уосталом, добар стручњак, који како ваља познаје свој предмет, а уз то има и педагошког образовања, никад и не помишља на својевољне измене наставног програма, нити осећа какве потребе да их чини. Овим смо већ рекли, а то ваља и нарочито нагласити, да је и за наставу матерњег језика од прворазредног значаја солидан стручњак који потпуно познаје свој предмет. Друкчије, додуше, изрично нико и не говори, можда друкчије и не мисли, али се многи, на жалост, често на други начин односе према настави матерњег језика у нашим школама. Често се, наиме, из ових или оних разлога, не свакад у недостатку квалификованих стручњака, предавање матерњег језика поверава некоме ко стручно није квалификован. И ми на то овде указујемо као на нешто што једанпут за свагда треба уклонити из школске праксе. Данас, када из виших школа и факултета излази већ довољан број стручњака, овакав захтев је могуће постављати. За стручност оних који су се у одговарајућим школама спремали за наставнике и професоре матерњег језика морално су одговорни и они сами и школе које су их стручно образовале и признале им стручност. Наше прилике, међутим, говоре да се свакад не односимо са свом озбиљношћу према тој одговорности. Али о томе други пут, на овоме или другоме месту.

Уџбеници су такође значајан проблем у комплексу свих ових питања. А за њихов квалитет и подесност заслужни су и одговорни у исто време (да ли више одговорни или заслужни — посебно је питање) њихови писци и они што их примају за уџбенике. И ја сам, потстакнут великом рецензијом Ј. Вуковића, проф. универзитета у Сарајеву, — овде хтео да говорим управо о томе питању.

I

Проф. Вуковић у својим *Пићањима савременог књижевног језика*, св. 5, (стр. 124—169. — Сарајево 1957) дао је опширну

критику двеју садашњих граматика српскохрватског језика за више разреде средњих школа, загребачке граматике ауторског колектива Брабец-Храсте-Живковић и београдске писца ових редова. Ту критику он је ставио под мало чудан наслов *Сјорни љроблеми у нашој средњошколској грамаици*. Када се констатује чињеница да рецензент говори о скоро свим питањима језика, некако излази да је у тим књигама скоро све спорно. Он је, истина, истицао да и у једној и другој књизи има по нешто позитивно, али обично уз додатак: да је то требало опширније истаћи (ово скоро редовно), друкчије рећи, подесније приказати, потпуније објаснити. Очеvidно, чак и за наше навике, мало необичан начин критике, на који ћу се ја нешто касније осврнути. А прво ћу се задржати на Вуковићеву мишљењу о томе шта све треба да обухвати једна школска књига намењена за уџбеник матерњег језика у средњим школама. Из разумљивих разлога ја нећу говорити с обзиром на замерке које је рецензент чинио ауторима загребачке граматике, већ углавном с обзиром на оне што се односе на моју књигу.

О овој књизи је у стручној литератури било говора и пре Вуковићеве рецензије. И њеноме се писцу највише замерало на опширности и давању детаља, па и целих одељака који програмима средњошколске наставе матерњег језика не могу бити обухваћени. Користићу се овом приликом да кажем зашто сам, иако свестан делимичне оправданости таквих приговора, граматичку грађу и у даљим издањима давао у истом обиму. Ја сам ово чинио из разлога што књига није намењена искључиво ученицима средње школе него, у недостатку једне велике нормативне граматике савременог језика, и њиховим наставницима и општој употреби, па чак и студентима универзитета — као нека врста потсетника наравно. У свему се, сматрам, не би могли прихватити ни ови приговори, али мислим да ће, чим добијемо бар један универзитетски уџбеник, којим ће се и средњошколски наставници обавезно служити као приручником, бити потребно да се средњошколски уџбеник више прилагоди захтевима наставе и усклади с програмом. А ово опет не значи да се у уџбеник не сме унети баш ништа што у одређено време није предвиђено програмом за одговарајуће школе, јер не би било угодно да се за сваку измену програма мора писати уџбеник. То, по нашем мишљењу, није ни могуће, не само из материјалних и техничких разлога него ни због суштине предмета, која захтева уџбеник као целину са одређеном

и јасно уочљивом концепцијом. А стручним наставницима, при извођењу наставе, неће бити тешко да обиђу оно што програмом није предвиђено. Зато ја и мислим да се као школски уџбеник може употребљавати и књига која је подешена тако да унеколико има и другу намену.

Ипак се није могуће сложити с рецензентом, према чијем схватању средњошколски уџбеници треба да буду много опширнији и од једне и од друге (и од загребачке и од београдске) данашње граматике, чијим писцима стално замера: што нису шире разрадили поједина језичка питања, што нису дали више детаља, обрадили више појава и процеса, чак и историских, па и оних које не иду у књижевни језик, већ су дијалекатског карактера, што, нпр., нису давали више гласовних и обличких, посебно акценатских дублета, што нису износили и објашњавали напоредну употребу синтаксичких конструкција и обрта итд., итд. Ми ћемо овде себи допустити мало већу опширност, не само да бисмо показали у којој форми рецензент то чини, и уопште не због тога, него ради изношења друкчијег схватања о томе какви треба да буду школски уџбеници граматике.

Писцу београдске граматике рецензент замера што одлике појединих наших говора није илустровао „текстовима говорног језика за дијалекте и поддијалекте који су ван новије новоштокавске области“ (Питања, 5, стр. 125). Не би, истина, било на одмет да ученици уз свако разлагање о језику уза њ имају и примера који то потврђују. Али се, прво, не сме сметати с ума да се ученици не могу и не морају подробно упознавати с дијалекатским одликама језика појединих крајева. Рецензент је у своме критичарском налету заборавио да задатак увода једне, и макар колико опширне и ма коме намењене, граматике не може бити да се у њему изнесу сви детаљи из појединих говора, као што је, нпр., не много познато разликовање двојаке данашње вредности некадашњег дугог *љ* (јата), према томе да ли је на њему био узлазни или силазни акценат, што је за неке говоре утврдио М. Решетар, а што ипак понекад не знају ни они који се баве испитивањем наших дијалеката. Рецензент претерује и кад сматра за обавезно да ученици средњих школа уче како западнобосански икавски говори, — говори, дакле, који нису у основици књижевног језика, не чувају свакад непренесен акценат ни на унутрашњим слоговима речи. За њих ће бити довољно да знају само основне дијалекатске одлике појединих наших крајева. А сигурно уче-

ницима не треба давати никаквих других дијалекатских текстова нити, најзад, има за наставу бољих илустрација од оних на које ће им наставник матерњег језика и књижевности указати при читању: приповедака Стј. М. Љубише и Његошева Горског вијенца (за бокелске и црногорске говоре), Сремчевих приповедака, и Коштане Б. Станковића (за говоре источне и јужне Србије), неких песама Вл. Назора (за чакавски) и Балада Петрице Керемпуха, рецимо, М. Крлеже (за кајкавски дијалекат) итд. Па чему онда чак и само повећање волумена књиге?. А да и не говоримо о сразмери појединих њених одељака, који морају бити у складу с важношћу питања која се у њима обрађују. Можда с нешто више разлога рецензент тражи да се одломцима из српских писаца XVIII в. илуструје словенски (српскословенски, рускоцрквени и славеносрпски) карактер њихова језика, јер је Доситеј Обрадовић, једини од тих писаца кога средњошколци читају, и језиком знатно еволуирао. Ипак и код њега има словенских елемената на којима се ученицима може објаснити карактер књижевног језика тога времена. А била би и бесмислица оптерећивати их ту икаквим другим захтевима сем да схвате карактер језика оних писаца који улазе у програм историје књижевности и чија дела они читају.

Рецензент је нашао несразмеру у ономе што ја у уводном делу књиге говорим о предисторији завлађивања народног језика у књижевности код Хрвата и Срба, на штету објашњења стања код првих. Он као да је изгубио из вида откад је и како је народни језик код Хрвата постао књижевним. У првом одељку кратке историје српскохрватског књижевног језика која је дата у уводу моје књиге то је, иако врло кратко, изнето и, мислим, јасно изнето. А што је излагању о стању књижевног језика код Срба, посебно у XVIII и на почетку XIX века, дато несразмерно много места, ово је учињено с циљем да би се осветлила та врло значајна страна културне историје нашег народа, коју су многобројне противречности чиниле одвећ сложеном, а и да би се јаче истакла грандиозна фигура Вука Караџића и значај његове језичке реформе код оба наша народа.

Рецензентова тврдња да је сувише уопштено говорено о заједничким основама савременог књижевног језика Срба и Хрвата не може се одржати. На две странице петитом штампаног текста (о томе се говори не само у одељку с овим већ и пре, у одељку с насловом *Рад на сиварању јединственог књижевног језика Срба и Хрвата*) могла се дати јасна претстава о тим основама. Прво,

да ли је она тамо и дата, а затим да ли је уопште о томе више требало говорити на овоме месту — то нека оцене они који се књажом служе.

Рецензент не тражи само већу опширност него и уношење историје језика у школску граматику, које је задатак да изнесе његово савремено стање. На питању да ли су се задњонепчани сугласници испред наставака с некадашњим полугласником мењали у предњонепчане само испред меког полугласника или и испред једног и испред другог, ми ћемо се касније задржати, а овде ћемо рећи да у уџбенику за средњу школу није на месту говорити о процесима и појавама који припадају далекој историји језика, не нарочито када је реч о спорним чињеницама, него свакако треба оперисати са елементима савременог језика. Зато сам ја у овоме случају говорио о непостојаном *a*, на чему ми рецензент оштро замера. Ја бих се с њим још могао сложити да не би било некорисно да ученици знају и како је од некадашњег *bĕgĕti* и *trkĕti* (према *бег* и *ѿрк*) добивено *бежати* и *ѿрчати*. Али зар не би било корисно да знају и многе друге ствари из разних дисциплина чије основе уче у средњој школи? Само треба правити разлику између онога што би било корисно и онога што је могућно. Ми сматрамо да би разлагање о једној језичкој појави до које је дошло преко два врло замршена фонетска процеса условљена природом једнога гласа (ѣ) за коју је давно изгубљено језичко осећање, и о коју се, штавише, споре научници претстављало тешко и у сваком случају сувишно оптерећење једне практичне књиге.

Сигурно би неупоредиво корисније, па и оправданије, било упутити ученика у многобројне појединости тачне, и екавске и јекавске, данашње употребе некадашњег гласа ѣ. Ипак рецензента, у вези с његовом замерком зашто то, по његовом мишљењу, у потребној опширности нисам учинио, могу потсетити да је у новоме правопису, где се то настојало дати, само нотирање чињеничког стања запрема целих 10 страница. А у граматизи се чињенице не нотирају само него се морају и објашњавати. За објашњења пак свакако би било потребно тај простор повећати бар за 50%. И ја се питам какав би изгледао средњошколски уџбеник у коме би само једном питању било посвећено 15 страна.

Мада нас старословенски пример *говѣжда* упућује на двојачко и у два различна времена вршено јотовање код примера *говѣђи* с једне, а *ѿелеђи* и *крављи* с друге стране, — за савремено

језичко осећање нема разлике међу њима. И ми, супротно рецензентову мишљењу, сматрамо да у одељку о грађењу речи, синхронички гледано, не би било на месту посебно груписање придева на *-џ* и на *-џи*, па и када се — и премаре цензентовим речима — не би претпостављала напоредност образовања свих тих примера. А свакако је тачно да претпоставкама о могућности ових и оних историских процеса нема места у једном средњошколском уџбенику. Зато се, управо, у овоме о коме је реч и не говори ни о несумњиво посебне врсте јотовању какво имамо у: *доћи*, *иоћи*, *наћи*. Због сложености процеса који се вршио док је у њима од сугласника *и* добивено *ћ*, ми ову фонетску појаву с разлогом сматрамо као теже приступачну савременом језичком осећању, па глагол *ићи* и његове сложенице у својој књизи с разлогом, мислим, сврставамо међу глаголе неправилног грађења, јер не налазимо да би оптерећивање објашњењима низа давнашњих фонетских процеса којима се, уза све то, у науци још увек дају неједнака тумачења и уколико допринело квалитету књиге. Зато ми расправљање о појавама те врсте нећемо уносити ни у евентуална даља издања уџбеника, ни после добивене сугестије, да не кажемо лекције.

Још је теже сложити се с рецензентом у мишљењу да би и по чему било нужно уџбеник ове врсте оптерећивати објашњењима гласовних процеса преко којих је од некадашњег *zebtī* добивено *zebšī*, одн. *zeyšī*, а од *predti*, преко *predsti* — *īresī*. У данашњој природи сугласника у чијем су се међусобном додиру некада вршили наведени гласовни процеси, они којима је књига намењена не могу наћи довољно основа за њихово вршење, иако се рецензенту може веровати да је он те процесе лако схватао. Ово, најзад, ништа друго не доказује него само да је он, као ученик, имао дара и много смисла за овај предмет. А тим се, сигурно, не би могло правдати уношење прегледа тако сложених и тако давнашњих језичких процеса у граматику савременог језика. Ја не знам чему би могло да служи ни расправљање о тзв. трећој палатализацији, и то не само зато што је она била предмет дискусије међу научницима. Иако је као посебне врсте промена задњо-непчаних сугласника за нас несумњива, она нема практичног значаја за потпуније схватање стања савремених језичких појава насталих у вези са том гласовном променом. И не знам зашто би се о њој морало говорити у граматици савременог језика.

Да су рецензентови захтеви у томе правцу не само претерани него и неразумљиви, говоре и друге бројне замерке које он чини писцу само београдске граматике. И поред тога што је овај дао природу акцента с обзиром на оба његова главна елемента, тј. с обзиром на висину и јачину, рецензент каже да је то требало опширније изложити. А и у вези са систематиком акцента, која је после оне што је имамо у Даничићевим студијама сигурно најопширнија система акцената нашег књижевног језика, рецензент чини врло много примедба, према којима би излагање о акценту морало бити знатно опширније. Сваки читалац рецензије, у којој је само примедбама на акценат дато девет великих страница, лако ће се у ово уверити, јер ће тамо наћи највише приговора писцу граматике што поред Вукова и Даничићева акцента није давао и акценатске дублете који би се њему, тј. рецензенту допали. А одељци о акценту, када би књига била намењена само ученицима, по нашем би мишљењу морали бити најмање за 75% краћи.

Очевидно се не би могло, а не би се, мислим, ни смело ићи на задовољење жеља да се у граматику унесе свако питање правописа, јер граматика није исто што и правопис; у њој се језичке појаве и процеси објашњавају, а како ће се поједине речи и поједини њихови облици писати — то не може све бити обухваћено чак ни правописним правилима, него се иде на то да се све даје само у правописним речницима.

Ми се с рецензентом не можемо сложити ни у гледишту према коме би у граматицама за школу — поред констатовања чињенице да разлике у облицима тзв. придевског вида ван номинатива све више нестаје — нужно било давати чак и парадигме из којих би се видело да је неодређени вид сачувао свој акценат гдекад и у случајевима када се употребљава са завршецима одр. вида. Тoga очевидно има, јер процес замене облика неодређеног облицима одређеног вида још није завршен, већ је у току, па је разумљиво што та замена у неким елементима, у овоме случају у акценту, још свугде није дефинитивна. А рецензент ће се, ми се надамо, ипак с нама сложити да је уопштенији случај потпуне замене.

Доиста би, нарочито тамо где се напоредо један с другим употребљава више уџбеника с различним класификацијама, било корисно напоменути да постоји и други начин класификовања, глагола, рецимо, према промени. Али не би било оправдано, ни нужно чак, преоптерећивати ученике захтевом да детаљно уче и једну и другу класификацију. Ово тим мање што се познавањем

класификација глагола према промени не богати језичко образовање. А у књигама ове врсте најмање има места историјату тих класификација за који се рецензент залаже (стр. 153 Питања).

У својој рецензији В. истиче захтеве за широм разрадом и низа других језичких питања, а не са више оправдања него у приказаним случајевима. Ми све то овде не можемо изложити, него ћемо примера ради навести само још два случаја из области синтаксе. По Вуковићу у београдској граматици нису довољно истакнуте функције генитива, а пропуштено је и да се говори о више значења овога падежа (в. стр. 162 и 163 Питања). Рецензент држи да је требало више говорити и о „границама између правих придева партиципског порекла и придевске функције данас још придева и прилога глаголског значења“ (стр. 169). Неки ранији рецензенти граматике о којој је реч тужили су се нарочито на опширност посебно синтаксе генитива у њој, и можда с више разлога него што је Вуковић у праву да се жали на неразрађеност главе о значењу и употреби овог падежа. А, ако сам био у стању да схватим смисао реченице којом В. тражи исцрпније објашњење употребе глаголских прилога и придева у придевској служби, мислим да је он и тиме показао колико су његови захтеви у, нескладу са задацима које средња школа треба да постигне у давању посебно језичког и општег образовања.

Из Вуковићеве се рецензије и на основу ових неколико показаних случајева може закључити да је налажење праве мере у одабирању језичке грађе која треба да буде предмет једног средњошколског уџбеника за матерњи језик од врло крупног значаја. Мада они други проблеми којих се овде мислим додирнути за науку уопште и за науку о језику, као и за наставу језика у школи, нису мали, ја сам за ову прилику баш ово узео као основни проблем којему се срећно решење не може наћи без језичких стручњака и мимо њих. Али баш гледиште проф. Вуковића, изнето у његовој рецензији, јасно говори да се давање таквог решења не би могло поверити ни само њима. Програм за наставу матерњег језика у средњој школи мора бити добро промишљен, тачно одређен, неоптерећен непотребним детаљима и без елемената који се траже за стручно језичко образовање. Он се мора ограничити на елементе који данас живе у језичком осећању оних што овим језиком говоре. Па и уџбеник према коме се настава изводи по карактеру своје треба да одговара томе програму, иако се он с њим не мора, па чак, како смо напред рекли, и не може сасвим поклапати.

II

Други проблем коме је В. у својој рецензији дао доста места јесте питање односа једног уџбеника, боље рећи књиге која је по својој намени пре свега то, према акценатским дублетима, доста честим у културним центрима нашим, где се иначе говори добрим књижевним језиком. О проблему ових дублета је и раније, а и у последње време, у нашој стручној литератури често расправљано. У културне центре се стиче свет из области с различном акценацијом, из разних крајева наше земље. А културни и друштвени живот уопште захтева и многе позајмице из других језика, нарочито у речнику; позајмљене туђе речи преносе се обично у акценатском облику какав имају у језику из кога долазе, и ово двоје утиче да се одређена акценатска система брзо мења. Промене акценатске системе пак, иако друштвено условљене, стварају акценатски хаос, коме се пре свега у образовању школске омладине, а и иначе, свесно и организовано морамо противустављати. То се ради у свих културних народа, па се мора чинити и код нас. Јер акценат има вишестране своје функције: и фонетску, и семантичку, и морфолошку и, у нашем језику нарочито — музичко-естетску. Један се акценат мора узети за образац, и у образовању се мора тежити овоме образцу. За тај се образац цео један век код нас узимао Вуков акценат, који је добио своју обраду у Даничићевим студијама и дат је у његовим системима. И све до, свакако, оправданих корекција, које ће неко ауторитативно тело извршити према стању акцента које се, несумњиво, унеколико изменило од Вукова и Даничићева времена, — ми смо дужни поштовати Вук-Даничићев акценат, на чему нам рецензент озбиљно замера тврдећи да робујемо (!) Вукову изговору. Камо лепе среће да, што се акцента тиче, сви „робујемо“ говорећи Вуковим акцентом. Али док наш рецензент с једне стране гледа с такве висине на Вуков и Даничићев акценат, он, на другој страни, и одмах иза осуде коју нам изриче што их се у акценту стално држимо (в. Питања, 5, стр. 134), говори да се ослањамо на провинцијалне акценте. И ми се сада питамо шта је у ствари. Или су Вук и Даничић по акценту провинцијални или се ми, будући провинцијални, грешимо о Вуков и Даничићев акценат. Ово сигурно не ни једно ни друго, него се грешимо о оно што хоће рецензент, а то је, додуше, некада и општије, али много чешће управо провинцијално. У свакоме случају, ми не знамо шта он хоће. Знамо само

да има туште и тма замерки на акценат, које неће бити оправдане. Да бисмо дали читаоцима прилику да се сами у то увере, износимо овде неке од тих замерки. Вуковић прво тврди да акценти *играићи* и *ишћамјаићи* „не одговарају нашем данашњем најобичнијем изговору“. Међутим, обележени акценти, које сам ја дао у својој граматици, нису само Вукови и Даничићеве, него их налазимо у свим досадашњим речницима нашег језика, у Броз-Ивековићеву, Ристић-Кангрину, Рјечнику Југосл. академије, Бенешихеву, Деановићеву. А ни у једном речнику нема акцената *играићи* и *ишћамјаићи*, за какве се рецензент залаже. Осим тога акценти које сам ја узео обични су, и врло обични, бар у говорним срединама које су мени познате. У продужењу В. каже да нису добри изговори: *џморно дѣше* (у мојој Граматици *џморно дѣше*, и ми се питамо да ли је дужина на средњем слогу прве речи рецензенту случајно испала), него по њему треба *џморно дѣше*. Ја сам овде узео такође Вуков и Даничићев акценат, који је и мој у исто време, и не само мој него и мени познатих говорних средина и свих досадашњих речника. Можда је негде у употреби и акценат за који се рецензент залаже, али мени то није познато. По Вуковићу даље није добро: у *кухињу*, па *рече*, *Дозволи да те изаберемо*, *иаучице*, па се *ирихвајџмо флашџ*, *обележила свој љуш*, *дѣш*, *блистџавѣ*, *дѣдџѣ*, *мрџи бѣрац*, *рѣдолуби*, него треба: у *кухињи*, *иа рече*, *дозволи*, *обележила*, *иа се ирихвајџмо*, *дѣш*, *блистџавѣ*, *дѣдаје*, *мрџи бѣрац*, *рѣдолуби* или *родѣлуби*. Међутим: *иа рече*, *дозволи да те изаберемо*, па се *ирихвајџмо флашџ*, *дѣдџѣ* управо је овако и у нашој говорној средини и у свим речницима, односно у Даничићевим студијама; *кухиње* нема у Вукову речнику него *куина* (у Војв.), овако, дакле, са узлазним акцентом, па је тај акценат узет и у Броз-Ивековићеву речнику и када реч има свој изворни облик. Када се пак ова реч употребљава у књижевном облику, са сугласником *х* дакле, она у источним центрима има силазни акценат на првом слогу. Таквим су акцентом ову реч обележили и Ристић и Кангра у своме речнику, па сам је и ја такву узео, и унео у граматику, не сматрајући да се грешим о основни принцип узимања Вукова акцента, јер, како рекох, те речи у овоме облику код Вука и нема. У Речнику Вукову нема ни речи *иаучица*; она ни иначе није тако распрострањена, па не можемо рећи да је ово или оно уобичајен њен акценат, али је врло добра реч, потребна свакако, нарочито у језику уметничке књижевности, а сигуран акценат јој је лако одредити у системи. Она припада категорији именица изведених моционим

наставком *-ица*, његовим додавањем на облик именице мушког рода. А те именице, уколико немају више од четири слога, све осим оних што су изведене од једносложних именица с кратким акцентом — имају краткоузлазни акценат на слогу непосредно испред наставка — *ица*: од *јунак* — *јунџица*, од *хајдук* — *хајдуџица*, од *кројач* — *кројџица*, од *берач* — *берџица*, од *свирач* — *свиџица*, од *џевач* — *џевџица*, од *лончар* — *лончџица*, од *играч* — *игрџица*, од *џилџар* — *џилџица*, од *зец* — *зџица*, од *вук* — *вџица*, од *џаун* — *џауџица*, од *голуб* — *голубица*, од *курџак* — *курџџица*, па је тако, јамачно, и *џауџица* (од *џаук*), баш онако како је означено у мојој граматици. У реченици: *џа се џрихџаџамо флаша* рецензент ставља исти акценат који сам и ја ставио, зато и не знам шта му ту није добро. Код њега је једино друкчије то што је свезицу *џа* обележио дужином. Само не треба губити из вида да се свезица *џа* не изговара увек дуго него, једнако често, и кратко; *џиџи* је обично и са овим и са силазним акцентом, али је у свим нашим речницима обележена првим од њих, и за мене је то био довољан разлог да му дам првенство. Придева *блисџав* и именице *родољуб* Вук нема, а оне су такође познате и са узлазним и са силазним акцентом. Први је у обе речи обичнији у областима на истоку, а други у западним нашим крајевима. И ја мислим да нисам погрешно што сам узео акценат који је у нашој средини обичнији, као што су то учинили и Ристић и Кангрџа уносиће те речи у свој речник. У обележавању акцента одређеног облика придева *мрџи* ја сам отступио од Вука, али не без оправдања; његов акценат *мрџи* не само да није обичан у нашим крајевима, за шта се опет можемо позвати на Ристић-Кангрџин Речник, него и Маретић, који у Рјечнику ЈАЗУ бележи Вуков акценат, сматра да је потребно истаћи да се „по Хрватској говори само *мрџи*, *мрџа*, *мрџб*. И ако је игде допуштено узети друкчији акценат, то ће, ваљда, бити у оним случајевима за које је утврђено да је он и на истоку и на западу друкчији. Од овога знатног броја речи једино је у облику *обележила* погрешно означен овај место акцента *обележила*, који није само акценат састављача наших речника и наше средине већ и мој акценат, и то је заиста омашка за коју сам, признајем, одговоран што је промакла.

А *накнађени* (треба *накнађени*), *свџки јунџак* (тр. *свџки јунџак*), *мџином* (тр. *мџином*) пак нису омашке, како их рецензент квалификује, него, очевидно, штампарске грешке. Ја не мислим да писац није на изванредан начин и за њих одговоран, али ствари

свакако треба називати правим именима. Рецензент је, уосталом, могао на другом месту наћи бар именицу *јунак* са оваким акцентом; она је таква дата као први пример оваквог акцента на стр. 140 Граматике.

Што се у Загребу и у Београду сваки час може чути: *џрџор*, *џрџиџи*, *џрџлаз*, *рџмак*, *бџрац*, то још није разлог да писци граматика те речи с оваквим акцентом морају унети у своје књиге, што рецензент од њих као обавезно тражи, уз замерку да се „нису могли помакнути од ових изговора“ (Питања 5, 137). Наведене се речи, истина, доста често чују с обележеним акцентом, али су оне с Вуковим и Даничићевим кратким акцентом, као *џрџор*, *џрџиџи*, *џрџлаз*, *рџмак*, *бџрац*, нарочито прва и последња, можда још чешће. А када томе додамо да су оне с овим последњим акцентом забележене и у већини других речника, рецензент нема права да их нама уписује у грех. Поготову би нас обавеза да у граматици уносимо све што се чује у Загребу и у Београду — одвећ далеко одвела.

Врло далеко би нас одвело и када бисмо овако давали објашњења свих акцената, за које рецензент сматра да су нетачни или бар необични. Ја сам се задржао само на прва неколика случаја да покажем разлику између његова и мога гледишта. А из овога што је изложено јасно се види та разлика. Мада би о разлици у Вуковићеву и нашем акценту имало још много да се говори и мада ћу и даље о њој понешто рећи, сада ћу нагласити да су граматичари дужни узимати Вук-Даничићев акценат све док неко позвано тело друкчије не одлучи, или од већине не буде прихваћено — доказано преовлађивање друкчијег акцента. Појединци на основу својих испитивања могу, између осталих могу и ја, за неке случајеве тврдити да је Вук-Даничићева акцената, тако рећи, нестало, или да је бар његова употреба све уже распрострањености. Тако сам ја испитивањем и проверавањем акцената, једном врстом анкете код својих слушалаца из разних наших крајева, утврдио да се Вуков и Даничићев дугоузлазни акценат 2 и 3 л. ј. аориста од глагола типа *џрнути* — *џрнџ* ретко где сачувао, а да је место њега скоро уопштен пренесен акценат *џрнџ* и *џрџџнџ*, *крџнџ* и *дкрџнџ* (према Вукову *џрну*, *џреџрну* . . .). И тек сам после своје расправе објављене у Нашем језику, књ. V (1954) то могао констатовати у III издању своје граматике. Али сам ја и овде и у другим сличним случајевима, где сам сматрао да је потребно истаћи

преовлађивање друкчијег, давао и Вуков акценат, и то на првом месту. И ово је, мислим, једино исправно.

III

Неће, дакле, бити тачно — да пређемо сада на трећи проблем о коме сам овде такође нешто хтео казати — да, како рецензент тврди, нисам нигде указивао на двојаке акценте појединих облика. Управо поводом двојаког акцента именице *сѡкѡ* (и *сѡкѡ*) он тврди да се у граматикама које приказује „не говори да има акценатских дублета“ (в. Питања 5, стр. 135). Тачно је, међутим, да ја говорећи прво, дакако, о Вукову краткоузлазном акценту ове именице изрично кажем: „Именица *сѡкѡ* се све више употребљава са краткосилазним акцентом на првом слогу“ (ГраMATика, II изд., стр. 139). И не само да ја о дублетима говорим у наведеним случајевима, него на сличан начин констатујем да вишесложне именице типа *вѡздѡх*, *гѡвѡр*, *дѡлик*, *дѡгађѡј* и сл. поред узлазног акцента у локативу једнине све више у томе падежу данас имају акценат осталих падежа; у *вѡздѡху*, у *гѡвору*, *ѡ дѡлику*, у *ѡдѡме дѡгађѡју* обичније је данас, хтео сам тамо рећи, него с Вуковим акцентом у *говѡру*, у *вѡздѡху*, *ѡ облику*, у *догађѡју*. Али ми рецензент у овоме случају и на томе замера. Даље сам напореда дао двојаке облике акузатива једнине именица типа *висина*: *висину* (и *висѡну*), *брзину* (и *брзѡну*), *дѡлину* (и *дѡлѡну*), *лѡдину* (и *лѡдѡну*), *ѡлѡнину* (и *ѡлѡнѡну*) итд., па сам истакао да у 1 и 2 л. мн. презента неких глагола поред старијег дугоузлазног акцента на крајњем слогу основе опет имамо акценат осталих облика: *чиѡѡѡмо* и *чиѡѡѡѡше* поред *чиѡѡѡмо* и *чиѡѡѡѡше* (в. Граматику, стр. 230). Вуковићева критика, међутим, онаква каква је, ово неће да призна. То је недостатак те и њој сличне критике. И уопште је критика код нас, и стручна и научна, па и књижевна и уметничка, врло често једнострана само позитивна или само негативна, једном речју одвећ субјективна, и зато претставља проблем своје врсте. А улога критике, наравно само објективне критике, врло је значајна у свим гранама духовног живота, јер она помаже да се критикована дела боље разумеју, наравно под претпоставком да се та дела у критици и с лица и с наличја прикажу и објасне; да се за оно што се у њима оглашава за добро или рђаво да образложење по чему је то такво. Критика поводом које говоримо нема карактер ове него оне прве критике. У потврду за ово навешћемо још неколико доказа.

Рецензенту се не допада што ја у својој књизи говорим да се ј од кратког ђ (јат) у неким говорима мења у љ (па се тамо изговара: *мљесѝо, ѝљесма, вљера*), али у другим говорима остаје неизмењено, и да у књижевном језику имамо оно што је карактеристично за ове друге говоре. Он нпр. похваљује загребачке граматичаре што констатују да сложенице у нашем језику могу имати по два акцента и што за то наводе облике неких суперлатива, а ја баш исто констатујем и дајем исте примере, а овамо се стиче утисак да тога код мене нема. Рецензент једноставно тврди да не проверавамо када узимамо Вуков акценат *с овога скуѝа* (а не како би он хтео — *с овога скуѝа*), а истовремено признаје да је такав акценат и у другим речницима нашег језика. Он, ваљда, мисли да не проверавамо како је код њега или можда у народу. А ми му можемо одговорити да је и у народу, тамо где смо ми проверавали, онакав акценат какав бележимо. Рецензент се љути на садашње граматичаре што за облике множине именице: *крило, ѝѝсмо, друѝиѝво* не дају акценте: *крила, ѝѝсма, друѝиѝва*. За нас су ови његови акценти ускодијалекатски и за своју тврдњу се позивамо не само на Даничића него и на писце свих наших речника. Рецензент каже да ја за презент глагола *рѝћи* дајем акценат: *рѝѝм* иако код мене стоји *рѝѝм* (В. т. 317. б) моје Граматике).

Неће бити тачна Вуковићева констатација да сам имао муке да ограничим (зашто баш да ограничим?) партикуле као посебну врсту речи. Ја те муке нисам имао пишући своју граматику, а мислим да ни они који се књигом служе немају муке да схвате зашто ја партикуле одвајам од осталих врста речи. И не знам зашто он сматра да је боље било одвојити у засебну групу само модалне партикуле. Доиста је тешко и разумети зашто бисмо то чинили с модалним партикулама када не чинимо с другим модалним речима, с модалним глаголима, рецимо. И модалне су партикуле опет партикуле, дакако по ономе што им је заједничко с осталим речима ове врсте. Ако се ја нисам довољно задржао на модалним партикулама и ако нисам довољно јасно означио њихове функције, шта онда треба рећи о другим школским уџбеницима који о партикулама уопште не говоре, нити указују на функцију посебно модалних партикула.

Рецензент истиче као позитивну особину загребачке граматике, што су речи у њој дефинисане као јединице говора. Питамо се зашто се то не би могло сматрати позитивном особinom и београдске граматике, када се то исто и у њој констатује (на стр. 27).

А управо је чудно што рецензент не види практичног значаја за поделу именица на конкретне и апстрактне. Још је чудније што чини замерку као да није истакнут карактер географских имена типа *Појово*, посталих од именица. Да он ту нема право, лако је утврдити по ономе што се говори у т. 524. б) моје граматике.

Рецензенту нико не може замерити што он о појединим питањима у језику има посебна гледишта, мислим друкчија од оних која су у науци била прихваћена. И ми имамо таквих гледишта. И нормално је да их имају сви они што претендују да се баве науком у било којој области. Али ни он ни ма ко други нема права замерати нам што било чија гледишта која у науци нису прихваћена не уносимо у школске уџбенике, поготову кад је реч о гледиштима која још нико није ни изнео. Ми можемо још и расправљати о ономе у чему се не слажемо у питању значења свршених глагола, али научној полемици сигурно нема места у једном средњошколском уџбенику. Па чему онда развлачење једне неоправдане замерке на целе две странице.

Ја ћу се с Вуковићем сложити да питање глаголског рода у науци није расправљено. А не сматрам да је згодно износити оно што мислим о томе како сам сам глаголски род обрадио у својој граматизи. Али ћу ипак рећи да рецензија с тврдњама као што је ова, у којој је изнето мишљење да данашње граматике у обради тога питања претстављају назадак и према оној у којој се глаголи *варати се* и *веселити се* убрајају у праве повратне глаголе — очевидно не може претендовати да се сматра објективном. А у рецензији о којој говоримо има више таквих тврдња. Између осталих таква је и тврдња да за синтагму *свесно радништво*, иако има одредбени и главни део није логично рећи да је *одредбена синтагма* (!). Ми нећемо, као рецензент, казати да у овој тврдњи опет нема логике, али ћемо се ипак запитати како се може прихватити гледиште према коме бидо која синтаксичка целина не може добити име по једноме своме члану. Ако се нешто по атрибуту може назвати атрибутским, нешто по објекту објектским или по допуни допунским, очевидно се и по одредби може звати одредбеним. Тврдити да међу примерима за последичне реченице у граматизи нема ни једног са везником *иако да* само за то што ова два дела не долазе непосредно један за другим, значи по сваку цену тражити и истицати негативне стране књиге (в. први пример у т. 492 моје Граматике). А по чему је за вокатив боље рећи да је узвичног карактера, како каже рецензент, него да је он и нека

врста узвика, како сам ја рекао? То би и сам рецензент тешко могао образложити. И, када већ говоримо о функцији овог падежа, тешко је прихватити рецензентово мишљење да овај облик „има и извештан смисао категорије модалних речи у реченици“, ако се не мисли по томе што он, колико ни модалне речи, не чини део реченице. Али ако рецензент на то мисли и то признаје, како, на другоме месту, може чинити приговоре што ја кажем да то и није падеж, јер ако не улази међу делове реченице, не може означава-ти ни неки однос према њима. А где нема означавања односа, нема ни падежа. У томе ће се рецензент сигурно сложити с нама.

В. је склон да нешто што истиче као позитивно у једној граматичкој испусти из вида када говори о другој, као у случају с истацањем потребе указивања на рђаву употребу предлога *код* са генитивом глаголских именица (в. Питања 5, стр. 162, а у вези с тим и т. 620 београдске граматике), или да тврди чак како у једној граматичкој нема нечега што је у њој изнето, в. случај са констатацијом: „Ст.(евановић) је испустио да говори о генитиву с предлогом *до*“. Ко год прочита т. 576 мало пре цитиране Граматике увериће се да је рецензент ту нешто превидео. Да не бисмо ради самог проблема једностраности критике даље износили поједина места из Вуковићеве рецензије, ми ћемо за илустрацију њеног карактера, посматраног са стране о којој говоримо, дословно навести рецензентове речи: „Ни Ст. ни загребачки граматичари нису водили рачуна о томе да је у нашој науци указано довољно на моменте који оповргавају традиционално схватање футура II као облика који у основној употреби значи само радњу која претходи другој будућој радњи, и коме би добро одговарао назив предбудуће време, како га Ст. још именује“ (Питања савременог књижевног језика, 5, стр. 168). А одмах за овим ћемо дати цео теориски део тачке 658 моје, дакле Стевановићеве, Граматике, у којој се од речи до речи каже: „Али предбудуће време не означава једино радње које претходе само будућој него и било којој другој радњи која не мора бити у будућности“. И за овим тамо долазе примери. Даља дискусија је овде, мислим, сасвим излишна.

По рецензенту је, како смо то видели, на једној страни и најчешће мало вођено рачуна о практичној примени граматичких знања која се у књизи излажу: мало тамо где је објашњавана замена старог *ѣ* (*јата*), нарочито у ијекавском изговору, мало где се говори о промени задњонепчаних сугласника испред вокала предњег реда и одступањима од те промене, мало чак и тамо

где се, с обзиром на намену књиге, релативно опширно излажу принципи грађења речи. Насупрот томе, њему смета што је у београдској Граматици интерпункција уткана у синтаксичке односе међу речима и реченицама, с којима је она нераздвојно и тесно везана (в. његове примедбе које износи у својој рецензији на стр. 159. Питања).

IV

Буковић је у својој рецензији изнео и неслагања с мојим објашњењима многих језичких појава. Он је с правом приметио да је у београдској Граматици потпуније требало објаснити облик ак. јед. именица м. р. на сугласник и на *о/е*. Одиста је иза примера: *чишам Јеж* (Грамм. II изд., стр. 123), којим се казује да се ак. једн. имена живих бића датих предметима, књигама и листовима, нпр., употребљавају у облику номинатива — било потребно додати да, супротно овоме, имена лица дата таквим предметима у ак. једн. имају облик генитива: *Чишао сам Милана Нарацкића, Тиша Дорчића, Шћејана Малог, Хајдук Ситанка, Дон Кихота* (примери су моји) и само тако. Али је при том направио једну омашку када је уз пример *Гундулићева Османа*, чак испред њега, дао и: *Чишам Ану Кареџину*. Ово је омашка, кажем, не само зато што се друкчији облик и не претпоставља, јер и сви називи предмета именица на *а* имају само овај завршетак, већ и по томе што је то посебан облик, различит и од номинатива и од генитива.

Исто је тако врло корисно што нам је рецензент указао на то да у примеру *Роксанду ћу њо мајци њознаџи* — предлошко-именичка веза *њо мајци* није допуна глаголу, већ његова одредба. Сасвим је и за нас јасно да ова веза једноставно означава начин како ће се извршити радња. Без обзира на то што је ово случајна омашка, а не погрешно третирање односа у једној детерминативној синтагми, писац граматике ће се користити овом примедбом да у евентуална нова издања књиге та омашка не уђе. Ипак је, можда, и рецензент требало да ово оквалификује као омашку, као што ћемо ми рећи да је он у својој рецензији свакако омашком: *себе, мене и њега* назвао именицама (место заменицама, стр. 141), *најбогаџији* и *најзадовољнији* — компаративом (место суперлативом, стр. 143), глаголски вид (а не род) назвао дијатезом (стр. 151) и да такође омашком говори о слагању предлога *код* с инструменталом (м. с генитивом, стр. 162). Иако сигурно омашке, оне и у рецензији доводе читаоца у забуну макар и тренутну, па би

много боље било да их ни ту нема. А поготову се омашке такве врсте, и омашке какве су писцу граматике промакле, морају избећи у једном уџбенику.

С другим, честим случајевима рецензентова неслагања са објашњењима која су дата у мојој Граматици ја се не бих могао сложити. О свима њима ја овде не могу говорити, јер није довољно рећи — ја се са овим или оним не слажем, ово или оно није добро, или није тачно, него нам је дужност и објаснити зашто се с неким у нечему не слажемо, на основу чега нешто оглашавамо да није добро или да није тачно, једном речју — свако изнето гледиште треба и образложити. А за то би било потребно много више простора од овога којим ми располажемо. Зато ћу се и овде задржати само на неколико питања.

По Вуковићеву мишљењу није било исправно рећи да су у примерима *џарожак*, *зрачак* и *дашак* задњонепчани сугласници (с краја основних речи *рог*, *зрак* и *дах*) испред непостојаног *а* од наставка *-ак* прелазили у предњонепчане, него је требало казати да су се ту „велари“ мењали испред меког полугласа“ (Питања 5, стр. 129.). Ја нисам узимао термине и елементе непознате савременом језику, и не говорим о полугласнику него о непостојаном *а*, које данас имамо место тога некадашњег гласа. Зашто сам то чинио објаснио сам говорећи о првом од проблема на којима се овде задржавам. А овде ћу се осврнути на питање да ли је промена задњонепчаних сугласника у категорије о којој је реч везана, како В. каже, само за положај испред меких или су се они мењали и испред тврдих полугласника — другим речима: да ли данашњи наш наставак *-ак* у категорије о којој је реч води порекло само од *-џк* или и од *-џк*. За мене, а и не једино за мене, не може бити никакве сумње да наш данашњи деминутивно-хипокористички наставак *-ак*, не само овде него и у другим сличним образовањима води порекло и од *-џк* и од *-џк*. Први доказ за ово је чињеница што му у литавском одговара и *-џк* и *-џк* (В. о томе код А. Белића: *Zur Entwicklungsgeschichte der slavischen Deminutiv-und Amplifikativ suffixe. Archiv für slavische Philologie XXIII, 159*). Судећи по стању у српскохрватском језику *-џк* је дало наставак *-ац*, јер је меки полугласник, како је познато, по закону треће палатализације условљавао промену наредног сугласника *к* у *ц* (испор. примере *гачац*, *лучац*, *крушац*). А тамо где се *к* у наставку задржало, њему, према томе, није претходно меки него тврди полугласник. Уосталом, позната је особина и нашег и осталих словенских језика да се

у њима, „када се основа завршава сугласницима *к, г, х*, они мењају у изведеним речима у умекшане сугласнике и пред тврдим наставцима“ (А. Белић, Наш језик, књ. VI, предратне серије, стр. 186, а исп. с овим и оно што опет А. Белић говори на мало пре цитираном месту у Јагићеву Архиву). Што се посебно тврдог полугласника тиче, иако се научници не слажу у томе како је дошло до палатализовања задњонепчаних сугласника испред тврдог полугласника, та је палатализација у славистичкој науци сасвим извесна. Поред осталих о њој говоре: Н. Трубецкој у *Bulletin de la Société de linguistique de Paris*, св. 1, Јан Лош (Loś) у делу своје граматике пољског језика — *Budowa wyrazov*, 73/74 и В. Ј. Дорошевски у студији *Monografie slowotwórcze* (објављеној у часопису *Prace filologiczne XIV*, Warszawa 1928), у којој даје и примере за прелаз задњонепчаних сугласника у предњонепчане испред наставка *-џџ*. Ако за потврду овога што смо казали нису довољни дати докази, ми ту можемо навести и конкретне примере рефлекса полугласника у словенским језицима у којима они имају различну замену, према томе да ли су били меки или тврди. Руски језик, у које се деминутивни наставак *-ок* (који одговара тврдом полугласнику) налази у положају где је и меки полугласник касније давао *о* — ми ћемо оставити по страни, а узећемо примере из македонског језика, као што су: *грашок, зрачок, мрчок, сончок*, у којима се, како видимо, извршила промена задњонепчаног сугласника пред некадашњим тврдим полугласником. Исто су се тако у пољском језику, у коме се испред *е* од тврдог полугласника не умекшавају остали сугласници, задњонепчани мењали у предњонепчане, те данас у њему имамо: *jęziczek* (према *język*), *kłobouczek* (према *kłobuk*), *kożuszek* (према *kożuch*), *rożek* (према *róg*), *krążek* (према *krąg*). А после овога ће се, ваљда, наш рецензент сложити с нама да је, када је реч о савременом језику, срећније говорити о промени задњонепчаних сугласника испред неостојаног *а* у наставку него испред меког полугласника и да, управо, ово што он каже није ни тачно, јер место задњонепчаних немамо данас предњонепчане сугласнике само испред некадашњег меког него и испред некадашњег тврдог полугласника.

Рецензент сматра крупном погрешком што се у београдској граматички, иза навођења примера с једносложном вредношћу некадашњег гласа *ѣ* (јат) у слоговима где бисмо према њиховој дужини у ијекавском изговору очекивали *-ије-* а не *-је-* ово објашњава касније насталом дужином тога слога. Он овде, што иначе

доста ретко чини, даје и објашњење зашто то сматра погрешком, и закључује да је ову дужину требало објаснити једноставним „деловањем осталих падежа“, тј. аналогизом. Аналогиза је, очевидно, често реметила праве гласовне односе. Она се принципски ни у овоме случају не би морала одбацити. Али је овде промена квантитета о којој је реч фонетски потпуно објашњива. И ми се с рецензентом не слажемо ни у тумачењу овога појава, зато ћемо се прво задржати на суштини његовог тумачења. Одбацујући све друге примере у већини којих је, ваљда, и по рецензенту замена *ѓ* (јата) старија од дуљења, мислим на речи и облике речи где се та замена налази непосредно испред сугласничке групе са сонантом на првом месту, рецензент се задржао на облицима ген. множине. Он каже „ако се . . . и не узме у обзир (евентуално дуљење слога у овој морфолошкој позицији још у прасловенском језику), треба имати у виду време слабљења и губљења полугласника у отвореном слогу и мењање квантитета у претходном слогу када се полуглас налазио иза сонанта (и још по које врсте сугласника . . .), па се никако не може рећи да је, рецимо, у примеру *дјѣлѣ, зѣвјѣрѣ* старија замена „јат-а“ од дуљења данашњег претпоследњег слога у генитиву плурала (Питања, 5, стр. 130). Он, истина, не инсистира много на својој претпоставци о дуљењу тога слога у прасловенској епоси (а ипак је био дужан навести и доказе за ту претпоставку, када је већ износи), него с више сигурности упућује на време слабљења и губљења полугласника као на време настајања те дужне. И други у науци стварање дужине у томе положају везују са губљењем полугласника иза наредног сугласника, али, ми бар, ово само као последицу са њеним условом (срећније је него да кажемо узроком), а не никако временски. Ја сам недавно имао прилике да баш на овоме месту (в. Наш језик X, стр. 6) истакнем како су се многи гласовни процеси, условљени несумњиво губљењем полугласника, вршили знатно касније, по цела неколика века, чак и по неколико векова касније. И наш ће се рецензент с нама сложити да је, рецимо, ново јотовање у збирних именица на *-је* (тип *ѣрѣ, ѣруѣ*) и сличних категорија условљено губљењем полугласника између крајњег сугласника основе и овог наставка, а да је између ова два гласовна процеса протекло најмање пет векова. Исто је тако познато и да је прелаз *л* и *о* на крају слога, иза кога је раније наравно био полугласник, који је, прелаз мислим, везан за тачно утврђено време, за крај XIV в. наиме, такође условљен губљењем

полугласника, које је свакако најмање пуна три века претходило претварању *л у о*. У приближно исто време вршило се и дуљење вокала испред сугласничке групе са сонантом као првим гласом у њој (о чему сам ја говорио на мало пре цитираном месту у расправи *Претварање л у о или дуљење непосредно њрејходног вокала*), опет као последица губљења полугласника непосредно иза тог сонанта. А не само дужина испред сугласничких група, него се, исто тако, и дужина испред појединих сугласника, као последица губљења полугласника иза њих, стварала у приближно исто време. Познато је да до ње у извесним случајевима није дошло до пред крај XIV в., када се вршио прелаз *л у о*, него се дужина која се при губљењу полугласника пренела на непосредно претходни сугласник на томе сугласнику чувала све до тога времена. А тамо где се она нешто раније пренела, што опет није могло бити много раније, — до прелаза *л у о* није ни долазило (исп. А. Белић, *Периодизација српскохрватског језика*, Јужносл. филолог XXIII, стр.10). С обзиром на то што у једним случајевима није дошло до стварања дужине пре времена прелаза *л у о*, а у другим иначе идентичним случајевима се та дужина створила нешто пре, ја сам и закључио да су се ова два процеса вршила у приближно исто време. И када је, несумњиво, да у примерима као што су *кошл* (у савременом књижевном језику *кошао*), *ијеел* (*ијеео*), *весел* (*весво*), *родил* (*родио*), *носи* (*носио*) и сл. — дужина која се јављала као последица губљења полугласника није добивена на самогласнику крајњег слога до пред крај XIV века, када је крајње *л у* већини говора српскохрватског језика прешло у *о*, зар није вероватно да и у старим генитивима мн. *дѣл*, *завѣр*, *недѣл*, *колѣн* (ја их пишем у облику у коме су се изговарали) и сл. нису без дужине доживели епоху замене ѣ данашњим његовим рефлексом, која се опет, у овоме случају, везује за XIV век. А треба још додати да се дужина, која је заостала иза губљења полугласника није чувала само на сонантима, него је полугласник као некадашњи наставак ген. множине „губећи се . . . оставио . . . дужину сугласника пред собом, а затим дужину вокала који му претходи“ (А. Белић, *Историја српскохрватског језика*. Речи с деklinацијом, Београд 1950, стр. 121), што ће такође рећи да се дужина добивена од ишчезлог полугласника неодређено време чувала на сугласнику пре него се пренела на претходни самогласник.

Рецензент моје граматике сматра да је промену задњонепчаних сугласника испред *ј* требало третирати као јотоване (в. стр. 131

Питања). Да је реч о уџбенику за основну школу или за некадашњи нижи течај средње школе, ја бих то без резерве прихватио као посве оправдано. Штавише у Граматици за ниже разреде средњих школа коју сам ја у заједници са Р. Алексићем написао одмах после другог светског рата (прво издање изашло је 1946) промена задњонепчаних сугласника у вези са *j* дата је уз главу о јотовању. Јер по резултату стварно нема разлике између онога што се добивало у додиру ненепчаних сугласника и сугласника *j*, на једној и задњонепчаних сугласника и гласа *j* — на другој страни. И у првом и у другом случају од по два добивао се трећи глас. Али је у самом процесу ту постојала разлика. Стварно добивање трећег гласа од два сугласника који су се налазили у скупу један до другог имамо само у првоме случају, у случају с јотовањем. Међутим, процес промене задњонепчаних сугласника испред *j* вршио се као и испред вокала предњег реда, асимилацијом тих сугласника према гласу *j*, преношењем места њихове артикулације са задњег на предње непце, с том разликом, додуше, што су вокали предњег реда, као гласови друге врсте, и после асимиловања сугласника испред њих остали онде где су били и оно што су били. Сугласник *j*, међутим, иза палаталних сугласника, у какве су се задњонепчани сугласници испред њега претворили асимилујући се према њему, није више могао остати у томе положају, него је једноставно нестајао. Из овога ће, мислим, читаоци и којима то није било јасно моћи да схвате разлику између процеса јотовања и палатализације. А ја, уосталом — то овде треба истаћи — нисам први који сам промену задњонепчаних сугласника у вези са сугласником *j* сврстао у процес палатализације. Код нас су то пре учинили проф. А. Бел.ћ, не само у свом универзитетском курсу предавања него чак и у уџбенику за II разред гимназије и проф. Куљбакин у својој Старословенској граматици (Београд 1930, стр. 58). Ово је, дакле, једно новије гледиште, научно довољно засновано, и ја сам сматрао да га је потребно унети у књигу која је писана с претензијом да се води рачуна о новим научним гледиштима. Исто сам тако објашњавајући двојак завршетке инструментала једине од именица м. рода на сугласник унео у своју школску књигу најновије гледиште, оно које је за наш језик изнео проф. Белић, да се, наиме, завршетак меких основа *-em* најдоследније сачувао код именица у којих се основа завршава и данашњим меким сугласницима (што је уосталом и сасвим разумљиво), а да је иза осталих предњонепчаних сугласника, сем у

изузетним случајевима, тамо где делује моћ дисимилације, могућ и завршетак *ом* зато што су сугласници непосредно пред тим завршетком давно очврсли. Ово је према природи гласова сасвим и оправдано, мада није немогуће да ће се на основу богато прибране грађе доћи, можда, и до нешто друкчијих закључака. Али ми такве грађе још немамо. Па ипак, и без ње, са сигурношћу можемо тврдити да наш рецензент није у праву када каже да је наставак *-ом* подједнако обичан код именица на палатални и на очврсли сугласник и када за то, поред осталих, наводи и облик *краљом* (Питање стр. 145). Од овог су сигурно обичнији облици инструментала: *кројачом*, *ћевачом* и *свирачом*, за које он, на истоме месту, каже чак да се не могу сматрати правилним (в. Питања, 5, 145.).

Није, истина, искључено да ће се, можда, негде чути, или и код понеког писца наћи, облик *јод јујџем*. Али се никако не можемо сложити с нашим рецензентом који не сматра оправданим да се укаже на чињеницу да је инструментал једине именице *јујџ* уз предлоге обичнији са завршетком *-ом* (да је, тј., обичније *јод јујџом* него *јод јујџем*). А ми смо на ово указали не само зато што су то чинили и ранији граматичари, између осталих и Т. Маретић (в. његову велику Граматику II изд., стр. 124) и Ст. Новковић (Српска граматика, у Београду 1902, стр. 154) — него што на ову разлику у завршетку инструментала једн. именице *јујџ* редовно nailазимо и у говорном језику и код најновијих писаца.

И иначе је врло занимљиво како рецензент у теорији препоручује граматичару да послуша живу реч и да прати шта има у језику писаца, а овамо не допушта да се укаже на исправност облика множине именица м.р. с уметком *ев* и у неким случајевима где им претходе сугласници *ц*, *з*, *с*, као у примерима: *вицеви*, *млазиви* и *јојасеви*, нако се те именице данас чешће употребљавају у овоме него у облику с уметком *-ов*. Ми ћемо потсетити В.-ћа да је баш у овоме часопису, у времену између два рата, констатована несумњива чињеница да ће се — „у најбољим нашим часописима и дневницима, у написима наших признатих научних радника, песника и приповедача наћи за ово велики број примера“ (Наш језик, књ. VI предр. серије, стр. 246). А свакако му је добро познато да је баш у вези с његовим захтевом (постављеним у I-ој послератној свесци Нашег језика) да се ти облици ставе „ван закона“, — Б. Милановић на истом месту (НЈ I н. с. стр. 43—53 дао довољно доказа да се такав захтев не може постављати. Указујући на раније слична мишљења Т. Маретића и М. Стано-

јевића, кога смо мало пре цитирали, баш с обзиром на њихово признање да ти облици узимају све ширег маха у нашем књижевном језику, — и нарочито навођењем конкретних примера из врло великог броја познатих наших књижевника, између осталих и из граматичара Вука Караџића и Ст. Новаковића, Милановић је показао да је свако теориско противстављање употреби облика *млазеви*, *мразеви* и *џојасеви* узалудно. Колико рецензент упорно и по сваку цену брани своје гледање на непризнавање чињеничког стања у језику, доказ је и то што он, и после неколико расправа у којима се доказује знатно преовлађивање облика придевске промене и код присвојњих придева на *-ов* и *-ин* — сматра за претерано када се каже да се ти придеви све ређе употребљавају с именичком променом. А за доказ онога чему се он противи дато је безброј примера из више народних говора и из великог броја најпознатијих српских и хрватских писаца — не само у двама расправама у овоме часопису (Наш језик, књ. I н. с., стр. 23—38 и књ. II н. с., стр. 76—93) — за источне и југозападне крајеве, него и у једној која је (из пера проф. М. Храста) објављена управо у Вуковићевим Питањима (год. IV, књ. II/2, стр. 190—198) — за употребу тих облика код хрватских писаца и у народним говорима хрватских крајева.

Ми нећемо рећи да рецензенту није позната расправа проф. А. Белића *Principes du classement des substantifs en serbo-croate* (*Revue des etudes slaves* II, Paris 1922). Али је он свакако сметнуо с ума јачину доказа којима се тамо образлаже да се основа именица типа *џлеме* и *деџе* завршава самогласником. А и без тога ми не можемо прихватити рецензентово мишљење да ни основа ових именица не може бити самогласничка када су „све наше остале именске промене данас са консонантским завршецима, а сви падежни наставци, са изузетком само *-ју* код именица типа *сџвар* (ствар-ју), дају вокалске везе са основама (консонантским)“. То, пре свега, неће бити сасвим тачно јер поред наведеног случаја ми у нашем језику, баш у именској промени, имамо још вокалских завршетака основе и наставака за облике с консонантом на почетку. Указаћемо само на промену бројева *два* (*двају*, *двама*) и *џри* (*џрију*, *џрима*), и на промену збирних бројева. А што се консонантског почетка наставка тиче, потсетићемо В.-а и на облике дат.-инстр.-лок. мн. *коњма*, *људма*, *зубма*, који су данас, додуше, већ застарели, али којима се још не може спорити књижевни карактер. Што се пак тиче позивања на чињеницу да је у изве-

деном придеву *йлеменски* општи део *йлемен-*, а наставак *-ски* и да, према томе, ваљда, од именице *йлеме* основа у промени мора опет бити *йлемен-*, она би се могла оквалитиковати, можда, као духовита досетка, али не и као научни доказ, јер је општи део изведенице *йлеменски* ту узет од заједничког дела зависних падежа, а не од заједничког дела основне именице. У грађењу је речи, уосталом, врло чест случај да се као општи део узима и цео један облик, глаголски придев радни, рецимо, у именица *молилац*, *чишалац*, или крњи инфинитив (некадашњи супин) у *косидба*, *йловида* и сл. Ипак нико, ваљда, због тога неће рећи да је радни придев или инфинитив основа и за грађење других облика дотичних глагола. А, што је најважније и најсхватљивије, као основа се у промени речи по облицима узима онај део који је заједнички у свима њима. У именице *йлеме* ово је заједнички део у свих четрнаест облика и то је већ само по томе, за савремено језичко осећање, на које се и В. овде позива, основа у промени ове именице.

Рецензенту и другде сталну бригу задаје разграничење основе и наставка у промени, и стално се труди да ту нађе некакве нетачности. А неслагања која се јављају у његовом и мом одређивању те границе условљена су сталним мешањем историских момената са њиховим савременим стањем. Колико те моменте рецензент меша најбоље се види по његовом двојаком објашњењу имперфекта од глагола *йећи*; на једноме месту (Питања, стр. 156) њему је *йечах* (овај облик није баш за препоруку у књижевном језику) постало од *рекеах*, што је сасвим тачно (*к* је испред *е* прешло у *ч*, а *е* је иза овога постало *а*), а на другоме месту (стр. 154) од *йек-јах*, што је, разуме се, нетачно. То рецензент сигурно зна — види се јасно из првог његова објашњења. Али њему треба да оправда своју замерку коју писцу граматике чини због тога што је овај пропустио да међу наставке за грађење имперфекта наведе и наставак *-јах*. А он ово није учинио зато што тај наставак није видљив у савременом језику и што и тамо где се налази скривен: у *иђах* и *йшоњах*, нпр., није добивен гласовним него другим путем. Писац граматике зато те облике сматра неправилно саграђеним, на шта му рецензент опет оштро замера. Али је очевидно и та замерка неоправдана, јер *ићи* иде у оне глаголе код којих се *ј* није могло јавити ни у једној основи, а није га јамачно било ни у наставку за имперфекат, колико ни у глагола *йећи*, о чијем смо имперфекту мало пре говорили. Не, ваљда, да по сваку цену учини замерку, него зато што сваки час меша дијахроничне мо-

менте са синхроничним, рецензент и не схвата зашто ја кажем да се, рецимо, имперфекат свих глагола сем оних с инфинитивном основом на *-а* гради од презентске основе. А ја сам то чинио полазећи од односа основе и наставка у савременом језику, јер сам као посве оправдано прихватио такво третирање тих односа, које је, из методолошки оправданих разлога, у школску граматику савременог језика први код нас унео проф. А. Белић. А ако је у инфинитиву и презенту глагола *и́ресѝи* заједнички онај део од кога се прави имперфекат, па би се с разлогом могло подржати рецензентово питање зашто не рећи да се имперфекат прави од основе инфинитива него од основе презента, — сигурно ће се и други с нама сложити да се од бројних данас „неправилних“ инфинитива какви су *и́лесѝи*, *и́ресѝи*, *и́ћи* и др. у имперфекту лакше може уочити општи део основе презента него основе инфинитива.

Наш рецензент није у праву када каже да именица *и́ужба* обликом ген. мн. иде заједно са именицом *казна*; насупрот његову мишљењу да је облик *и́ужба* необичан, он по ширини употребе стоји и испред облика *и́ужби*, а, мени бар, није познато да ли се као ген. мн. уопште употребљава и облик *и́ужба́*. С обликом ген. мн. именице *казна* и још неких именица које су у мојој Граматици, заједно с њом, наведене на стр. 153 ствар стоји сасвим друкчије. Облик ген. мн. с вокалом на завршетку и непостојаним *а* између два крајња сугласника основе апсолутно је немогућ зато што би се облички поклапао с тим обликом других именица; *казана* је, нпр., ген. мн. од *казан*, и зато тај облик од *казна* мора бити *ка̀зни* или *ка̀зна́*. Тако је исто *лди́аи́а* ген. мн. од *лди́аи́а*, а од *лди́аи́а* једино *лди́и́и*; *сме́иња́* је ген. мн. од *сме́ињање*, а *кре́иња́* од *кре́ињање*, док су ти облици именица *сме́иња* и *кре́иња* — *сме́иња́* и *кре́иња́* или *сме́ињи́* и *кре́ињи́*.

За мене и квалификативни генитив и темпорални, иако с једне стране нису прави падежи већ одредбе именице, односно глагола, што ће рећи да се први употребљава придевски а други прилошки, — ипак улазе у оквир посесивног генитива. За рецензента је пак „очито“ да се они ту не могу уклопати (Питања, стр. 162). Међутим, *човек високог расту* је човек који припада једне врсте расту, тј. високом расту. Још је јасније да *омладинац радничког порекла* припада радничком пореклу (в. о том код А. Белића, О језичкој природи и језичком развјетку, I, стр. 192). Проф. А. Белић исто тако објашњава да је темпорални генитив

свакога дана у примеру *Киша свакога дана јако ђада* првобитно значио *кишу свакога дана*, тј. кишу која припада свакоме дану, па се из овога као и из претходна два примера јасно види да управо темпорални и квалификативни генитив чине подврсте посесивног генитива, иако се њима данас не означава припадање већ нешто друго. Рецензент је морао дати и некаквих доказа за своје тврђење и рећи нам према чему је „очито“ оно што он каже, а било би добро и да нам је рекао где, по његовом мишљењу, спадају ове две врсте генитива.

На примедбу да датив у заклетвама није датив намене већ припадања, може се рећи да је сваки датив, па и посесивни, опет падеж намене, док сваки падеж намене није и посесиван у исто време. А осим тога када би значење датива у заклетвама било посесивно, ја не знам зашто би се изузетно често уз генитив појма којим се неко заклинџе употребљавала и посесивна заменица: *часџи ми моје, џивоје џи младосџи, џако ми моје сређе* итд.

Рецензент, сигурно, врло добро зна да је мени позната литература о синтакси глаголских облика, којом сам се и сам доста бавио, па је тим чудније што тврди да Ст.(евановић) „ван онога што су дали нови погледи у Белићевим студијама заостаје за резултатима који у граматичи могу бити усвојени“ (Питања 5, 165). Врло ми је неугодно што сам, у вези с оваквом тврдњом, принуђен читаоцима скренути пажњу, и зато се пред њима извињавам, — да сам и сам радећи у тој области дао неке скромне резултате. Признајући и овде велику научну вредност Белићевих теорија о синтаксичким категоријама глаголских времена и истичући да је њима овај значајни проблем стављен на праву основу, што сам и раније имао прилике да учиним, могу рећи да сам, полазећи од тих теорија, прво, одредио значење имперфекта, у чему се, истина, не слажем са својим рецензентом; утврдио да се тим обликом не означава дуго трајање радње, како је то најчешће истицано, и да је напоредност вршења радње у прошлости главни моменат у његову значењу. Одатле сам извео и закључак да се имперфекат уопште не употребљава у индикативу. А у науци већ давно учињено и често понављано откриће да се имперфектом означавају радње које је говорно лице доживело проширио сам доказујући да се њим означавају каткад и радње које је доживело лице којему се говори и да се, осим тога, имперфекат, ако и знатно ређе, употребљава и за недоживљење напоредне радње из прошлости. Даље сам дошао до закључка да је индикативни аорист место за

непосредну прошлост боље везивати за један од тренутака времена говорења. Но како сам тим измењену дефиницију значења аориста дао (у расправи *Око значења аориста*, Наш језик VIII стр. 128—144) после издавања своје Граматике о коме се у рецензији говори, ја га нисам могао у њу унети. Затим сам изнео разлику између граматичког времена и филозофског, образложио своје, друкчије од ранијих, схватање употребе плусквамперфекта којим се означава привидно каснија радња, као и своје посебно схватање синтаксичке природе футура егзактног. Али не само што сам нека од тих својих схватања изнео после рецензиране књиге (највише њих у расправи *Начин одређивања значења глаголских времена*. — Јужносл. филолог XXII, стр. 19—48, 1957—58), а нека у расправи *Око значења имперфекта*. — Зборник Филозофског факултета IV-2) него ја стојим на становишту да нове погледе на поједине научне проблеме не треба одмах уносити у школске уџбенике, већ ваља сачекати док се види како ће они у науци бити примљени. А кад нисам уносио тумачења појединих проблема у која потпуно верујем, рецензент не треба да ми замери што нисам био благонаклон према онима која се, бар по нашем мишљењу, не могу прихватити.

У овој области ја се с рецензентом разилазим у више питања, али ћу се само на неколико од њих задржати. Он никако не може да схвати зашто ја за презент у примеру: *Хајд, Илија, двору бијелому, | а ја идем своје винограду* — кажем да је модално употребљен када је тај презент, вели он, „изречен са најобичнијим ставом сигурности“ (Питања 5, 166). А ја га управо зато и сматрам модалним што је изречен са ставом, нако са ставом сигурности. Зар се у реченицама са модалним речцама, односно изразима: *заиста, несумњиво, свакако, без икакве сумње, нема никакве сумње* и сл. не износи такође став сигурности? И зар оне и поред тога нису модалне? И те су реченице, као и она што је у Граматици наведена за пример с модалним презентом — модалне баш зато што се у њима износи став говорног лица, јер је став управо — модалност. Ми бисмо рекли да се у нашем примеру износи намера, макар с коликом се сигурношћу она износила, а намера је модус — то, ваљда, ни рецензент не спори. Осим тога, радња изнета нашим презентом у време када је изражена није била реализована, нити је још било настало њено реализовање, што опет упућује на модалност. Обликом презента *идем* у наведеном примеру субјекат је изнео своју намеру (и ја се с рецензентом слажем — заиста

чврсту намеру) да врши тим презентом означену радњу, изнео је, дакле, свој став према једној још нереализованој радњи. Зато ми и сматрамо да је то типичан, управо школски, пример за модалну употребу презента.

Рецензент се хвата за моје упутство како ученике научити да практично разликују индикативни од релативног аориста, па тврди да је оно сасвим непоуздано. А њему се ово чини зато што мерило за разграничење индикативне и релативне употребе глаголских времена уопште, и овог времена посебно, код нас није исто. За њега, нпр., има више прошлости: непосредна, мало даља, још даља, доста далека, врло удаљена итд. И то је логички тачно, али не и лингвистички, јер нема посебних времена којима би се оне означавале, и то не само што нема облички посебних времена којим би се свака од тих прошлости означавала него их нема ни синтаксички. За нас поред времена у коме се говори постоји само још време ван времена говорења. Време у ком се говори је садашњост, која за сваку другу прилику по дужини трајања може бити друкчија. За оно што се извршило у садашњости ми кажемо да се извршило *с а д а*, а што се извршило у било које друго време, може се рећи извршило се *т а д а* (или *онда* — то је свеједно). Ја овде мислим на оно што се казује аористом, и зато је потребно рећи да напореда с овим долазе одредбе *д о с а д а* и *д о т а д а*, када је реч о аористу несвршених глагола. Рецензентово уплитање временске одредбе *мало њре* нас ништа не збуњује. То је ипак за нас *мало њре*, а не *сада*, и према томе долази уз релативно употребљен *аорисит*. А ако се *мало њре* код неког значењем поклапа са *сада*, оно се може заменити овим другим прилогом. И зато наше практично правило ништа не губи од своје вредности.

Напред смо већ рекли да нам рецензент није признао шта смо у Граматици казали о футуру егзактном. Али то није једини грех који он чини у вези с нашим и својим тумачењем употребе тога глаголског облика. Ми се с њим никако не можемо сложити да је футур егзактни „обичан само од имперфективних глагола“ (Питања 5, 168), већ налазимо да ни по чему није ни ређа ни не-обичнија употреба тога облика од перфективних глагола, какву имамо у реченицама: *Ако будеш добио месио близу њрибине, видећеш целу њараду. — Поишио будемо подиггли ѡешку индустѡрију, већу ѡажњу ћемо обраишии индустѡрији ѡексиила...* — *Чим будем сазнао, обавесишићу вас.* А није нам јасно зашто је било

потребно истицати да футур егзактни имперфективних глагола „радо иде у означавању радње напоредне другој будућој радњи“ (на истом месту), јер не схватамо по чему он не би био на месту у реченицама где њим казана радња очевидно претходи радњи коју условљава, што нам сведоче примери: *Ако будете марљиво радили, ваш ће њџруд биџи награђен.* — *Ако и даље буду оклевали, неџријашељ ће њо искорисџиџи.* — Будети ли *леџи* хладовали, *ви ћеџе зими гладоваџи* итд.

Ми се нисмо могли задржавати на свим питањима која је рецензент подвргао својој критици. Али се, мислим, и из овога што смо изнели може видети да се с њим не слажемо у мишљењу о облику књиге, а често ни у мишљењу о садржини грађе која у њу треба да уђе, да имамо сасвим различита схватања о карактеру критике и да се, такође, с њим каткад не слажемо ни у тумачењу појединих језичких појава.

М. Сџевановић

О РЕЧИМА ГЛУКОЗА — ГЛИКОЗА, ВАЛЕНЦА — ВАЛЕНЦИЈА, СУПСТАНЦА — СУПСТАНЦИЈА

I

У стручној (хемијској) литератури углавном се употребљава назив *глукоза*, а у неким другим публикацијама, поглавито медицинским (часописима, уџбеницима, приручницима), *гликоза*. Поред тога постоје и обични („тривијални“) називи: *грожђани шећер*, *дексироза* (у фармакопеји *Saccharum amylicum*, *Saccharum iucum*). Питање је: који од ова два назива, глукоза или гликоза, треба усвојити као главни („обавезни“) термин на који би се онај други упућивао.

Име овом угљеном хидрату дао је велики француски хемичар Dumas још 1838 г.¹: „Предлажем да се овај шећер зове *glucose* (γλευκος, шира, кљук)“. Ово име је усвојено у овом облику код већине народа још од самог почетка. Међутим, код других хемијских једињења чија су имена такође изведена од грчког γλευκος (сладак), као што су: гликол, глицерин, гликокол, грчко и *йсилон* замењено је латинским ипсилоном, дакле: *glycol*, *glycerin* . . . , па је према томе и назив *glucose* преправљен у *glycose*. Против такве промене овога имена устао је један од највећих хемичара тога доба и један од најзаслужнијих истраживача у области угљених хидрата — Емил Фишер (E. Fischer)²; он је рекао: „Неоправдано ми, даље, изгледа у Немачкој уобичајено преиначавање глукозе (*Glucose*) у гликозу (*Glycose*), јер је Dumas зацело у доброј намери избегао слово „у“, које се налази у глицерину (*glycerin*), да би створио нарочито име „gluc . . .“ Романски народи и Енглези задржали су ово име; што је оно у Немачкој промењено, или је чиста самовоља или филолошка педантерија“. После тога Немци напуштају назив *Glycose* и сада као главни термин у стручној литератури употребљавају само *Glucose*. Овакав, првобитни

¹ S. B. Dumas, Comptes rendus, 7, 1909 (1838).

² E. Fischer, Berichte d. deutschen Chem. Gesellschaft, 23, 934 (1890).

начин транскрипције, без обзира на изговор код појединих народа, усвојен је у међународној хемијској номенклатури (франц. *glucose*³; нем. *Glucose* одн. *Glukose*; енгл. *glucose*; тал. *glucosa*; руски *глюкоза*).

У сагласности с тим и природни или синтетички производи који као једну компоненту садрже шећере везане с неким другим једињењем називају се *гликозиди* (*gluc ...*), а само глекозиди глукозе означавају се као *глюкозиди* (*gluc ...*).

II

Хемијски термин *валенца* (нем. *Valenz*) начињен је пре близу сто година (1865) у Немачкој од латинске речи *valere* (имати вредност, вредети), па су тај термин прихватили и други народи (франц. *valence*; енгл. *valence, valency*; тал. *valenza*; руски *валентнось*). Од истог глагола направљен је и придев *валентан* (једновалентан, двовалентан итд.). Поред тога, Немци су одмах и превели те речи: *Wertigkeit, -wertig, (zweiwertig — bivalent, dreiwertig — trivalent)*.

Код нас су оба термина (*валенца* и *валентан*) одмах директно узета из немачког. Међутим, доцније, иако реч валенца није раније постојала, неки су аутори, по аналогiji с речима које су узете из латинског и које код нас имају латински наставак -ија, сматрали да је боље и правилније говорити и писати *валентија*.

III

Латинска реч супстанција (*substantia*, од глагола *substare*) има више значења, као и од ње изведен придев супстанцијалан (*substantialis*), која, између осталог, означава материју, тело, материјал од чега је нешто начињено. У хемију је уведена у новије време и има одређено значење.

При крају XIX и почетком XX века материја од које се састоји неки елеменат, неки природни или синтетички производ, називала се *тело* (нем. *Körper*; франц. *corps*). Говорило се и писало: тело је мрке боје, тело се раствара у води, тело се може дестиловати, тело се топи без распадања итд., па се и данас понекад каже: тела могу бити чврста, течна и гасовита. Тај термин се једино задржао у француском: *corps simples* (проста тела, еле-

³ Француски се и неки други шећери пишу са и: *fructose, gulose...*, а код нас се каже само *фруктоза, гулоза*.

менти), *corps pur* (чиста тела) итд.; гвожђе је, напр., у француском *corps* (тело), а гвоздени клинац је предмет (*objet*). Насупрот томе, у Немачкој је реч *Körper* замењена речју *Stoff*, која означава и материју, а доцније је уведена за ознаку ових речи још и *Substanz*. У англосаксонским земљама одмах је узета у том значењу реч *substance*, а у руском *вещество*. Ова руска реч (вештаство) раније се и код нас употребљавала (вештаствене именице), али не у хемији. У хемији се и код нас све до Првог светског рата употребљавала реч *тело*. Код Хрвата је направљена реч *тјвар* која означава и материју и супстанцу (тело).

Тако су реч материја (у ужем смислу), тело и супстанца били синоними, мада се ове две последње нису никада употребљавале место речи материја у њеном ширем значењу; речју тело обично се сада означава део материје који је просторно ограничен (у тродимензионалном смислу). Термин *суйсџанца* данас означава у хемији оно што има специфичне или одређене особине. Тако су супстанце: кречњак, шећер, алкохол итд. Поред тога, супстанцом се означава све оно што се изолује и испитује: чиста супстанца, прекристалисати супстанцу, одмерити супстанцу за анализу, формула супстанце итд. Ова нам је реч, у овом значењу и овом облику, дошла из немачког.

IV

У српскохрватском језику, по правилу, речи латинскога порекла с наставком *-енција* употребљавају се с тим наставком а не, према немачком односно италијанском језику, с наставком *-енца*, дакле: конференција, конкуренција, тенденција, декаденција, итд., а не: конференца, тенденца, декаденца . . . И заиста, у највећем броју случајева те се речи употребљавају у првом облику. Међутим, има изузетака, тј. има речи које се говоре с наставком *-енца*. Што су у том облику примењене зависило је од извора из којег су дошле, од значења које су имале и од времена када су узете. Тако се каже само: *каденца* (у музици или иначе; према латинском би било каденција, *cadentia*), *сџанца* (у музици), *лиценца*: купити или добити лиценцу за неки патент (иначе се каже лиценција); *скаденца* (рок за плаћање менице, менични роковник). У неким случајевима постоји донекле и диференцијација у значењу. Тако је *инфлуенција* у физици, а у медицини се једно употребљавао облик *инфлуенца* (назоб, ранији назив за грип); обрнуто, у медицини се каже *џрошуберанција*, а у астрономији

йрошуберанце (сунчане). Чешће су у употреби *дисџанца* (бити на дистанци, одржати дистанцу) и *инсџанца* (жалити се вишој инстанци) него дистанција и инстанција. Различне су облике добиле речи: *амбуланџа* (од латинског *ambulare*; франц. *ambulance*; нем. *Ambulanz*, према латинском би требало да буде *амбуланџија*), *амбијенџи* (од латинског *ambire*; франц. *ambiance*; нем. *Ambianz*, а према латинском би било амбијенција). Талијанска варош *Firenze*, *Fiorenze*, раније се звала код нас Флоренца, ређе Флоренција, а сада *Фиренца* (франц. *Florence*, нем. *Florenz*, према латинском би било *Флоренција*, *Florentia*).

Према свему овоме облици *валенца* (која се једино употребљава у хемији и сродним наукама, а има специјално значење) и *суйсџанца* (чије је значење у хемији такође донекле диференцирано и од које у овом значењу не постоји адјектив) у најмању руку су равноправни с дужим облицима, *валенџија* и *суйсџанџија*.

В. М. Мишовић

ЗАМЕНИЧКИ ОБЛИК *СВИЈУ* У САВРЕМЕНОМ КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ

Као што се зна, општа или одређена придевска заменица за количину *сав* има у генитиву множине три облика: *свијех*, *свих* и *свију*. Новаковић, Маретић и Лескин наводе их у својим граматицима. Међутим новији граматичари не узимају више облик *свијех*, који припада само говорима јужних крајева, са ијекавском заменом „јата“, јер заменички падежни облици с таквом заменом тог гласа „у књижевном језику више не долазе“ (С. Живковић). Довољно је позвати се за то на граматике М. Стевановића и Брабеца-Храста-Живковића, које су у наше време најпотпуније и неоспорно најрепрезентативније. Код професора Стевановића стоји да се поред обичнога генитива множине *свих* врло често употребљава и облик *свију*, који је потврђен и примерима (III изд., стр. 171), а у другој граматици само су дата оба облика: *свију* и *свих* (II изд., стр. 92). Али се одавде види и то да се на ове облике не гледа подједнако. Јер док се у једном случају као главни књижевни облик сматра *свих*, у другом видимо да је на првом месту *свију*, што може значити да има изврстан приоритет у односу према облику *свих*, или ако не то а оно да су у употреби у најмању руку потпуно једнаки. А постоји затим и сасвим друкчије мишљење — да је један од ова два облика данас уопште некњижеван. Наиме, тако мисли професор М. Лалевљих о облику *свију*. Он је у овом часопису (књ. VIII св. 1—2) писао о језику Ђамила Сијарића у роману *Бихорци*, где је и нашао тај облик, за који вели да је некад био књижеван, али да више није, и зато је ту као архаичан „ускрснуо“ (стр. 44). — Кад је тако, онда се само по себи јавља питање: где је претстављена права и стварна вредност облика *свију* у нашем савременом књижевном језику? Настојао сам овде да одговорим на то питање.

Пре свега, овај облик некадашње двојине настао је, по Лескиновом мишљењу, аналошким путем: према генитиву

бројева *два* и *шри* (*двају*, *двју*, *шрију*)¹. А Ђ. Даничић у *Историји облика* износи да је *свију* на крају XV в. и у XVI веку долазило само „у слику“ [на пример: *вију* — *свију*], а да се тек после тога времена почело јављати и изван слика (стр. 191). У историјском речнику загребачке Југославенске академије, s. v. *сав*, има доста примера и са овим заменичким обликом. Међу писцима, који потичу углавном из западних крајева српскохрватске језичке територије а из чијих су рукописних и штампаних дела узимани примери, налазе се и врло позната књижевна имена. То су: стари хрватски чакавски песници М. Марулић и П. Хекторовић, босански писац М. Дивковић, славонски — М. А. Рельковић, Војвођанин Јован Рајић и др. Најзад је ту неколико примера из Вуковог језика и Вукових народних песама. Али то је већ материјал на коме је у прошлом веку заснован савремени књижевни језик. А да је у делима Вука Карацића и Ђуре Даничића и у народним умотворењима у Вуковом издању заступљен и облик *свију*, поред *свих* и *свијех*, показује нам Маретићева *Грамањика* и *сѣмисѣиѣика*, јер је она израђена на основу грађе њиховог језика. Уз то Маретић за облике *свим*, *свих* и *свију*, који немају гласовно обележје јужног одн. југозападног изговора, вели да су обични „у свих штокаваца“ (стр. 178—179). Треба нарочито истаћи да је за њега такво и *свију*. И обрађивач речи *сав* у Академијином *Рјечнику* такође наглашава да је „лик“ *свију* обичан у свим крајевима. Дијалектолози га не узимају у обзир кад описују поједине народне говоре, свакако зато што држе да има много општију употребу и да је то, што је још важније, особина и књижевног језика. Толико само о тој страни овог питања. Мени је стало да покажем како стоји са употребом облика *свију* код наших писаца после Вука. Наводим одмах примере за то:

- из *свију* груди (Б. Атанацковић, Цел. дела, 291);
- из очију *свију* сакупљених (Б. Јакшић, Цел. дела књ. II, 171); — од *свију* момака (Л. К. Лазаревић, Приповетке I, СКЗ, 69); — из тих *свију* узрока (С т. Новаковић, Васкрс државе српске, СКЗ, 9); — са *свију* страна (М. Глишић, Приповетке књ. I, СКЗ, 117); — директор *свију* пруга (Р. Домановић, Цел. дела књ. II, 356); — имена *свију* нас домаћина (Ј. Веселиновић, Слике из сеоског живота св. III, СКЗ, 22); — код *свију*

¹ A. Leskien, *Grammatik der serbo-kroatischen Sprache* (1914, стр. 371).

других заната (С т. С р е м а ц, Српска проза I, Београд 1955, 78); — од *свију* осталијех (С. М а т а в у љ, Српска проза I, Београд 1955, 185); — поврх *свију* (Б. С т а н к о в и ћ, Стари дани, СКЗ, 123); — са *свију* страна (П. К о ч и ћ, Цел. дела књ. I, 202); — са *свију* страна (И. Ћ и п и к о, Цел. дела књ. I, 35); — слаке *свију* чланова . . . (Б. Н у ш и ћ, Полатика, 12 јул 1959, 5); — отац *свију* оних . . . (М. М а р ј а н о в и ћ, Силвије С. Крањчевић, Пјесничка проза, XXVI, Загреб 1912); — да ти кажем *свију* (З в. Ш у б и ћ, Фазлића поток, Београд 1934, 31); — са *свију* страна (С т. Ј а к о в љ е в и ћ, Српска трилогија, Београд 1938, 210); — по лицима *свију* њих (Ј о в а н П о п о в и ћ, Истините легенде I, Београд 1955, 27); — крадом од *свију* (Б. Ћ о п и ћ, Дјечак прати змаја, Београд 1956, 190); — од *свију* нас (Ћ а м и л С и ј а р и ћ, Бихорци, Сарајево 1956, 204); — испред *свију* (В л а д а н Д е с н и ц а, Зимско љетовање, Београд 1957, 175); — од *свију* њих (П о л и т и к а, 2 април 1957); — на захтев *свију* (П о л и т и к а, 4 јан. 1960, 1); — на очиглед *свију* (Б о р б а, 2 нов. 1959, 8).

Овај се облик исто тако налази и у уметничким делима веза-нога слога. Ево неколико примера:

— Гробље ј' спомен доба *свију* (Ј. Ј о в а н о в и ћ З м а ј, Светли гробови); — Ми пјесме твоје и другога *свију* (А. Ш а н т и ћ, Претпразничко вече); — Хајте, људи, то се *свију* Срба тиче (В л а д. С т а н и м и р о в и ћ, Изгнаници, СКЗ, 104); — Наше две љубави пуне кобне моћи, | од *свију* скривене живе у свом стиду (Ј. Д у ч и ћ, Песме, Београд 1956, 111); — . . . не моћи живети . . . животом ћутања свих и *свију* гласова (С в е т. С т е ф а н о в и ћ, Границе, Београд 1928, 7); — Па слушај, моје срце, | гласове који допиру из низина | и са висина *свију*, | и предиди из звукова свих (В. Ж и в о ј и н о в и ћ (V. М а s s и - k a), Стихови СКЗ, 3); — Пођимо у шуме, | из *свију* врела | гледа по један месец жут (Д е с а н к а М а к с и м о в и ћ, Мирис земље, Београд 1955, 27).

Дакле, облик *свију* употребљавају многи истакнути писци све до наших дана, а налази се и у данашњој дневној штампи. Али ово није права слика стања те употребе, јер преглед примера ве показује у исто време и у којој мери тај облик живи у савреме-

ном књижевном језику за цело време његовог развитака. А тежиште питања је више у томе. У ту сврху ја сам летилично прегледао у целини неколико књижевних дела. На једној су страни: приповетке Балскога *Под старим крововима* (СКЗ), роман Сањало М. П. Шапчанина (СКЗ), *Порушени идеали* Св. Ранковића (Цел. дела III) и *Писци и књиге VII* Ј. Скерлића; а на другој: *Зло њрољеће* Михаила Лалића, *Зимско љешовање* Владана Деснице, *Руке Ранка* Маринковића, *Корени Добрице Ћосића* и *Глуви баруи* Бранка Ћопића. Може се рећи да Балски, Шапчанин и Ранковић знају за облик *свију*: толико су код њих усамљени примери за други облик (*свих*); Скерлић већ употребљава подједнако и једно и друго. Међутим тако није код писаца друге групе. У поменутих њиховим делима има доста потврда за облик *свих*, а наишао сам само на један пример за облик *свију*, у Десничином роману. Наравно, то не значи да тако мора бити и у другим делима ових писаца (видели смо, например, да је Ћопић на другом месту употребио облик *свију*, који сам нашао и у *Доживљајима Николејине Бурсаћа* (Сарајево, 1958, стр. 85): *Николетина је лубао... радостан... што је јак, темељитији од свију*); нити је тако и код свих других писаца најновијега времена, што уосталом показују наведени примери. Али се тиме не добија много у односу између *свих* и *свију*.

Кад се све то има на уму, онда је закључак јасан: двојински облик заменице *сав* био је раније чест, чак врло чест, док је данас он доста редак; другим речима, старији писци су га далеко више употребљавали него што га употребљавају писци новији, а нарочито савремени. Па ипак, не може се никако казати да то више није књижевни облик. Зато што и сада има писаца, пореклом из разних крајева, који тај облик носе у свом језичком осећању, његова појава у писаном језику, ма колико била ретка, не претставља никакво „ускрснуће“, нити какву рехабилитацију, као што се то учинило професору Лалевићу. Његова је животна снага, истина, с временом постајала све слабија, али се никад није губила. С друге стране, ми знамо да општи фонд савременог књижевног језика чине језичке црте које се јављају код већине писаца од Вука до данас. А то су у исто време и црте нашег народног језика. Међу њима има своје место и облик *свију*. И кад професор Стевановић констатује да се врло често употребљава, он сигурно има

у виду такву целокупност његове употребе, коју нипошто не треба пренебрегавати.

Морам се осврнути и на оно што је Лалевић рекао о самој употреби облика *свију* у примеру који наводи („Он је уствари био *свију*“). Он сматра да је заменица *сав* узета у том „некњижевном“ облику зато што недостаје реч „коју треба одредити“; а кад би та реч била исказана, писац би тада употребио облик *свих*. И Лалевић затим изричито вели да је ту „диференцијални моменат играо улогу“. Зато је за њега овде *свију* „уместан“, „прикладан“ и „правилно употребљен“ облик, што такође потврђује да писац има развијено језичко осећање. Ја међутим мислим да ово *свију* није најсрећније реализовано. Оно је самостално употребљено у функцији посесивног генитива и чини саставни део предиката, а име појма који припада у реченици је субјекат претстављен личном заменицом трећег лица (о н — је био *свију*). Било би природније и обичније да је у непосредној вези с каквом именицом као управним синтагматским чланом, тим пре што би она била и именски део предиката, на чијем се месту, у овом примеру, осећа празнина; на пример — да је речено: он (= шаров) је био пас свију. Истина, и сâм генитив за припадање може то бити, али је тада изражен именицом која има и своју одредницу, а оно што припада означено је у субјекту готово увек појмовном, именичком речју (напр. „К њ и г е су *сијаријег браћа*“). Могло би се још рећи да у Сијарићевом примеру уз *свију* недостаје и заменички облик *њих*, којим би се и формално упућивало на одређена лица — на тројицу бихорских луталица, чији је пас био, иако тај недостатак најмање чини да се оваква неуобичајена употреба облика *свију* схвати као каква његова особеност. Међутим, све упућује на то да цела реченица, као исказ, претставља непосредан начин народског изражавања и да њој, таквој каква је, недостаје књижевна стилизација. А што се тиче облика *свију*, на његовом би месту тако исто стајало и *свих*. Јер се ти облици, *свих* и *свију*, синтаксички нигде не разилазе. Они су свуда, где год се јављају, међусобно заменииви. Да није тако, не би могло бити да многи сада употребљавају, у свим случајевима, искључиво облик *свих*. Облик *свију* не крије у себи ништа специфично. Он је само, и у говорном и у писаном књижевном језику, далеко потиснут уопштенom употребом облика *свих*, и тешко је отети се утиску да је већ увелико почео да застарева. Зато се нешто више налази код новијих песника, који тиме хоће каткад да освеже свој песнички

израз, а често им служи и за саме потребе стиха. На пример, код Лучића се у цитираној књизи песама употребљавају напореда оба облика, а то се уопште не може рећи и за његову прозу. У наведеним примерима видимо их и у истом стиху — један до другог („животом ћутања свих и свију гласова“) и у два суседна стиха. Нема сумње да ту треба рачунати и на стилски моменат.

После свега што је изнето јасно је да генитив множине *свију* ни по чему није некњижевни облик. Он се налази и у Правопису професора Б е л и ћ а, где је, у речничком делу, *с. в. сав*, дат међу заградама. А то значи да је за састављача правописног речника у књижевном језику д а н а с општи, нормативни облик *свих*, али да поред њега и *свију* има право на употребу. Тај облик још увек живи у народним говорима разних крајева, а јавља се, као што смо видели, и у језику савремених писаца. Зато и сада има силу правог дублета.

Б. Милановић

КВАНТИТЕТ ЗАВРШНОГ САМОГЛАСНИКА КОМПАРАТИВА ПРИЛОГА

Неуједначеност квантитета завршног вокала компаратива адверба у српскохрватском језику постоји не само у народним говорима већ и у књижевном језику. И у народним говорима и у књижевном језику имамо на једној страни: *бдље, гдре, јдче, нйжсе, мудрије, њамейније* итд., а на другој: *бдљѣ, гдрѣ, јдчѣ, нйжсѣ, му-дријѣ, њамейнијѣ* итд.

С обзиром на природу квантитета нашег језика уопште, постоји и међутип, тј. полудужина са свим нијансама између онога што обухватају појмови нормалне дужине и нормалне краткоће: *бдљѣ, гдрѣ, мудријѣ* итд. Док се у дијалектолошким радовима, природно, сигурно констатује једна или друга форма или обе уколико постоје у истом говору, дотле у нашој науци о књижевном језику није дефинитивно нормиран ни један ни други вид, нити је „озакоњена“ њихова дублетска могућност. Изгледа да је сама природа квантитета поменутог завршетка, сама језичка стварност, довела до поменуте подвојености у нашој језичкој пракси.

Али најпре да видимо како ово питање стоји у литератури.

Вук Караџић, у свом Рјечнику, готово доследно бележи дужину на поменутом вокалу:

гдрѣ (schlechter, peius), *вйшѣ, нйжсѣ, дрѹкчијѣ, дрѹгојачијѣ, дйљѣ* и сл.

Кад *боље* значи melius, онда опет меће дужину: *бдљѣ*, а кад значи geschwind (брзо, убрзано), lauf (журно), citius (брже), онда без дужине: *бдље*. У полусложеници *брже-боље* такође нема дужине: *брже бдље*.

Из Вуковог схватања ове ствари види се да је он сматрао да је поменути вокал дуг као и у средњем роду компаратива дотичних придева.

И у Рјечнику hrvatskoga ili srpskoga jezika Југославенске академије знаности и умјетности готово редовно се меће дужина

на завршни вокал адвербијалних компаратива: *дǎлѣ, далѣчијѣ, дѣлѣ, дѣглѣ, дѣлѣ, дѣжѣ, друкчијѣ, дробнијѣ, мањѣ, јачѣ, лакшѣ, јаснијѣ* итд. Али *ближје*, тј. без дужине, с напоменом да је *e* кратко. За *боље* се вели: „Адв. *бѣлѣ, magis, melius*, у Вукову рјечнику с двојаким акцентом: *бѣлѣ, melius*, и *бѣлѣ, citius* (37^a), али ће прво бити помијешано с адј. у средњем роду, јер така разлика у значењу није могла учинити разлике у акценту“. Мислим да овде Вук није добро схваћен. Он, како смо већ рекли, за само *боље* недвосмислено даје: *бѣлѣ*, тј. са дужином, а само кад *боље* значи *geschwind, lauf, propera*, даје *бѣлѣ*, тј. без дужине, као и у споју *брже бѣлѣ, so schnell als möglich* (што је могуће брже), *quam citissime* (најбрже), где *боље* више не значи *melius*, већ *geschwind, citius*. — Исто тако се за *брже* каже: „У Вукову рјечнику има *брже* (43^a) и *бржѣ* (43^a код *брзо*), али ће пошљедње бити помијешано с ном. средњег рода“.

Из овог материјала види се да се у Рјечнику, и поред готово редовног обележавања дужине завршног вокала прилошког компаратива, као брани краткоћа тог вокала.

Броз и Ивковић („Рјечник hrvatskoga jezika“, Загреб, 1901), у овом питању, углавном се држе Вука, тј. имају дужину:

друкчијѣ, другачијѣ, другојачијѣ, вишѣ, гдрѣ, дǎлѣ, дѣлѣ, нижѣ, радијѣ итд.,

али *ближје, касније* и *бѣлѣ*, при чему ово *боље* третирају као и РЈА.

У *Маретићевој* „Gramatici i stilistici hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika“ (Загреб, 1899), налазе се ови примери (стр. 485): *жǎлијѣ, најжǎлијѣ, радијѣ, дѣлѣ, вишѣ*, тј. са дужином завршног вокала *e*.

У својој „Граматици српскохрватског језика за други разред средњих и стручних школа“ (Београд, 1934, стр. 116) проф. *А. Белић* вели: „Прилози се не мењају, али могу имати поредбене степене: *нижѣ, вишѣ, мѣдријѣ, најјамѣшњијѣ, чѣшћѣ, радијѣ*“. Уколико бележи ове и друге прилошке компаративе, он помену дужину има и у свом „Правопису српскохрватског књижевног језика“ (Београд, 1950): *радијѣ, изрǎнијѣ, другојачѣ, другачѣ, друкчѣ (друкшѣ), каснијѣ (кашњѣ)* итд.; додуше, има: *више-мање*.

Св. Рисић, у речнику који је израдио са *Ј. Канцго* („Речник српскохрватског и немачког језика“, Београд, 1928), ставио је дужине тамо где их је ставио и Вук:

бѣлѣ, другачијѣ, друкчијѣ, нижѣ, дǎлѣ, дѣлѣ, радијѣ итд., а где год је остао сам, без Вука, није бележио дужине:

више, мање, ближе, слађе, луђе итд.

Два савремена загребачка речника (1. Јулије Бенешкић: *Hrvatsko-poljski гјечник*, Загреб, 1949; и 2. М. Деановић: *Hrvatsko-srpsko-francuski гјечник*, Загреб, 1956) дијаметрално се разликују у погледу ове дужине. Бенешкић те дужине нема: *бдље, дрѹкчије, слађе, више, мање, ниже, даље, радије, ближе* итд., чак, као што се види, не задржава ни Вукове дужине, док су у Деановићевом речнику дужине доследно обележене: *бдљѣ, дрѹкчијѣ, вишиѣ, мањѣ, нижѣ, даљѣ, радијѣ* итд.

И две граматике у којима се захватају све важније норме савременог књижевног српскохрватског језика, београдска (д-р Михаило Сивановић: *Грамматика српскохрватског језика за више разреде гимназије*, Београд, 1951) и загребачка (*Брабец-Храсте-Живковић: Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Загреб, 1958) такође се дијаметрално разликују у погледу ове дужине. Проф. Стевановић је не бележи:

солидније, леише, више, најсолидније, најлеише, највише, даље, раније, најраније, најјаче, најјасније, најјевитијије,

док Брабец-Храсте-Живковић увек међу ту дужину:

бржѣ, најбржѣ, шишиѣ, најшишиѣ, љеишиѣ, најлеишиѣ.

У првој књизи *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* Српске академије наука доследно се обележава дужина завршног самогласника адверпских компаратива: *биситријѣ* итд.

Проф. Ј. Вуковић, у свом раду „Анцѣнат говора Пиве и Дробњака“ (СДЗБ X, 377), вели: „Компаративни прилози *бржѣ, бдље, мање, више* и сл. немају дужине на другом слогу у једном делу овог говора, али у селима према североистоку је редовно други слог с дужином: *бржѣ, бдљѣ, мањѣ, вишиѣ* (Његовођа и Врела у Шаранцима)“. Ово последње је редовно и у суседном, ускочком говору:

бржѣ, јачѣ, слађе, иамѣитијиѣ, мѹдриѣ, ситравичијиѣ, иондсниѣ итд., где и *бржѣ-боље* гласи или: *бржѣ-бдљѣ* или *бржѣбољѣ*.

Једна мања анкѣта међу сарадницима Института за српскохрватски језик показала је исто шаренило овог питања. Она је дала три резултата:

1. дужина постоји: *мањѣ, јачѣ, вишиѣ, леишиѣ, досидјнијѣ, дѹљѣ, бдљѣ, иошиѹнијѣ* итд.;

2. дужина не постоји: *мање, јаче, више, леише, досидјније, дѹље, бдље, иошиѹније* итд.;

3. полудужина (каткад ближа дужини, каткад опет ближа краткоћи): *мање̑, јаче̑, њошњије̑* итд.

Анкетирани потичу из Београда, северозападне Србије (Поцерица, Шабац, Клење), Лике, Славоније, Херцеговине и старе Црне Горе (Цуце).

Према овој анкети, Београд је без ове прилошке дужине (*бдље, милије, изузетније*); Поцерица — у свим категоријама ових компаратива — са дужином (*бдље, гдрѣ, мудрије, њаметније*); северозападна Србија са редуцираном дужином (Шабац: *љуђе, бдље*) или са готово редуцираном дужином (Клење: *бдље̑, јасније̑*); Славонија (Даљ) без дужине (*бдље, мудрије*)¹, Лика са полудужином (*јдче̑, силовитније̑*); стара Херцеговина (Требиње и Никшић) — двојачко: а) сви компаративи на *ије* са дужином (*јасније, мудрије, безобразније, њаметније*), и б) сви остали без дужине (*мање, више, бдље, јдче*); Мостар — свуда дужина (*јдче, бдље, дужје, гласније, јасније*); стара Црна Гора (Цуце) — као у Требињу и Никшићу: а) *њаметније, јасније, чудније*, и б) *јдче, бдље, лејше*; Санцак (Сјеница) са дужином: *бдље̑, јдче̑, њаметније̑*².

Ако би се узело чисто механички, онда би од овде показаног материјала на дужину отпало око 63 процента, на краткоћу око 33%, а на полудужину око 4%, што би указивало да би у књижевном језику завршни вокал адверпских компаратива требало да буде дуг. Међутим, таква се аргументација не би, мислим, могла узети као одлучујући чинилац за дефинитивно доношење научног закључка у вези са овим питањем. То тим пре што је развитак нашег језика у последње време показао врло опипљиве тенденције скраћивања или редуцирања дужина на знатној територији својој; ако би се имало у виду само то у овом тренутку развитка нашег говора, ваљало би, може бити, чак дати предност краткоћи поменутог вокала адвербијалних компаратива.

Овде, мислим, не може бити одлучујуће ни значење. Да је било језичке потребе да се диференцирају прилог и придев, сва-

¹ Др Ст. Ившић, у свом раду о славонском говору (Rad, 197, стр. 57), вели: „Прилози постали од ср. рода придјева имају обично онакав акценат, какав је у ср. роду придјева“. Додаје у напоменама да такав акценат има особито дубровачки говор и позива се на Решетаров Betonung (стр. 135), али не говори о акценту компаратива прилога.

² Изговор једног малог броја анкетираних не мора се узети као верна копија дотичних народних говора зато што су они поодавно напустили своја родна места и што су могли потпасти под разноврсне утицаје. Они други, међутим, сигурно знају да је у говору њиховог родног краја онако како сам забележио (Поцерица, Шабац, Никшић, Мостар, Цуце, Ускоци).

како бисмо на целој територији имали кратак завршни вокал у компаративу прилога, пошто компаративи (и суперлативи) средњег (као и мушког и женског) рода придева чврсто чувају дужину ако не на свим а оно на пространим теренима наших говора. То, међутим, није случај. Поред придева *веселијѐ* (срце), *човѐчнијѐ* (дело), *бдљѐ* (дете), *јдчѐ* (средство) итд. мирно живе прилози *веселијѐ* (радити), *човѐчнијѐ* (осећати), *бдљѐ* (мислити), *јдчѐ* (ударити) итд., исто онако као што се у неким нашим народним говорима налазе једни поред других придеви: *јунѐчки* (подвиг), *љуѐчки* (однос), *мушки* (глас), *срѐски* (народ) итд. и прилози: *јунѐчки* (се борити), *љуѐчки* (радити), *мушки* (се држати), *срѐски* (говорити) итд. Ове две категорије речи, гласовно идентичне, имају свака своју службу (придеви — да покажу својства предмета и бића, а прилози ове врсте — да одреде *начин* вршења радње), те њихово квантитетско диференцирање није неопходно. Ову констатацију не обеснажује ни чињеница да је каткад веома тешко разликовати прилог од придева не само у његовом позитиву него и у компаративу и суперлативу, напр. *Ведро је* и сл.

Мислим да за решавање овог питања није потребно позивати се на његов историски ток. Далеко је боље поћи при томе од стања у нашем савременом језику, и према њему одредити вредност једне и друге форме. Ако би се то усвојило, онда прво што би се могло констатовати јесте да је ова дужина-краткоћа један од многих недовршених процеса у нашем језику и да је у овом тренутку свакако најисправније не одлучивати се ни за дужину, ни за краткоћу, већ допустити напоредну употребу и једне и друге и тога се држати све док сам процес не покаже шта има више права на живот.

Међутим, ако би се ипак хтело да се још данас реши ово питање, онда досадашња проучавања свакако нису довољна, те би се морали поближе испитати сви наши говори, бар они у којима постоје оба вида квантитета, да би се могла одређеније утврдити за књижевни језик — или само дужина или само краткоћа поменутог вокала прилошких компаратива односно суперлатива.

Милија Сѝанић

КВАНТИТЕТ ЗАВРШНОГ САМОГЛАСНИКА 3. Л. МН. АОРИСТА И ИМПЕРФЕКТА

Наше граматике не помињу дужину крајњег слога у 3. л. множине аориста и имперфекта (*-ше* и *-ху*) па одатле излази да оне ту дужину не признају као особину нашега књижевног језика. То је свакако зато што ни код Даничића ови завршеци нијесу дуги.

Међутим, има приличан број наших говора, који улазе у ужу или у ширу основицу књижевнога језика, у којима је завршетак *-е* у 3. л. мн. аориста дуг, а релативно¹ је још већи број таквих говора у којима је дуг завршетак *-у* у 3. л. мн. имперфекта. Та чињеница наводи нас да поставимо питање је ли овај став наше нормативне граматике довољно оправдан.

У 3. л. мн. аориста имају *-ē*:

Њеваљски говор (Г. Ружичић, Акценатски систем пљеваљског говора, СДЗБ III, стр. 161). Ружичић каже да је забиљежио и неколико примјера с кратким *-е*, а наводи само два;

Ускочки говор (М. Ситанић, Говор племена Ускока у Црној Гори, Гласник САН V, св. 2, стр. 328). У овоме је говору ово *-е* редовно дуго;

Никшићки говор (Ово ми је лично познато);

Мосћарски говор (према усменом саопштењу Ф. Маџијанић, асистента Института за српскохрватски језик САН, из Мостара и Ј. Вуковића);

Цуце и Бјелице (по саопштењу М. Пешикана, који је испитао и говор ових племена; оvdје је *-ше* увијек дуго);

говори у сливу Фојнице (D. Brozović, Izvještaj o dijalektološkim istraživanjima u slivu rijeke Fojnice, Ljetopis JAZU 63 (1959) стр. 436; и оvdје је *-ше* редовно дуго);

¹ Релативно кажем зато што се имперфекат употребљава на знатно ужој територији од аориста.

буњевачки говор залеђа сењскога (*Tomljenović Gr. Bud.*, Буњевачки дијалекат залеђа сењскога с нарочитим обзиром на наглас, *Nastavni vjesnik XIX*). Иако аутор то изричито не каже, већина примјера за 3. л. мн. аориста има ознаку за дужину на *-ше* (в. стр. 594—595).

Одавде је јасно да дужина о којој је ријеч није нека локална или ријетка појава него је налазимо на широком простору па зато мислим да јој се може признати право уласка у књижевни језик.

Дуго *-у* у 3. л. мн. имперфекта изговара се:

у *Пљевљима* (редовно; *Ружичић*, СДЗБ III, стр. 155);

у *Никшићу* (Лично ми је познато);

у *Ускоцима* (редовно; *Стијанић*, Гласник САН V, св. 2, стр. 328);

у *Мосћару* (по саопштењу Ф. Матијасић и Ј. Вуковића);

у *Цуцама, Бјелцима, Загарачу, Команима и у Љешанској нахији* — увијек кад се чува *x* или има неки његов замјеник; кад се *x* сасвим губи, онда је *-у* некад дуго, а некад кратко (по саопштењу М. Пешикана);

у *Пиви и Дробњаку* (необавезно; *Вуковић*, Акцент говора Пиве и Дробњака, СДЗБ X, стр. 331);

у *Васојезићима* (редовно; према саопштењу Р. Алексића);

у *Поцерини* (М. Московљевић, Акценти поцерског говора, ЈФ VII, стр. 58; М. каже да се имперфекат чува још само у народним пјесмама, али је овај завршетак „дуг (односно полудуг)“);

у *Бјелойављихима* (То се види из примјера које је дао Р. Бошковић у своме раду О природи, развитку и заменицима гласа *x* у говорима Црне Горе, ЈФ XI, стр. 190).

Одавде се види да је дужина завршетка *-у* у 3. л. мн. имперфекта врло распрострањена, нарочито с обзиром на то да се јавља у крајевима у којима се имперфекат најбоље чува.

Из свих ових разлога сматрам да се може предложити да се у савременом српскохрватском књижевном језику, поред облика с кратким завршним самогласником у 3. л. мн. аориста и имперфекта, прихвате и облици с дугим самогласником.

Петар Ч. Сладојевић

ДЕЛИТИ МИШЉЕЊЕ И СЛИЧНИ ИЗРАЗИ

Схватања понеке појаве у језичкој пракси, каква се јављају понекад у стручњака, нагоне нас да увек изнова испитујемо принципску примену општих лингвистичких закона у њој. Утолико пре што је то наш дуг пракси и третирању њеном. Мислимо овим на јавно позната тумачења језичких појава која срећемо и на страницама дневних листова¹, а која су намењена широким слојевима читалаца као поуке о томе шта је „правилно“ у језику, а шта „неправилно“. Дакле, на она тумачења у којима се, мада су у знатној мери подређена пракси, ипак не сме отступати од примене научних принципа.

И на страницама овога часописа² писало се о синтагми *деливши мишљење* као о изразу који је пренет из немачког језика, и у поуци се то овако формулисало: „Делим твоје мишљење“ је према немачком: *ich teile deine Meinung*; српскохрватски би се то правилно рекло: *слажем се (у мишљењу) с њобом . . .*“ Кад узмемо у обзир и поменуто садашње тумачење о томе, исто *и*толико образложено, према коме „ . . . изрази „делити мишљење“, „делити становиште“, „делити гледиште“ и слично само су рђав превод с немачког језика“ — мислим да је потребно мало детаљније задржати се на овим и сличним синтагмама и изразима. Ово је утолико потребније што се у изнетим мишљењима оспорава правилност употребе и другим синтагмама и изразима овога типа (какву имамо у примеру „Циљ је у *основној жељи за ојштанком коју деле сви људи*“³), с врло неодређеним образложењем да нису „у духу нашег језика“.

1.

Пошто мислимо да је у овом погледу, у развијању значења речи у синтагми, „дух“ нашег језика једнак са „духом“ многих

¹ Политика, 21. II 1960, стр. 18.

² Наш језик II, св. 5, (1934), стр. 157.

³ Политика, на истом месту.

других језика, прегледаћемо укратко њихову употребу у неколико тих језика, не с намером да покажемо да синтаagma деливши мишљење не мора бити пренета из немачког језика у наш, него да она нашем језику лежи као год и немачком, енглеском, француском, руском или ком другом.

Истина је да у немачком језику постоји израз — *jemandes Ansicht teilen*,⁴ као год и: *ich teile deine Meinung*⁵, али у немачком постоји, као и у другим језицима, велики број синтаagma у којима је уз глагол *teilen* употребљен и други неки објекат који је семантиком својом могао утицати да овај глагол поред основног добије и многа друга значења. Да наведемо из Ристић-Кангргина речника само неке примере у којима *teilen* нема више своје основно значење: *mit j-d teilen die Mühe, die Sorgen* (делити труд, бриге); *Freud und Leid mit jemand teilen* (делити с киме добро и зло)⁶. Или: „*Theil, was du denkst, mit uns, wie wir mit dir...*“⁷ итд. Ни у једном овом случају *teilen* не значи „dividere, partiri, чинити да код њецага (цијела) дијелти остају напосе један од другог“ — да се послужимо дефиницијом Академијина Рјечника⁸ за основно значење глагола *деливши* у српскохрватском језику — већ је свуда добило значење *participem esse*. Пошто ни у *jemandes Ansicht teilen* тај глагол сигурно не значи делити нешто у материјалном смислу, могло би се и немачком језику спорити право употребе глагола *teilen* (делити) у таквим везама. По нашем мишљењу ни у немачком *jemandes Ansicht teilen*, ни у нашем језику *деливши чије мишљење*⁹ — у значењу: бити чијег мишљења, „слагати се с неким у мишљењу“ — не треба одвајати од великог броја примера у којима се уз тај глагол употребљава као објекат нека *ајсџрактџна именица*. Двојака природа апстрактних именица — конкретизовано значење и значење вршења радње, *иј*. „наслањања на радно лице“¹⁰, учинила је да у синтагматској вези управна реч развије и многа друга значења, која се могу свести на значење *учесџвовати с ким у радњи или сџању, који су обележени одређеном ајсџрактџном именицом*. А велики број таквих примера морао је

⁴ Ристић-Кангрга, Енциклопедиски немачко-српскохрв. речник I, Бгд. 1936.

⁵ Ристић-Кангрга, нав. дело, II (срп. хрв.-немачки), Бгд. 1928.

⁶ Ристић-Кангрга, нав. дело, I.

⁷ Dr. Daniel Sanders, Wörterbuch der Deutschen Sprache, Leipzig 1876, под *theilen*, b.

⁸ Rječnik hrv. ili srp. jezika JAZU, *dijeliti*.

⁹ Ристић-Кангрга, нав. дело, I.

¹⁰ А. Белић, О језичкој природи и јез. разв., II, Бгд. 1959, стр. 137

утицати да се у језику створе сличне синтагме-изрази у којима је објекат и каква права именица, као у примеру *делијти собу с неким*, рејимо, и сл. случајевима, при чему глагол (тј. управна реч) опет нема своје основно значење, што за изразе није неуобичајено с обзиром на њихову метафорску природу. Овим, мислим, нисмо дјрали у основно значење глагола *делијти*, нити у значења везана с њим, која он има у синтагмама где је његова објекатска допуна именица која означава какав конкретан и дељив предмет или где други чланови синтагме чине да се то значење очува („На четворо дијелише војску (Нар. песма); „И шићар сам дијелио дивно“ (Нар. песма) и „Он је сада делио погледе и рад Стратфорда од политичких смерница енглеске владе...“ (Др. В. Поповић, Метернихова политика, 1931).

То нам потврђују и други, а не само немачки језик. А то нам, како ћемо после видети, потврђује и наш језик такође.

У енглеском језику за глагол *to share*, поред основног значења „to divide and apportion in shares between two or more recipients“¹¹ и значења која из њега произлазе када је објекатска допуна какав предмет, велики оксфордски речник наводи и друга значења: — „Примити, поседовати или заузимати заједно с другима“: — So shall you *share* all that he does possess; — „учествовати у некој радњи, активности, мишљењу, осећању или стању; чинити, уживати (оно што други уживају); поседовати (квалитет) који друге особе или ствари такође имају“: — A man that all his time *Hath . . . Shar'd* dangers with you; — I am content in Death *to share* your Fate; — That love of admiration which all pretty women *share* less or more; — The bribery was equally *shared* between both parties; — He (Edward I) *shared* to the full his people's love of hard fighting; — Lord Macnaghten's satisfaction with things as they are *will not be shared* by any one; — „имати удела (у нечему); учествовати (у нечему)“: — In which sickness the seamen *shared* also deeply, and many died . . . итд. Овога су значења и примери у којима имамо и давање „дела“ у стању: — Then *share* thy pain . . . Ah, more than *share* it, give me all thy grief; или у радњи, што именица *thought* једним делом своје

¹¹ The Oxford English Dictionary, Vol. IX. Oxford 1933, под *share*, v¹.

природе, како смо видели, може значити: — Now had you got a friend of your own age, Now could you *share* y o u r t h o u g h t¹².

Ако изузмемо примере где је глагол *to share* употребљен као медијалан, као у наведеном примеру: — In which sickness the seamen *shared* also deeply . . . , па као такав у енглеском значи што и гл. *to participate* (учествовати) и сл., сви остали примери нам показују да синтагматска веза глагола *делићи* са објектом који претставља појам процеса, стања или радње, или појам особине, са апстрактном именицом, дакле, у објекту — даје ново његово значење. А примери где објекат није такве природе, како смо горе видели, претстављају *изразе*. *Делићи* *собу* у примеру: „I will *share* m y r o o m with you for to-night if you cannot get a bed anywhere else“¹³ има метафорско значење *користићући заједно с неким местио које је означено именицом*.

Исто се може рећи и за употребу тога глагола у француском језику. Поред: „diviser en plusieurs portions ou parties“, са примерима као што су: — *Partager* un gâteau, des terres; *Partager* la flotte en deux escadres; Question qui *partage* les savants¹⁴ и сличним, налазимо и значења фигуративна, како се обично каже, као што су: „ . . . участвовать у нечему, удружити се (у нечему), приступити“; — *Partager* la joie, la douleur, les périls de siens; — *Partager* le travaux d'un ami; — „être en communauté de . . . avec quelqu'un“: — *Partager* l'avis, l'opinion, les vues d'un maître¹⁵; „s' intéresser à, prendre part à“, с примерима: — Mon amitié s'accommode mieux de *partager* vos peines que de les ignorer; — „être de son opinion, de son avis, de son sentiment: *Partager* l'opinion, l'avis, le sentiment de quelqu'un“.¹⁶ Слично значење, модификовано само значењем именице у објекту, наравно, имамо и у примерима: „*partager* la crainte, les soupçons, la défiance, la confiance de quelqu'un“¹⁷.

У речницима руског језика, поред значења која произлазе из основног значења глагола *делићи*, налазимо и примере тзв. пренесеног значења: „Переживать, испытывать вместе (как-н.

¹² The Oxford English Dictionary, Vol. IX, Oxford 1933, pod *share*, v².

¹³ В. нав. дело.

¹⁴ Larousse du XX-e siècle, Paris, под *partage* (*je*) v. tr.

¹⁵ Larousse du XX-e siècle, Paris.

¹⁶ Dictionnaire de la Langue française, abregé du dict. de E. Littré de l'Académie française, Paris 1886.

¹⁷ Ibid.

чувства): Он делил с ними горе и радост¹⁸, „Хоть наследствія и не делишь, а все надо своими счестья“¹⁹; и примере — изразе, који су стварно пренесеног значења: „Он с ним делил и кров и пицу“²⁰; „Старик со старухой на зиму печку делятъ“²¹. У свима њима — послужићемо се дефиницијом В. Даља — овај глагол значи „проводити и переносити вместе“.

У бугарском језику, да наведемо само неколико примера из Речника Бугарске академије наука²², овај глагол има и значење „користити нешто заједно с другим“: „Но пак по негово насмојаване бях принуден да деля всичко со вас“. И у бугарском језику сасвим су обични примери какве налазимо у реченицама: „... другар ти водя който ще да дели с мене и зло и добро и тъга и радост“; „Наедно нѣе делихме радости и скръби“. И у бугарском језику, као и у онима из којих смо пре наводили примере, развитак значења овога глагола у предикатској синтагми, где је допунски члан објекат, зависи од тога да ли је латентни објекат једним делом својим каква радња („Деля ме гдан с някого“) и какво сјање („другар ти водя който ще да дели с мене тъга и радост“) — па је зато означен апстрактном именицом — илг је то какав *иредмет*, означен, дакако, правом именицом. И у њему су се сасвим аутохтоно могли по угледу на овакве синтагме створити и изрази као што је овај у реченици „Но пак по негово настояване бях принуден да деля всичко со вас“ и сл., у којима је објекат какав предмет или нешто што се схвата као предмет.

2.

И сада се поставља питање да ли је то у свим овим језицима „рђав превод с немачког језика“. По нашем мишљењу није превод, а није чак ни израз добивен под немачким утицајем. А ако није у другим језицима, зашто би то морао бити у српскохрватском.

У њему свугде где је као објекат, одн. допуна глаголу, у оваквим синтагмама реч која означава дељив појам или било

¹⁸ Толковый Словарь русского языка под редакц. Д. Х. Ушакова, I, Москва 1934.

¹⁹ Толковый Словарь живого в. русск. языка В. Даля, III изд., I, Москва 1903.

²⁰ Ушаков, нав. дело.

²¹ В. Даль, нав. дело.

²² Българска академия на науките, Речник на съвремения бълг. книж. език, I, София 1955.

какову дељиву целину, а где синтагма није постала какав израз, који је увек, како смо већ рекли, метафорске природе, глагол *делићи* имаће своје основно, реално значење: „dividere, partiti“,²³ одвајати делове нечега један од другог, разликовати или што слично. Од многих таквих примера који су скупљени у великом Рјечнику JAZU навешћемо само два-три: — Зато Ноје у три реда најде да *свић дили*, другач нема фајде (М. А. Рељковић); — Који *земље зна дилић* у ситву: куд лук ваља . . . (Ј. С. Рељковић); — На четворо *дијелише војску* (Н. песма); — Ја *не делим тебе и Гроздану*, рођени сте братац и сестрица (Н. песма).

Међутим, свугде где имамо као објекат у синтагмама с глаголом *делићи* какву апстрактну именицу, а где остали чланови синтагме не чувају основно значење глагола, као што је то у већ навођеном примеру „Он је сада *делио погледе и рад Ситрајфорда* од политичких смерница енглеске владе...“, тај ће глагол добијати и друга значења (као год и у сваком другом језику), између осталих и таква каква имамо у синтагми *делићи мишљење*. Зато за примере из језика наших старих писаца, као што су они које налазимо у Рјечнику JAZU: — За тој ћу ш њом *илач дијелићи* (М. Ветранић 1, 101). Нека све на пола *шруде дијелим* с бољежљивом мајком твојом. (1, 322). Добро знаш, *свака зла и свака весеља вазда сам дијелила* на поли с тобом ја (Н. Наљешковић, 2, 79). Са мном *дијеле илач* (М. Држић). *Жестиоке болијезни* заједно с тобом *дијелаше* (А. Гучетић, раз. јез. 225), или за изразе из народне песме: — Устан' море, бијело Латинче, да *јуначки мејдан дијелимо*. — Кад *дијелих мејдан* са Турчином. — Ласно ј' с дјецом *мејдан дијелићи* (cf. RJA s. v. *dijeliti*) — у којима је именица (тур.-арап.) употребљена као објекат почета означавати не само *место* где се борба води него и саму *борбу*²⁴ — мислимо, нико неће рећи да су „према немачком“, да „не одговарају нашем језичком осећању“, да нису „у духу нашег језика“.

Ово нам исто показују и примери узети из језика новијих писаца, које смо нашли у грађи Института за српскохрватски језик Српске академије наука. Примери као што су: — . . . Соколовић мораде с њом да *дијели власић* (М. Вукићевић, Знам. Срби, 39) у значењу: мораде да влада заједно с њом, да учествује у вла-

²³ Рјечник hrvatskog ili srpskog jezika JAZU, уз реч *deliti*.

²⁴ В. Вук Стеф. Карацић, Српски рјечник, IV изд., под *мејдан*; Рјечник JAZU, под *međan*, Ристић-Кангрга, Речник српскохрватског и немачког језика, II, 1928.

дању с њом. — Крцети ни на ум није долазило, да му се . . . Кићун око куће шуња и с Госпавом . . . ашик проводи и *жељу дијели* (Р. Т. П. Невесињски, Звезда, 1912, IV, 211) у значењу: жељу (заједнички) осећа или испуњава. — Књижари распродавци могу *делићи* потпуно *овај њрекор* (Ст. Нов., Срп. књига, 23) у значењу: могу бити прекорени заједно с неким још. — . . . радије је говорио о друговима, са којима је у младости *веселе и њужне часове делио* (Б. Јакшић, IV, 15) у значењу: *заједно* проводио. — Да видите моју радост, | Да је с вама *делим* (Ј. Ј. Змај, Певанија 1, 70) у значењу: да се радујем заједно с вама. — . . . која с њим сада *дели сџарешинство*. Радојка јој име (Ј. Лазаревић, Прип. I, 167) у значењу: која је сада с њим старешина, која учествује у управљању. — Ослепљена душа злочестијем . . . Мисли са мном *владу дијелићи* (П. П. Његош, Луча, 44) у значењу: мисли са мном (заједно) владати. — Са шалјивима се шали, са брижњима *бригу дели* (Б. Јакшић, Дела VII, 174) у значењу: са брижњима (заједно) брине. — Будите увјерени, ја *џу жалости* својски с вама *дијелим* (Вук, Преп. 4, 1821—63) у значењу: да сам и ја у жалости с вама, да жалим с вама, учествујем у жалости. — . . . допусти да те упита онај, који с тобом *сваку џугу дели* . . . (Ј. Ст. Поповић, Драмат. сп. 1, 66) — који тугује заједно с тобом. — . . . с њима су четири године *делили власи* (М. Московљевић, Село, 1923) у значењу: владали заједно с њима, учествовали у власти. — Мој отац је *делио истиа осећања* (Р. Кнежевић, Ренан, Успомене, 61) — тј. био је истих осећања, осећао је исто. — . . . од свег срца *делио је* и он *џадашње оџишће обожаванье имџераџора* (М. Б. Глишић, Рат и мир, II, 16) у значењу: обожавао је заједно с неким. — . . . није могуће читати их без узбуђења и *не делећи силна осећања џесникова* (Ј. Скерлић, Истор., 1912, 178); затим изрази у примерима: Него је с њим *делио и зло и добро* (Вук, Ист. и етн. списи I, 134). — Српски клер . . . морао је да *дели судбину свога џлемана* (В. Ђоровић, Покрети и дела, 45), — Ја *не делим заблуде* књижевних судова нашега времена (Р. Кнеж., Ренан, Усп., 201), — Читав низ руских писаца . . . *делило је џо истио гледџишће* (Наша књиж. 1, 1946, 176) — имају у предикатској синтагми као објекат апстрактну именицу чије је значење модификовало значење глагола *делићи* онако како смо изнели и за друге језике, чије смо примере прегледали.

Пошто смо горе већ одредили место синтагми *делићи мишљење*, сада ћемо баш за њу навести неколико примера (из

грађе Института за српскохрватски језик Срп. акад. наука), који потврђују да њена употреба у језику писаца није необична. Примери:

— . . . пренесе поглед преко својих слушалаца, да би се уверио: *деле ли* и они његово мишљење (Св. П. Ранковић, Горски цар, 1897, 183). — У Марковићевом кругу сви нису *делили* *то* *тачно* мишљење . . . (Ј. Скерлић, Св. Марковић, 1910, 188). — Његови политички пријатељи су једнодушно *делили* његово мишљење (*ibid.*). — . . . Свинер . . . *делио је истио* *политичко* мишљење са својим узвишеним пријатељем (В. Милићевић, Мил.). — Она (Ги́ла) као да и сама *дељаше* мишљење ове жене (Б. Б-вић, Ги́ла, СКГл. II, 1901). — „То је аномалија у нашем грађанском закону . . .“, додаде Станоје Лучић, четврти адвокат, који је редовно *делио* мишљење адвоката Јовића (Л. Комарчић, Просиоци, 89). — Рибари *не деле* иначе *доси́а раси́роси́рањено* мишљење . . . (Мих. Петровић, Бердапски риболови), као и сличан пример: „Ја сам са свим *делио* *назоре* *моје* *маи́ере* . . . (Л. Лазаревић, Прип. II, 82)

— показују да се језичко осећање писаца који су добро познавали народни језик (или га бар осећали) није противило њеној употреби.

3.

Уосталом, у језику аутохтоност оваквог развитка значења није необична. Она се може видети не само у синтакси него и у другим областима његовим. Зато ће бити корисно за ово поменути да је Стјепан Ившић у својој расправи „Једна семантички паралела: с.-х. *ишчашити* и франц. *déboîter* „уганути“²⁶ изванредно јасно приказао један, аналоган нашем, пример аутохтоности једнаког развитка не само значења, него и *образовања* речи у различитим језицима. Говорећи о извођењу глагола *ишчашити* од именице *чаша*, Стј. Ившић каже: „Нашој предочи о зглобљавању кости и према томе нашем називу за разглабање *ишчашити* или *учашити* одговара посве франц. назив за *уганути*, за које Французи говоре *déboîter* поред обичнијег *luxer*. Франц. глагол *déboîter* постаје од именице *boîte* „кутија, шкатула“, која се упо-

²⁶ Зборник филолошких и лингвистичких студија А. Белићу, Бгд. 1921, стр. 249—250.

требљава и у значењу „Pfanne des Gelenkes“, тј. чашица у анатомском смислу, и од префикса *des-*, којим се назначује раздвајање, па према томе *déboîter* добива значење „уганути“ као и наше *шичашити*, јер је основна ријеч *boîte* узета у истом значењу „јама у кости, у коју се углављује друга кост“; само је један пут та јама схваћена као *чаша*, а други пут као *кушија* или *шкашула*. Лингвистички принцип образовања и значења и облика у овом случају у оба ова језика, дакле, једнак је и — независан за сваки од њих. Нема разлога да се таква независност не претпостави и у развојку значења глагола у синтагми.

Живојин Ситанојчић

О НЕКИМ СИНТАКСИЧКИМ КОЛЕБАЊИМА

Познато је колико тешкоћа настаје у анализи односа простих реченица у сложеној реченици. То долази из различних узрока. Они су, разуме се, настали према увек новим ситуацијама у којима се ствара психолошка основа за одређени израз, 'дакле — и за одређену везу простих реченица у сложеној.

Још је Шурмин¹ указао да су реченице типа *Кад к мени дођеш, видећеш* и сл. настале од негда релативно независних реченица *Кад к мени дођеш?* и *Видећеш*, односно: *Видећеш: Кад к мени дођеш?* и сл. Прелаз од таквих независнијих реченица у зависније (или зависне) склопове, у којима од упитне реченице настаје подређена тешње везана за главну реченицу, није тешко објаснити. Прелаз је тај био природан и прост. Губљењем релативне независности једне или друге реченице или обеју простих реченица у сложеној мењала се и интонација, а она је увек од особита значаја за реченичку конструкцију, те је од упитне интонације оне негда независније реченице (*Кад к мени дођеш?* и сл.) настајала друкчија интонација, не већ упитна, дакле — приповедна. У упитној реченици интонација је особита, упитна, а кад она ослаби и нестане је, то је знак да се мења и однос међу реченицама, јер од упитне реченице сад добијамо тешње везану подређену реченицу у којој више нема тона оних црта које су карактеристичне за упитну реченицу, него интонација постаје равномернија, уједначенија, равна. То већ значи да је настала и промена не само у садржајној вредности једне и друге или једне од две реченице, него је и тон обеју реченица доведен до мере која већ не показује ни таласање ни неуједначеност. Стога је као спољашња ознака тих промена настала потреба да се и везивни елеменат измени и прилагоди новом односу. И док је упитни прилог или упитна заменица (*Видећеш: Кад дођеш к мени?*, *Чућеш: Ко је дошао?*)

¹ Д. Šurmin, Prilog za sintaksu hrvatskoga glagola — Nastavni vjesnik I (1892—3), 184

чувала свој карактер, био је такав и однос и таква интонација. Кад су упитни прилог или заменица постепено губили, па и изгубили, свој упитни карактер тешње везујући подређени смисао негда упитне реченице за главну, сам упитни прилог и сама упитна заменица почињу добијати друкчије значење — прилог постаје свезицом, упитна заменица постаје односном заменицом: Видећеш *кад* доћеш к мени, Чућеш *ко* је дошао, и сл.

Или ако узмемо пример: *Дошао сам за њо*: *Што си ме звао?*² имаћемо сличан однос према новијем типу те реченице: *Дошао сам зашто што си ме звао*. Упитни карактер реченице негда релативно независније *Што си ме звао?* постепено слаби, интонација упитна слаби, постаје равна и равномерна према негдашњој уводној реченици у то питање, па добијамо реченицу: *Дошао сам за њо што што си ме звао*. Међутим, овде настаје слабљење одношајног значења предлога *за* и показног елемента у заменици *њо* стога што су и тако већ били у функцији везивној, па настаје свезица *зашто*. Самим тиме и упитни карактер упитне заменице *што* слаби, па се уклапа у сложен свезички израз и губи своју нешто самосталнију службу док је била на почетку упитне реченице. Тако настаје сложен свезички израз *зашто што* од читавог склопа *за њо што*, од којих је један део — *за њо* — припадао главној реченици (*Дошао сам за њо*, за ту ствар, за тај предмет и сл.), други другој релативно независној реченици упитној (*Што си ме звао?*). И овде је сад уједначена, равна интонација читаве сложене реченице према негда подигнутом тону упитне реченице.

Слично је и у другим типовима реченица:

Реци ми: *Ко* је дошао?: Реци ми *ко* је дошао.

Каж ми: *Где* си био?: Каж ми *где* си био.

Јави свом брату: *Кад* ћеш нам доћи?: Јави свом брату *кад* ћеш нам доћи.

Обавести родитеље: *Како* живиш?: Обавести родитеље *како* живиш.

Пиши нам што пре: *Колико* имаш новаца? Пиши нам што пре *колико* имаш новаца.

Како се види, свуда је исти однос и исти процес губљења упитне интонације и губљење значења оделитих речи *ко*, *кад*, *како*, *где*, *колико* и сл. и њихових карактеристичних функција, а

² М. С. Лалевић, Приручник за наставу синтаксе српскохрватског језика, Београд 1957, 186—7

добиање равне интонације и настајање свезичке функције тих негда упитних речи, односно настајање односне службе упитне заменице (*ко, што*).

Из тога видимо како се лако смењују значења и службе исте речи, те од једне службе настаје у одређеним ситуацијама друга служба.

Херман Паул³ је истакао неке сличне процесе у немачком језику. Реченица „er ist zufrieden“ је зависна објекатска реченица према реченици „Ich sehe das“. — Та се зависна реченица наслања на објекат главне реченице *das* које је сад ортографски диференцирано у *dass*. Тиме се од заменичког значења речи *das* додавањем још једног *s* и формално добило нешто друго. А настала је и функционална промена те речи: *Ich sehe, dass er zufrieden ist* од: *Ich sehe das: er ist zufrieden*.

Има нешто слично у тенденцији која се јавља у нашем језику у померању и мешању двеју свезица које иначе нису ни постанком ни функцијом сродне међу собом. Али се дошло посредним путем до мешања њихових функција, па потом до замењивања једне свезице другом, уопштенијом. Та је уопштеност једне свезице и омогућила да у многим везама, и у језику истакнутих научника и књижевника, заузме место оне друге и да је све више потискује. А и ако нема сличности међу њима, има додирних тачака које су омогућиле то замењивање које ћемо ми овде објаснити. То је однос свезица *да* и *што*.

Погледајмо примере мешања тих свезица. Из њих ћемо лако запазити да то мешање долази из спољашњих узрока, од чинилаца који су у самим глаголима као реченичким конструкторима у правом смислу.

Изненадио сам се да си тако брзо дошао. Чудимо се да ви тако мислите. Карактеристично је да они друкчије схватају ствари. Добро је да си дошао. Мило ми је да си и ти тако мислио. Добро је да ћете и ви доћи.

У свим је тим случајевима место свезице *да* требало узети свезицу *што*. Јасно је зашто: у свим је подређеним реченицама казано да је њихов садржај схваћен као реалност, као нешто што се извесно десило или што се претпоставља да се може или мора десити. Свуда је у тим подређеним реченицама казан узрок ономе што се казује главном реченицом.

³ H. Paul, Prinzipien der Sprachgeschichte, Halle 1920, 229

Како свезица *да* има најширку употребу, то је један од разлога што је и у овим случајевима баш она узета место *што*. Али то није довољан разлог. Свезица *да* имала би у сличним везама да означава могућност, модалност, што се очекује, жели, воли, чему се нада и сл., али што је неизвесно. Много је важније што овде делује сам глагол, дакле — један спољашњи чинилац, чинилац који је у главној реченици и према коме се час свезица *да* час опет свезица *што* јавља као веза подређене реченице за главну. Наиме, има глагола који могу бити у главној реченици, па захтевати подређену реченицу од два типа и самим тиме две спољашње ознаке унутрашњег односа подређене реченице према главној. А то су баш свезице *да* и *што*.

И то ћемо најлакше запазити у осврту на примере. Али ћемо се и пре тога осврнути на случајеве као што су: Мило ми је *да* чујеш, *да* радиш, *да* слушаш, *да* долазиш, *да* певаш и сл. Свуда имамо смисао: желим, волим, радујем се — *да* чујеш, *да* радиш итд. Ту је само жеља, наклоност да се што оствари (а то се казује глаголом подређене реченице) и све се везује за главну реченицу свезицом *да*. У свим таквим и сличним примерима можемо сасвим лепо употребити и свезицу *што*: Мило ми је *што* чујеш, *што* радиш, *што* слушаш, *што* долазиш, *што* певаш и сл. Али сад је друкчији смисао те везе: *ићи* чујеш, *ићи* радиш, *ићи* слушаш, *ићи* долазиш итд., а то ми је мило.

Реченицама типа *Мило ми је да чујеш* у подређеној се казује објекат онога што садржи глагол главне реченице (*Мило ми је . . .*). То је јасно. — Међутим, у реченицама *Мило ми је што чујеш* и сл. у подређеној се казује узрок онога што је казано у главној реченици. — То је важно као чинилац који је деловао да се укрсти употреба свезица *да* и *што*.

Од самог пак глагола, његова карактера, зависи у другим случајевима мешање и померање значења службе ових двеју свезица. Глаголи слични својим значењем: *ириговарати*, *замерати*, *кривити*, *окривљавати*, *ишерити*, *иребацивати*, *најомињати*, *иримећивати*, потом везе сличног значења: *бацати кривицу* (кривити), *сипавати на ишерит* (теретити) и сл. дају могућности да се употреби и једна и друга свезица. То, разуме се, неће бити иста значења него сасвим различна, али ће се и тиме омогућавати да се врши замена једне свезице другом, и то све у корист већ широко употребљаване свезице *да* а на штету свезице *што*, које је употреба знатно ужа и специфичнија.

Кад мислимо о значењу тих глагола, запажамо да њихово значење указује на карактер подређених реченица које се везују за њих. То су све глаголи говора (*verba dicendi*) у широком смислу. Према њима је природно да буду подређене декларативне реченице као објекат тих прелазних глагола говорења. Али ти глаголи могу бити и без тога значаја за подређену реченицу. Они могу захтевати у подређеној реченици садржај који ће казивати узрок радње казане у главној реченици, па је природно што ће се такве подређене реченице и према тим глаголима везивати специфичном подређеном свезицом *што*. Тако ће настати колизија, додир и укрштање између ових двеју свезица.

Примери: *Он га криви да не зна да ради: Он га криви ш *што* о не зна да ради. Он му је приговарао да много троши: Он му је приговарао ш *што* о много троши. Ми смо им препоручивали да не уче: Ми смо им препоручивали ш *што* о не уче. Ви нам замерате да не успевамо: Ви нам замерате ш *што* о не успевамо. Ти га штедиш да ти је подвалио: Ти га штедиш ш *што* о ти је подвалио. Најомиљеш му да ти смећа: Најомиљеш му ш *што* о ти смећа.*

И тако даље.

Посматрајмо прве реченице у тим сложеним реченицама. Свуда је на првом месту главна реченица, за њом подређена. До две тачке имамо свуда подређену декларативну реченицу везану за главну свезицу *да*. Иза две тачке имамо свуда на другом месту подређену узрочну реченицу везану за главну реченицу свезицом *што*. — Разлика у смислу је довољно јасна. Ми ћемо то истаћи само у једном примеру. А лако је у сваком примеру истаћи да је свуда у декларативним примерима уствари индиректни говор, дакле: Он га криви: „Ти не знаш шта радиш“; Он му је приговарао: „Много трошиш“ и сл. То је јасно. — Међутим, у примерима подређених узрочних реченица (подређена реченица према главној иза две тачке) свуда се казује узрок онога што се изриче главном реченицом. Стога ту сам глагол није тако важан да би се рекло да од њега самог зависи карактер те подређене реченице, као што је, свакако, утицао да се према њему изграде подређене декларативне реченице са свезицом *да*.

Примери Он му је приговарао *што* много троши, Он га криви *што* не зна да ради и сл. својим подређеним реченицама већ утврђују као стварност, као нешто што већ јест, а то је узрок

ономе што је казано главном реченицом, дакле — узрок приговарању је много трошење, велики трошак; или као узрок кривљењу — незнање да ради и слично.

Разуме се, није остављено произвољности која ће се свезица употребити, али је из овога јасно колико је далеко продрла свезица *да*, која и у овим случајевима толико узима маха, па се врло често јавља и где је не бисмо могли очекивати по ономе што је синтаксички исправно — да буде у служби везивања узрочних реченица за главне.

Једни глаголи у одређеним ситуацијама захтевају у једној прилици објекатске *декларативне реченице*; у другој *узрочне реченице* долазе да изразе узрок читаве главне реченице и без непосредне везе баш с тим глаголима, што чини да се узима час једна, час друга свезица, а то омогућује и њихово мешање, управо употребу свезице *да* наместо *што*.

М. С. Лалесић

ОСВРТ НА ПРИПОВЕДАЧКИ СТИЛ БРАНКА ЂОПИЋА

Већ је константован чист, непосредни хуманизам ликова с којима нас у својим приповеткама упознаје Бранко Ђопић¹. На овај закључак наводи и стил Ђопићев. Показаћемо то анализирајући збирку „Дјечак прати змаја“.

Можда је најбоље почети упоређујући Ђопића с Андрићем. Лако је уочљива разлика између ова два наша савремена књижевника, иако обојица приказују приближно исту средину. Андрић босанску средину описује да би истакао основне одлике живота, — Ђопића та средина инспирише за лирске доживљаје, или га привлачи да прикаже њену непосредност и снагу, или у њему изазива реакције онога домишљана који, као у случају Кочићева Давида Штрпца, може бити и оштар, иако елементаран сатирик. Отуда разлика и у стилу ова два писца: Андрићево казивање класично је смирено — Ђопић је и стилем распевани лирик. И тако они сваки на свој начин својим стилем делују на читаоце: Андрић у првом реду интелектуално, а Ђопић више емотивно.

Особине Ђопићева стила утврдићемо анализирајући најпре његове описе, затим ликове и, најзад, тропе и фигуре; сем тога задржаћемо се и на Ђопићевој лексици.

Ђопићеве описи за нас су значајни из неколико разлога. Пре свега, писани су изванредно богатим језиком. Затим, иако су поетични, ови се описи одликују реалистичношћу и тачношћу. Најзад, већ се у описима испољава Ђопићева оданост своје крају, који он оживљује својом топлом поетском персонификацијом. Све се ове особине могу уочити у опису босанског засеока, датом на почетку приповетке „Цар на Бекезу“:

„Насред овеће заравни, на падинама пространа бријега, сакупило се и утонуло у воћаре седам-осам кућа. Чини се, неко их је поплашило и сабио ту у престрављену притајену

¹ В. Глигорић, Приповедач Бранко Ђопић, предговор збирци „Дјечак прати змаја“ (Просвета, 1956).

гомилу, па сад опрезно провирују кроз шљивике и не усуђују се да се разиђу. Ћуте међу зеленим гранама потамњели дрвени кровови и потсјећају на безгласно туговање и дуге кише, између стабала мирно гледа бијел окречен зид, а с једног краја, поврх круна дрвећа, весело вири црвен кров од цигле.

Уоколо зараван је утонула у зеленило пшеница испре-сијецано плохама плавкасте зоби, понека крушка густе округле крошње самује насред њиве, док се свуд урколо, уза стрме падине, пење букова и грабова шума са понеким кленом, јавором и оријетким јасењем глатке хладне коре. Рано у прољеће овдје-ондје у голој шуми забијели се процвјетала трешња и онда се дубоко доље у просјелинама, гдје за временитих дана хучи набујала вода, стану да јављају говедарске трубе, а дјевојке се промијене и ублиједе, па се мичу и раде све као у сну“ (стр. 124).

Уочава се још једна особина у Топићеву опису: смисао за детаљ, пишчева способност да уме казати уочене карактеристичне појединости појаве коју описује. То је важна одлика реалистичке прозе. Опис на тај начин постаје још тачнији и изразитији. Код Топића је и та особина подређена његовој љубави према крају и људима. Посебну неку вредност има хуманизам којим су надахнуте Топићеве приповетке о просјацима. Снажна је ова слака тог убогог света:

„Посљедњи дан пред црквену славу, светог Ђурђа, почели су са свих страна да пристижу просјаци. Поклопљени сивим шеширима, плетеним капама и фесовима, прашили су они друмовима са својим искрпљеним торбама, шљакама, рожданцима и гуслама. Кашљући и кијајући, вукли су своје отечене ноге ступајући на шљакама, неки старији и богаљи без ноге јахали су на старој кљусаци испалих кукова, просјацикње су у торбама теглиле дјецу, а један је сљепчовођа, у дубокој вододерини међу шцкарком обраслим брдима, сједио са својим слијепцем над напола усахлим прољетњим поточићем и преслишавао га неку нову сљепачку пјесму. Сједили су испод нагнута трна, међу љубичицама и, кад год слијепец не би „оварисао“ како треба пјесму, сљепчовођа би га чвркнуо кажипрстом по глави“ (стр. 41).

Реалистичан је детаљ преслишавања овога слепца: са каквом дисциплинском процедуром он увежбава своју песму.

Разуме се да је најтоплију љубав према људима из овог дела Босне Ђопић испољио у оним пасажима кад говори о њима самима. Он их интимно познаје. Готово је сувишно говорити како је тачно фиксирао народни језик овога краја: то је морао учинити као сваки добар реалист (исп. *ћерали* стр. 63, *ћријовјед'о* стр. 48, *све'дно* стр. 60, 62, *чоек* стр. 62, *вако* стр. 60, *воће* стр. 127, *ку'рузи* стр. 60, *гра'* стр. 60, *јојей* стр. 48, *море* = може стр. 63, *данаске* стр. 49 итд.). У дијалозима Ђопић је ванредно приказао елементарни начин сељачкога говорења.

Неизмерно је важнији морални лик ових људи. Они су силним осећањем везани с народном песмом. Кад говори о тим осећањима својих јунака, Ђопић је патетичан. Малиган Делија, да би до краја чуо песму о Марку и Муси, кад је догорела петролејска лампа, хоће наћве да исцера да би подјарио ватру на огњишту при којој ће дечак дочитати песму (стр. 29).

Тај народ, који је своју етику засновао на народној песми, где ју је осталом најбоље и приказао, понижен је у беди. Али он се не мири с таквом судбином: „Ђопићев сељак усамљен у забитном селу испод Грмеча, заробљен и самом врлетном природом није задовољан мировањем. . . Ђопићеви сељаци су маштала, сањари, у њима су притајене снаге које се опирају мртвицу и једноликости живљења у пустињском забраву“ (В. Глигорић, о. с. 8).

Да би ову тежњу босанског сељака за бољим животом што снажније приказао, Ђопић се служи понекад и алегоријом и параболом.

Тако, у приповеци „Старац с торбаком“, у којој говори о сновима и чежњама једног хромог сељачета, Ђопић је исписао и ову слику: „Тишина, безгласно трепери лишће, сјена се немирно миче у прабини и као да хоће да се откине и отпутује“ (стр. 23). Пажљиви ће читалац ову реченицу схватити као алегоричан и веома сажет приказ судбине хромог дечака који чезне да његова расцепљена држалица, тај његов убоги коњ, полети заједно са својим јахачем. Сем тога, снови овога дечака могу се схватити као параболоа која говори о тежњи човековој за бољим животом. Способност наговештавања неке идеје, која је овде дошла до изражаја, значајна је особина једнога књижевника која његову уметност високо подиже.

Занимљива је и параболоа коју сретамо у приповеци „Цар на Бекезу“. У њој Ђопић говори о ковачу Дмитрашу Косу који

не може да се помири с бедом и чамотињом сеоског живота. Тај ковач жели да створи машину која би сама летела и помоћу које би он спасао свет. Али Дмитраш не наилази на разумевање ни своје најближе околине; на крају он се убија јер: „Још је све око њега прејак, а он је један и сам“ (стр. 137). Парабола је јасна: Ђопић је хтео да каже да се племенитији односи међу људима не могу створити усамљеним а притом још и утопистичким покушајима појединаца, ма колико њихове намере биле искрене. Дмитраш је зато и страдао. Не можемо а да судбину овога ковача не упоредимо са судбином малог Трише из приповетке „Мајор Баук“. У борби за слободу Триша је нашао своје место; Ђопић показује како се у овом „до јуче безначајном чобанину“ буди и развија светла људска личност.

Своје способности да приказује елементарну психологију својих Крајишника Ђопић је, разуме се, током времена усавршавао. Ђегов природни дар запажања и познавање тих једноставних и племенитих људи омогућили су му да створи изврсни циклус о врлетном лику Николетине Бурсаћа. Несумњиво најбоља приповетка у томе циклусу јесте „Сурово срце“. Први је део ове приповетке контрастан. На растанку Николетина Бурсаћ води разговор са својом мајком. У контрасту се смењују топла, одана мајчина љубав и груби Николетинини одговори. Али, тај сурови Крајишник, иако готово љутито реагује на мајчину нежност, уствари само не уме да изрази ону дивну синовљу љубав која лежи запретена у његовом срцу. Јер, кад је већ пошао од мајке, Николетина, иако „више не чује њезиних ријечи. . . добро зна да сад мати сузних очију гледа за њим“ и зато „никако не може равномјерно да подеси корак, спотиче се о крупно исушено грумење по путу и жури да се сакрије иза живице на првом завијутку“ (стр. 169). Ово је добро погођен психолошки детаљ. Своју непомућену љубав према мајци Николетина Бурсаћ показује нарочито у другом делу приповетке. Мајка је дошла сину на положај и донела њему и његовим саборцима хране. Док се она враћа, Николетина је митраљезом штити. Одлучан је да не отступа с положаја све док не буде сигуран да мајци више није потребна заштита његовог митраљеза.

На народну књижевност потсећа приповетка „Мајка Миља“: у њој је испољена правдољубивост каква се среће у народној поезији.

Као проницљив посматрач и танан лирик Ђопић пружа читаоцима, иако ређе, и деликатније ситуације. Опис Гаврановог виђења наге Косовке, пун наговештаја, најчистија је уметност:

„Просуте косе, нагнута над црну воду као да се огледа, гола незнанка је лагано гладила груди и рамена још се не одлучујући да загази у воду. Као да јој годи миловање лагашне млаке струје ваздуха она се податно увијала, ничим неспутана, слободна и нага. Гледајући је тако, ошамућени Гавран је и сам већ унапријед трнуо од првог додира тих бијелих топлих ногу с хладном ноћном водом“ (стр. 290).

Поводом ових размишљања о личностима у Ђопићевој приповедачкој прози као позитивну околност треба истаћи да он овај народ приказује и у доратном и у ратном периоду. Додуше, Ђопић не пружа читаоцу продубљену психолошку анализу, већ се више задржава на лирском приказивању личности; али је то у већини случајева чиста, племенита лирика. Но разуме се да ова констатација није изнета као оправдање.

Хуманизмом су прожети и Ђопићеви тропи и фигуре.

Такав је напр. случај с компарацијом коју ћемо сад навести а која се налази у приповеци „Глас из дјетињства“, једној од најтоплијих у целој збирци. Стари и већ полуслепи Лазар сећа се речи ободрења које му је још као детету једне ноћи у бежанији рекао непознати водич. Ђопић овако оцењује вредност таквих речи, речених у правом часу: „Слатко би било чути добру и драгу ријеч која се добија само у дјетињству и која се доцније кроз магле и невоље проноси као тиха свјетиљка која се не гаси“ (стр. 35).

Слично је компарацијом приказано шта за слепог човека значи штап којим се он држи за свог водича: „Иду сљепчовођа и слијепец друмом, а штап који их веже жив је и добар као пријатељска рука“ (стр. 42).

Такође компарацијом Ђопић је импресивно приказао како се у народу формирао лик Милоша Баука:

„Одајући се тек понеком ситнициом, испод читаве наслаге тих прича крила се истинита и права Баукова историја, једноставна и тврда у својој основи као усамљени црни трн у ливади око кога су косци, опрезно заобилазећи, оставили читаву љубу разнобојног пољског цвијећа које га све више

пераста и крије дајући читавој цјелини измијењен и нов облик“ (стр. 225—226).

Уосталом, зар и епитет „сиво и пусто фебруарско небо“ (стр. 214) не утиче да читалац још снажније осети трагичну смрт мајке Миље?

Врло често Ђопић употребљава изразе из свакодневнога народнога говора које његов текст чине пластичним: „Зближени с то неколико обичних ријечи просјаци су ћутке грабили пут цркве“ (стр. 42). Сем тога, Ђопић метафорама освежава своје причање и омогућава читаоцу да то причање доживи као непосредан догађај. Навешћемо неколико таквих метафора:

I. „Сви се примирили и већ послје првих ријечи осјећао сам како се у собу н а л и л а тишина и у њој само з в о н и мој глас и мени самом узбудљив и стран“ (стр. 29).

II. „Опет је неко наишао друмом. Старац је по гласовима распознао да то иду одрастао човјек и с њим дијете. Крупни глас ж у б о р и о је равномјерно и доста споро, можда мало уморно, док је танки високи гласић сваки час изненада у п а д а о, б у н и о старијега, п р е с т и з а о га и без престанка се в р т и о уоколо као жвава и вртљива птичица и драга и смијешна у својој негразумљивој и неуморној игри“ (стр. 33).

III. „Киша је била престала и свитање се споро о т к и д а л о с облачна хоризонта“ (стр. 136).

Када смо говорили о приповеци „Сурово срце“, истакли смо контраст између Николетине Бурсаћа и његове мајке. Ђопић се уопште често служи контрастом да би своје приповедање начинио уверљивијим и ближним читаоцу. Контраст сем тога увек пружа повод за шира и дубља размишљања. Приповетка „Прољеће“, напр., цела је један контраст: говори о пролетњем буђењу природе и убогом животу просјака; али у тој приповеци има још један контраст: жеља младог сиромашка Малше да св. Ђорђе ослободи све људе од сиромаштва упоређена је са његовим бедним животом слепчовође и врачара. Нема сумње да је импресивности слике која се налази у нашем другом примеру за метафору допринео и приказ контрастног смењивања старачког и детињег гласа; као да се у каквој музичкој композицији смењују дубоки и високи тонови. Такође је импресиван контраст дат у приповеци „Мајор Баук“ и то у сцени кад деца посматрају како спроводе малог Тришу.

Дечја невиност суочена је с једним суровим тренутком и ту је управо вредност овога контраста (стр. 222).

Ђопић много води рачуна о томе да начином којим ће саопштити неки догађај, понекад само једном речју, створи атмосферу управо онакву каква је била кад се тај догађај одиграо. Узми мо реченицу: „Дјеца су одавно одмаглила у школу, која се налазила далеко тамо негдје иза ниска брежуљка обрасла густим шикарјем“ (стр. 23). Какве све асоцијације буди метафора *одмаглила!* Читалац се сети дечје веселости, безбрижности, раздраганости, несташлука, и он живо замишља како се праша сеоски друм за овом децом.

Ђопић радо употребљава речи које су помало и драстичне да би створио приснији однос са својим читаоцем. Он напр. саопштава: „... обично однекле с кревета или иза каква стоца, стали би да се к мезе и да ке њ ка ју мој брат и сестра, обоје млађи од мене“ (стр. 28) (подвукао Б.М.Н.). А мало даље: „Више од свега мрзио сам то двоје к мезљ и в а ца, који су били ваздан пуни плача и дреке. . .“ (стр. 28). Употребом оваквих речи (*к мезљ и се, к мезљивац, ке њ ка ју*) писац се намерно ослобађа извесних обзира у стилу; понаша се слободно пред својим бројним читаоцима. Слични примери расути су по целој књизи; исп. „Свијет само н а к л а п а, а уствари нико баш тачно не зна“ (стр. 51), — „... мала Мара добровољно је о т к л и п с а л а да с омладином пребацује неко жито за дивизију Славка Родића“ (стр. 209), — „Читаву недјељу, онако само у гаћицама, вукао је мјехове, к л и б и о с е иза леђа на газду и најзад једва пристао да се обуче. . .“ (стр. 276), — „Момак би ућуткивао друга и обазирао се око себе осјећајући да су обојица п р е к а р д а ш и л и у разговору и скренули на клизаву стазу“ (стр. 282). Из сличних разлога Ђопић употребљава и аугментатив. Описујући Мартина Пеулића, пише: „У неке тек, одоздо од задруге, помоли се и Мартин Пеулић. Праши одоздо уз пут разгаженим опутњацима и маше некаквом шљаком. Накривило се, штркљаст, дугачак и мршав као да се на панти сушио. На њему некаква клемпава сламна ш е ш и р и н а“ (стр. 61). Можда би се могло поставити питање: нема ли у овоме помало трагова фелџонизма?

Ђопић привлачи читаоца својим богатим речником. Тај речник показује снагу језичког стварања која се налази у народном говору Босанске Крајине. Навешћемо само неколико примера с речима којих нема у Вукову Рјечнику.

Познато је, тако, да се суфикс *-ик* употребљава за означавање „неке врсте збира“². Такве су Вукове речи *бдрѝк*, *брѝзѝк* и сл. Али, како каже проф. А. Б е л и ћ поводом речи *бдрѝк*, „још раније значење морало је бити „борово место“ или сл., а према томе и „борова шума““ (loc. cit.). Управо такво значење има реч *врбѝк* у овом Ђопићевом примеру: „Попут старе ране разгорело се у њему сјећање на његову другарицу Славицу и на оно њихово последње варљиво прољеће, кад су свијетлозелени напунали *врбици*³ око Украине изазивали младића да пјева од набујале среће или можда од набујале туге“ (Б. Ђопић, о.с. 54). — Придеви на *-љив* „добили су велику распрострањеност и постали су једна од најпродуктивнијих придевских категорија“⁴ у савременом српскохрватском књижевном језику. Овим наставком данас се могу правити придеви и од повратних глагола (А. Белић, о.с. 169). Тако придев *врѝљив* има значење „који се врти, креће“ у Ђопићевом примеру: „... он је стајао у тој *врѝљивој* гомили пуној жагора, сав утонуо у преширок кожух“ (Б. Ђопић, о.с. 221). — Употреба наставка *-ар* у речи *кестѝнар* („кестенов шумарак“) оправдана је јер овај наставак, који је у великој употреби у нашем језику, служи за обележавање и оваквих значења: „Чобани [су га] некидан виђели у *кестѝнару*“ (Б. Ђопић, о.с. 54). — Врло је пластичан глагол *навириваѝти*. Префикс *на* често омогућава да глаголи сложени с њим значе почетносвршену радњу. Из тога значења „према значењу глаголске основе може се добити и значење вршења глаголске радње у малој мери“ (А. Белић, о.с. 301). Глагол *навириваѝти* управо значи „помало и често вирити“ („често“ — у смислу итеративности): „Мали се примакао на прстима и опрезно *навирује* иза дрвета“ (Б. Ђопић, о.с. 24). — Наставак *-(а)к* употребљава се у нашем језику и за обележавање деминуције. Тако је и с речју *ѝолѝанак* у Ђопићевој реченици: „Од ње га дијели чист и зелен пољѝанак“ (о.с. 245). Овај наставак се све чешће употребљава с нијансом хипокористичности. Таква се нијанса осећа у примеру: „... објаснио је Миљи један сеоски одборник, жгољав и збринут *сељѝачак*“ (о.с. 210). — Локално значење префикса *ѝри-* „пренесено у друге области глаголских значења, прелази у значење малог додатка, нечег уопште у малој

² А. Б е л и ћ, Савремени српскохрватски књижевни језик, II део: Наука о грађењу речи, изд. Научна књига, Београд, 1949, стр. 88.

³ Подвукао Б. М. Н.

⁴ А. Белић, о.с. 168.

мери извршеног“ (А. Белић, о.с. 308). Слично значење има и глагол *ѝрижсурује* у овом примеру: „Ама што то, Мартине, крста ти, казивај, ја се већ оладио — *ѝрижсурује* га Мићан Раилић“ (Б. Ђопић, о.с. 62).

Треба се посебно задржати на именици *ѝрошарица*. Она је суфиксом *-ица* направљена од глагола *ѝрошараиши*. Префикс *ѝро-* има основно значење „кроз“. То је значење и у наведеном глаголу. А наставак *-ица* „постао је врло продуктиван у нашем језику“, и „добрио широко значење наставака за поименичавање“ (А. Белић, о.с. 128). Тако је и за земљиште које је прошарано снегом Бранко Ђопић употребио назив *ѝрошарица*: „Рано у прољеће, тек што се по стрмим падинама указивала *ѝрошарица*, усташе су предузеле једну од својих локалних офанзива“ (Б. Ђопић, о.с. 232). — Погледајмо и придев *силаккан*. Наставком *-ан* придеви се ретко праве од глагола. Тај наставак може обележавати основну особину речи од које је начињен придев. А префикс *с-* у глагола *силакаиши* значи или „спуштање с неког места на ниже“ или „завршну свршеност“ (А. Белић, о.с. 311). Тако у примеру: „... закукала је стара Ђука, самохрана и *силаккана* баба“ (Б. Ђопић, о.с. 223) придев *силаккан* значи „испијен од плача“. — Придев *сумлак* значи „до извесне мере млак“; ово је значење унео префикс *су-*: „*Сумлак* вјетар обара се низ удолину обрасту ситним јасењем и рујевином“ (о.с. 43). „Почетну свршеност“ (А. Белић, о.с. 313) обележава префикс *у-* код глагола *уѝрољеиши*, *усањаиши*: „А кад се *уѝрољеиши*, он се тек сјети ковачнице и посла“ (Б. Ђ., стр. 129); „А кад је најзад легао у појату, *усањао* је да је Ускрс“ (Б. Ђ. 52—53).

Међутим, ма како то изгледало неочекивано, и у Ђопићеву језику има тзв. језичког труња, разуме се веома мало. Једном је као акузатив једнине заменице средњег рода *које* употребио *кога* м. *које*: „Ковачу је дувало у мјехове и помагало му у послу голушаво гараво Циганче *кога* је Дмитраш једне зиме напола смрзнуто нашао у кланду“ (стр. 126). Једном је м. акузатива употребио инструментал: „Понекад *ѝред радњом* дотрчи задувано босонога дијете с петролеумском боцом“ (стр. 155).

*

Потребно је на крају још једном истаћи да Ђопић сва стилска средства усмерава на то да би поред осталог изразио и своју топлу љубав према људима и земљи које у својим приповеткама слика.

Берислав М. Николић

ЈЕЗИЧКЕ ПОУКЕ

1. *Њашки народ ѿбожје још није зрео* (Политика 10-IV-1960, 1). *Малгашани су . . . ѿрогласили Малгашку Републику* (Борба 10-IV-1960, 7).

Низ имена афричких земаља, до јуче познатих само у стручним оквирима, улази у наше време у нормални лексички фонд. Сада је управо тренутак кад је интервенција језичких стручњака потребна и кад може бити врло ефикасна, јер се шира публика још није навикла на неподесне или погрешне облике за означавање грађана тих земаља и од њих изведених придева. Решења треба не само формулисати, него их и популарисати на разне начине; у овом правцу било је већ врло корисних прилога.

Истина, у највећем броју примера већ сами новинари добро се снају и правилно направе изведенице од ових имена, али се срећу и огрешења о природу нашег језика. Тако је у првом примеру непотребно деформисана основа речи претварањем *с* у *ш*: *њашки* (од *Њаса*), што је исто тако неправилно као кад би се рекло „*рушки*“ (од *Рус-ија*), „*ијуншки*“ (од *Тунис*), „*врбашки*“ (од *Врбас*) итд. У другом примеру имамо несналажење друкчије врсте: *Малгашка Република* названа је тако по *Малгашима*, који у њој живе, а облик *Малгашани* исто је тако непотребан као кад бисмо рекли „*Францужани*“, „*Енглежани*“ итд. На карти у истом броју „Борбе“ име земље *Њасе* означено је са непотребним енглеским додатком (и то рђаво транскрибованим): „*Њасаланд*“. Срећу се и неправилни облици *Тунижанин*, *Конголежанин*, *Тоголанђанин* и сл. Можда зато неће бити на одмет да од свих познатијих имена афричких земаља наведемо изведенице које се могу сматрати правилнима. Примери су наведени азбучним редом; женска имена — ако нису изричито поменута — изводе се од мушких према алтернацијама: *-ац/-ка*, *-анац/-анка*, *-анин/-анка*.

Абисинија: Абисинац, абисински. *Алжир*: Алжирац, алжирски. *Ангола*: Анголац, анголски. *Африка*: Африканац, афрички. *Бечуана*: Бечуанац, бечуански. *Волѿа*: Волтанац,

волтски (волтански). *Габон*: Габонац, габонски. *Гана*: Ганац (Гањанин), Ганкиња (Гањанка), гански. *Гвинеја*: Гвинејац, гвинејски. *Дахомеј*: Дахомејац, дахомејски. *Египтај*: Египћанин, египатски. *Етиопија*: Етиопљанин, етиопски. *Камерун*: Камерунац (Камеруњанин), камерунски. *Кенија*: Кенијац (Кенијанац), кени(ј)ски. *Конго* (гетитив *Конга*): Конгонац, конгоански; овај је облик за грађанина Конга најближи нашем језичком осећању иако је несагласан са једино исправном већ устаљеном променом Конго-Конга-Конгу итд. (теориски долази у обзир и Конганац — као Мароканац, Мексиканац, затим Конжанин — као Норвежанин, Ирижанин, Хажанин). *Либериа*: Либериац (Либериацац), либери(ј)ски. *Либија*: Либијац (Либијацац), либи(ј)ски. *Мадагаскар*: Мадагаскарац (Мадагаскарацац), мадагаскарски. *Малгашка Република*: Малгаш, Малгашкиња, малгашки. *Мали* (име ове земље било би срећније проширити суфиксом -ја; *Малија*; за ово у језику има довољно аналогија): Малијац (Малијац), малијански или мали(ј)ски. *Мароко*: Мароканац, марокански. *Мавријанија*: Мавританац (Мавар), Мавританка (Маварка) (или свуда са у место *в*, *ва*). *Мозамбик*: Мозамбичанин, мозамбички. *Нигер*: Нигерац, нигерски. *Нигерија* (понекад се не прави разлика између Нигер и Нигерија): Нигеријац (Нигеријацац), нигери(ј)ски. *Њаса*: Њасанац (Њашанин), њаски. *Родезија*: Родезијацац, родези(ј)ски. *Сенегал*: Сенегалац, сенегалски. *Сомалија*: Сомалац (Сомалијац), сомалски (сомали(ј)ски). *Судан*: Суданац, судански. *Тангањика*: Тангањиканац и Тангањичанин, тангањички и тангањикански. *Того*: Тогоанац, тогоански; и за ово име вреди што и за Конго. *Тунис*: Тунишанин, туниски. *Уганда*: Уганћанин, угандски (уганћански). *Чад*: Чаданац, чадски (чадански).

Од гломазних имена која се састоје од више речи (*Јужноафричка Унија*, *Уједињена Арајска Република*, *Централна Афричка Федерација*, *Обала Слоноваче*, па и *Руанда Урунди*, *Јанги Шари*) препоручљивије је не правити овакве изведенице, сем ако би поједина реч у њима — преко елипсе — преузела значење целог имена.

М. П.

2. *То је био њежак удар за Цетињску митрополију, што је гувернадурима омогућило да играју значајнију улогу.* — У говорној пракси је познато да се *што* и *који* често употребљавају напоредо у служби везивања односних реченица за главну. О тој појави је опширније било говора у једној од предратних књига нашег часописа (НЈ VI, 202—210). Тамо је показано и на чему се заснива могућност такве напоредне употребе ових двеју заменица у везничкој служби. У школским граматикама се то мало неспретно каже да се *што* често употребљава место *који*. Поготову у народним песмама и код нешто старијих писаца наших (а тога, наравно, има и код најновијих) често налазимо *што* тамо где бисмо исто тако срећно могли употребити заменицу *који* у било коме роду и броју, на пример: Доведите оно момче младо *што* је нама бостан погазило, Подај оним људима *што* стоје напољу итд.

У горњој реченици немамо тај случај, а осим тога у вези са стилизацијом те реченице не може се говорити само о грешци, која се састоји у несрећно употребљеном *што* место *који*, него је у њој релативна реченица дата у облику какав она може имати само када се односи на целу главну реченицу, па и на њен предикат. Таква употреба одговарала би датој реченици када би она била дата у облику: *То је Цетињској митрополији нанело њежак удар, што је гувернадурима омогућило значајнију улогу.* А и ово би се могло друкчије казати. Могло би се, наиме, без промене смисла рећи: *То је Цетињској митрополији нанело њежак удар и гувернадурима омогућило да играју значајнију улогу.* Тако исто и реченица од које смо у овој поуци пошли могла би бити стилизована у облику: *То је био њежак удар за Цетињску митрополију и гувернадурима је омогућило да играју значајнију улогу.* Али је напоредност реченица ипак једно, а њихов зависни однос друго. И друкчије стилизовање цитиране реченице синтаксички не би било адекватно, већ би за горњу реченицу и адекватан и тачан био једино облик: *То је био њежак удар за Цетињску митрополију, који је гувернадурима омогућио да играју значајнију улогу.*

3. *Они су, с мањим њрекидима, награђивали значајније црногорске главаре, све до Шћепана Малог, као средство њомоћу кога ће уишцаићи на Црногорце.* — У овој реченици је изнета неадекватна мисао или, боље рећи — она је несрећно стилизована. Њом се, оваквом каква је дата, једноставно каже да се средство награђује. Писац који је њоме хтео истаћи да су црногорски главари награ-

ђивани и да су се употребљавали као средство, испустио је оно што везује те две ствари, испустио је, наиме, да констатује да су ти главари награђивани с одређеном намером. Да би се јасно казала пишчева мисао, требало је рећи: *Они су, с мањим њрекидима, награђивали значајније црногорске главаре све до Шћейана Малог с намером да их искористе (или да им послуже) као средствио њомоћу кога ће уишицаићи на Црногорце.*

4. *Даљни оисџанак њошџурица био је немогућ.* — Употреба придева *даљни* у значењу његова компаратива једна је од оних појава на коју све чешће наилазимо у употреби. А за такву његову употребу нема никаквог оправдања, јер *даљан* значи исто што и *далек*. А компаратив и од *далек* и од *даљан* је исти, и гласи само *даљи*. На то је само на овоме месту указиваон, и не једанпут (в. Наш језик VII књ. предратне и III књ. нове серије). Томе нас не поучавају само две наведене поуке него и наука о језику уопште. Они који знају ту науку, као и сви обични људи који осећају свој језик, горњу реченицу разумеју као да је написано: — *далеки о п с т а н а к п о т у р и ц а . . .* А писац је мислио да каже — *Даљи оисџанак њошџурица био је немогућ*, па је требало и да напише оно што је мислио да каже. И уопште *даљни* није допуштено употребљавати у значењу *даљи*.

5. *Полагало је њедесет и четџири сџуденаџа, а њоложило је само четџрнаесџ.* — Овде је погрешно употребљен облик генитива множине. Ту погрешку чешће срећемо у разговорном језику, а ево смо наишли на њу и у једном извештају о, баш не завидном, успеху студената једног факултета у јануарском року ове године. Ову би погрешку, мислимо, лако било искоренити, јер се, најзад, у скоро свакој граматичи каже да уз бројеве 2, 3, и 4 именице мушког рода (као и средњег) и њихове одредбе стоје у облику на *а*, који је једнак генитиву једнине, а само уз бројеве од 5 на даље у ген. множине. Може когод рећи да у цитираној реченици имамо један знатно виши број, па да је, можда, због тога уз њега употребљен облик множине. Уколико би то било кога могло навести на овакву погрешку, ми овде наглашавамо да је основа слагању само последњи број, у овоме случају број 4 — дакле: као *четџири сџуденаџа*, тако исто мора бити: и *двадесет и четџири сџуденаџа*, па и *њдесет и четџири сџуденаџа* (а не *њдесет и четџири сџуденаџа*).

X.

6. *Живело се са или његовим његове мисли* (Политика, 24. I. 1960, 17).

Ако два предлога траже различите падеже уза се, не сме економисати на тај начин што ће се ти предлози ставити један за другим, а после другог предлога именица у оном падежу који захтева тај предлог, него се иза првог предлога мора ставити именица у оном падежу који захтева тај предлог, а иза другог предлога ће се или поновити именица (у оном падежу који захтева предлог) или ће се место ње употребити заменица у падежу који предлог испред ње тражи.

Примењено на реченицу: „ . . са или против његове мисли“ — будући да *са* захтева шести падеж а *његовим* други, мора се рећи: „ . . са његовом мишљу или против ње. . .“ или „ . . са његовом мишљу или против његове мисли. . .“. Исто је и с конструкцијама: „За и против блокова“, „У и ван ње“ и сл. Требало је, значи, написати: *Живело се са његовом мишљу или против његове мисли. . .“* или „*Живело се са његовом мишљу или против ње. . .“* Стилски је боље ово друго.

7. *Више иследници неће имаћи њосла самном — рече на крају Сејфо* (Вечерње новости, 23. I. 1960, 19).

Заведени нагласком при изговору, који даје утисак да су речи *са* и *мног* спојене, писци се овде врло често огрешују о једно правило о одвојеном и састављеном писању речи.

Као што се пише *с њобом, са њим, с њим, са њом, с њом, са нама, с нама, са собом* итд., исто тако се мора писати *са мног* одвојено.

То што важи за *са* важи и за друге предлоге кад се налазе испред *мног*: *њреда мног, за мног, нада мног* итд.

8. *Културно забавни животи у слободном времену* (Борба, 22. XI. 1959, 7).

Требало је ставити цртицу између речи „културно“ и „забавни“. Кад нема цртице између те две речи, онда оне значе: забавни живот који је културан, дакле наспрот некаквом другом забавном животу који не би био културан. А писац то није хтео да каже, него је мислио на живот који је културан и забаван у исто време. И зато је морао ставити цртицу између ове две речи да читаоце не наводи на забуну.

9. *Међу министрима, чије је описујиво било зајажено, налазио се Жак Сусиел* (Политика, 3. II. 1960, 1).

Запета је овде погрешно употребљена, јер с њом реченица значи да су сви министри били отсутни и да је одсуство свих било запажено. Овде се, међутим, мисли само на неке министре, а који су то министри одређује се реченицом *чије је описујиво било зајажено*. Ова зависна реченица је употребљена, дакле, да се њом одреди неодређен појам, као таква чврсто је везана за име тога појма и није је допуштено одвајати запетом од тог имена.

10. *Но с друге стране њарка деценијама је бдила и њуробна зграда злогласне „глављаче“ као њрепјећа ојомена бунњовним сњуденњима* (Борба, 1. III. 1960, 6).

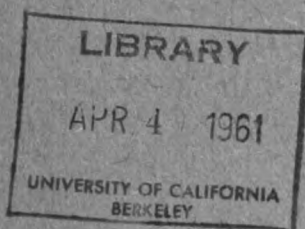
У нашем језику радни придев је глаголски облик који се образује од инфинитивне (аориске) основе. Код глагола чија се инфинитивна основа завршава самогласником радни придев се гради додавањем наставака -о, -ла, -ло; -ли, -ле, -ла директно на инфинитивну основу (виде-ти: виде-о, -ла, -ло, -ли, -ле, -ла). Истог типа као глагол *видети* је и глагол *бдети* (видети -видим; бдети -бдим). Према томе од *бдети* (неправилно је *бдиши*) радни придев биће *бдео, бдела, (не бдила), бдело; бдели, бделе, бдела*.

Д. Ј.

НАШ ЈЕЗИК излази једанпут у два месеца у свескама од 4 до 6 табака; њих
свезака чине једну књигу. Јула и августа часопис не излази. Годишња
износи 500 дина; цена поједином броју је 100 дина. Прејиди лајду
за српскохрватски језик Српске академије наука, Београд, Кнез-Михаилова
35/I, на текући рачун бр. 101-14-3295069. Рукописе слајди Уређивачком од-
бору или д-р Бериславу Николићу, секретару Одбора, Института за српскохр-
ватски језик Српске академије наука, Београд, Кнез-Михаилова 35/I. —
Рукописи се не враћају.

Russ

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

Naš jezik

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. X св. 7-10 *16.*

БЕОГРАД 1960

С А Д Р Ж А Ј

	Страна
1. М. С.: Уз појаву новог Правописа	187—191
2. Милка Ивић: Обележавање именичког рода у српскохрватском књижевном језику	192—211
3. Ирена Грицакић: Академијски речници и њихови задаци	212—227
4. Др Борис Марков: Именице с наставцима <i>-че</i> и <i>-чић</i>	228—246
5. М. Сивановић: <i>Ознака</i> и <i>одредба</i> као лингвистички термини	247—251
6. Биљана Шљивић-Шимић: Облик инстр. једн. именица м. р. на сугласник	252—260
7. Б. Милановић: Још о роду и облику именице <i>наочари</i>	261—264
8. Д. Барјакџаревић: О роду и промени три наша топонима	265—268
9. Из лексикологије	
I. Д. Барјакџаревић: 1. <i>гласкаји се</i> ; 2. <i>йерда</i>	269—273
II. Берислав М. Николић: <i>Букџеји</i> — <i>букџаји</i>	273—278
III. Драгољуб Д. Јеремић: <i>Крвавији</i> , <i>крваљење</i> ; <i>крварији</i> , <i>крварење</i>	279—283
10. Језичке поуке	284—292
11. Регистар	295—313

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Одговорни уредник дописник др МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ
Секретар Уређивачког одбора др Берислав М. Николић

Научно дело

ИЗДАВАЧКА УСТАНОВА

БЕОГРАД

1960

Слог Издавачке установе „Научно дело“, Београд, Вука Караџића 5
Штампа и повез Графичког предузећа „Академија“, Космајска 28, Београд

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. X

БЕОГРАД 1960

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Одговорни уредник дописник др МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ
Секретар Уређивачког одбора др Берислав М. Николић

Наш језик излази једанпут у два месеца у свескама од 4 до 6 шабака; њих свезака чине једну књигу. Јула и августа часопис не излази. Рукописе слајти Уређивачком одбору или др Бериславу Николићу, секретару Одбора, Института за српскохрватски језик Српске академије наука и уметности, Београд, Кнез-Михаилова 35/1
Рукописи се не враћају.

Научно дело

ИЗДАВАЧКА УСТАНОВА
БЕОГРАД

Слог: „Научно дело“, Београд, Вука Караџића 5.
Штампа и повез Графичког предузећа „Академија“, Београд, Космајска 28

САДРЖАЈ

X књиге Нашег језика

	Страна
<i>Д. Барјактаревић</i> : О роду и промени три наша топонима	265—268
Из лексикологије I: 1. <i>гласкаји се</i> ; 2. <i>јерда</i>	269—273
<i>Ирена Грицкај</i> : Академички речници и њихови задаци 88—100,	212—227
<i>Милка Неић</i> : Обележавање именичког рода у српскохрватском књижевном језику	192—211
<i>Павле Неић</i> : Почетак организованог рада на лингвистичкој географији код нас	101—107
<i>Душанка Изгашковић</i> : О роду именице <i>бол</i>	55—59
<i>Драголуб Д. Јеремић</i> : Из лексикологије III: <i>Крвашићи, крваљење; крваршићи, крварење</i>	279—283
<i>Др Хамдија Кабиџић</i> : Боравак професора др Александра Белића у Херцеговини 1903 г.	84—87
<i>М. С. Лалевић</i> : О неким синтаксичким колебањима	165—170
<i>Др Борис Марков</i> : Именице с наставцима <i>-че</i> и <i>-чић</i>	228—246
<i>Св. Марковић</i> : <i>Зайосилен, зайосилење</i> или <i>зайослен, зайослење</i>	18—23
<i>Б. Милановић</i> : Заменички облик <i>свију</i> у савременом књижевном језику	143—148
Још о роду и облику именице <i>наочари</i>	261—264
<i>В. М. Мишовић</i> : О речима <i>глукоза—гликоза, валенца—валеница, суйсијанца—суйсијаница</i>	139—142
<i>М. С. Московљевић</i> : О називима неких пољопривредних алатки	10—17
Сећање на једну дијалектолошку екскурзију с професором Белићем	81—83
<i>Берислав М. Николић</i> : О неким особинама стила и језика Милана Богдановића	24—28
Осврт на приповедачки стил Бранка Ћопића	171—179
Из лексикологије II: <i>Букшетићи—букшайи</i>	273—278
<i>Звездана Павловић</i> : <i>Једногичићи, једнодучићи, тримирићи, седмирићи</i>	60—63
<i>Михаило Павловић</i> : Настава српскохрватског језика у Француској	44—54

	Страна
<i>Пејтар Ч. Сладојевић</i> : Квантитет завршног самогласника 3 л. мн. аориста и имперфекта	154—155
<i>Милија Сиванић</i> : Квантитет завршног самогласника компаратива прилога	149—153
<i>Живојин Сиванојчић</i> : Једна врста непотпуних реченица код савремених писаца	29—43
<i>Делић Миљена</i> и слични изрази	156—164
<i>М. Сивановић</i> : Стварање дужине претходног самогласника или прелаз <i>а у о</i>	1—9
Александар Белић	69—80
О једном основном и неколико узредних проблема	108—138
Уз појаву новог Правописа	187—191
Ознака и одредба као лингвистички термини	247—251
<i>Ворђе Трифуновић</i> : <i>Сила швајца</i>	64—65
<i>Билана Шљевић-Шимшић</i> : Облик инстр. једн. именица м. р. на сугласник	252—260
Језичке поуке	66—68, 180—185, 284—292
Регистар	295—313

НАШ ЈЕЗИК

Књига X

Нова серија

Св. 7—10

УЗ ПОЈАВУ НОВОГ ПРАВОПИСА

Ових дана изишао је из штампе, пуштен у продају и на двема свечаностима, једној у Београду а другој у Загребу, предат јавности на употребу нов јединствен Правопис српскохрватског књижевног језика. Наш језик, његово уредништво, сарадници и читаоци с радошћу поздрављају појаву Правописа зато што је он јединствен и заједнички свима онима који говоре и пишу српскохрватским језиком. И већ по томе само разумљиво је да ће овај правопис од данас бити обавезан за нас. Ово је утолико разумљивије што се наш часопис одавно почео залагати за оно што је правописом остварено. Ми смо на овоме месту једним опширним чланком с потребним образложењима пледирали за њ још пре него се о њему у јавности и почело говорити. (в. Наш језик, књ. IV н. с., стр. 149—170). А већ од покретања анкете Летописа Матице српске (1953. г.) о карактеру разлика у књижевном језику код Хрвата и Срба сарадници нашег језика и чланови његова уредништва су и у поменутој анкети и на познатом Новосадском договору, којим је завршена та анкета и отпочео рад на уклањању вештачких и наметнутих разлика из језика Срба и Хрвата, узели активног учешћа. А када је, по одлуци поменутог договора, дошло до формирања Правописне комисије неколико уредника и сарадника нашег језика је, и не случајно, делегирано у ову Комисију од стране наших високих научних и просветних установа. А и други се могу сматрати сарадницима на овоме делу, јер је нарочито велики број њих детаљно проучио нацрт одредаба правописа, који је пре дефинитивног његова редиговања предат био јавности да би ова учинила своје примедбе на решења која је Комисија дала и сугестије за евентуална друкчија решења појединих питања.

Комисија је пак детаљно проучавала све учињене јој примедбе и сугестије, и користила се њима при коначном стилизовању Правописа. А за нас је главно што је правопис јединствен и један за све наше центре и за све крајеве где се говори и пише српскохрватским језиком и што је, управо зато, снажан замах у стварању јединствене културе наших народа.

С тога гледишта значај новог правописа је знатно далекосежнији него би се, од ока судећи, могло помислити. Њим нису уклоњене само уско правописне разлике из начина писања код Срба и Хрвата него је уједначен и систем интерпункције усвајањем слободног, синтаксичког начина интерпунгирања, који писцима, свима нашим писцима сада једнако, омогућава прецизније изражавање мисли и унутарњих расположења и њихово успешније преношење на читаоце. А то води уједначавању стила, који је досад, управо и због неједнаке интерпункције, дела објављена у једним удаљавао од читалаца других наших центара.

У правопису је, затим, уједначена терминологија и тим је изједначењем дат не само добар пример него и углед за изједначавање стручних терминологија из осталих области науке и технике, које је такође препоручио Новосадски договор. А место више различних назива нашег језика, који се често звао и само српски или само хрватски Правописна комисија, којој је и то стављено у задатак, утврдила је за њ јединствен термин који у себе укључује оба национална дела.

И још нешто. Многа решења правописних питања у потпуности одговарају гледиштима која су годинама изношена и образлагана у Нашем језику. Па и све друге одредбе за нас су потпуно објашњиве. И што је још важније, оне су већином тако постављене да воде и најсрећнијим и научно најоправданијим решењима.

Не значи ово, наравно, да су све одредбе новог правописа баш онакве какве би биле да је њихово утврђивање поверено само уредницима, сарадницима и читаоцима Нашег језика. Нико, ваљда, од њих ни мислио није да све оне буду такве. Јер не треба заборавити да је главни циљ израде новог правописа био не да се научније поставе решења (у том погледу су и досадашњи правописи били на висини) него да се уклоне разлике из начина писања код Срба и Хрвата. А те су се разлике заснивале опет на одређеним научним схватањима и на устаљеној правописној пракси и тради-

цији, које су у по којем случају на једној и другој страни биле различне. И ту је првенствено, пои тражењу и налажењу јединствених решења тамо где су постојале разлике, ваљало све то помирити. Полазећи дакако од научног принципа као основног, ваљало је наћи решења која неће повредити ничију осетљивост, које ће задовољити основни принцип научности, а неће занемарити ни практичну применљивост нађених решења.

Ми овде не мислимо, наравно, бранити ниједно решење, нити за то имамо потребе, него смо хтели само показати како баш због тога пред Правописном комисијом није био лак задатак, јер су захтеви практичне применљивости и научности и опречни понекад. Као пример за ово можемо навести начин делења речи при преношењу њених делова у следећи ред. Растављање речи на граници између слогова, која су прописивале одредбе ранијих правописа, с научног је гледишта свакако оправданије, али је оно било, тако рећи, неприменљиво у пракси, у првоне реду због тога што управо ни научно још прецизно није одређена граница слога у свима случајевима. Зато је Комисија ту и могла узети принцип практичности и оставити скоро потпуну слободу преношења делова речи у следећи ред.

А никако не треба мислити да је при уклањању разлика, рецимо, основно било да се то учини на основу неког паритета, да су, тј., чланови Комисије из једног центра у једним случајевима попустили другима да би им ови попустили у другим. Колико се у тим случајевима тражило научно оправданије решење нека послужи један опет врло једноставан пример, а наиме, пример узимања по једног јединственог места досадашњих различних термина за два најчешћа знака интерпункције *иачку* и *зарез*. Ако јој се, у вези с тим не чине неки озбиљни приговори, — на рачун Правописне комисије се, свакако, праве шале како су се у њој чланови споразумели да изједначе те термине уз једноставну погодбу: жртвујте ви *иочку*, прихватите *иачку*, а ми ћемо жртвовати *зайешу* и прихватити *зарез*, па ће све бити у реду. Уколико је озбиљно, то резонување је сасвим погрешно. Иако у прављењу споразума, макар које врсте они били, они што их праве увек морају бити спремни на попуштања и уступке с обе стране, иначе споразум није споразум, и до њега не може доћи, — Правописна је комисија сваком спора-

зумном решењу налазила научну основицу, између осталих и утврђивању термина: *шачка* и *зарез* место досадашњих: *шачка* и *шочка*, *зарез* и *зайеџа*. А ево доказа за то. Од ова четири досадашња термина из руског језика су позајмљени: *шачка*, *шочка* и *зайеџа*. И већ према томе ни један од њих није најсрећнији. Али с обзиром на то како се туђе речи у наш језик примају, између свих њих *шачка* је, и то у овоме облику, тј. у облику коме је Правописна комисија дала преимућство над термином *шочка*, најбоље задовољава принцип који је још Вук Караџић поставио у своме познатом предговору превода Новог завјета 1847, и по коме је допуштено, када је то неопходно, узимати туђе речи али у домаћем облику. Руско *шочка* добивено је од некадашњег заједничког *шџчка*, у којему је, по законима руске фонетике, полугласник између *ш* и *ч* дао *о*. А пошто старом полугласнику у српскохрватском језику одговара *а*, реч је са овим гласом свакако *п о с р б о х р в а њ е н а*, и зато кажемо да је термин *шачка* бољи од истог иначе термина нешто друкчијег облика — *шочка*, који је у свему онакав какав је у руском језику. Ово утолико пре што *шачу* имамо у нашем језику и као домаћу реч, иако у другом значењу (в. ту реч у Вукову Рјечнику).

А и *зарезу* је Комисија с правом дала преимућство над *зайеџом*, јер је *зарез* домаћа реч. И то не мора бити, како се о њој обично мисли, неуспела кованица, него је домаћа реч чије се значење с једног одређеног предмета могло пренети на знак интерпункције, који умногоме личи на тај предмет гледан из профила.

Зайеџа (рус. *зайџиџа*) пак, мада је обликом ушла међу наше речи одређене категорије, те је тако могла задовољити, у нашем се језику, ван значења с којим је преузета из руског, не употребљава. И осим навикнутости на ту реч нема ништа друго због чега бисмо могли сматрати да ће њено нестајање из нашег језика представљати неки губитак.

Ми, наравно, не тврдимо да су у новом правопису у свакоме поједином случају дата најсавршенија решења и да никако неће бити допуштено тражити боља. Па не само то, него ће Наш језик — а то ће, сигурни смо, чинити и други слични часописи, јер су они најпозванији за ово — на својим страницама давати места расправљању појединих правописних питања и питања акцената, који су обележени на опсежној правописној речничкој грађи овог

приручника. Али ће се наш часопис држати одредаба новог Правописа све до њихове евентуалне измене, до које, по нашем мишљењу, може доћи опет само договорним усвајањем аргументовано образложених срећнијих решења. И ми нови правопис препоручујемо нашим читаоцима, не само да га они сами примењују него да тумачењем његових одредаба, као најпозванији у својим срединама, омогуће његово што брже и доследније спровођење у живот.

М. С.

ОБЕЛЕЖАВАЊЕ ИМЕНИЧКОГ РОДА У СРПСКО-ХРВАТСКОМ КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ

§ 1. Као што је познато, обележавање рода именица постиже се на два начина:

А) деклинационом структуром саме именице, тј. парадигматским (П) моментом;

Б) деклинационим обликом присутног детерминатива, тј. конгруенцијским (К) моментом.

Два су, дакле, морфолошка индикатора рода: парадигматском (П) и конгруенцијски (К). Овде ће се узети само номинатив сингулара као П индикатор, иако се род распознаје и по осталим падежним наставцима. Овакво ограничење има свог теоријског оправдања. Номинатив сингулара, као што је познато, по фреквенци употребе и по семантичкој необележености заузима централно место у падежном систему. Обележавање рода различитих позајмица усклађује се редовно са номинативним обликом. Треба посебно подсетити и на карактеристично свођење различитих деклинационих типова именица мушког рода на један тип (именице с номинативним наставком -*o*) које је настало у историји српскохрватског језика као последица изједначења баш номинативних облика различитих старих деклинационих типова, што свакако доказује да форма номинатива сингулара има одлучујући утицај на морфолошке односе у целој парадигми. И, најзад, овакво ограничење има и свој практични смисао: спречавање да се рад непотребно прошири. И у овако уже постављеним оквирима битне се ствари могу довољно сагледати.

У центар својих испитивања поставила сам овде следећа два проблема.

1) Да ли, кад и до које мере П индикатор може да буде довољан морфолошки симбол рода. То јест: да ли род једне ком-

кретне именице може да буде предиктабилан (= предвидљив) на основу саме њене морфолошке структуре.

II) Да ли одређени тип корелације између парадигматског и конгруенцијског момента остаје доследно непромењен у свим деклинационим облицима једне конкретне именице, а ако не — у којим се случајевима оваква корелација најчешће нарушава. То јест: да ли је именички род инваријантна граматичка категорија.

Напомињем одмах да из овог разматрања искључујем појаву познату у науци под термином *epicoena* (случајеве „двородности“: *īa uboјица* — *īaj uboјица*) — о којој се, међутим, обично једино и говори у вези с проблемом нестабилности граматичког рода именица. Моје опсервације типичне се овде искључиво „нормалних“ представника тзв. „именичких врста“.

Проблеми предиктабилности и инваријантности рода словенских именичких речи једва да су и додирнути а камоли исцрпније обрађени¹, са једним изузетком: пре неколико година објављена је студија Е. Станкјевича о дистрибуцији морфемских варијаната у деклинацији пољских супстантива². То је први и успешан покушај да се дубље осветли ова комплексна проблематика у једном од словенских језика — у пољском. Међутим, баш Станкјевичеви резултати показују колико су у српскохрватском прилике друкчије од пољских када се ради о овим проблемима.

По Станкјевичу, граматички род пољских именица је углавном непредиктабилан („The grammatical gender of substantive is unpredictable. The specification of gender is determined syntactically. Within the declension there are, however, several forms which are capable of marking gender positively“ — 557-558); у принципу, род је и инваријантан („The gender of substantives is generally invariable. This feature distinguishes the substantives from the other nominal parts of speech. There is, however, a group of substantives which are of both the masc. and fem. gender („epicoena“)...)“

¹ Најсадржајније информације о словенским приликама у овом погледу налазе се у прегледу који даје Вајан у својој Компаративној граматици словенских језика — A. Vaillant, „Grammaire comparée des langues slaves“, т. II, 1, Paris 1958, 295—308.

² E. Stankiewicz, „The Distribution of Morphemic Variants in the Declension of Polish Substantives“, Slavic Word vol. 11, No 4, 1955, 554—574.

— 559). Као што ће следећа анализа показати, ове формулације, као и даља аргументација која их допуњује, не би одговарале у потпуности појавама карактеристичним за српскохрватски књижевни језик.

§ 2. У нашој науци било је различитих покушаја да се што практичније одреде основни парадигматски типови именица, тј. да се издвоје „именичке врсте“³. Без обзира на примењиван принцип класификације сваки пут се, с разлогом, водило рачуна и о стандардном облику именичке речи — номинативу сингулара. Међутим, никада није пречишћаван појам о томе какве су све наставачке могућности овог стандардног именичког облика у модерном српскохрватском књижевном језику. Отуда оне незгодне непрецизности наших граматика у којима се с једне стране тврди да постоје за падеже посебни наставци, а с друге да се именице типа *јелен* „завршавају на сугласник“, што само збуњује ученике — не каже се изричито да ту нема или има наставка, да то јесте или није изузетак од основног правила, да то треба или не и како то треба објашњавати. Отуда и несагледан или рђаво сагледан а крупан проблем нашег модерног језика: деклинација одомаћених страних речи и, што је с тим у најдиректнијој вези, питање њиховог рода.

Именице „мушкога рода које се завршавају на сугласник“ ни по чему не би требало издвајати од осталих именица чији се номинатив сингулара гради одређеним наставком. Њихова је морфолошка карактеристика — одсуство наставка. Наставак се, дакле, и ту појављује као одређено морфолошко обележје, само што му је овог пута вредност — нула.

§ 3. Српскохрватски језик познаје полиморфизам номинатива сингулара. Наставачких могућности је свега четири: три вокалске (вокали: *-а*, *-о*, *-е*) и четврта *-ø* наставачка могућност.

Од пет фонемских вредности које сачињавају вокалски систем српскохрватског језика две су дакле, искључене из позиције наставачке фонеме номинатива сингулара: *у* и *и*⁴. Према томе, јасно је да свака страна именица која уђе у изражајни инвентар

³ В. преглед различитих гледишта о томе у раду Милије Станића „Трговци именичких деклинација нашег језика“, *Rad* 278, Zagreb 1949, 198—200.

⁴ Ово није ситуација својствена свим словенским језицима. У пољском напр. *и* може фунгирати као наставачка морфема — в. преглед номинативних наставака који даје Станкјевич о. с. стр. 556.

нашега језика, уколико задржи у ном. синг. завршетак -у или -и, носи у свим осталим парадигматским облицима тај завршетак као де о о с н о в е, тј. улази у категорију оних наших именица којима је номинативни наставак -ѵ: *иниџерџу/иниџерџуа*, *џири/џирија* и сл. Такође је јасно да -и у ном. синг. наших именица *маићи* и *кћи* није, као што неки сматрају⁵, наставак овог облика већ само део основе који је, према основи осталих парадигматских форми ових именица, суплетивног типа. *Маићи* и *кћи* су именице са наставачком морфемом -ѵ у номинативу, као и именица *сџвар*.

Способност вокала -а, -о, -е да у нашем језику постану морфолошки знак номинатива сингулара не имплицира истовремено и обавезу да ове фонемске вредности у сваком конкретном случају када се нађу у финалном положају номинативне категорије заиста и носе такву морфолошку улогу. Основни проблем у вези с нормирањем промене страних речи код нас се, као што ће се из даљег излагања видети, и састоји управо у томе: у коме случају ће се завршни вокал схватити као наставак, а у коме као део основе. У речи *радио/радија* номинативни наставак је несумњиво -о, али у речи *решо/решоа* ни у ком случају није -о већ -ѵ. Код наших аутохтоних речи у чијој се структури манифестује појава познате алтернације *л/о* завршни глас ном. синг. је -о: *во, орао, со, мисао...* Ни овде не смео говорити, као што се догађа⁶, о наставку. У питању је, као код именица *маићи* и *кћи*, појава суплетивизма основа.

Према четири морфолошка типа II индикатора постоје у српскохрватском три конгруенцијска: маскулински, феминински и неутрумски тип.

Присуство К индикатора за мушки род могуће је само уз именице код којих су максимално заступљене наставачке могућности за обележавање ном. синг.: -ѵ, -а, -о, -е. Инвентар именица мушког рода је стога у српскохрватском језику и најбогатији.

Присуство К индикатора за женски род је могуће само уз именице са номинативним наставцима: -а и ѵ. Пошто је категорија именица на -а и данас у језику врло жива (наставак -а је управо стандардни морфолошки симбол женског рода) то

⁵ В. напр. код М. Станића о. с. 206.

⁶ В. 1. с.

именице женскога рода у бројном погледу не заостају упадљиво за именицама мушкога рода.

Најсиромашнија је категорија неутрума. Средњег рода могу бити само именице које се у ном. синг. завршавају на *-o* или *-e*⁷. Продуктивност именица средњег рода у модерном језику је доста ограничена.

Из овог кратког прегледа већ проистиче логичан закључак: П индикатор сам за себе није довољан морфолошки симбол рода. Његова морфолошка структура имаће у овом погледу одлучујућу вредност по негативном критерију: именице на *-o* и *-a* (с изузетком речи *доба*) о б а в е з н о н и с у средњег рода; именице на *-o* и *-e* о б а в е з н о н и с у женског. Предиктабилност рода искључиво на основу номинативног облика је, дакле, минимална и вредност јој може бити само ексклузивног карактера. Додуше, познавање целокупне парадигматске структуре конкретних именица повећава у пуној мери позитивну предиктабилност о којој је реч. Поједине наставачке морфеме у осталим падежима су баш одређени морфолошки симболи рода⁸. Тако нпр. морфема *-a* у номинативу или акузативу плурала припада искључиво именицама средњег рода, наставак *-e* у номинативу или акузативу плурала именицама женскога рода, наставак *-и* у генитиву или инструменталу сингулара такође именицама женскога рода, итд. Међутим, недовољна одређеност рода у централном падежу — номинативу сингулара — овде је ипак далеко значајнији феномен него предиктабилност у понеком од осталих облика дате именице.

§ 4. Предиктабилност рода је ипак у већем броју конкретних случајева остварљива када се узме у обзир не само парадигматски индикатор већ и конкретна семантика именице.

Граматику одавно оперише са појмом природног рода. У српскохрватском комбинација *-a* парадигматског индикатора са К индикатором фемининског типа јесте стандардна морфолошка веза

⁷ Постоји свега једна именица средњег рода на *-a* — *доба*, али она не само по овом моменту већ и по парадигматској структури представља граматичку аномалију (в. рецимо опширније податке о томе у чланку С. Ковачевић „О именици *доба* у нашем језику“, Наш језик н. с. II св. 7—10, 246—255).

⁸ То је, као што је познато, врло стара појава (в. напр. Tadeusz Milewski, „Paralele hetycsko-słowiańskie w ewolucji kategorii rodzaju“ Rocznik slawistyczny XVI, cz. 1, 1948, на стр. 17, 20 et passim). Српскохрватски у овом погледу не показује никаквих значајнијих особености по којима би се издвајао од осталих словенских језика.

за симболизацију женског рода, а комбинација „мушког“ К индикатора са \emptyset парадигматским у истом смислу симболизује мушки род. Граматички проблем настаје управо онда када се стандардни морфолошки симбол одређеног рода употреби као парадигматски индикатор именице чији је природни род супротног типа (случај српскохрватских именица: *слуга, војвода, владика*...).

У таквом случају језик може да изабере једно од следећих могућих решења: да К индикатором симболизује природни род, нарушавајући притом стандардни тип парадигматско-конгруенцијске везе (случај српскохрватског *ѿај слуга*); да очува стандардну парадигматско-конгруенцијску везу, тј. да запостави семантички моменат природног рода (случај лужичког *ta groba*⁹); да, узимајући у обзир целокупну семантику конкретних именица, према присуству одређених значењских момената на различите начине реализује конкретну парадигматско-конгруенцијску везу (у српскохрватском књижевном језику, на пример, према именицама као *слуга, војвода, владика*, чији је К индикатор обавезно маскулинског типа, постоје именице које, означавајући мушку особу по њеном карактеристичном негативном понашању, добијају „женски“ К индикатор: *ѿа свађалица, ѿа убојица, ѿа ѿијаница* и сл.).

Природни род, дакле, није апсолутни регулатор парадигматско-конгруенцијских односа. Вредност апсолутно одлучујућег критерија природни род безусловно добија само у случајевима када се конкретно обележје рода поклапа са присуством стандардног парадигматског симбола рода: у српскохрватском именица која значи женско биће а има номинатив на *-а* м о р а имати феминински К индикатор, а уколико се ради о бићу мушког рода и \emptyset наставку за номинатив — К индикатор м о р а бити маскулинског типа. То је, уосталом, у логичној узајамности са појмом с т а н д а р д н о г морфолошког симбола.

Именице са тзв. „граматичким“ родом су много чешће провидне у погледу рода него што би се очекивало, захваљујући интервенцији одређених граматичких момената. У свим језицима, па и у српскохрватском, наилазимо на појаву г р а м а т и к а л и з а ц и ј е (тј. на појаву граматичке обавезности) конкретних

⁹ „En sorabe, les masculins en *-a* ont une flexion de féminins, et tendent à prendre un accord de féminins: *ten groba* 'ce comte' et *ta groba*“ — A. Vaillant, *Grammaire comparée des langues slaves*, Tome II, Première partie, Paris 1958, 298.

слојева: одређени тип именичког значења + одређени тип морфолошке структуре + одређени К индикатор. Тако у српскохрватском наилазимо нпр. на групу именица на *-осић* које означавају неки апстрактан појам и које су обавезно женског рода (*благосић, радосић; интелектуалносић, узајамносић...*)¹⁰. У таквим случајевима, дакле, довољно је поменути суфиксалну морфему па да тип К индикатора буде апсолутно предиктабилан.

§ 5. Граматикализованост одређене К—П везе не мора бити апсолутно стабилна. Напротив; као и у другим правцима и овде се остварују различите тенденције наметнуте језичким развојем. Степен продуктивности одређених граматикализованих К—П веза говори о различитим хронолошким слојевима у језичком развоју. У српскохрватском, рецимо, старије позајмице на *-е* којима су обележене различите појаве из области цивилизације имају неутрумски К индикатор (*џо — кубе, ћебе, ћуфће, минаре*) а новије — маскулински (*џај — бифе, аиље, кује, џире*).

Проблем рода именица у језику као што је српскохрватски у најтешкој је вези са питањем еволуције основних парадигматских типова. Карактеристично упрошћавање разлика у оквиру деклинационе структуре праћено је овде и карактеристичним прегруписавањем у погледу распореда могућих конгруенцијских облика уз одређене парадигматске индикаторе.

§ 6. У модерном српскохрватском књижевном језику избор К индикатора добија максимални значај ако су у питању именице чији је парадигматски индикатор у номинативу синг. *-ø*. Деклинациона структура ових именица аутоматски је регулисана К—П односом: именице мушког рода имају један тип деклинације, именице женског рода — други. Присуство природног рода поставља се овде о б а в е з н о као аутоматски регулатор овакве деклинационе репартиције.

Веза фемининског К индикатора са *-ø* П индикатором није више продуктивна у модерном језику. Од овога се изузимају појединачни случајеви продуктивне граматикализованости у вези с одређеним именичким суфиксом (поменути случај продуктивности „женских“ именица на *-осић*). Изузимају се такође и позајмице

¹⁰ О продуктивности овог именичког образовања в. М. Павловић, „Апстрактне именице с наставком *-осић*“, Наш језик н. с. IV, св. 9—10 (1953) 296—307.

са „природним“ родом када је њихов облик такав да морфема *-a* не фигурише као наставак номинатива сингулара. У таквом случају другог избора нема: именица се одређује као „женска“ са *-ø* наставком (тако треба, на пример, тумачити парадигматске облике енглеске речи *леди* у српскохрватском језику: њена привидна непроменљивост потиче од чињенице да се крајњи глас *-и* схвата као завршни део *о с н о в е* на који се додаје *-ø* односно *-и* у зависности од конкретног падежа).

Почетна *К—П* веза именица са *-ø* наставком у ном. синг. је углавном стабилна, што значи да се у највећем броју случајева исти тип везе који је усвојен у сингуларској остаје и у плуралској парадигми. Изузетак представљају малобројне именице мушког рода а страног порекла: *акѿи, факѿи, докуменѿи*. Оне се одликују и плуралском парадигмом „неутрумског“ типа (*акѿиа, факѿиа, докуменѿиа*) и заменом „мушког“ *К* индикатора „средњим“ у плуралу (*ѿѿај факѿи, ... / ѿѿа факѿиа, ...*)¹¹. Стабилност именица женског рода на *-ø* је у овом погледу максимална.

§ 7. Именице са вокалским наставком у номинативу синг. разликују се од претходних пре свега по чињеници да семантичко обележје природног рода овде не мора аутоматски одлучивати о типу *К* индикатора (исп.: *ѿо момче, ѿо девојче, ѿа убојица, ѿе слуге*). Затим, код ових се именица чешће него код претходних догађа промена *К* индикатора у плуралу (*ѿѿај слуга / ѿе слуге; ѿај ѿорѿеда / ѿа ѿорѿеда* и сл.).

Именице на *-a* у приличном броју случајева познају оба ова феномена. Од најстаријих времена у оквиру *-a* деklinације налазиле су се и именице мушког рода¹². Оне су до данас задржане с овим родом, али само у сингулару: правило је српскохрватског књижевног језика да овакве именице у плуралу обавезно добију феминински *К* индикатор.

Ниједан други словенски језик, с изузетком старословенског¹³, не познаје овакву стилизацију *К—П* односа код *-a* именица мушког

¹¹ О пореклу облика на *-a* и семантичкој разлици *акѿиа / акѿиови* в. рубрике: „Одговори читаоцу“ у Нашем језику V, св. 3, 95—96 и „Језичке поуке“ у Нашем језику VI, св. 5—6, 186—187.

¹² В. о томе вапр. П. С. Кузнецов, „Развитие индоевропейского склонения“, IV Международный Съезд славистов, Доклады, Москва 1958, стр. 43 et passim.

¹³ „Le serbo-croate traite comme le vieux slave ses masculins en *-a*...: ils sont régulièrement masculins au singulier et féminins au pluriel“ — A. Vaillant o. c. 298.

рода. По овоме би српскохрватски био усамљени представник једне архаичне, ако не општесловенске онда бар јужнословенске, морфолошке ситуације.

Међутим, треба напоменути да и данас у народним говорима, а посебно у старијем језику, постоје и сасвим друкчија решења од овога које је констатовано за књижевни језик. А. Белић у својој „Историји српскохрватског језика“ (књ. II, св. 1: речи са деklinацијом, Београд 1950) утврђује: „Код наших старих писаца, а нарочито у чакавском дијалекту, има ... слагање по природном роду и у једнини и у множини, а тако исто и слагање у граматичком роду у једнини“ (151—152). Довољно је погледати у наше речнике па под одговарајућим речима наћи најјасније доказе о томе да шаренило у овом погледу постоји до данас у најразличитијим народним говорима. На ово упозорава, уосталом, С. Марковић у своме раду „О колебљивости слагања у роду код именица чији се природни и граматички род не слажу“¹⁴. С. Марковић, између осталог, на основу богатог материјала констатује да маскулинску конгруенцију и у множини одржавају нарочито они наши писци који потичу из западних крајева српскохрватске језичке територије. Та његова констатација је у пуном складу са оним што је посебно истакао М. Храсте¹⁵: да загребачки интелектуалци данас често дају и у плуралу маскулинску конгруенцију именицама мушког рода на -а.

Решења која су нашли други словенски језици у погледу консолидовања К—П односа за ове именице врло су различита (в. преглед који даје А. Вајан у поменутој књизи — о. с. 296—299); али су сва израз исте тежње: да се уједначе односи између сингулара и плурала у погледу К—П везе.

Напомињем да, ма колико иначе било разлика међу дијалектима у погледу конкретног избора К индикатора за сингуларску и плуралску парадигму, изостаје ипак у српскохрватском доследно један феномен, познат иначе другим словенским језицима, у првом реду западнословенским¹⁶: да именице мушког рода на -а, у по-

¹⁴ Питања књижевности и језика I, Сарајево 1954, 87—110.

¹⁵ М. Храсте, „Моје kolege ili moji kolege?“, Jezik 2 (1953) 61—62.

¹⁶ Исп. поводом овога констатацију Л. Хједлслева: „Mais la tendance à la motivation et à la régularisation se manifeste sur ce point dans plusieurs langues slaves... Le slovaque seul permet à cette tendance d'aboutir entièrement, et

нском зависном падежу само или чак доследно, усвоје парадигматске облике својствене именицама мушког рода на *-ø*¹⁷.

Једини изузетак био би баш из области књижевног језика: случај именица на суфикс *-истиа*.

Именички суфикс *-исти(a)*, мада страног порекла, широко је одомаћен у словенским језицима. О његовом пореклу, распрострањености и, нарочито, о репартицији његових обличких варијаната у различитим словенским језицима расправљали су многобројни аутори¹⁸. У српскохрватском књижевном језику употребљавају се обе могуће варијанте: *-истиа* и *-исти*. По ономе што показује студија С. Марковића¹⁹, тенденција је да се у сингулару чешће употреби варијанта *-истиа*, а у плуралу облик *-исти* (који одговара сингуларском *-исти*). Чак је морфолошки устаљено: у дативу-инструменталу-локативу плурала редовно долази „мушки“ наставак *-има*, и код оних говорних представника који иначе номинативу плурала ових именица дају „женску“ наставачку морфему *-е*.

Случај именица на *-истиа* је још увек усамљен у језику. Можда је он одиста први наговештај о томе да се и српскохрватски књижевни језик, као остали модерни словенски језици, креће у правцу напуштања архаичног принципа одржавања суплетивног односа између фемининског К индикатора у плуралу према „му-

fléchit les masculins en -a d'après la déclinaison masculine au singulier aussi bien qu'au pluriel — L. Hjelmslev, „Animé et inanimé, personnel et non-personnel“, *Travaux de l'Institut de linguistique, volume I, Paris 1956, 194.*

¹⁷ Са овом појавом не треба мешати чињеницу да у многим нашим говорима постоје лична имена на *-о* или *-е*: *Ђоко, Јово, Анђе, Мајје* — према слатичним образовањима на *-а* у осталим областима српскохрватске језичке територије. Овде није према номинативном наставку *-а* спроведен у осталим падежима парадигматски однос који одговара именицама с номинативом *-о*, него је сам номинативни наставак образован помоћу другачије морфеме (*-о* или *-е*). За наше јужне дијалекте карактеристично је да с оваквом номинативном морфемом стоји онда у нормалној корелацији целокупан парадигматски лик конкретне именице.

¹⁸ Да поменем, рецимо, следеће радове: Józef Morawski, „Polono-Romanica. Sufiks grecko-laciński *-ista*. Przyczynek do humanizmu języka polskiego“, *Slavia Occidentalis X (Poznań 1931) 311—336*; Józef Morawski, „Polono-Romanica. Sufiksy *-ista, -izm, -izować*“, *Slavia Occidentalis XV (Poznań 1936) 16—29*; М. Фогараши, „Материјали к историји суффиксов *-изм* и *-исти* в русском језыке“, *Studia slavica II, fasc. 1—4 (Budapest 1956) 331—344*; Viera Dujčková, „Slovotvorná štruktúra prevzatých slov“, *Slovenské odborné názvoslovie V, číslo 12 (Bratislava 1957) 353—359*; Jiří Jiráček, „Přípona *-ist* v ruštině a *-ista* v češtině a polštině, Studie ze slovanské jazykovědy“, *Sborník k 70 narozeninám akademika Františka Trávníčka, Praha 1958, 303—313.*

¹⁹ С. Марковић, „О именицама на *-исти(a)* и сл.“, *Наш језик н. с. III, св. 1—2 (1951) 12—27.*

шком“ у сингулару са обавезним непромењеним „женским“ парадигматским формама како у сингулару, тако и у плуралу. Засада то ипак представља само изузетак од онога што данас чини српскохрватску специфичност у односу на модерну словенску деклинацију посматрану у целини.

§ 8. Неутрумски К индикатор везује се од најстаријих времена до данас у српскохрватском искључиво за именице са *-o* или *-e* парадигматским индикатором. У току језичког развоја, међутим, догодила се крупна промена на штету именица средњег рода: њихов број је данас релативно доста ограничен и остаће несумњиво и даље у опадању.

Сужавање категорије неутрума опажа се и другде. За руски, рецимо, В. В. Виноградов констатује: „Средства выражения среднего рода относительно бедны. Состав класса слов среднего рода постепенно сужался и продолжает сужаться“²⁰. Па ипак, за разлику од српскохрватског, и у руском, као и у већини осталих словенских језика, нове позајмице добијају обележје средњег рода.

Српскохрватски је, у ствари, и овога пута представник архаичне јужнословенске ситуације коју на пр. описује Вајан поводом старословенског: „On peut observer en slave une petite limitation du genre neutre des substantifs, en ce qu'il ne forme plus de mots directement sur la racine: en regard des types masculins et féminins très vivants de v. sl. *ishodŭ* „sortie“ (*ishoditi* „sortir“) *izměna* „changement“ (*izměniti* „changer“), il n'y a pas de type neutre correspondant. Mais les adjectifs neutres substantivés et la grande productivité de plusieurs suffixes de forme neutre, *-ije*, *-istvo*, *-ište*, *-(d)lo*, compensent largement l'absence de dérivés simples en *-o*. Pour les emprunts, s'ils ne donnent pas ordinairement de neutres en vieux slave, il n'en est pas de même dans les langues modernes“²¹. Ни српскохрватске позајмице, као ни старословенске, не добијају обележје средњег рода. И у српскохрватском су продуктивна одређена образовања помоћу истих суфикса.

Српскохрватски је нарочито у последњој, најновијој епоси свога развоја умањно продуктивност неутрумске категорије. О

²⁰ В. В. Виноградов, Русский язык, Москва—Ленинград 1947, 82.

²¹ A. Vaillant o. c. 16—17.

томе сведочи поменути однос старијих и новијих позајмица на *-e* (*ѿо минаре, ѿо кубе, ѿо шилѿе* и сл. из времена непосредног контакта са турском цивилизацијом и *ѿај бифе, ѿај аѿеље, ѿај ѿире* и сл. из новијег раздобља обележеног непосредним утицајем западноевропске цивилизације). Данас се поставља као правило у књижевном језику: нове позајмице на *-o, -e* добијају маскулински К индикатор (в. о томе још § 9).

Већ одавно се у оквиру именица на *-o, -e* налазе и такве којима је К индикатор „мушког“ типа. Најстарије су свакако народна имена на *-e* (*Радоје, Милоје, Сјасоје...*) и хипокористика на *-o* (*Саво, Луко, Мишо...*). И ван личних имена ушла су одавно у ову именичку групу „мушка“ образовања помоћу одређених суфикса, као: *дечко, немирко, несѿашко*; или позната група ерисоена на *-ло*: *блебѿало, ѿужакало, зановѿало* и сл.

Приближавање именица мушког рода именицама средњег по понашању у парадигми иде дотле да се на пример код мушких имена на *-e* јавља, уколико су у питању двосложне речи, исто проширење основе са *-ѿѿ-* које је од старина карактеристика неутрумских образовања: *Миле | Милеѿа, Бране | Бранеѿа* као *деѿе | деѿеѿа, ѿиле | ѿилеѿа* и сл.

Масовна инвазија страних речи за ознаку свакодневних појава у животу наше савремене цивилизације (да поменем рецимо само: *ауѿо, реѿо, кино, радио*) сасвим је пореметила бројне односе именица мушког рода према именицама средњег на *-o* и *-e*. Међутим, потребна је овде одмах једна напомена: ова констатација има пуну вредност само уколико се тиче сингулара. У плуралу је сасвим друкчија ситуација.

Именице средњег рода разликовале су се, и разликују се и данас, од свих осталих именица по посебним парадигматским наставцима у номинативу-акузативу-вокативу плурала (морфема *-a*). Овај специфични парадигматски наставак осећао се од почетка као обавезни парадигматски корелат номинативском наставку *-o* односно *-e*. Он се тако осећа углавном и данас.

Именице мушког рода на *-o* и *-e* се по понашању у погледу реализације плуралске парадигме могу поделити на две групе. У прву улазе старије (индигене) речи, у другу новије (позајмице).

Именице српскохрватског порекла које су с наставком *-о* или *-е* и с обележјем мушког рода махом значе лично име. У том случају плуралске парадигме и нема. Али и ако не значе лично име, ипак правилна плуралска парадигма изостаје: не прави се множина од *несијашко* и *немирко*, а реч *дечко* има, бар у источној половини српскохрватске језичке територије, суплетивну множину — *дечаџи*.

Оне стране именице које су данас највише у употреби и стога највише асимиловане — као *радио* или *ауџо* — такође добијају суплетивну множину, бар у источној половини српскохрватске језичке територије: *радио-ајарџи*, *ауџомобили*.

Друга група именица добија правилне множинске облике који су неутрумског типа и које прати неутрумски К индикатор: *џај либреџо* / *џа либреџа*, *џај џорзо* / *џа џорза*, *џај џорџедо* / *џа џорџеда* и сл.²². Српскохрватска ерсоена на *-ло* на овај исти начин решава проблем плуралске парадигме (*џо* или *џај закерало*, али обавезно — *џа закерала*).

И овде, дакле, долази до изражаја исти принцип по коме се и код именица мушког рода на *-а* поставља плуралска парадигма према сингуларској: у плуралу је граматикализација везе П индикатора са К индикатором тако доследна да не допушта интервенцију оног семантичког момента који је у сингуларској парадигми успешно интервенисао; плуралска парадигма је конзервативнија од сингуларске.

У западној половини српскохрватске језичке територије појављује се тежња ка ликвидирању оваквог специфичног односа: уводи се „мушка“ плуралска парадигма са „мушким“ К индикатором — *џај дечко* / *џи дечки*, *џај ауџо* / *џи ауџи* и сл.²³.

Истичем да у источној половини српскохрватске језичке територије изостаје овакво морфолошко решење.

²² Ради проверавања оваквог тврђења ја сам прегледала одговарајућу грађу за „Речник српскохрватског књижевног или народног језика“ која се налази у Институту за српскохрватски језик САН.

²³ У „Gramatici hrvatskoga ili srpskog jezika“ (Загреб 1954) Брабца-Храста—Живковића на стр. 57 се изричито напомиње: „Муškoga su roda, te se i mijenjaju kao imenice muškoga roda, strane riječi (skraćene) na -o: *auto, dinamo, foto, radio, scenario*; ...nom. množ.: *auti, dinami, foti, radiji, scenariji* i t. d“.

§ 9. Хтела бих на овом месту, пре дефинитивног сумирања закључака који проистичу из досадашње анализе, да посебно размотрим питање именица страног порекла у српскохрватском језику.

Оваквих речи има данас доста, а биће их временом све више, што је у логичном складу са ходом времена. Пораст цивилизације и културе подиже број образованих људи и ствара код њих потребу за новим изразима који ће одговарати стилу живота модерног човека. Тај стил је све мање фолклоран, а све више интернационалан у својим стремљењима ка достизању највиших домета светске цивилизације. Свакодневне су данас речи у животу урбанизованог становништва: *фрижидер*, *инсталација*, *радио*, *решо*, *ифе* и сл. Свако повишење животног стандарда доноси неминовно стране речи у оквир књижевног језика.

Једна од специфичних одлика српскохрватског, у поређењу са другим словенским језицима, јесте редовна асимилација именица страног порекла у духу оних принципа којима се повинују све остале, индигене именице²⁴. Страна реч, дакле, чим се усвоји, добија парадигматске облике и одређену везу са К индикатором у складу са својом основном морфолошком структуром.

О судбини позајмица у словенским језицима није много писано. Постоји, поред поменутог Унбегауновог рада, још и студија: Léon Beaulieux, „Traitement des mots étrangers en bulgare moderne“ (Сборникъ въ честъ на проф. Л. Милетичъ, Софија 1933, 88—90) која је такође посебно посвећена овоме тако актуелном проблему језика данашњице.

Иако је српскохрватски у погледу третирања позајмица свакако један од најинтересантнијих словенских језика, наше граматике и не помињу сам проблем. То долази отуда што он још није дефинитивно ни постављен, акамоли решен.

²⁴ Б. О. Унбегаун у својој студији „Les substantifs indéclinables en russe“ (Revue des études slaves, t. 23, fasc. 1—4, Paris 1947, 130—145) констатије да је индеклинабилност страних именица карактеристична за већину словенских језика. Аутор истиче српскохрватски као изузетак у овом погледу. Међутим, српскохрватски је и у овоме само изразит представник јужнословенске ситуације: и други јужнословенски језик са очуваним деклинационим системом, словеначки, деклинира речи страног порекла (о томе нема, додуше, посебно помена у стручној литератури, али се већ из излагања у најновијим словеначким граматицама — Dr. A. Bajec, Dr. R. Kolarič, Dr. M. Rupel, „Slovenska slovnica“, Ljubljana 1956 i Gunnar Olaf Svane, „Grammatik der Slowenischen Schriftsprache“, Kopenhagen 1958 — у одељку о морфологији именице то јасно разабира).

Постоји, додуше, у стручној литератури понеки мањи рад који у првом реду има вредност упозоравања на изванредну актуелност целога питања²⁵. Постоји и дуга дискусија између професора Храста и Кравара²⁶ која се завршила без узајамне сагласности, али која је избацила на површину најосетљивију тачку целе ове наше специфичне морфолошке проблематике: како се одређује род страних именица у српскохрватском језику.

Хтела бих, пре свега, да истакнем следеће.

Српскохрватске именице, као што смо констатовали, могу имати свега четири наставачке могућности у номинативу сингулара: *-ø*, *-a*, *-o*, *-e*. У складу са данашњим стањем продуктивности именичких врста, позајмице се морфолошки распоређују на следећи начин: речи на *-a* прилазе стандардно „женским“ именицама *-a* типа, речи на *-ø* именицама мушког рода на *-ø*²⁷, именице на *-o* и *-e* се такође прикључују индигеним именицама са номинативним завршетцима *-o* и *-e*. У непосредној вези с тим стоје ове две чињенице. Прво, пошто *и* и *у* нису наставачке морфеме за номинатив сингулара српскохрватских именица, стране именице са *-и* и *-у* у номинативу сингулара морају задржати тај завршни глас као део основе, те се, према томе, мењају као именице мушког рода на *-ø* и самим тим добијају К индикатор маскулинског типа: *шај жири* / *шаг жерија*,...; *шај шакси* / *шаг шаксија*,...; *шај интереју* / *шаг интерејуа*,... и сл. Друго, с обзиром на умањену продуктивност неутрумске категорије у модерном језику поставља се питање: да ли ће се именице на *-o* и *-e* прикључити „мушким“ или „средњим“ именицама овог типа?

Уствари, треба нагласити: судбина позајмица у српскохрватском је савршено предикта-

²⁵ В. Bratoljub Klaić, „О деκlinацији и акцентуацији туђица мушкогa рoда на сугласник“, *Језик* 2 (1955—1956) 51—55 и *Језик* 3 (1955—1956) 72—76; Св. Предић, „О роду страних именица“, *Наш језик* н. с. III, св. 1—2 (1951) 28—33; Д(анило) В(ушовић), „Наша пошта“ (под бр. 3) *Наш језик* I (1933) 287.

²⁶ *Језик*: св. 3 (1955—1956) 70—71; св. 4 (1955—1956) 115—118; св. 4 (1955—1956) 118—122; св. 4 (1955—1956) 123—124; св. 1 (1956—1957) 24—25; св. 2 (1956—1957) 57—59; св. 2 (1956—1957) 59.

²⁷ Интервенција аналогije је минимална. Њој можемо, рецимо, приписати женски род именице *кураж* — *ша кураж* као *ша храброси* (Св. Предић — о. с. 31 — објашњава овај случај унакрсним утицајима: облик речи према француском изговору, род према ситуацији у немачком језику. Објашњење ми изгледа неуверљиво).

билна са једним изузетком именица на *-o* и *-e*; уколико постоји проблем око асимилације страних речи у нашем језику, он се тиче искључиво ових именица.

Морфолошки проблем о коме је реч има у првом реду овај аспект: коће ли се у сваком конкретном случају завршно *-o* односно *-e* осетити као номинативни наставак или, напротив, као део основе.

Завршни глас ових именица може се схватити као П индикатор (исп.: *ауџо* | *ауџа*,...; *радио* | *радија*,...; *кино* | *кина*,...; *џорзо* | *џорза*,...; *џорџедо* | *џорџеда*,...; *нокџурно* | *нокџурна*,...; *џџрио* | *џџрија*,...; *динамо* | *динама*,...; *сценарио* | *сценарија*,...; *моло* | *мола*,...; *џиколо* | *џикола*,...; *ембрио* | *ембрија*,...; *џимџанзо* | *џимџанза*,...; *либреџо* | *либреџа*,...; *џијаско* | *џијаска*,...; *инџермеџо* | *инџермеџа*,...; *џинале* | *џинала*,...) али не мора (исп.: *биџо* | *биџоа*,...; *саџо* | *саџоа*,...; *реџо* | *реџоа*,...; *ниџо* | *ниџоа*,...; *деџо* | *деџоа*,...; *биџе* | *биџеа*,...; *аџаше* | *аџашеа*,...; *реџиме* | *реџимеа*,...; *куџе* | *куџеа*,...; *џире* | *џиреа*). И сумаран преглед овде наведених примера јасно показује да су оне именице чији се завршни глас схвата као део основе преузете из француског језика и да им је тај завршни глас обавезно дуг.

О томе како ће се завршни глас конкретне именице интерпретирати у језичком осећању говорних представника одлучује, у ствари, у првом реду квантитет вокала: само се кратак вокал схвата као наставак; дуг се обавезно прикључује основи. Ово је у пуном складу с конкретним инвентаром вокалских фонема које у српскохрватском језику добијају функцију номинативног наставка. То су обавезно кратки вокали: *а*, *о*, *е*.

Именице чији се завршни глас схвата као део основе имају номинативни наставак у вредности *o*. Према томе, без обзира што им је завршни глас *-o* или *-e*, оне се, по законима нашег књижевног језика, прикључују аутоматски стандардном парадигматско-конгруенцијском типу са *-o* номинативним наставком: именицама *м у ш к о г а* рода.

Прека потреба за нормирањем статуса позајмљених речи у нашем језику навела је поједине граматичаре да, без претходне теориске анализе, приступе овом послу. Отуда се догодило, рецимо,

да се у нашој стручној литератури налази и оваква несрећна препорука коју би свакако требало из темеља кориговати: „Именице *машиње, каре* а већином и све друге именице страног порекла на *-е* код нас су ушле међу именице средњег рода, јер у нашем језику највећи број именица са завршетком на *-е* припада средњем роду; исп.: *камење, кесиње, робље, њоврће, годишње, иландијске, орање* итд. Зато је природније рећи: *шо машиње, шо каре* него: *шај машиње, шај каре*“²⁸.

Питање обележавања рода страних именица у српскохрватском језику поставља се, уствари, као проблем само онда ако се завршно *-о* или *-е* схватају као номинативни наставци. Да ли средњи или мушки род?

Дискусија Храсте — Кравар кретала се у првом реду око географских назива: да ли *шај Каиро* или *шо Каиро, шај Токио* или *шо Токио* и сл. У тежњи за нормирањем у овом правцу потрзани су различити аргументи: позивање на морфолошке односе у оквиру наше, индигене топономастике, указивање на морфолошка решења нађена у другим словенским језицима, изналажење оправдања за конкретну морфолошку ситуацију у присуству одређених семантичких момената.

Позивањем на стару, индигену топономастику упали бисмо у анахронизам: категорија неутрума на *-о* и *-е*, као што смо констатовали, губи продуктивну моћ (изузев образовања с одређеним суфиксима који, међутим, у овом нашем случају нису присутни). Оно што је некада било норма у језику данас више не мора бити.

Специфичност српскохрватске ситуације о којој смо говорили искључује могућност позивања на стање у другим словенским језицима. Нарочито је несрећно потезање рускога језика — то је управо онај словенски језик у коме је индеклинабилност страних речи најдоследније спроведена и чија су морфолошка решења у овом погледу уопште без аналогије са српскохрватским.

Семантику на коју помишља Кравар²⁹ не можемо узети у обзир: проблем је изразито морфолошки, уклапа се сасвим при-

²⁸ Д[анило] В[ушовић] о. с. 287.

²⁹ Исп.: „*Naša imena ulaze medju imenice muškoga roda zato, što njihovi opći pojmovi („grad“, „rijeka“, „gora“ i „zemlja“)* nisu onoga roda za koji su morfološki označena, tj. srednjega. Tu se, dakle, javlja sukob izmedju morfo-

родно у ширу проблематику парадигматско-конгруенцијских односа именица у модерном српскохрватском књижевном језику.

Страну топономастику не смемо у овом случају одвајати од осталих позајмица које су тековина последњег развојног раздобља нашег књижевног језика.

За њихову употребу, без сваке сумње, типичан је К индикатор маскулинског типа, бар што се тиче сингулара. Ово би потврдила свака анкета спроведена у оквиру књижевног језика (нпр. прегледање грађе за Речник српскохрватског књижевног и народног језика у Институту за српскохрватски језик САН³⁰). Ово је управо у складу са констатованом чињеницом о новом распореду бројних односа између српскохрватских именица мушког и средњег рода на *-o* и *-e*.

Иновација у књижевном језику која је довела до прегруписавања маскулинских и неутрумских именица у оквиру групе са номинативом на *-o* и *-e* не мора бити позната у једнакој мери свим нашим народним говорима. Забележено је да се у Босни чује: *џо Каиро*³¹, а свакако је карактеристично и то да реч *кино*, која све више постаје права народна реч, у западној варијанти нашег књижевног језика добија у сингулару средњи род³².

Погрешно би, међутим, било у овом случају апеловати на ситуацију у народу и покушати код свих именица са номинативним завршетком *-o* или *-e* са реституцијом средњег рода. Књижевни језик има у овом погледу своје сопствене законе чврсто оправдане дужом праксом и масовним решавањем конкретних детаља који се тичу овог феномена: стране речи су свакодневна појава у књижевном језику, а народном говору су углавном туђе.

Све ово досад констатовано тиче се само сингуларске парадигме именица с номинативним завршетком на *-o* и *-e*. У плуралу,

loškog lika riječi i njezine semantičke podloge. To ujedno znači, da naš muški rod ima sposobnost da u svome krugu zadržava sve ono, što ili po smislu ili po obliku ne može drugamo“ — *Jezik sv. 4 (1955—1956) 116.*

³⁰ Минималан је број именица страног порекла које би се и у источној и у западној варијанти нашег књижевног језика конзеквентно појављивале с обележјем средњег рода. Такав је, рецимо, случај речи *ситило* чији је средњи род лако објашњив аналогичном: *џо налив-џеро, џо масило* па и *џо ситило*.

³¹ В. *Jezik 4 (1955—1956)* у напомени на стр. 116.

³² Исп. констатацију М. Храста: „*Ovo kino i ovaj kino, a u pluralu samo ova kina*“ — *Jezik 4 (1955—1956)* на стр. 121.

као што је већ показано (в. § 8), ове именице добијају и неутрумску парадигму и неутрумски К индикатор.

§ 10. Предиктабилност рода српскохрватских именица остварљива је у следећим случајевима.

Род именица на *-ø* у српскохрватском регулисан је деклинационим типом: према својим парадигматским облицима ове именице аутоматски добијају мушки односно женски род (именице са наставком *-у* у дат. синг., *-ом (-ем)* у инстр. синг., *-е* у акуз. плур. обавезно су мушког, оне са *-и* у дат. синг., *-и (-ју)* у инстр. синг. *-и* у акуз. плур. обавезно су женског рода).

Род именица са вокалским наставком у номинативу сингулара је аутоматски регулисан само у плуралу: именице на *-о* и *-е* су у плуралу по правилу средњег, оне на *-а* — женског рода.

Најновије позајмице се у плуралу понашају као и све остале српскохрватске именице. У сингулару, међутим, њихов род је такође предиктабилан: само су именице на *-а* женског рода (уколико не означавају мушко лице), а све остале — мушког.

Поред ових основних принципа предиктабилности који важе за именички систем у целини, у појединим конкретним случајевима избор К индикатора бива условљен одређеним грамагикализованим спојем карактеристичне морфолошке структуре и карактеристичног семантичког обележја (случај, рецимо, именица на *осић*).

Именички род не мора бити инваријантна категорија. Напротив, у српскохрватском језику чести су случајеви комбинованог рода у парадигматској структури једне исте именице: сингуларска парадигма има један тип К индикатора, плуралска други (*шај слуга* / *ше слуге*, *шај кино* / *ша кина* и сл.).

Овај варијантан однос рода плуралске према сингуларској парадигми само је један од видова морфолошког суплетивизма којим се одликују сингуларско-плуралски односи у оквиру именичког деклинационог система у српскохрватском књижевном језику.

Суплетивизам о коме је реч може се манифестовати на следеће начине.

1) Комбинују се различите основе: једна у сингулару, друга у плуралу (*човек* / *људи*, *ауто* / *аутомобили*).

II) Нормална корелација парадигматских форми остаје нарушена, али се конгруенцијски индикатор мења: *џај слуга* / *џе слуге*, *џај кино* / *џа кина*.

III) Не само што се конгруенцијски индикатор мења у плуралу, већ се нарушава нормална сингуларско-плуралска корелација увођењем неодговарајућих парадигматских облика у плуралу: *џај акџи* / *џа акџа*, *џо око* / *џе очи*.

IV) Нормална корелација између сингуларске и плуралске парадигме је нарушена, а К индикатор је остао неизмењен: *џај дечко* / *џи дечки*, *џај комуниста* / *џи комунисти*. Ова појава је шире заступљена само у западној варијанти српскохрватског књижевног језика.

V) Уместо корелативних плуралских облика појављују се сингуларски облици другог деклинационог типа у функцији множинске парадигме. Овакав феномен праћен је обавезно променом конгруенцијског индикатора у плуралу: *џај камен* / *џо камење*, *џо џеле* / *џа џелад*, *џај браји* / *џа браћа*. Овај тип суплетивизма чест је у српскохрватском језику.

Кад се све ово узме у обзир, онда треба констатовати да је једна од карактеристика српскохрватског деклинационог система именица: изразита морфолошка аутономност плуралске парадигме у односу на сингуларску.

У овом комплексном осветљавању факата налази се, мислим, и прави одговор на питање о томе како се у српскохрватском очувала до данас архаична корелација суплетивних К индикатора код именица *џај слуга* / *џе слуге*, коју затичемо још у старословенском. Наклоност ка морфолошком суплетивизму у односима плурала према сингулару само је порасла у току развоја српскохрватског језика. О томе сведочи, рецимо, све шира употреба колективних образовања у функцији корелативних плуралских облика (*браји* / *браћа*). Одржавање старих суплетивних односа само се, дакле, логички уклапа у општи ход конкретне еволутивног импулса о коме је реч.

Милка Ивић

АКАДЕМИЈСКИ РЕЧНИЦИ И ЊИХОВИ ЗАДАЦИ

— Поводом прве књиге Речника Српске академије наука —

II

Године су пролазиле, па је сазревало време за следећи лексикографски подухват. Млађи иницијатори су се прихватили новијих, друкчијих задатака.

Додуше, на територији српског културног утицаја идеје о колективној бризи око језика и око речника почеле су да ничу врло рано; само што је због неповољних околности прошло неких 40 година док се није искристалисало правилно решење.

Матица српска помишљала је још 1841. г. у Пешти на састављање српске граматике и правописа. Те исте године било је основано Друштво српске словесности (које, преко каснијег Српског ученог друштва, представља, у ствари, заматак Српске академије наука), са задатком да њени чланови „створе научни језик и да њиме прошире, популаризују научна знања“²⁸. Већ 1845 г. Друштво је морало одустати од тога (Вук је тада још био жив и мотрио будно на сва таква збивања!), па је онда, „не мењајући много у своме статусу, прешло на сасвим други задатак, који је, уосталом, био одувек задатак свих народних академија: да проучава језик свога народа, обичаје, остатке од старина, земљу и све што она у себи има“²⁹. Писац овог историјата, проф. А. Белић, не осуђује ни оне првобитне намере Друштва, пошто су у то време

²⁸ И за ову, тако замишљену терминологију изишла је нека врста огледа, у Гласнику Друштва српске словесности бр. I; аутор је био Ј. Ст. Поповић.

²⁹ А. Белић, Извештај поводом 50-годишњице Српске академије наука о историји Друштва српске словесности, Српског ученог друштва и Српске краљевске академије, Пос. изд. САН CXVI, Споменике бр. 7 (1939—41), стр. 6 и д. Цитат стр. 7.

Вукова начела била и политички прогоњена, па је неко други ипак морао да се стара о језику. Уосталом, само Друштво се баш у погледу Вукових реформи показало либерално, те је при крају 50-их година прихватило Вуков правопис. А замисао да научници претресају питања књижевног језика и правописа, па и терминологије, сама по себи још није негативна³⁰.

Следећа лексикографска иницијатива јавила се 1852. г. У извештају о раду Друштва за ту годину стоји да ово „није сумњало предузети једаред и већег обима дело, и то је српски пространи речник“³¹. Тадашњи потпредседник Ј. Стејић, у Гласнику бр. V, учинио је „Предлогъ за србскій рѣчникъ и србску граматику“, са позивом да се из народа шаљу речи којих нема код Вука, и са извесним идејама о прављењу нових речи³². Друштво српске словесности се ускоро претворило у Српско учено друштво (1864. г.); у програму тог новог тела није била споменута израда речника, иако му је задатак био неговање искључиво националних наука. Али је касније у овом Друштву у више махова било говора, нпр., о раду на енциклопедији, затим је у Гласнику бр. XXII штампан „Топографски речник“ Ст. Новаковића, а у Гласнику бр. LIX обиман рад Ђ. Поповића: „Турске и друге источанске речи у нашем језику, грађа за велики српски речник“³³. И касније, кад је већ била основана Академија наука, са којом се Друштво стопило, неговање језика није силазило с дневног реда. Тако је, нпр., на једној седници разматран предлог да се као „академска тема“ распише: „Употреба речи за апстрактне појмове у српском народном језику“. На једном другом скупу академика расправљало се о томе како треба писати неке речи (бројеве, заменице, предлоге и др.). Академици су изразили мишљење да ће се уједначено писање постићи споразумом, који би требало да изиђе из таквог научног тела као што је Академија. Трећом приликом је на скупу било говора о томе да би власти требало да обрате пажњу на чистоту језика у ономе што издају³⁴.

³⁰ О. с., стр. 14, 16.

³¹ Цитирана Посланица Ст. Новаковића, стр. 12.

³² В. о томе у Посланици Ст. Новаковића и у Извештају А. Белића, стр. 26.

³³ Извештај А. Белића, стр. 43 и д.

³⁴ Годишњак СКА II (за г. 1888), стр. 80 и д.

Из свега можемо закључити да су се у погледу израде речника очекивале, прво, повољније прилике, а на првом месту политичке, јер је њихова несређеност неповољно одјекивала и у научним установама; друго — очекивало се коначно сазревање мисли о томе да су потребна два речника на српскохрватском земљишту, са луцидним схватањем о томе шта има да представља један, а шта други.

Свега десет година дели декларације о једном и о другом речнику, оне декларације којима су ударена два темеља, и то Даничићеву од 1878. г. у уводу огледне свеске, у вези са речником Југославенске академије, и Новаковићеву од 1888. г. у Посланици о стогодишњици Вука Караџића, поводом потребе да се заснује речник Српске академије.

Српска академија наука (раније Српска краљевска академија) основана је 1886. г. Њен први председник, Ј. Панчић, који је умро после мање од годину дана проведених на том положају, саставио је три дана пред смрт председнички говор, који није стигао да прочита и који је остао као врста његовог аманета Академији. Тај аманет су с поштовањем наводили њени будући председници, они који су били филолози по струци³⁵. Друга тачка његовог општег програма гласи: „Да се у списима наше Академије очува чистота нашег језика онако као што нам га народ даје, и као што су нам га наши велики учитељи В. Караџић и Ђ. Даничић прописали. Особито чиним пажљиве г. г. академичаре да се никад не упуштају у прописивање којекаквих номенклатура и техничких термина. Оваквих појава било је у свим мањим и већим литературама, и свуд су се показале као штетне“.

Ст. Новаковић је до почетка припремних радова око издавања новог речника имао прилике да размисли добро о том послу, јер се бавио проблемима Даничићева речника. Његове су идеје, отприлике, у овоме. Пошто је у историји нашег језика почело ново раздобље, и то већ пре близу једног века, данас је и могућно и потребно показати шта је на том пољу никло и како се развило. Али и више од тога: том новом књижевном језику треба помагати да се учврсти, подсећањем на оно што је добро и што је, можда,

³⁵ Ст. Новаковић у Посланици, в. и извештај са тог свечаног скупа у Годишњаку СКА II (за г. 1888), стр. 178 и д.; Извештај А. Белића, стр. 127.

пало у заборав, и одбацивањем онога што је стечено на неки погрешан начин. Ми имамо речнике народног језика, али се књижевни језик, „упамтимо добро — у свим појединостима, онакав какав је, нигде не говори у народу, макар да опет у њему нема ниједне појединости која се негде у народу не би говорила. Тиме су и Срби дошли до живог народног књижевног језика, који је управо рећи једино потпуно доследном правилношћу различит од народнога говорног језика“³⁶. Новаковић, дакле, види у књижевном језику једну нарочиту варијанту народног; језик који га занима и чији речник он предлаже Академији као њен најпречи задатак, по њему је „књижевни народни“.

Ст. Новаковић је био за одбацивање особених имена свих врста, затим „тамних речи“ и уопште „књижевности несродног материјала“. У библиографији извора којима се треба служити он предлаже да уђу, с једне стране, књижевници од Доситеја, а с друге стране, дијалектолошка грађа, до које ће се доћи систематским истраживањем, између осталог и путем упитника и позивом за скупљање речи у народу. Какву улогу треба да игра овде дијалектолошка грађа? — Видимо јасну разлику између Даничићева и Новаковићева пројекта: у Даничићевој речничкој грађи књижевност је та која треба да обогаћује знање о народном језику; код Новаковића знање о народном језику треба да обогаћује књижевност, треба да јој ствара нов потенцијал.

У овој етапи почиње у нашем лексикографском раду раздвајање појма „народни језик“ од појма „књижевни језик“. Новаковић тим поводом подсећа да је већ и сам Бук осећао извесно двојство, издвајајући током времена „чисти народни језик“ од народног уопште³⁷. Разлученост та два појма видимо данас у самом наслову београдског академијског речника, који гласи „Реч-

³⁶ Посланица, стр. 62.

³⁷ Посланица, стр. 48. О том питању сажето говори М. Стевановић (Грамматика српскохрватског језика, Нови Сад 1954, 5): „Сви народи се у свакодневном животу служе својим језицима, а сем тога сваки народ обично на своје језику развија књижевност и изграђује своју културу. Углавном, то је један исти језик. Али код свих народа постоје мање или веће разлике између народног језика, тј. језика којим се већина народа служи у свакодневном говору, и језика на коме развија своју књижевност и културу и који се зато, за разлику од првог, зове *књижевни језик*“. В. и код Белића у чланку: Народни и књижевни језик, НЈ VI (1939), стр. 97—102, као и на многим другим местима у његовим радовима.

ник српскохрватског књижевног и народног језика“, као и у излагањима правог творца и првог уредника његовог, проф. А. Белића, у уводу пред први том³⁸. То исто се чита и у наслову прве огледне свеске, која је изашла још 1913. г., и у уводу њеног уредника, М. Иванића³⁹. Друга је ствар што је дошло до разлике између концепције Ст. Новаковића, с једне стране, и концепције каснијих остваривача његових замисли, М. Иванића и А. Белића, с друге: према првој концепцији требало је правити речник само к њ и ж е в н о г народног језика, а према другој још и оног дела народног језика који не иде у књижевност. А. Белић, затекавши већ промену коју је Иванић унео у првобитни план (или, можда, само у првобитни наслов, пошто идеје Иванићева увода не пружају гаранцију да је он био начисто са овим питањима), и не сложивши се одмах са тиме⁴⁰, с правом је приметио да би у том случају требало још попуњавати онај материјал који је замислио и почео скупуљати Новаковић. То се после и радило у даљим фазама припрема за издавање овог речника. У чему је био смисао и корист од таквог проширивања задатка, видећемо касније. Тако је речник Српске академије, пројектован испрва да буде речник само књижевног језика од Доситеја и Вука наовамо, постао, при свом остваривању, речником и књижевног речничког блага и оног које није књижевно, при чему је све оно што из било ког разлога стоји данас ван књижевности на потребан начин и обележено у њему.

Нећемо улазити овде у историјат припрема и израде овог речника, чија је прва књига изашла 1959. г. Кратак преглед тог историјата, као и оцена претходних огледних покушаја, постоје у споменутом Уводу; написао их је проф. Белић, који је четрдесет година (од 4. X 1920. г. до 26. II 1960. г.) стајао на челу Лексикографског одсека, касније Института за српскохрватски језик, где се тај речник и стварао⁴¹. Може се рећи само најкраће — да се Ст. Новаковић, који је био толико загрејан за овај велики поду-

³⁸ Нарочито стр. VII—IX и XXIII—XXV.

³⁹ Српски речник књижевног и народног језика, Београд 1913. Увод, стр. IV—V.

⁴⁰ Извештај, стр. 188.

⁴¹ Увод, стр. IX—XXI. В. и одељак 12, „Речник народног књижевног језика“, Извештај, стр. 180—192.

хват, сам није прихватио руковођења израдом речника. Међутим, тај је посао био тако озбиљно схваћен у Академији, да међу онима који су први подвлачили у књигама речи за експертирање читамо чак имена М. Решетара, Ст. Новаковића и А. Белића, а међу преписивачима цедуља били су и Рад. Домановић и Ј. Скерлић и Ј. Продановић⁴³. Пре коначног издања било је три огледне свеске, стваране у веома различитим политичким и културним амбијентима, стога и различитих вредности. О првој, Иванићевој, постоји и оцена Т. Маретића⁴⁴; о другим двома говори А. Белић у Уводу.

Поводом почетка штампања овог већ давно замишљеног великог дела ваља рећи нешто о томе на који се начин данас остварују лексикографски подухвати ове врсте, и којих се принципа има држати овај, засад најмлађи југословенски академијски речник. И лексикографија је напредовала, као и остале гране филологије и лингвистике, и о њој самој ниче данас све интересантнија лексиколошка литература. Не може се, разумљиво, говорити о томе да се сва данашња лексикографија, у свим средиштима где се на њој ради, придржава истих начела и истих метода; све зависи, и увек ће зависити, од средине где се ради и од њених потреба. Али је чињеница да се разумевање тих начела и метода, и уопште речничких задатака, данас све више пречишћава и утврђује:

При изради сваког великог речника једног језика који није описно-историјски већ речник савременог језика, као што је наш нови српскохрватски, спомиње се нормативност. Неку врсту нормативности желели су да постигну и многи ранији речници. Довољно је прочитати предговоре разним издањима речника Француске академије, где се говори о „добрим“ речима и о томе који су писци класици и од којих треба узимати грађу. Постављало се, дакле, питање избора; нормативност се схватала и као узимање само одређених, најодабранијих књижевника, и као одабирање, чак и из њихових дела, одређених речи. Тим путем иду и данас многи речници, нпр. напред помињани академијски речници у другим словенским земљама. Негде у већем, негде у мањем опсегу саставља се, прво, регистар оних писаца чији се језик сматра било чистим, узорним, било интересантним и у својем потенцијалу спо-

⁴³ Извештај, стр. 182—183.

⁴⁴ Рјечник Српске академије, Љетопис ЈАЗУ XXVIII (за г. 1914), 120 и д.

собним за обогаћивање доброг књижевног изражавања. А затим се и из оквира њихове лексике прави у извесном смислу непотпуни регистар речи — одредница: међу архаичним дијалекатским, туђим и другим сличним речима бира се само оно што се, према критеријуму редакције, може употребљавати, — из стилских разлога, из разлога што за неке локалне појмове нема других назива сем локалних и сл. И то је онда нормативност тих речника. Разуме се, у њихов задатак спада и нормирање акцента, морфологије и сл. Међутим, речник Српске академије израђује се на другим начелима. Ни њему се не може одрећи нормативност, само што се она ту спроводи друкчије. Као што је већ речено, у њега се уносе и оне речи које ређе улазе или никако не могу ући у књижевност. Али ту има много средстава која служе као упозорење: реч се не дефинише него се упућује на другу, исправнију реч; код ње се стављају ознаке „покрајинско“, „дијалекатско“, „некњижевно“, „неправилно“, „вулгарно“, „варваризам“. Таквим обавештењем врши се и потребно нормирање. И разни правописни и ортоепски речници такође представљају нормативне речнике своје врсте, а опет у њима налазимо најразличитије језичке неправилности, чак и систематисане, управо зато да би се о њима, не прећуткивањем него објашњавањем, створила најтачнија информација. Јер неправилности постоје, и о њима треба водити рачуна, како при научном раду, тако и при упућивању читалаца и говорника. Један велики речник може, из научних разлога, да стави себи у задатак бележење свих таквих одступања од норме, док, с друге стране, из разлога поучавања, он даје о њима неопходне податке и сугестије.

Концепција таквог речника као што је речник Српске академије постаје на тај начин разумљива и оправдана. И науку и широку публику ће из врло многих разлога интересовати да добију на једном месту потпун преглед српскохрватског језика — и из књига и из покрајинских збирки. Интересоваће и то, како су све писали српскохрватски књижевници (сви а не само најбољи) у разним крајевима и условима. Ову мисао, нпр. у вези са претераном употребом туђица — да споменемо само то — изражава проф. А. Белић овако: „И та је употреба резултат извесне туђинске атмосфере којом су обухваћени духовни интереси појединаца. Па и то је докуменат нашег културног развитка који се не сме занемарити“⁴⁴.

⁴⁴ Увод, стр. XXV.

Осим тога поставља се питање — ко ће и како вршити избор, ако га треба вршити. Погледи на избор одредница били су врло различити, па и необични у разним приликама. Добровски је некад саветовао Вуку да саставља речник само од речи из пословица, да изоставља „познате“ речи⁴⁶. О компетенцији људи који бирају речи за речник било је говора поводом рада Француске академије. Код нас је Ст. Новаковић желео да пажљиви одбир речи врше сами академици (разних струка). Проф. А. Белић је с правом приметно да би у том случају стручан посао био препуштен нестручним људима⁴⁶. У Уводу он је оспорио такво право донекле и самим стручњацима, када је рекао: „Овај Речник неће бити еклектички, тј. такав у који би уредници пуштали само оне речи за које мисле да имају права грађанства у савременом књижевном језику. Јер такво поступање уредника било би индивидуално, зависило би од њихова знања, укуса и разумевања“⁴⁷. А онда је додао још један аргуменат против еклектизма: „Затим, наш је књижевни језик ипак још у постајању, тако да се не може већ сада говорити о томе које су речи добиле искључиво право грађанства“⁴⁸.

Има још једно питање које се решава неједнако, према томе за шта се одреде творци речника: то је начин навођења потврда. Речник Југославенске академије, после добивених сугестија поводом Огледа, а данас и речник Српске академије, цитирају и књиге и стране у књигама са потпуном тачношћу. За строго научне сврхе такав је начин најприкладнији. У том случају речник је само трансмисиони апарат за упознавање језичких чињеница, посредник између грађе и читалаца. Међутим, неки други речници (рекло би се, већина) себи придају функцију грађе. Они или цитирају писца и дело, уз напомену о поглављу, чину и сл. (речник Совјетске академије), или само писца (нпр., речник Бугарске академије), или, најзад, уопште не дају примере из књижевности, сматрајући своја тумачења и своје евентуалне примере довољним. Овакво поступање представља у старим речницима одраз субјективног прилажења, можда и жеље да се прикаже сопствена уче-

⁴⁶ Љ. Стојановић, о. с. 125.

⁴⁶ Извештај, стр. 184.

⁴⁷ Увод, стр. XXIII.

⁴⁸ I. с.

ност; а данас је то један модернизован принцип лексикографије, са тежњом ка упрошћавању и отресању од сувишних филолошких реквизита. У том смислу, у данашњим речницима других словенских народа где је дошло до правописних промена, врши се и прилагођавање старијих извора грађе новим законима ортографије. У речнику Српске академије то се не ради.

Са етимолошким тумачењима такође се поступа различито. После многовековних класичарских традиција и давања грчких и латинских етимологија где год се могло, а затим младограматичарских занимања за индоевропско порекло, порастао је интерес према питањима о томе из којих је језика непосредно попуњаван речнички фонд. Речник Српске академије се труди да, према расположивим могућностима, покаже код свих позајмљених речи из ког су страног (савременог) језика оне позајмљене. А даље етимологије тих страних речи, као и непозајмљених, тј. изворно словенских, препуштају се етимолошким речницима.

Садашње стање у науци ставља речнике пред нове и све теже задатке. Ако је речник онако замишљен како је то случај са речником Српске академије, тј. ако он на себе преузима и улогу скупа дијалекатских речника, он треба по могућству да покаже и дијалекатске тенденције а не само дијалекатску лексику: какве фонетске појаве владају у појединим областима, затим, шта се може запазити у животу акцената, има ли неких категорија у које продиру нове, још несанкционисане акценатске промене и сл. Речник Српске академије није поставио себи толико за циљ да бележи све оне фонетске и акценатске варијанте које су као безизузетачне законистости познате нашој класичној дијалектолошкој литератури; то би исувише проширило његов обим. Он пре може да представља путоказ ка оним дијалекатским збивањима која у науци још нису систематисана, која су уско локална, необавезна, неоправдана са гледишта дијалектолога или сл.

Речник има срећне могућности да бележи уопште сва збивања у језику, и у провинцијалном и у књижевном, као што су, нпр., непозната дотле, у неку руку изненадна, колебања у роду именица, у глаголском виду или, нпр., у прелазности одн. непрелазности глагола; захваљујући сакупљеној грађи лексикограф је у повољном положају да темељно обрађује глаголске префиксе, предметке и друге почетне делове сложеница и полусложеница;

разуме се исто вреди и за суфиксе и за друго. Од велике је начелне важности то да све ово може да буде врло плодносно за даље богаћење језика код књижевника који буду тражили савет од речника, и за даљи развој језика уопште.

Лексикографу се пружа могућност да упознаје раније незапажене или мање проучене семантичке појаве свих врста. Нпр. — да узмемо надхват — појављивање неких позитивних или негативних значењских прелива у речима које су саме по себи неутралне: „свако“ са неповољном, презривом оценом људи на које се то односи, „човек“ са нијансом величине, племенитости тог појма, „број“ са значењем великог броја⁴⁹, „године“ са значењем високих, поодмаклих година, „капитал“ са значењем великог капитала а не каквог било итд. Семантички потенцијал речи често је неслућено богат, тако да је један од задатака и тај да се одреди шта уопште спада у домен лексикографије а шта треба да остане изван ње. Имали смо већ прилике да говоримо о томе да, нпр., „снег“ може да значи „падање снега“, или да, рецимо, „Швајцарска“ значи „време док траје швајцарска територија за онога ко путује“⁵⁰. Реч „медицина“ значи и науку и уџбеник, и примену науке („никаква медицина овде не помаже“; у истој реченици народско значење те речи било би „лек“), и тумачење у вези с том науком („развезао неку медицину“), можда и огранак те науке (*totum pro parte*: „изучавао разне медицине а ниједну болест не зна да излечи“), и ко зна шта још. Далеко од тога да све то може бити показано у речнику; али већином омеђивања лексикографије лексикограф мора да влада.

⁴⁹ Грађа за Речник САН пружа примере и из добрих писаца за употребу речи „број“ у значењу „велики број“; стога могу и речи „бројан“ и „бројност“ имати одговарајућа значења. Речник ЈАЗУ даје доказе о томе да је такве употребе било и код старих писаца. Према томе, неће бити тачно мишљење Љ. Стојановића (НЈ IV, 276) нити писца језичке поуке у „Нашој пошти“ (НЈ II, 127), да ова употреба није исправна.

⁵⁰ ЈФ XXII, 302. У реченици као што је „Преспаво је (у возу) целу Швајцарску, пробудио се тек у Италији“ јасно је да, при стриктном замењивању, дефиниција „држава у Алпима“ не би задовољила, јер имајући у виду значење глагола „преспавати“ (како ће бити дато у речнику) и именице „држава“ није логично да се држава може преспавати. А јасно је и то да такво проширење значења у речи „Швајцарска“ није ни обавезно ни само по себи разумљиво и за остале именице, те не би било исправно да га ниједна лингвистичка дисциплина не нотира.

Врло је интересантан и мало обрађиван проблем — колико од стилистике и стилских фигура треба да улази у речник. Одговорити на то питање значи претходно разумети природу стилских фигура и оценити шта је уопште стилска фигура а шта није. Ако се каже: „На небу тог несрећника гомилали су се поново тешки облаци“, речи „облак“ не сме се приписати фигуративно значење: овде су се све речи, тако рећи линеарно, помериле, стварајући целу конкретну слику (иако на апстрактној подлози) и остајући оно што су. Ово је фигура за *стилистичку*, али „облак“ овде није фигура за *лексикографа*. Друкчије је ако кажемо: „Наше пријатељство квари само један облак — њена сумњичавост“: у овој реченици ништа се није померило осим једне речи, није се створила могућност за виђење слике у којој би „облак“ био у свом правом амбијенту и према томе у правом значењу, тако да је овде реч „облак“ присиљена да промени значење, и она га мења у правцу „сметња“, „препрека“ или сл. Лексикограф неки пут наилази и на велике тешкоће кад треба да тумачи неке фигуре, одн. да процењује тип и степен фигуративности. Каква је, нпр., фигура када се каже „песница дрена“, „јатагани кукуруза“, „кугла лубенице“, „клинци кише“⁶¹, или, рецимо: „Мапе влаге на зидовима“⁶²? Наиме, да ли су ту промениле значење речи „песница“, „јатаган“, „кугла“, „клинац“, „мапа“ или се догодило само нешто између речи а не у њима самима?

Добар савремени речник мора да обраћа велику пажњу на сва она струјања која се стварају међу речима и на то шта им та струјања доносе. Не само што захваљујући друкчијем додиру, друкчијем размештају речи настају фигуре, већ се речи и у својим обичним значењима семантички мењају (или не мењају, на шта треба нарочито пазити!) када ступају у одређене спојеве. Од тога да ли се каже „прозорско окно“ или „рударско окно“ зависи значење речи „окно“; али и обратно — од тога да ли је речено „велика снага“ или „велика слабост“ значење речи „велики“ не зависи, иако би неко могао помислити да зависи, јер је у првом случају „велики“ заменљиво са „моћан“, „јак“, а у другоме није заменљиво. Питање је овде у томе шта се све може рећи за снагу

⁶¹ О. с., стр. 299.

⁶² Богатство и богаћење језика, Књижевност и језик у школи (1954), стр. 169.

када је велика (она је онда моћна, јака), али у тој истовремености, па чак и узајамној условљености, нераздвојности квалитета не смемо да гледамо и њихову идентичност.

Везе међу речима треба да се посматрају и са граматичке стране. Добро је познато да од тога који падеж стоји, нпр., уз предлог „у“ — да ли генитив или акузатив одн. локатив — зависи значење тога предлога. Међутим, савремена лексикографија имаће прилике да открива те зависности и у сасвим другим областима, тамо где их раније махом није бележила: нпр., значење глагола „држати се“ зависи од тога да ли уз њега стоји „за нешто“ или „нечега“ или „на нечему“, или прилог „добро“, „јуначки“, „кукавички“; значење глагола „решити“ зависи од тога да ли уз њега стоји предмет у акузативу (решео задатак) или додатак у виду „да + презента“ одн. инфинитива (решео да дође)⁵³.

Ово је само летимичан преглед оних проблема који ће одиграти у савременим речницима и у новом српскохрватском речнику далеко већу улогу него што им је припадала у ранијим сличним остварењима. О њима се сада много више мисли и пише него што је некад био случај.

Али тиме није казано све о разлици између старијих и новијих лексикографских подухвата. Покушајмо да бацимо још један, шири поглед на услове под којима се данас велики речници израђују и на потребе које данас треба помоћу тих речника задовољавати.

Један од главних момената јесте тај да су се промениле многе политичке и културне прилике — и код других народа, а што је за нас најважније, и код нас. Пре једног века и више, у временима постепеног политичког ослобођења и пораста националног одушевљења, лексикографи су, као и други слични прегаоци, имали пред очима извесне специфичне задатке: учинити народ свесним сопствених богатстава, потврдити његову вредност пред другим народима, помоћи му, поучити га; направити ризницу његових духовних достигнућа (а језик спада међу њих), баш зато да му се омогући његов даљи полет и даља афирмација. Ту је требало водити рачуна о просветитељској страни рада, енергично одбацити речи које нису у духу исправног изражавања, упућивати

⁵³ ЈФ XXII, стр. 300—301.

на оно што представља „књижевни“, „правилни“ народни говор, износити фолклор, а све то ради што бољег утврђивања тих, за нас данас већ достигнутих циљева, ради одржавања родољубља и, у крајњем домету, ради заснивања новог, бољег живота, који се јављао на видику. За овакве задатке данас више нема потребе у нашој средини. Као што сада не би ником пало на памет да се бори за очување француског, руског, талијанског језика, исто тако ни код нас нема више потребе за борбом, за образлагањем, за учвршћивањем, сем у границама сасвим обичног, редовног нормирања, које спада у дужност свих учитеља и свих научника у сваком народу и сваком времену. Филолошки интереси не изумиру, само што су се циљеви битно изменили.

Примена филологије у лексикографији усмерена је данас ка све снажнијем ширењу знања: с једне стране — знања о оним појмовима које речи означавају, о значењима речи, а с друге стране — о самим речима као предмету науке о језику.

Садашњег читаоца ће сасвим објективно интересовати и „тамне“ речи, нејасне, туђе и разне друге, речи с разним недостацима. Нормирање остаје као један од главних задатака речника: то је толико јасно да о томе не треба много говорити. Али је исто толико важан и други задатак — задовољење данашње жеље и жеђи за познавањем свих појединости. На пример: у овој епоси невиђеног полета технике, индустрије, медицине и свега осталог, у чијим оквирима још није било времена да се развију народне терминологије, и вероватно их неће ни бити у сваком појединачном језику, пошто међународни термини сасвим задовољавају, — у овој епоси читалац жели да зна значење свих тих термина, који су у све живљем промету. Те речи постепено постају исти такви чланови његовог говорног и писаног језика, као и старе, домаће: према томе, нема разлога остављати их принципијелно за неке друге речнике, енциклопедијске и тзв. „специјалне“; треба их само знати правилно обрадити, увек са упозорењем ако постоји домаћа реч са доиста истим значењем. У неком енциклопедијском речнику неће бити говора о акценатским и морфолошким променама тих речи: где ће се оне онда давати? А треба истаћи да се и те интернационалне речи покоравају домаћим акценатским и морфолошким законима, па је и то један доказ више да оне улазе у круг свакодневног изражавања. На тај начин долази, даље, до

све ближњих додиром међу народима с разним језицима: међународне, опште познате речи, носоци нових и при том опште познатих појмова, постају нека врста есперанта, иако фрагментарног есперанта.

И још нешто: у епоси све бржег развитка цивилизације расте и темпо превођења с једног језика на други. Ми смо сада не само у раздобљу када сва светска литература, ако је само добра, треба да припадне свакоме, већ и на прагу раздобља електронског превођења. Можда није сувише смело рећи да би тачно израђени велики национални речници, са што потпунијом обрадом синтаксе, фразеологије, стилистике, били велика помоћ и многобројним преводиоцима, па и скорим творцима преводилачких машина; јер кад се данас чита о овим најновијим техничко-лингвистичким замислима, види се да је разрада синтаксе и фразеологије уз сваку реч једна од најосновнијих потреба.

Речено је да данашњи речник треба да шири и знање о самим речима као предмету лингвистике. Данас се ради на великим дијалектолошким атласима, који су нарочито потребни нацијама са много дијалеката и са богатом и сложеном историјом тих дијалеката и њихових носилаца, — какав управо и јесте случај код нас. На помолу је снажно развијање извесних млађих лингвистичких дисциплина, нпр. о језичким супстратима (код нас још нарочито балканологије); исто тако, у средиште пажње доспевају нека гранична поља између језика и књижевности, језика и музике и разних других области. Ми и не знамо још за рачун којих све наука лексикографија врши припремне радове, од којих све научних грана и задатака преузима проблеме, да би их, обрађене или бар донекле начете, предала даље. Сасвим је тачно рекао Ст. Новаковић: „Што тањом тачношћу у припошвању грађе најлакше [се] може угодити будућим још незнатим потребама науке“⁵⁴. И А. Белић је казао поводом речника Српске академије: „Овај Речник [ће] постати извор за друга дела која ће обрађивати различне стране нашег језика“⁵⁵.

Вратимо се, на крају, почетној мисли ових излагања. Када се баца само овакав, брз поглед на све задатке које треба решавати

⁵⁴ Рад ЈА XLV, стр. 200.

⁵⁵ Увод, стр. XXIII.

и на све околности о којима треба водити рачуна при раду на великом речнику неког језика, постаје јасно да се такав посао мора поверити већем скупу људи, и то оних који имају и добру стручну спрему и широке опште видике. Он се мора радити у установи која је снабдевена свим потребним помоћним средствима. Обрађивач и редактор морају имати при руци сличне речнике других раздобља и других језика; они треба да буду упознати са последњим донетима лексикологије као научне гране. А и да не говоримо о томе колико дуго и дубоко треба понекад да трагају за самим значењима речи: при том је далеко сложенији посао да се обради нека реч из најчешће свакодневне употребе, која управо због свог великог оптицаја постаје тешко „уловљива“ у дефиницију (*и, чуји, велики, да, један, биши-esse, од, црн, где* итд.), него она која има врло уско и врло тачно одређено значење и која изискује велику прецизност при тумачењу (*волунтаризам, синемаској*). Није био редак случај да се лексикографи жале на тежину својег посла. Још крајем 17-ог века писао је састављач предговора за прво издање речника Француске академије: лакше је рећи да телескоп значи наочаре за гледање у даљину, неголи објаснити шта је то гледање; реч која се дефинише често је тачнија од своје дефиниције. А овако говори писац предговора уз седмо издање истог речника: „Речник није ништа друго него тачан и минуциозан инвентар свих идеја или прелива идеја које представљају речи у својој простој или сложеној употреби, у природном или сликовитом значењу; и често, да би се открило тачно значење речи која има најобичнији лик, треба дупсти по човековом уму до његових последњих дубина“⁵⁶. П. Будмани је приметио: „Лексикографија [је] мучнији и незахвалнији посао од граматике, те се је стога на овом пољу много мање израдило него на граматичкоме“⁵⁷.

Из свега произилази да је најбољи начин тај да се једни лексикографи служе искуствима других. Пошто данас у нашој земљи треба да започне израда и издавање два речника двају језика који досад нису имали оваквих остварења у својој историји (словеначког и македонског), а још један речник тек је почео да

⁵⁶ Стр. II.

⁵⁷ П. Будмани, Поглед на историју наше граматике и лексикографије од 1835 године, Рад ЈА LXXX (1886), 165 и д. Цитат стр. 183.

излази па ће и њему бити потребно још много помоћи, то ћемо поновити предлог, већ једном изречен⁵⁸: да би добро било да се и код нас, као и у неким другим земљама, покрене нека повремена публикација, у необавезним временским размацима, у којој би лексикографи и лексиколози (уосталом, и из разних других области научних интересовања, ономастичари, писци разних специјалних или двојезичних речника и другога) износили мисли и запажања о своме раду.

Ирена Грицкаић

⁵⁸ Јужнословенски филолог XXII, 303.

ИМЕНИЦЕ С НАСТАВЦИМА -ЧЕ И -ЧИЋ

За ова два наставка, који представљају деривате од *-e* (< *-e*) и *-ић*, карактеристично је што се у споменицима старословенског језика не сусрећу као самостални, а још мање као продуктивни наставци. Тако, на пример, у Речнику Л. Садника и Р. Ајдетмилера¹ налазимо само две именице на *-че* = *-e*: *оѡрочѣ* (< *оѡрочѣ* и *-e*) и *овѣчѣ* (*овѣца* и *-e*). Наставку *-чић* у старословенском одговара *-чишиѣ* (*-чишиѣ*), који је у овом речнику исто тако доста редак². Из даљег излагања видеће се да је његовом ширењу у извесној мери допринео и сам наставак *-че*. У савременом српскохрватском језику *-че* и *-чић*, међутим, представљају самосталне наставке, који у територијалном погледу имају различну распрострањеност и продуктивност. Иако се по значењу често подударају, многи примери показују да ова два наставка имају и своје специфичности и посебности којима се међусобно разликују, те се због тога на сваком од њих ваља понаособ задржати.

І Н а с т а в а к *-че*.

На питању постанка и распрострањености овог наставка у словенским језицима међу првима се задржао и проф. Белић, који у својој дисертацији каже да је додавањем наставка *-e* на различите основе добивено више сложених наставака, између којих и *-че* у чешком, српскохрватском и словеначком, односно *-ча* у руском, и додаје:

„121. *-че* ist nur im Serbischen selbständig geworden: z. B. аковче dem. аков Eimerfässchen, керче dem. кер Spürhund, коѣче dem. коѣ Pferd, кумче dem. кум Pathe, мјешче dem. миж

¹ Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten, Heidelberg 1955.

² Заступљен је примерима: „*робичишиѣ*, *грѣличишиѣ*, *кагрѣличишиѣ*, *оѡрочишиѣ*, *козѣлишиѣ*, *младенчишиѣ*, *дѣтичишиѣ*, *ивичишиѣ*“.

Schlauch, погче dem. поп Weltgeistlicher. Zu solchen Bildungen sind Fälle wie јелен јеленак јеленче Hirschkalb, ђаво ђаволак ђаволче Teufelchen, калуђер калуђерак калуђерче Mönch, u. a. die Veranlassung gewesen. Im Russischen, Čechischen und Slovenischen sind meistentheils die Vermittelungsformen vorhanden ...“³.

Из свега изнесеног може се закључити да је наставак *-че* као самосталан и продуктиван постао после старословенског периода, при чему је процес осамостаљивања и развијања веће продуктивности вероватно трајао дуже времена, — неколико векова. Као самосталан могао се издвојити и уопштити преко именица на *-к*, *-ак*, *-ка*, *-ко*; *-ц*, *-ац*, *-ца*, тј. од примера као што су: *унуче* (унук), *џасџорче* (пасторак), *девојче* (девојка), *кљуице* (кљупко); *зече* (зец), *синовче* (синовац), *џиџице* (птица) итд. прешао је и на друге основе: *Влашче* (Влах), *Циганче* (Циганин), *говече* (говедо), *сироче* (сирота); *аковче* (аков), *ексерче* (ексер) итд.; или: *накоњче*, *наџриче*; *нахоче*, *недоношче*, *сишче* и др., где има улогу самосталног и продуктивног наставка. Осим у српскохрватском, велику распрострањеност овај наставак придобио је још у македонском и бугарском језику, у којима уопште преовлађује над осталим наставцима ове врсте. Насупрот њима *-че* је врло слабо заступљен у словеначком језику. Плетершник⁴ додуше наводи изванредан број примера: „*bivolče, bravče, golobče, levče*“, али они обично стоје и са наставцима *-ес*, *-ић*, *-ек*, *-ček* (упор. *golobče* и *golobec, golobič, golobek, golobček, levče* и *levič, levček*), који су далеко распрострањенији него *-če*. Ово најбоље потврђује „*Slovenski pravopis*“ од 1950 године, у којем се ниједан од наведених примера не среће са наставком *-če*, што значи да он као наставак у савременом словеначком књижевном језику није жив. Из овог разлога примери на *-če* код Плетершника могу се сматрати архаизмима или случајевима који су у словеначки језик продрли из српскохрватског језика.

Поред ових језика, *-če* као самосталан наставак познају, више или мање, и остали словенски језици, али обично у далеко мањем опсегу, на пример: чеш. *volče, židovče*, словач. *baranča, ciganča*, пољ. *kurczę*, укр. *зміїча* итд. Наставак *-če* (*-ča*) у њима је

³ Zur Entwicklungsgeschichte der slavischen Deminutiv- und Amplikativ-suffixe, Leipzig 1901, стр. 204.

⁴ Slovensko-nemški slovar, Ljubljana 1894.

настао и утврдио се независно од јужнословенских језика, али свакако на исти начин, тј. преко примера са елементом *-к- + -е (< е)*.

У погледу заступљености, диференцијације значења према другим наставцима ове врсте и сл., наставак *-че* има специфичан карактер на територији српскохрватског језика. Од три његова дијалекта *-че* као самосталан и продуктиван наставак познају углавном говори штокавског дијалекта, и то у неједнакој мери. Примери као *блашче* (= *свињче*) и сл. сусрећу се додуше и у кајкавским говорима, али су ипак доста ретки. Овакво стање наставка *-че* у њима је сасвим разумљиво, с обзиром на њихово суседство са словеначким језиком, за који смо истакли да овај наставак уопште не познаје. Непознавање наставка *-е (< -е)* и *-че* је још јаче изражено у чакавским говорима за које проф. М. Храсте у својој расправи⁶ каже:

„5. Sufiks *-e* (stsl. *-e*), koji se nekada često upotrebljavao u našem jeziku u prvom redu za tvorbu imenica, koje znače mlado neke životinje, danas se u govorima ovoga kraja uopće ne upotrebljava, nego se takve imenice tvore s pomoću sufiksa *-ić*: *jančić* i *jončić*: *janjac*, *kozlič*, *prajčić*: *prosac*, *telich*, *piplich* (= *pile*). Ni druge deminutivne imenice s tim sufiksom, koje znače osobe, a koje ispred tog sufiksa imaju suglasnik, pa je dobijen sufiks *-če*, ne poznaju ovi govori, osim imenice *mōnče* i *mōnčē* i to samo u nom. jedn. (при чему има аугм. значење). Sve ostale imenice koje se u štok. dijalektima tvore deminutivnim sufiksom *-e*, u ovim se govorima upotrebljavaju samo u običnom obliku: *divojka*, *pastorak*, *jedinac*, *nimas*. Ako se od takvih imenica sa samostalnim sufiksom hoće da dobije deminutivni oblik, dodaje se sufiks *-ić*: *unučić* mjesto *unuče*: *unuk*, *čobanić* mjesto *čobanče*: *čoban*, *konjić* (ili *konjic*) mjesto *konjče*: *konj*, *popić* mjesto *popče*: *pop*, *sirotić* mj. *siročē*: *sirota*“.

Наставак *-че* је дакле карактеристичан углавном за штокавске говоре, у којима опет има неједнаку распрострањеност. Најчешћи је у староштокавским и њима суседним говорима, где је, између осталог, прешао и на лична имена (в. стр. 231), а исти случај имамо и у бугарском и македонском језику (уп. нпр.: *Д а н ч е*, *Л е н ч е*;

⁶ Sufiksi za tvorbu deminutiva i augmentativa u čakavskim govorima srednje Dalmacije. Zbornik radova Filoz. fakulteta, knj. II, Zagreb 1954, str. 60.

Борче, Димче, Ђорче, Јованче или Јовче, Мече < Методија, Стефче итд.). Поред наставка *-че* у поменутим говорима је исто тако врло распрострањен и наставак *-е* (< е), који код примера на *-к-* и *-ц-* врши палатализацију ових последњих у ч, те се *-е* у језичком осећању схвата као *-че*, на пример: барјаче (барјак), поточе (поток), сандуче (сандук); матиче (мотика); или: братанче (братанац), конопче (конопац); лисиче (лисица) итд. За разлику од ових говора, где *-е* и *-че* као деминутивно-хипокористични наставци уопште преовлађују, у већем делу новоштокавских говора са исгом функцијом чешћи су обично наставци *-ић*, *-чић*, *-ица*, *-чица* и нешто мање *-ак*, *-ичак*, *-ац* и др. Из овога ипак не треба изводити закључак да се наставак *-че* у њима утврдио под утицајем старијих штокавских говора, јер је и код њих могао настати и утврдити се на исти начин, тј. путем уопштавања од примера на *-к-* и *-ц-* + *-е* (< е). Могуће је, међутим, да је утврђивање наставка *-че* код њих било подупрто његовом великом распрострањеношћу у старијим штокавским говорима.

Да бисмо у општим цртама показали распрострањеност и продуктивни однос наставка *-е* и *-че* у једним и другим штокавским говорима, навешћемо изванредан број примера од којих се могу образовати именице са деминутивно-хипокористичном или само хипокористичном нијансом. У ову сврху за новије штокавске говоре узећемо Вуков Српски рјечник (са ознаком В), а за староштокавске и старијег типа новоштокавске говоре — Речник косовско-метохиског дијалекта од Гл. Елезовића (Е), допуњен подацима крушевачког говора⁶ (К).

а) Примери са наставком *-е* који се са сугласником ч испред себе у језичком осећању схвата као *-че*, одн. *-чић*:

- ђак : ђаче и ђачић (В, К);
 момак : момче ,das Bürschlein' и момчић ,момчуљак' (В);
 • момче (са секундарном нијансом у значењу, нпр. момак и сл., К);
 љакосник : љакосниче (Е);
 љросјак : љросјаче (К);

⁶ Податке о овим наставцима за крушевачки говор дао је Б. Милоновић, виши стр. сарадник Филоз. факултета у Београду.

- у^нук : у^нуче ‚Enkelkind, nepos aut neptis’ и у^нучи^ћи (В);
у^нуче (К);
- хај^дук : ај^дуче (Е, К);
- би^к : би^че ‚das Stierlein’ и би^чи^ћ (В); би^чке (К); или:
- бар^дак : бар^дачи^ћ (В); бар^даче (Е, К);
- бар^јак : бар^јачи^ћ (В); бар^јак^че (К);
- ја^си^ук : ја^си^учи^ћ (В); ја^си^уч^е (К);
- је^зик : је^зичи^ћ (В); је^зич^е (К);
- йо^шок : йо^шочи^ћ (В); йо^шоч^е (К);
- и^рсл^ук : и^рсл^учи^ћ (В); и^рсл^уч^е (К);
- са^ндук : са^нду^чи^ћ (В); са^нду^че (К);
- со^как : со^качи^ћ (В); со^кач^е (К);
- де^вој^ка : дје^вој^че и дје^вој^чи^ца (В); де^вој^че и де^вој^чи^ца (са из-
диференцираним значењем, ‘К);
- ћ^урка : ћ^уре (В); ћ^ур^че (К);
- ча^вка : ча^вч^е и ча^вчи^ћ ‚eine junge Dohle’ (В); ча^вч^е (К);
- мо^йи^ка : мо^йи^чи^ца (В); ма^йи^че (К);
- бра^йана^ц : бра^йан^че (К);
- вра^ба^ц : вра^йчи^ћ, dim. v. вра^ба^ц (В); вра^йч^е (К);
- зе^ц : зе^чи^ћ (В); за^јч^е (К);
- ју^на^ц : ју^нчи^ћ, dim. v. ју^на^ц (В); ју^нч^е (К);
- ка^йана^ц : ка^йан^че (Е, К);
- ко^но^йа^ц : ко^но^йчи^ћ (В); ко^но^йч^е (Е, К);
- ја^ре^би^ца : ја^ре^би^чи^ца (В); ја^ре^би^че (К);
- ју^ни^ца : ју^ни^чи^ца (В); ју^ни^че (Е, К);
- ли^си^ца : ли^си^чи^ћ ‚der junge Fuchs’ и ли^си^чи^ца, дем. (В); ли-
сич^е (Е, К);
- ла^си^ца : ла^си^чи^ћ ‚der junge Wiesel’ и ла^си^чи^ца, дем. (В);
ла^си^че (К);
- ла^си^ави^ца : ла^си^ави^чи^ћ и ла^си^ави^чи^ца (В); ла^си^ави^че (К);
- лу^бени^ца : лу^бени^чи^ца (В); лу^бени^че (Е, К).

б) Примери у којима -че иступа као самосталан наставак:

- го^луб : го^лу^йч^е, в. го^луби^ћ (В); го^лу^йч^е (К);
- је^лен : је^лен^че ‚das Hirschkalb’ и је^лена^к, хип. (В); је^лен^че
(К);

- кер* : *керче* ‚das Spürhündchen‘ (В, К);
- коњ* : *коњче* ‚ein Rößlein‘ и *коњиц*, дем., *коњичак*, хип., *коњичић*, дем., в. *коњиц* (В); *коњче* (К);
- мајмун* : *мајмунче* ‚der junge Affe‘ (В, К);
- јас* : в. *јашче*, в. *псето* (В, К);
- сом* : *сомче* ‚ein kleiner Wels‘ и *сомић*, дем. (В); *сомче* (К);
- врана* : *вранић* ‚das Kühleim der Krahe‘ (В); *вранче* (К);
- жаба* : *жабић* ‚der junge Frosch‘ и *жабица* ‚Fröschlein‘ (В); *жајче* (К);
- змија* : *змијче*, в. *змијић* (В); *змиче* (К);
- крава* : *кравица* (В); *кравче*, дем. и пејор. (К);
- риба* : *рибић* ‚das kleine vom Fisch, der junge Fisch‘ и *рибица*, дем. (В); *ријче* (К);
- говедо* : *говече* ‚ein Rind‘ (В, К);
- Арнауџин* : *Арнауче* ‚ein Albaneser = Kind‘ (В, Е, К);
- Бугарин* : *Бугарче* (В, Е, К);
- Лайинин* : *Лайинче* (В, Е);
- Србин* : *Срјче* ‚ein junger Serbe‘ (В, К);
- Банаћанин* : *Банаћанче* (Е, К);
- Београђанин* : *Београђанче* (К);
- Крушевљанин* : *Крушевљанче* (К);
- Миштровчанин* : *Миштровче* и *Миштровчанче* (Е);
- калуђер* : *калуђерче* ‚das Mönchlein‘ и *калуђерак*, хип. (В); *калуђерче* (К);
- јой* : *јойче* ‚der junge Pope‘ (В, К);
- хришћанин* : *хрисјанче* (Е);
- чобанин* : *чобанче* ‚der junge Hirt‘ (В, К);
- рибар* : *рибарче* (К);
- свињар* : *свињарче* ‚der junge Schweinhirt‘ (В, К);
- шегрџ* : *шегрче* (Е, К);
- жгеба* : *жгејче* (К);
- жена* : *женица* (В); *женче* (К);
- слуга* : *слушче* (В); *слукче* (К);
- асџал* : *асџалчић* (В); *асџалче* (Е, К);
- грумен* : *груменчић* (В); *груменче* (К);

дукай̄	: дукай̄ић (В); дукаче (Е);
јорган	: јорганчић (В); јорганче (Е, К);
камен	: каменчић и камечак, в. каменчић (В); каменче (Е, К);
кожух	: кожушчић (В); кожушче (Е); кожуче (К);
комад	: комадић (В); комаче (Е, К);
куфер	: куферче (К);
џешкир	: џешкирић (В); џешкирче (К);
јојас	: јојасић (В); јојакче и јојашче (К);
џенџер (џрозор)	: џенџерић (В); џенџерче и џрозорче (К);
јрсџен	: јрсџенак, хип. (В); јрсџенче (К);
јруӣ	: јруӣић (В); јруӣче (Е); јруче (К);
рог	: рошчић (В); рокче (К);
џој	: џојић (В); џојче (К);
ћилим	: ћилимче (К);
хлеб	: хлейчић, хлейчић (В); лейче (Е, К);
шџај	: шџајић (В); шџајче (Е); шџајче или џојакче (К);
џак	: џачић (В);
џеј	: џејче (Е, К);
зуб	: зубић (В); зуйче (К);
нос	: носић (В); ношче (К);
образ	: обрашчић (В); обрашче или обракче (К);
глава	: главица, главичица (В); главче (К);
диња	: дињица (В); дињче (Е, К);
каја	: кайица (В); кайче (К);
кошуља	: кошуљица (В); кошуљче (К);
криа	: криџица (В); криџче (К);
секира	: секирица (В); секирче 'врста секире' и секирица дем. (К);
њива	: њивица (В); њивче (Е, К);
соба	: собица (В); сојче (Е, К), итд.

Наведени примери показују да се штокавски говори у погледу наставака *-е* и *-че* разликују једино у распрострањености и продуктивности ових последњих, тј. новији штокавски говори, са изузетком примера са значењем *м л а д у н ч е* неке животиње или *м л а д и п р и п а д н и к* неке народности, етнолошке групе и сл., у овом случају имају обично *-ић*, *-чић* или неки други деминутивно-хипокористични наставак, а староштокавски и ново-

штокавски говори старијег типа наставке *-е* и *-че*, који са овом функцијом преовлађују над осталим деминутивно-хипокористичним наставцима. Тако се, уопште узев, може рећи да су наставци *-е* и *-че* све ређи што се иде даље на запад, а *-ић*, *-чић* што се иде даље на исток српскохрватске језичке територије, где обично престају бити продуктивни.

Продуктивност наставака *-е* и *-че* у староштокавским говорима и једном делу новоштокавских говора огледа се, између осталог, у томе што је први (*-е*) прешао и на именице са наставком *-ика* и *-ица* (уп. нпр.: *јагличе*: јаглика, *јуниче*: јуница, *лисице*: лисица итд., а преко њих *чинице*: чинија и др., од којих се у новијим штокавским говорима и књижевном језику деминутиви и хипокористици најчешће образују помоћу *-ић* и *-ица* (уп. *лисичић* ‚der junge Fuchs‘ и *лисичица*, дем., Вук). Сам наставак *-че* је у тим говорима, поред осталог, прешао на именице које означају лична имена. Код ових последњих, међутим, његова експресивна нијанса се понекад губи, што је обично случај са примерима који су честом употребом потиснули или потпуно заменили основно име. Од именица ове врсте, тј. где *-че* има или је имао хипокористичну нијансу, могу се навести, на пример, следећа лична имена и презимена:

Ађанче (презиме у Приштини, Е), *Вујче* (име у Пећи, Е), *Вуксанче* (*џрезиме*, Е), *Гајче* (< Гапа, Е), *Гаранче* (Е), *Данче*, *Јанче* (без хипокор. значења, Е), *Јовче* < Јован (Елезовић, међутим, напомиње да се у његовом дијалекту не осећа као деминутив), *Кајче* < Каја, *Мевче* (Е) < *Милевче* < *Милева*, *Миланче*, *Мирче* и *Мирча*, *Ничче*, *Сјанојче* (Е), *Сјојче* (ДК), поред *Сјојча*, *Тинче* (< *Милу-ићинче*), *Тодорче*, *Тонче*, *Филимонче* (Е) и др., као и презимена типа:

Ванчејовић (< Ванче < Иван), *Гакчејовић*, *Данчејовић* (< Данче < Данило, Даница), *Живанчевић*, *Иванчевић*, *Крајчевић* (: надимку *Крајче* < *крај* = сом), *Сјеванчевић*, *Сјојанчевић* итд.

Контаминацијом наставака *-че* и *-чић* настала су презимена на *-чић*, као што су, на пример: *Бошњачић*, *Бугарчић*, *Сјанојчић*, *Сјојчић*, *Црногорчић* и др.

Од ових последњих, међутим, треба изузети имена и презимена као што су: „*Живанчић* dim. v. Живан“ (Вук), *Чавчић* и др., која су настала директним додавањем наставка *-чић* на основу, тј. добивена су од *Живан* + *-чић*, *Чавк(а)* и *-ић*.

Са друге стране, о старости наставка *-че* можемо судити и по извесном броју назива места⁷, на пример:

Буковче у Браничеву. Потврдили 2. III 1382 ... Кнез Лазар;
Видче или *Вийче* у Лукавици. Приложио 1336 ...;

Журче. Данас село код Крушева. Половину селишта *Журче* потврдио је 1335. г. Краљ Душан Трескавцу (уп. и с. *Жур* код Призрена);

Косиенче, селиште. Помиње се после 1337 (Облик *косиенче* данас познаје углавном македонски језик, док је у српскохрватском обичније *кесиенић*);

Лейче, пусто селиште ... потврдио 1335. г. краљ Душан Трескавцу (Вук бележи само облик *хлейчић*, *хлейчић*); и др.

Овим називима данас се могу додати, на пример, следећи: *Врайче* (у Хрватској), *Жейче*, *Чајнице* (у Босни) итд.

Наставком *-че* су се у прво време образовале именице од именица или именичких основа, што је уосталом и данас најчешћи случај. Касније, међутим, он је прешао и на синтагме и глаголске основе, а у говорима, претежно староштокавским, и на придевске основе (уп. нпр. „*голишавче* „голо дете“, *ришавче* „дете у подераним хаљинама“, *ишћулавче* „дете са штулавим ногама“, *ћорче* < *ћор* = слеп“⁸, и др.). Посебност своје врсте представља и то што се *-че* додаје именицама мушког и женског рода, док код именица средњег рода ову функцију обично врши наставак *-це* и његови деривати (*-анце*, *-енце*, *-ашче*). Одступања од овог правила су изгледа врло ретка (дијал. *ждрейче*: ждребе). Независно од тога каквим се именицама додаје, основна за *-че* је деминутивно - х и п о к о р и с т и ч н а или х и п о к о р и с т и ч н а нијанса у значењу, од које су се у току времена издиференцирале друге, секундарне, али ништа мање карактеристичне за овај наставак нијансе. Ту се пре свега издвајају следеће две нијансе или значења: *м л а д у н ч е* неке животиње и *м л а д и п р и п а д н и к* неке народности, етнолошке групе и сл. Са друге стране, именице које означају предмете и сл. обично имају д е м и н у т и в н о значење, које се по свему изгледа развило преко

⁷ Попис села у средњовековној Србији, засебан отисак ГСФФ, књ. II.

⁸ Гл. Елезовић, Речник косовско-метохишког дијалекта, Београд 1932.

примера који обележавају нешто младо, што је примарно за овај наставак, односно за *-е* (< е).

За ово значење карактеристично је, међутим, што понекад врло лако прелази у *п е ј о р а т и в н о*, а то долази отуда што нешто мало или мило, поред симпатија, може побудити и *п о т ц е њ и в а њ е*, *п р е з и р*, *с а ж а љ е њ е* и слична осећања, која у ствари чине *п е ј о р а т и в н о* значење. Из овог разлога за неке именице на *-че* везује се, више или мање, *п е ј о р а т и в н а* нијанса, која је уосталом својствена и другим експресивним наставцима (уп. нпр. *-ић*: *докторчић*, *официрчић*, јадан, неугледан официр, итд.). Од именица на *-че* такве су, нпр.: *дeрчe* = дериште, *жeгeйчe*, дијал. *кравчe* и др. Са друге стране, код примера који могу имати *-че* и *-ић* (*-чић*-) значајно је то што понекад долази до диференцијације значења, при чему се за први наставак (*-че*) најчешће везује једна од поменутих нијанси, док други (*-ић* и *-чић*) углавном задржавају своје основно (деминутивно-хипокористично) значење. Тако се наставак *-че* са овом функцијом потискује од стране *-ић* (*-чић*) и нешто ређе од *-ак*, *-ац* и сл., који остају прави деминутивни и хипокористични наставци. Од именица где је извршена оваква диференцијација у значењу могу се навести, на пример, следеће:

Београђанче ,Beograder Kind' и *Београчић* ,Beograder Junge, Beograder Herrlein' (Ристић и Кангрга), *бивољче* ,младунче' и *биволић*, *бивољчић* ,мали биво', *јеленче* ,das Hirschkalb' и *јеленак*, хипок. (Вук), *лавче* ,Löwenwelf' и *лавић* ,Löwenwelf ,ein junger Löwe' (Ристић и Кангрга), док се код Вука сусреће само *лавић* ,ein junger Löwe', *џашче* ,Hund' и *џасић* ,Hündchen' (Ристић и Кангрга) и др.

До неке веће диференцијације значења или доследности у употреби *-че* и *-ић* (*-чић*) ипак није дошло, што се види како из примера у Вукову Рјечнику тако и из оних код Ристића и Кангрге (в. стр. 239—240).

Са друге стране, у вези са значењем наставка *-че* треба поменути и то да су примери у којих се експресивна нијанса потпуно губи ретки и да се могу објаснити тиме што су дугом или честом употребом и сл. постали обичнији од основне речи, те је у овом случају замењују. Такав је случај, на пример, с именицама: *клутиче* = *клушко*, *живинче* ,ein Haustiher' (Вук), *говечe* = *говедо*, *џашче*,

свињче = свиња, и др. Усамљени су, осим тога, примери као што су *алдумашче* — в. алвалук (Ристић и Кангрга). Експресивна нијанса се, дакле, у великом броју примера добро очувала, што свакако говори о живости наставка *-че* са овом нијансом, нарочито у староштокавским говорима.

Преглед наставка *-че* био би у великој мери непотпун када се не бисмо задржали на питањима као што су: његова распрострањеност у књижевном језику, специфичности које има у њему, образовање множине у именица ове врсте и др. Ово је потребно, између осталог, због тога што поменута питања у граматицама савременог језика нису довољно расветљена и разрађена.

Слично народним говорима, наставак *-че* има неједнаку распрострањеност и у књижевном језику. Из разумљивих разлога, уопште узев, чешћи је у источном него у западном центру. Овакво стање распрострањености наставка *-че* нашло је свој одраз и у речницима српскохрватског језика. Тако, на пример, речник Ристића и Кангрге садржи више примера ове врсте него „Hrvatsko-poljski гјесник“ Ј. Бенеша. Друга ствар која се може лако констатовати јесте то да је *-че*, како у источном тако и у западном делу, најобичнији када означаје младунче неке животиње или младог припадника неке народности, етнолошке групе и сл. С овим значењем је ипак нешто чешћи у источном центру (уп. нпр.: *Рушче, Чехче, Швајцарче, Шињолче* и др., који се сусрећу само у Ристића и Кангрге). Поред ових општих констатација други закључци се тешко изводе. Број примера који су у подједнакој употреби у оба књижевна центра изгледа није велики. Он је, разумљиво, нешто већи у разговорном језику (уп. *иситче, испитић², њоланче, цедуљче* и др.) него у писменом, где у поређењу са другим деминутивно-хипокористичним наставцима нема неку нарочиту продуктивност. Узрок овоме изгледа лежи у томе што се за *-че* често веже извесна фамилијарност, подсмешљивост и сличне нијансе у значењу (уп. *Арајче, Чивуче, Швајче; варошче; дерче; жайче, рийче*; или : *главче; асијалче, њешкирче, њањирче; дућанче, сојче*), док је ово са наставком *-ић* (*-чић*) обично ређи случај. Треба приметити, међутим, да се овакве нијансе код именица на *-че* у речницима обично не откривају.

У каквој су мери именице ове врсте заступљене у савременом књижевном језику, можемо судити, између осталог, по речнику

Ристића и Кангрге, где се сусрећу следећи примери, који се по основама и значењу могу овако сврстати:

1) Именице образоване од именичких основа.

Овако образоване именице означају: а) младог припадника неке етнолошке групе и сл. б) младунче или животињицу, и в) предмет или појам:

а) Млади припадник неке етнолошке групе и сл.

а) *Арајче, Арнауце, Бугарче, Влашче*, поред *Влаше, Маћедонче, Маџарче, Рушче, Срјче и Срјчић, Талијанче, Францушче, Циганче, Цинџарче, Црногорче, Чехче, Чивуче, Швајцарче, Швајче, Шпањолче*; или: *Банаћанче* (: Банаћанин), *Бачванче, Босанче* (: Босанац), *Њречанче, Србијанче, Сремче, Херцеговче, Шокче, Шумадинче*; или: *Београћанче* ‚Beograder Kind‘: *Београчић* ‚Beograder Junge, Beograder Herrlein‘, *Сарајевче, Скопљанче, Швајчанче*; или: *варошанче* (: варошанин), поред *варошче* (: варош), *џланинче*.

б) *богајашче, дерче* (= дерште), *дилберче и дилберчић, ђаурче, калаушче, калуђерче, коџилче, кумче и кумић, манџујче, официрче* в. *официрић, џасиорче, џашанче* (пашеногово дете), *џовојче, џојче* ‚Pfafflein, junger Pope‘ и *џојић, ројче, сџурјанче* (: спурјанин = копиљан), *унијаче* (: унијат), *швалерче*; или: *говедарче, гушчарче, свињарче, џасијирче, чобанче и чобанчић, шегрче*; или: *бејче* (: беба), *жгејче* (: жгеба), *женче, сироче* (: сирота).

б) Младунче или животињица:

бивољче, голујче и голујчић, голубић, јеленче ‚Hirschkalb‘: *јеленак* ‚Hirschlein‘, *керче* 1. в. псетанце; 2. Spürhündchen и *керић, коњче и коњић* в. коњичак, *лавче, мајмунче и мајмунчић, манџуљче* ‚Ferkel‘, *озимче* ‚Winterkalb‘, *џаријче* ‚Pferdchen; Gäulchen‘, *џаунче и џаунић, џашче* (= псето), *џокућарче* ‚Haushündlein‘, *симче* (< сим = врста рибе), *слонче, сомче и сомић, чорџанче* (< чорџан = шаран, уп. и *Чорџановци*, назив места у Срему), *шаранче, шункашче*; или: *жајче* (: жаба), *змијче* в. змијица, *машче* (< мазга), *марвинче, ријче, срнче*, као и примери типа *ројче*, поред *ројчић*, дем. од *рој*.

в) Предмет или појам:

аковче, асијалче (сточић), *груменче и груменчић, грумичак, гуњче, динарче* ‚Dinärchen‘ и *динарић, ексерче и ексерчић, јорганче*,

каменче и каменчић, камичак, кликерче и кликерић, куферче, мешче, њањче и њањић, њешкирче и њешкирић, њрамче и њрамчак, њрсџенче и њрсџенчић, њањирче и њањирић, њоварче и њоварић, њоварац, њойче и њойић, њевайче, њилимче, фењерче и фењерчић, шеширче, као и примери типа *њлче* (< *њловче*), *halbes Stück*, *Halbes*'.

У именица са значењем део тела, просторије и др. наставак *-че* је знатно ређи: *главче* (главица), *ношче* (носић); *дуђанче* поред *дуђанчић*, *њодрумче*, *сойче* и др.

2) Од синтагматских израза и сложеница образовани су следећи примери:

заморче ‚*Meerschweinchen*‘, *накоњче*, *назимче* и *назимић* (једногодишње свињче), *накрилче* ‚*Schobhündchen*‘, *најриче* (одојче), *њодрумниче* (бот.), *њосмрче*; или: *голобраче* (< голобрад), *њвогоче*, *њирогоче* и сл.

3) Именице на *-че* образоване од глаголских основа.

Примери ове врсте обично означају *м л а д у н ч е*:

дојенче, *доношче* (на време донето или рођено дете), *дремниче* (бот.), *исџиремче* или *исџириче*, *мрџиворођенче*, *новорођенче*, *нахоче*, ‚*Findelkind*, *Findling*‘, *недоношче*, *одојче* ‚*Säugling*‘, *њиџанче* ‚*Flaschenkind*‘, *њосвојче* (< посвојити), поред *њодсвојче* ‚*Ziehkind*, *Adoptivkind*‘, *џреношче* (орп. *недоношче*), *рединче* (прасе које свињари у жиру сваки своје редом кољу и у друштву једу, *Reiheferkel*).

Поред наведених примера могу се споменути и други, који се сусрећу у народним приповеткама и другим књижевним делима. Такви су, на пример: *биберче*, *бисерче* (Вук), *зверче* (Шапчанин), *чокањче* - флашица за ракију (Сремац), итд. Наставак *-че* (*-иче*) је, осим тога, заступљен и у приличном броју назива биљака. Речник Ристића и Кантрге бележи следеће примере, који су изведени углавном од свих поменутих основа:

великданче (опште име за врсте рода [*Pulmonaria*, *Lungenkraut*]), *њванданче* в. Иваново цвеће, *голиче* (диња зелене коре, неподељена у јасне кришке), *ђурђевче* в. ђурђевско цвеће, *зевче* в. зевалица, *зелениче* (*Prunus Laurocerasus*), *јагличе* 1. в. јаглика; 2. в. јагорчевина, *медениче* в. меденика, *њењавиче* в. пенушвац, *њљускавиче* в. њоскавац, *њњадиче* в. попадица, *њодрумче* в. титрица, *њукниче* (*Stelaria holostea*), *свесниче* (*Micropus erectus*), *срамниче* в. срамак, *џрнојче* (*Coreopsis grandiflora*).

У погледу множине именица на *-че*, треба истаћи да се она изражава на два начина: обликом збирних именица на (*-ад*) и множинским обликом именица мушког рода *-ићи*, при чему није реткост да једни исти примери имају оба облика. Први од њих (*-ад*) својствен је пре свега именицама на *-е* (< е), тј. оним које означају м л а д о б и ћ е. Од њих је облик *-ад* прешао и на именице на *-че* које обележавају м л а д у н ч е неке живогоиње или м л а д о г п р и п а д н и к а неке народности, етнологске групе и сл., на пример: *голуџчад*, *живиџчад*, *јелеџчад*, *мајмунчад*, *џаунџчад*, *џашчад*, *сомџчад*; или: *варошчад*, *момџчад*, *сирочад*, *чобанчад*; *Арнауџчад*, *Бугарџчад*, *Влашчад*, *Лашинџчад*, *Сриџчад* итд. Други облик (*-ићи*), са своје стране, могао је настати: а) од именица на *-ић* + *-и* (*унучић* + *-и* > *унучићи*), и б) контаминацијом наставка *-че* и множинског облика *-ићи*, тј. преко примера: *јаре* — *јарад* — *јарићи*, *џиле* — *џилад* — *џиллићи*, *џрасе* — *џрасад* — *џрасићи* итд. образоване су именице типа *Арнауџче* — *Арнауџчад* — *Арнауџчићи*, *Циганџче* — *Циганџчад* — *Циганџчићи*, *унуче* — *унучад* — *унучићи* итд. Овај облик постао је врло распрострањен нарочито у староштокавским говорима, где је углавном потпуно потиснуо први (*-ад*). Између осталих образована на *-чићи* у Речнику косовско-метохишког дијалекта од Гл. Елезовића сусрећу се, на пример, следећа:

„*Голташавчићи* (: *голташавче*), *јеџиџчићи* (: *јеџиџче* „дете без једног или оба родитеља”), *чирачићи* (: *чираче* „шегрче”); *Миштровчанчићи*, *Призренчићи*, *Скопљанчићи*; *Арнауџчићи*, *Лашинџчићи*, *Черкеџчићи*; *селянчићи* итд., или: *враџчићи*, *зајчићи* (: *зајче* = *зече*, *зечић*), *мајмунчићи*, *сомџчићи*; *ждреџчићи*, *риџчићи*, *ћурџчићи*, *чавчићи* итд., као и: *колачићи* (: *колаче*), *коноџчићи*; *џавчићи* (: *џавче*), *џејсичићи* (: *џејсиче*) и др.

У односу на остале словенске језике, ова два облика могу се узети као типична за српскохрватски језик, јер се углавном у њему сусрећу. Множински облик *-чићи* истина познају и северномакедонски говори, али је очигледно да је то црта коју су они примили из суседних српских говора. За српскохрватски књижевни језик карактеристично је и то да ова два облика имају донекле издиференцирану употребу. Тако је први од њих (*-чад*) својствен претежно именицама које обележавају *ж и в о б и ћ е* (младунче или младог припадника неке народности, етнологске групе и сл.), на пример: *варошчад*, *момџчад*; *Арнауџчад*, *Бугарџчад*,

Влашчад, Српчад, Црногорчад („Ал’ не писну Црногорчад млада, нити писну, нити зуби шкрину“ — И. Мажуранић) итд., мада и именице ове врсте могу имати други облик (-чићи): „*сирочад* и *сирочићи*; *Српчад* и *Српчићи*, *Циганчад* и *Циганчићи*, *Швайчад* и *Швайчићи*, *Шокчад* и *Шокчићи*“ (Ристић и Кангрга). Осим у примера ове врсте, множински облик -чићи својствен је именицама које означају предмете и сл., на пример: *асијачићи*, *гуњићи*, *ексерчићи*, *јасиучићи*, *јорганчићи*, *ћевајчићи*, *ћилимчићи* итд., за које је први облик (-чад) необичан. Изузетак од овога чини именица страног порекла *џарче*, која у књижевном језику има збирну множину *џарчад*, а можда и још која.

II Н а с т а в а к -чић.

Као што је у уводу било истакнуто, сматра се дериватом наставка -ић. Његовом постанку и значењу посветио је пажњу и проф. Стевановић у својој Граматици⁹, где каже:

„Из примера се види да се напореда са -ић употребљава и наставак -чић. У ствари је то увек овај први наставак, испред кога су се сугласници *к* и *ц*, по познатом гласовном закону, мењали у *ч* (*бркић* је дало *брчић*, *венцић* — *венчић*). Зато се -чић почело осећати као наставак, који се стао додавати понекад место -ић (каже се увек *синчић* и *каменчић*, а никада *синић* и *каменић*), а некад напореда са овим правим наставком (подједнако је обично *зубић* и *зуйчић*, *кљунић* и *кљунчић* у истом значењу). У неким случајевима, као што су: *градић*, *јрсјић*, *сјић* и сл. ипак се употребљава само наставак -ић (а никада -чић)“.

Овом објашњењу могло би се додати само то да се -ић у неким примерима додавао и именицама на -че, чиме је контаминацијом са -ић добијен наставак -чић. Потврду за овако мишљење дају именице које се сусрећу с оба ова наставка, тј. представљају дублете као што су: „*голуйче* и *голуйчић*, *зече* и *зечић*, *дилберче* и *дилберчић*: *груменче* и *груменчић*, *ексерче* и *ексерчић*, *јрслуче* и *јрслучић*, *јрсџенче* и *јрсџенчић*, *џоварче* и *џоварчић*“ (Ристић и Кангрга); или „*балавче* и *балавчић* (врста рибе), *ђаче* и *ђачић*, *сироче* и *сирочић*; *врайче* и *врайчић*; *јасиуче* и *јасиучић*, *лонче* и *лончић*, *сандуче* и *сандучић*“ (Бенешић). У примера ове врсте -ић служи за истицање деминутивно-хипокористичне нијансе наставка -че,

⁹ Граматика српскохрватског језика, III изд., 1957, стр. 242.

која из овог или оног разлога није била довољно истакнута, те је почела да бледи и сл. Друге разлике у погледу значења између *-че* и *-чић* обично није било, али је у току времена међу њима ипак извршена извесна диференцијација. За разлику од наставка *-че*, код којег су се из основног значења издвојиле друге, секундарне, али данас врло карактеристичне нијансе (в. стр. 239), *-ић* или *-чић* је углавном задржао своје основно, деминутивно-хипокористично значење. Треба приметити, међутим, да у неким примерима овај наставак ипак замењује *-че* са значењем *м л а д у н ч е* неке животиње или *м л а д и п р и п а д н и к* дане народности, етнографске групе и сл. Такав је случај, на пример, са именицама:

„*голујче* в. *голубић* (Вук), *коњче* ‚*ein Rößlein*‘ и *коњиц* *dim. v. коњ*, *коњчић* *dim. v. коњиц*, *коњичак* *hip. v. кониц*“; *соиче* ‚*ein kleiner Wels*‘ и *сомић* *dim. v. сом* (Вук); или: „*дилберче* и *дилберчић*, *ђаче* и *ђачић*, *можче* и *можчић*, *официрче* в. *официрчић*; *голујче* и *голујчић*, *голубић*; *мајмунче* и *мајмунчић*, *јаунче* и *јаунић*; или: *груменче* и *груменчић*, *динарче* и *динарчић*, *јрсџенче* и *јрсџенчић* итд.; или: *Срјиче* и *Срјичић*, *Црногорче* и *Црногорчић*, *Угрочић* ‚*junger Ungar*‘ (Ристић и Кангрга) и др.

Експресивна нијанса наставка *-ић* (*-чић*) је избледела једино у речима које означају презимена, што је свакако условљено њиховом честом употребом. У свим другим случајевима ова нијанса је обично добро очувана, а то је поуздан доказ о живости *-ић* (*-чић*) као експресивног наставка. Његову особеност чини то што се, с изузетком примера *деклић* в. *момчић* (Вук), *ждрейчић* и сл., додаје именицама мушког рода, док се наставком *-че* образују именице од именица мушког и женског рода. У речнику Ристића и Кангрге именице ове врсте заступљене су следећим примерима:

„*Бугарчић*, *господићић* ‚*junger Herr, Jungherr, Herrchen*‘, *дилберчић* и *дилберче*, *калуђерчић* и *калуђерче*, *каиларчић*, *официрчић*, *јойчић*, поред *јойић* и *јойче*, *синчић*, *Срјичић* и *Срјиче*, *Угрочић* ‚*Junger Ungar*‘, *чобанчић* в. *чобанче*; или: *вочић* и *волић*, *голујчић* и *голујче*, *голубић*, *ждрейчић*, *мајмунчић* и *мајмунче*; или:

брешчић (брег), *бубрешчић* (бубрег), *глошчић* и *глогић*, *грошчић* в. *грошић*, *груменчић* и *груменче*, *ђердан(ч)ић*, *залогајчић*, *јорганчић* и *јорганче*, *каменчић*, *каранфилчић* или *каранфилић*, *кестјенчић* в. *кестенић*, *кликерчић*, *коренчић*, *кременчић*, *кукурушчић*, *јрашчић*

(праг), *йейровчић* (бот. в. красуљак), *йламенчић*, *седефчић* (бот.), *сйочић*, *сйуйчић* или *сйубић*, *убруицић*, *угљенчић*, *фењерчић* и *фењерче*, *хлейчић*; или: *вричић* (врх), *дочић* (до), *дућанчић* и *дућанче*, *изворчић*, *манасйирчић*, *йрозорчић* и *йрозорче*, *йросйорчић*; или: *обрашчић*, *роицић* и *рожић* (рог), *йарошчић*" и др.

Из разговорног језика, дневне штампе и сл. могу се навести и примери као што су: *докйорчић*, *йрофесорчић*; *зуйчић* и *зубић*; *басенчић*, *хойелчић*, *догађајчић* и др.

С именицама ове врсте подударају се, осим тога, примери код којих је ч у наставку *-чић* добивено фонетским путем. Такве су, на пример, именице: *вранчић* (вранац), *момчић*, *ластйавицић*, *йрейеличић*; *венчић*, *ожилчић* (ожилјак), *чамчић* итд.

* * *

Неједнака заступљеност наставка *-че* у штокавским говорима и његова велика распрострањеност у једним од њих намећу питање о могућој условљености и сл. Оправданост постављања овог питања потврђују чињенице као што су: а) непостојање *-че* као самосталног и продуктивног наставка у споменицима старословенског језика, б) његова слабија заступљеност у штокавским говорима новијег типа и његово пуно одсуство у чакавским говорима и словеначком језику, с једне стране, и в) нарочито велика распрострањеност у староштокавским говорима и македонском и бугарском језику, с друге стране. То што је оваква распрострањеност наставка *-че* заједничка овим последњим, мислим, није никаква случајност јер, као што је познато, они имају и низ других заједничких особина (члан, слабљење или губитак деклинације, непознавање инфинитива, велике сличности у синтакси, у лексички и др.). Све ове и друге њихове особине, разумљиво, нису условљене једним јединим узроком, али остаје чињеница да су оне заједничке свима њима. Будући највише изложени страном утицају, они су примили релативно највише страних особина, чиме су више него остали говори, односно језици, одступили од своје словенске основе. У вези с овим јавља се питање није ли наставак *-че* условљен једним оваквим утицајем. Из досадашњег излагања видело се, међутим, да је могао врло лако настати на домаћем тлу, тј. преко примера са елементом *к* или *ц + е < е* (в. стр. 228.). Проблематична у овом случају остаје једино његова необично велика распрострањеност у поменутиим говорима и језицима.

Иако је највероватније настао на домаћем тлу, његова велика распрострањеност, изгледа, условљена је донекле балканским утицајем. Из даљег излагања видеће се да је *-че* познат, више или мање, и другим балканским језицима, што свакако говори о могућности извесног утицаја једних на друге. Тако на пример у облику *-ice* (= *-iče*), поред *-icǎ* (= *-ik*), он је познат румунском језику, а као *-içe* и *-iči* познају га и румунски говори¹⁰. У облику *-çe* = *-če* и ређе *-içe* = *-iče* (*deriçe*) познају га исто тако тоскијски говори албанског језика¹¹, али пошто се примери ове врсте у гегијским (северним) говорима обично не сусрећу, може се с правом мислити да је у првим (тоскијским говорима), дошао из уседних македонских говора, тим пре што је ово случај и са другим наставцима (*-ec*, *-ica* и др.).

Посебан случај у погледу познавања овог наставка представља турски језик. Треба истаћи да се *-če* у граматицама савременог турског књижевног језика као наставак уопште не помиње. Примери на *-če* се у њему ипак сусрећу, али је он обично изгубио експресивну нијансу (уп. *bahçe*, *qerçe* < перс. *kefče* варјача, кашика за скидање пене и сл., дијал. *parçe*, поред књиж. *parça*, *serçe* — врабац и др.). Ту се само собом намеће питање његовог појављивања и утврђивања у њима. Могло би се мислити да је позајмљен из јужнословенских или других балканских језика који га познају (што у погледу неких примера није сасвим искључено). Једини разлог да се ово у целини ипак не прими јесте чињеница да се он, углавном у истом облику и са истом функцијом, сусреће и у персијском језику, на пример: „*ketab* (књига) + *-če* > *ketabče* (књижница), *bag* (врт, башта) + *-če* > *bagče* (баштица)¹²; или: „*turče* (мравић), *bakče*¹³, итд. С обзиром на то да се персијски утицај на турски језик огледа и у наставку *-hane* (српскохрв. *-ана*),

¹⁰ Уп. напр.: „*curelice* = *icǎ*, *găurice* = *icǎ*, *măturice* = *icǎ*, *pădurice* = *icǎ*, *pitulice* = *icǎ*“ итд. S. Pușkariu, Die rumänischen Deminutivsuffixe, Leipzig 1899, стр. 49—50; или „*linguriče*, дем. од *lingură* ‘кашика’, *guriče*, дем. од *gură* ‘уста’, *căsturiče*, дем. од *căstură* ‘нога’; или: *grădinču* дем. *grădină*, врт, ‘башта’, *sumăriču* дем. од *sumar* ‘самар’ итд. Th. Capidan, Aromânii, dialectul, aromân. Studiu lingvistic, Bukurești, Academia română, 1932, стр. 516.

¹¹ Уп. напр.: *birçe* ‘синчић’, *pellutçe* ‘голупче, голубић’, *krojçe* ‘изворчић’, *dečiçe* ‘враташча’ итд.

¹² Gilbert Lazard, Grammaire du persan contemporain, Paris 1957, стр. 262.

¹³ Dr. Šaćir Sikirić, Gramatika perziskog jezika. Sarajevo 1952, стр. 116.

као и у много чему другом, вероватније је да се и овде ради о персијском деминутивно-хипокористичном наставку *-џе*, који се случајно подудару са домаћим наставком *-џе*.

На основу свега изнесеног о наставку *-че* може се закључити да је он настао и утврдио се као наставак на домаћем тлу (од *-к-* или *-ц-* + *-е* < *-е*). То што наставак *-е* у савременом српскохрватском језику није продуктиван, за постанак и утврђивање деривата *-че* није неопходно. У овом случају важно је то да је било примера на *-е* од којих је могао прећи на друге именице. Ипак треба напоменути да је он могао бити и продуктиван, као и то да је такав, на пример, у савременом македонском језику (уп. *воле, ежје, јуне, моме, овне; меше, ножје, нокџе, носе, њрџе; блузе, кошје, крошње, џорбе* итд.), тако да је и због своје продуктивности могао да пређе на друге именице и да се код оних са елементом *-к-* или *-ц-* у свести издвоји као посебан наставак.

Тиме што се наставак *-че* осим у поменутиим словенским језицима сусреће и у тоскијским говорима албанског језика, а у облику *-иче* (уп. и мак. дериват *-иче*: *крџиче, џорбиче* итд.), поред *-ик*, и у румунском језику, као и у арумунским говорима, он до некле има балкански карактер. Узајамни утицај ту је доста очигледан; он је наиме неизбежан у оваквим случајевима. У вези с тим треба истаћи и то да вероватно није случајност што је *-че* обично најраспрострањенији баш у оним језицима, чије је становништво у додиру са влашким елементом. У прилог овоме говорило би и то што је овај наставак у облику *-ча* прилично заступљен у словачком језику, чије становништво исто тако има тешње везе са румунским. Друго је питање, међутим, да ли је наставак *-иче* аутохтон у румунском језику, односно у влашким говорима. По свему изгледа да он ту није стар и врло је могуће да је позајмљен из суседних словенских језика.

Др Борис Марков

ОЗНАКА И ОДРЕДБА КАО ЛИНГВИСТИЧКИ ТЕРМИНИ

Један читалац нашег часописа обратио нам се с питањима: да ли су *ознака* и *одреба* лингвистички термини и, ако јесу, да ли су то синоними, да ли се, тј., употребљавају за означавање истог појма или пак значе посебне појмове. Он каже да таква питања поставља зато што је запазио да се у нашим школским уџбеницима обе речи, једна у једним а друга у другим, употребљавају за исти појам, па закључује да би, по његову мишљењу, требало усвојити један од тих термина, онај, наравно, који боље одговара, а други одбацити као непотребан и сувишан. Или су пак, додаје наш читалац, *ознака* и *одредба* два термина од којих сваки означава посебан појам, и, ако су то, он захтева да му на овоме месту објаснимо шта управо који од њих означава.

Треба одмах признати да је потпуно разумљиво што се оваква питања постављају. И ми се осећамо обавезним да на њих одговоримо. Али не само то него и да дамо објашњење зашто се ова питања намећу, а затим и да образложимо свој одговор на њих.

У лингвистичкој литератури код нас, па дакако и у школским књигама, наилазимо сваки час на речи *означавајући*, *ознака* и *одређивајући*, *одредба*. Свака реч, да просто кажемо, означава по нешто и свака је о з н а к а онога што означава. То очевидно намеће употребу речи *ознака* као лингвистичког термина. А многе речи (и друга језичка средства) о д р е ђ у ј у оно што се казује речима за које су ове везане и њихове су о д р е д б е. Јасно је, дакле, да су обе ове речи, и *ознака* и *одредба*, лингвистички термини — сасвим мотивисани и, узгред можемо рећи, обе иду у продуктивне категорије. *Ознака* је и уопште, а не само као лингвистички термин, спољни знак некакве садржине; она је управо синоним речи *знак*, што је прилично и познато, а што ћемо потврдити примерима:

Ове се *ознаке* граница сударају у битности (Рачки, Борба Јужних Словена, 158). — Чек мора носити *ознаку* места (Драг. Јанковић, Коментар, 146). — Штампар је одговоран ако штампа нешто без *ознаке* своје штампарије (Нацрт Закона о штампи, 250). — Насупрот овој чињеници која је добила свој облик у *ознаци*: што се не плати овога месеца пренаша се у други (Ј. Козарац, Мртви капитали, 127). — При томе је као ближу *ознаку* задржао назив Семберија (С. Мићановић, С Мајевице и Семберије, 17). — Никакве *ознаке* чина није имао (О. Давичо, Међу Марковим партизанима, 55). — Он је, (реч је о језичком знаку) као што је много пута изношено, само обележје, етикета, диференцијална *ознака* њихова (А. Белић, О језичкој природи и језичком развитку I, 565). — Писмо преда на пошту са *ознаком* express (Косор, Миме 1916, 85). — Словјени и Литванци познавали су већ и жељезо, те имају властиту индоевропску *ознаку* за то, која полази од индискога ... (Иво Пилар, Зборник за нар. жив. XXVIII, 9).

У наведеним примерима реч *ознака* свуда можемо заменити или са *знак*, или са *име* или са *назив* или са *израз*. И то је од значаја за оно што ћемо ниже рећи у своме објашњењу разлике између лингвистичких термина *ознака* и *одредба*. А ни у једном се од тих примера, као ни ма где другде, реч *ознака* не може заменити речју *одредба*. То значи да речи *ознака* и *одредба* не само да нису синоними него се они значењем својим ни делимично не подударају. Из тога је закључак сасвим јасан: оне се не могу употребљавати за означавање истог појма. А оне се, међутим, ипак тако употребљавају. У то ће се уверити свако ко утврди шта се у вези с њима говори у само два садашња школска уџбеника српскохрватског језика за више разреде гимназије, у Граматици потписанога, штампаној (као III издање) у Београду 1957. и Граматици ауторског колектива Брабец-Храсте-Живковић, која је (опет у III издању) објављена у Загребу 1958. Лако је запазити да је оно што је за писца првог уџбеника *одредба* за ауторе другог *ознака*. За првога прилози, рецимо, о д р е ђ у ј у глаголе, придеве и прилоге (в. стр. 104 цитиране Граматике), они су, дакле, о д р е д б е тих речи; за њега су исто тако атрибути и апозиције о д р е д б е именица. У вези с тим треба испоредити оно што исти писац говори о одредбама

самосталних речи у Јужносл. филологу (књ. XXIII, стр. 23—34), где, поред осталог, утврђује разлику између атрибута и апозиције као о д р е д б а речи на које се односе, и указати на само једну констатацију проф. Белића у његовој књизи „О језичкој природи и језичком развиту“ којом се карактеришу посебне функције придева у детерминативној служби, и где он каже: „Придеви [се] могу употребљавати и као атрибути и као делови предиката, па се развила и њихова атрибуто-предикатска употреба као ближе о д р е д б е и предиката и субјекта (или именице у коме другоме падежу)“ (стр. 455/456). Писци друге граматике у својој књизи имају чак посебно заглавље (што, наравно, према значају питања, ни у коме случају није много) с насловом адverbних или прилошких ознака (стр. 196 цитираног издања Граматике). Тамо се ређају једна за другима *месне, временске, начинске и узрочне* ознаке. И о њима се, сасвим тачно уосталом, каже да означавају где се, кад се, како се и зашто се врши радња оних глагола од којих ове „ознаке“ зависе. Али се не може рећи да оне означавају глаголе него их одређују, и оне, као такве, у односу на управне глаголе, наиме, нису ознаке него одредбе. Тамо се, истина, и не каже да означавају глаголе него место, време, начин и узрок радња које се казују глаголима. А то је, да поновимо, сасвим тачно. Али се у великој Граматици Т. Маретића (на стр. 360 II-ог издања) баш то каже. Говорећи о реченицама без субјекта: *добро је, хладно је, мало је, вруће је*, Маретић на сад означеном месту констатује да су „ријечи: *добро, хладно, мало, вруће* прилози и [да] означају глагол *је*“ (Овде ћемо оставити по страни питање шта те речи „означају“ и у смислу који се овде даје томе глаголу), „исто онако као кад речемо *рано свиће, сипрашно грми*“, из чега недвосмислено излази да прилози уопште означавају глаголе, да су они, дакле, о з н а к е глагола. И сам ауторитет Т. Маретића као граматичара могао би бити довољан да се после њега говори само о служби означавања, а не о служби одређивања детерминативних речи. И одиста данашњи граматичари за које рекосмо да у својој књизи говоре о прилошким ознакама (па и не само ови) — о придевима, заменицама (свакако придевским) и бројевима изрично кажу да „означају именице и слажу се с њима у роду, броју и падежу“. Ове речи, међутим, не означавају именице, већ оно што је њихова садржина (придеви, нпр., какву особину или што слично), а именице, уз које

стоје, од којих зависе и према којима се управљају родом, бројем и (најчешће) у падежу, — о д р е ђ у ј у. И према томе, они нису о з н а к е него о д р е д б е својих именица.

С обзиром на условност свих термина и термин *ознака* могао би, можда, од невоље бити прихваћен за речи у детерминативној служби. Али је сметња томе у чињеници што је реч *ознака*, као синоним речи *знак* (а да су то синоними потврђују нам сви напред наведени примери, између њих посебно Белићев пример, којим се и изрично каже да је језички знак—ознака) термин који нешто друго значи; *ознака* или *знак* је свака реч, јер свака нешто значи: свака је именица ознака предмета који се њом именује, сваки придев ознака појма особине која се неке или нечему приписује, сваки глагол ознака радње или стања које се њим казује, сваки предлог ознака односа (мада, дакако, и још нечега), сваки везник — спољни знак везе између језичких елемената итд. Језичке ознаке или језички знаци су и друга језичка средства; то су, на једној страни, и префикси и суфикси и наставци за облик и лични наставци, а на другој: синтагме, изрази, фразе, реченице.— Једном речју све што као елемент језика нешто означава — то је ознака, и сваки је тај елемент ознака своје сопствене садржине, а не ознака нечега што је у неком другом језичком елементу, ма како он с овим тесно био везан. Све нам ово јасно потврђују и случајеви употребе ове речи у напред наведеним примерима. Када се говори о потреби ознаке места за чекове или за штампарију (у другом и трећем од горе наведених примера) — свакако се мисли на име места у коме се чек изда, односно где се штампарија налази. А када Ј. Козарац говори да му је ознака: *Што се не њлаши овога месеца њренаша се у други* — онда је ту ознака цела једна реченица, и то сложена реченица. Па ни ово није ознака за нешто што је ван те реченице него управо за оно што је у њој самој, што она садржи, што се њоме казује.

Одредба се, као реч уопште, односи увек на оно што садржи друга нека реч или било које друго језичко средство. Она је то и у обичним значењима именице *одредба*. Тако у примерима:

Китоловци [су се] служили на својим бродовима за *одредбу* положаја по звездама (М. Петровић, С рибарима 1935, 211). — Једна *одредба* по којој за председнике бирачких одбора могу бити изабрани ... (Народна скупштина 1890, 14).

Било је и таквих *одредаба* које су говориле само о нашим обавезама (Политика 1951, бр. 13764).— У Версајски уговор унесена је *одредба* по којој се могло судити Виљему II и његовим генералима (Јов. Јовановић, Цетињски записи 1927, 226).

У првом од наведених примера означеном речју, боље рећи оним што она значи, односно што садржи, одређује се *п о л о ж а ј* *п о з в е з д а м а*, у другом избор председника бирачких одбора, у трећем „наше“ обавезе, у четвртом суђење Виљему II и његовим генералима. И тако увек. На исти се начин речју одредба као лингвистичким термином одређује оно што значи, што садржи, што казује реч за коју је дотична одредба везана и од које зависи; придев као ознака особине одређују именицу као ознаку предмета; у синтагми *високи брег*, рецимо, придев *високи* је у односу на именицу *брег* одредба; он је уз ту именицу и употребљен да одреди на који се, односно (кад би тај придев био у виду неодређеног облика) на какав се брег мисли. Тако се исто придевском заменицом *овај* у синтагми *овај брег*, или бројем *шри*, у синтагми *шри брега*, сваком од ових речи одређује оно што значи именица *брег*. И то су такође одредбе садржине онога што значи дотична именица, а не никако њене ознаке, већ је ознака тога сама та именица. Даље, у реченицама: *лејо њише* или *мало говори* — *лејо* и *мало* су одредбе онога што значе глаголи уз које те речи стоје, јер одређују на који се начин дотичне радње врше.

И да закључимо понављајући: *свака је реч ознака онога што сама собом значи, што сама у себи садржи*. А одредба није и не може бити свака реч. *Одредба је само реч која је зависна од неке друге речи*. Али не, наравно, ни свака таква реч него једино она *што као зависна од друге одређује садржину те друге речи, шј. оно што та основна реч значи*. Ознаке су, према овоме, и све самосталне речи, значи и све именице. Праве су одредбене речи, праве одредбе према намени својој: придеви (а именице обично када се придевски употребе уз друге именице а и иначе у служби одређивања субјекта), придевске заменице, — придевски бројеви (па и служба глагола је одредбеног карактера) и прилози, а дакако и сви прилошки изрази. То су, разуме се, и сва остала језичка средства која се употребљавају у функцији одређивања речи с којима су, као зависна од њих, повезана.

М. Сивановић

ОБЛИК ИНСТР. ЈЕДН. ИМЕНИЦА М. Р. НА СУГЛАСНИК

Једно од питања из области морфологије именица мушког рода које ће несумњиво и даље остати занимљиво за стручњаке, управо све дотле докле не будемо имали довољан број монографија о језику наших писаца од Вука до данас, — јесте питање инструментала једине именица мушког рода на сугласник са двојаким наставком *-ом* и *-ем*, иза некада меких а данас очврслих сугласника на крају основе.

Због недостатка систематски прикупљеног материјала ни једна наша граматика није могла да установи сасвим поуздану норму када је реч о употреби облика инструментала једине са двојаким наставком, а сама чињеница да тај процес још није довршен ни у језику отежавала је рад на делимично прикупљеном материјалу. Углавном се увек износило да у језику постоји двојство употребе наставака *-ом* и *-ем* у одређеним случајевима, уз објашњење да је до двојства дошло услед очвршћавања некада меких сугласника на крају основе, иза којих је онда стари наставак *-ем*, који је одговарао тзв. меким основама, почео да се замењује наставком *-ом*, обавезним за тзв. тврде основе. Међутим, како сам већ поменула, у савременом нашем језику процес замене наставака *-ем* наставком *-ом* није извршен доследно у свим случајевима. Неки сугласници, мада очврсли, упорније чувају у инструменталу стари наставак *-ем* од других, који се мање опирају замени тога наставака наставком *-ом*. Сем тога, већина наших писаца не употребљава доследно један или други наставак, не само када су у питању исти сугласници на крају основе него често ни кад је у питању једна иста реч или категорија речи. Неоспорно је да се објашњење овој чињеници може наћи у историјском развоју нашег језика, тј. у хронологији очвршћавања некадашњих меких су-

гласника, с једне, и у прогресивној дисимилацији сугласника у два узастопна слога, с друге стране¹. Али, са становишта савременог језика и нормативне граматике за нас се неминовно поставља питање какву слику у томе погледу реално пружа наш савремени књижевни језик и могу ли се ипак о двојакој употреби наставака *-ом* и *-ем* установити било какви поуздани закључци. Несумњиво, овде се одмах намеће питање фреквенце употребе ових наставака. Потребно је, наиме, утврдити на материјалу из језика наших писаца у којим је случајевима употреба наставка *-ом* преовладала над употребом наставка *-ем* а у којима није, да ли и у коликој мери доследност употребе једног наставка варира од писца до писца, од случаја до случаја, где је недоследност најочитија и најчешћа и сл. Тек када материјал буде овако срећен, моћи ће се приступити и другој, несумњиво важнијој страни питања — зашто је то тако, свакако уз помоћ материјала који нам буде пружила наша историјска граматика.

Како је мени при руци материјал прикупљен из језика Милорада Шапчанина, мислим да ће бити корисно показати какву слику пружа овај материјал о питању употребе двојакних наставака *-ом* и *-ем* у инструменталу једине именица мушког рода на сугласник.

* * *

Оставићу, наравно, по страни примере у којима иза одувек тврдох сугласника по правилу стоји наставак *-ом* и оне у којима иза данашњих меких оправдано имамо наставак *-ем*². Примере који су од интереса за наше питање распоредићу према природи сугласника на крају основе³.

¹ Овакво објашњење налазимо у *Грамањници српскохрватског језика* М. Стевановића (Нови Сад 1954, стр. 124—126), док *Gramatika hrvatskoga ili ygrskoga jezika* колектива Брабец—Храсте—Живковић (Загреб 1952, стр. 46) не одступа од традиционалног указивања на двојство наставака у одређеним случајевима, уз напомену да „ово правило није увијек чврсто“.

² Шапчанин има само један пример наставка *-ом* иза меког сугласника и то у речи *еишифрахиљ* (... уђе поп, с књигом и *еишифрахиљом* ... — Српски Писци II, 231). Овакав облик инструментала ове речи наша сам и у преводу Карлајлове *Француске револуције*, преводилац Мих. Добрић. Књ. I, стр. 35. Изд. Народног дела, Београд.

³ Материјал обухваћен у овом раду извађен је из Шапчанинових дела штампаних у библиотеци Српски писци, књ. II, IV и делимично V (*Задужбина и Милош у Лайпцима*).

1. Именице које се завршавају тврдим предњонепчаним сугласницима — ч, ж, ш и групама *шиј*, *жд*:

сугласник ч

Само у то доба латиће се „пиксле“, иначе је та скупочена ствар вазда под њеним *кључем* (СП II, 305). — ... и тако више од шест хиљада војника ... стајаху на ногама да огњем и *мачем* умире побуњену Босну (СП IV, 209). — Ту рикнух из гласа па с гњевом и *йлачем*, Полетим на кала с истргнути *мачем* (СП II, 107). — Ко војује с *мачем*, од мача ће и погинути (СП IV, 304). — Царица је огрнута дугачким *огрйачем* ... (СП V, 352). — „Исус“ ... застре пушке грубим *йокривачем*, па се опет прихвати плуга — земљорадње (СП IV, 111) и др.

сугласник ш

За јаком црвенела се лула са дугачким као палац *камишем* (СП II, 197). — ... тада ћемо усиљеним *маршем* једне ноћи подићи Бихаћ и разбити устанике (СП IV, 296). — Да с *Милошем* савез учинимо ... (СП V 343).

Питао је жену једном, два, — али му она одговори *околишом*, не гледајући му у очи (СП IV, 271). — ... војска парадним *маршом* уђе у Бихаћ (СП IV, 300). — ... послаше ћату с пратњом ... да попише чифлуке, тимаре и спахилуке са њиховим целим *димирбашом* (инвентар целог имања) (СП IV, 287). — То вам је управо била торбица ... са жути *оковом* и *кајшом* којим се прикачива за раме (СП IV, 335). — ... и мушко и женско ... имало је на себи бунду, постављену изнутра пољским *мишом* (СП IV, 458).

сугласник ж

Браћа моле да Златија дође с *мужем* ... (СП IV, 275). — Само ме један шину *ножем* по мишићу... (СП IV, 407). — ...одоше сви индијански *ћефови* као *ножем* подрезани ... (СП IV, 116). — Немам куд већ да заједно с овим *йљезем* скачем у Саву (СП IV, 377). —

А куд знам са овим *сийнежом*? (СП IV, 369).

група шш

Огрнут је цар дугачким *йлашиџом* ... (СП V, 350). — Светлим *йлашиџом* покри дело богомрско ... (СП II, 106) и др.

Примера са основом на *жд* нисам нашла у прегледаном тексту код Шапчанина.

Ако од наведених примера изуземо *ножем* и *Милошем*, који се објашњавају деловањем дисимилације у два суседна слога⁴, и једини пример инструментала једине са групом *шш* на крају основе иза које стоји наставак *-ом* и који сам за себе не казује много, — остали примери показују да је Шапчанин био једино доследан у употреби *једног* наставка, и то наставак *-ем*, у инструменталу именица чија се основа завршава сугласником *ч*. Иза сугласника *ж*, поред облика *мужем* који се, можемо рећи, једино тако јавља и данас у књижевном језику, у два преостала примера, који припадају истој категорији речи изведених суфиксом *-еж*, налазимо у једном случају наставак *-ем* (*йиљежем*), а у другом наставак *-ом* (*сийнежом*). Најзад, иза сугласника *ш* јављају се такође оба наставак, а њихов бројчани однос — 4:2 одн. 5:3 (ако се узме у обзир реч *марш* која се у инструменталу једине јавља и са једним и са другим наставком) — претеже у корист наставак *-ом*.

2. Именице које се свршавају зубним сугласницима *-ц, -з, -с*:

сугласник ц

А шта би са *зливоцем*? (СП II, 168). — Ко се мудрој речи оглушује прочачкам му ухо *шесџојерцем* (СП V, 360). — ... па ти све касом до обале, па *чамцем* до под сремску страну (СП IV, 95). — ... а и сам он беше онесвешћен жестокиим *ударцем* (СП IV, 316). — Зелида се врелим *йољуицем* опрости од Ненада (СП II, 179). — Омер-паша не хоћаше да му војска путује с празним *желудцем* ... (СП IV, 294). — Кад му се пријавих с *оцем* Ђенадијем, примио ме је по свом обичају, полуљубазно (СП IV, 390). — Коња јашећ' *коноицем* је води (СП V, 414). — ... а трбушасте чутуре с вином, погаче, заструзи с *йребранцем* и киселим паприкама, склоњено је да тим драже буде тамо после испита (СП II, 268) и др.

⁴ В. већ цитирану Граматику М. Стевановића, стр. 125.

Јеремија, враћајући се с уловљеним *зецом*, нагазио брзо на другога (СП IV, 359). — И ту кадија открије на дрво насађени туг од црних длака који је био на врху окићен сребрним *јолумесецом* (СП IV, 248). — ... над шатором Зулфикара-бега Сточевића ... вије се застава Мухамедова — султански барјак с *јолумесецом* на црвеном пољу (СП IV, 250). — А кад му се поглед оте на црвену заставу с белом звездом и *месецом* ... поче се клети у себи: „Истераћемо вас, истерати“ (СП II, 317).

сугласник з

Од примера са сугласником *з* које сам нашла код Шапчанина, вредни су спомена, ради поређења, само облици *кнезом* и *књазем* у следећим примерима:

Ја сам казао и казаћу, ако хоћеш, и пред самим *књазем* ... (СП II, 242). — Везир је имао договор с *кнезом* Милошем у Зворнику... (СП IV, 193).

Сви остали примери именица које се завршавају сугласником *з* имају, по правилу, наставак *-ом*.

сугласник с

Та ето вам Перка пред *носом!* (СП IV, 26). — Пред нама бржим ходом јакаше пандур с ледењацима за *јојасом* (СП IV, 48). — Они носе плашт и високе чизме с остругама, а за *јојасом* јатаган и пиштоље (СП IV, 186). — Увек сам на опрезу, за *јасом* ношах ледењак (СП IV, 407), и др.

Именице изведене суфиксом *-ац* са непостојаним *а* и код Шапчанина имају једино наставак *-ем*. Именице *зец*, *месец* и *јолумесец* имају увек наставак *-ом* што би се могло објаснити и самим разједначавањем самогласника у два суседна слога. А да оставимо по страни чињеницу да ту никада није ни било услова за јављање самогласника предњег реда у наставку.

Облик *књазем* показује да је Шапчанин осећао мекоћу *з* која се очувала у облику *књаз* (князь), позајмљеном из руског језика. За облик *кнез* стабилизиран је инструментал једине са наставком *-ом*, јер поред тврдог *з* овде постоји за то и други услов — деловање дисимилације.

Иза сугласника *c* у забележеним примерима који могу имати двојаке облике, Шапчанин употребљава искључиво наставак *-ом*⁶.

3. Именице које се завршавају сугласником *p*:

Највећи број примера из мога материјала представљају именице мушког рода које се завршавају на сугласник *p*. Стога је тај део материјала најпоузданији и једини о коме се може са извесном сигурношћу донети одређени закључак. Говорећи о овим именицама, Маретић у својој Граматици (стр. 148)⁶ констатује да „Именице, које су некад излазиле у номинативу једнине на непчано *p* имају готово све у инструменталу једнине и *-ем* и *-ом*; а вриједно је упамтити да је први завршетак обичнији у Даничића, други у Вука“. М. Стевановић такође⁷ каже да ове именице „у инструменталу имају оба завршетка: *-ом* и *-ем*“ и да су „подједнако обични“ и једни и други облици инструментала једнине ових именица. Колектив аутора Браец - Храсте - Живковић⁸ сматра, међутим, да је, и поред употребе двојакх наставака, у именица на палатално *p* обичнији наставак *-ом*.

Материјал из Шапчаниновог језика потврђује ово последње мишљење. Са наставком *-ем* у инструменталу једнине забележила сам само три именице: *кошар*, *сердар* и *господар*.

Нпр. Отишли [смо] Јулији и вратили се с *кошарем*, што нам га је набила на главу (СП II, 208). — ...Хермио с висине свога величанства... назива га *сердарем*, ма да се он зове капетан-бег и пореклом је од колена Цемова (СП IV, 150). — Колико их је отишло с *господарем*? (СП II, 172). — ... ја остах у Пећи да доведем у ред послове домаће, па терај за *господарем* (СП IV, 170) итд.

Све остале именице на некадашње меко *p*, као и оне настале у језику касније, ако су изведене суфиксом *-ар* у коме је *p* некада било меко (*-арь*), — у Шапчаниновом језику имају доследно на-

⁶ Интересантно је да у множини Шапчанин употребљава облик *носови* (Напр. ... све браќалије с првеним модрим *носовима*, СП IV, 131) према инструменталу *носом*, али искључиво облик *џојасеви* (Напр. ... (имају) хаљине од багрене свиле и широке *џојасеве* ... СП V, 353 и др), према инструменталу *џојасом*.

⁷ Т. Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb 1899.

⁸ Оп. cit., стр. 125.

⁹ Оп. cit., стр. 46.

ставак *-ом* у инструменталу јединице, ма колико се пута јављале у тексту. Упор. следеће примере:

Устанимо у руци с *йехаром* ... — С пуним *йехаром* ... (< пехарь; оба примера СП V, 354). — ... те га бабо и браћа му прозваше *йисаром*, ћатом стамбулским (< писарь, СП. IV, 117). — После неколико тренутака стајала је Даница пред *олийаром* ... (СП IV, 404). — Пред *олийаром* да нам иконостас спрема ... (< олѣтарь, СП V, 365). — Мој је живот замешен *чемером* (чемерь, инстр. чемеремь, СП V, 443). — Једва је смео да подигне очи кад је био пред светим *йуийиром* (< поутирь, СП II, 232). — ... у сеоској крчми никог осим викача и кмета, а често ни кмета, него само викач с *крчмаром* ... (< крѣчьмарь, СП II, 234). — Само док окачим ову реверенду о онај ниски глог пред *манастийром* (< манастирь, СП IV, 394). — Уна тужно завијаше над мртвим *другаром* ... Остависмо код ње Лазара, да је доведе кад се изјада над мртвим *другаром* (друг + ар < арь, СП IV 171). — ... не само јавни напад но и друге много блажије мере према Сточевићима, могле би изазвати сукоб с бечким *ћесаром* (< цѣсарь, СП IV, 167). — ... да се узгред види и са својим љубимцем Јованом *сѣоларом* ... (< столарь, СП II, 315). —

И сасвим је разумљиво што именице у којих *р* никад није било палатално, имају код Шапчанина увек само правилни наставак *-ом*, са изузетком једног јединог примера колебања, који се иначе чешће јавља у нашем књижевном језику под утицајем претходно поменутог процеса. То колебање огледа се у инструменталу именице *везир*, која се у прегледаном тексту јавља дванаест пута, и то у облику са наставком *-ом* девет, а у облику с наставком *-ем* свега три пута. Упор. примере:

За *везиром* водите до три хата богато оседлана ... (СП IV, 254). — „А кад постанеш *везиром* босанским, ... онда ћу те оженити Босанкињом“ (СП IV, 223). — Кад Хасан-ага оде с *везиром*, ја остах у Пећи ... (СП IV, 223). — И с *везиром* и са Скопљевићем можемо се још изравнати (СП IV, 194) итд. и даље:

„Куд сте нагли, па танзимат вели да је сваки чобанин барабар с *везирем* ...“ (СП IV, 256). — Градачевић, уместо

да се начини *везирем*, склони се те ... остави земљу и пређе у ћесарску (СП IV 129). — ... мољаше да херцег лично оде до Сарајева на договор с босанским *везирем* (СП IV, 308).

4. Именица *јуџи* јавља се у мом материјалу деветнаест пута у инструменталу јединине. Само једном забележена је у овом облику са наставком *-ом* (Појави се неки пустињак *јуџом* што води манастиру. — СП V, 378). Сви остали примери имају стари наставак *-ем*, који је именица *јуџи* задржала из своје некадашње промене (— *i* осн. < путь), а међу њима је и једини пример инструментала ове именице са предлогом. Нпр. :

Нека старац иде својим *јуџем!* (СП V, 389). — За беговима појурише коњаници и као река потекоше *јуџем* пред њима (СП IV, 218). — ... јер се не зна којим ће управо *јуџем* везир путовати (СП IV, 139). — А отуд, *јуџем* којим поп силази цркви, пењу се ... гости ... (СП II, 249). — ... на малом крпком мркову јахао [је] познатим *јуџем* правце у своје село (СП II, 389). — ... обојица расту, једрају, постају, ходе истим *јуџем*, истим *јуџем*, али разним циљевима (СП II, 317) и друго.

Хазур! ко је за *јуџем*, земан је да путује (СП IV, 217).

Можда није неинтересантно споменути да у множини Шапчанин употребљава именицу *јуџи* такође у двојаком облику, са инфиксом *-ев-* (пут-ев-и и др.) и са инфиксом *-ов-* (пут-ов-и и др.), с том разликом што је у множини бројчани однос примера сасвим уједначен: од тринаест забележених, седам се јављају са инфиксом *-ев-*, а шест са инфиксом *-ов-*.

Пуџеви су ту, само је по њима пала густа, непровидна магла (СП IV, 447). — Овим је *јуџевима* већ прошло неколико сељачких кола ... (СП IV, 448). — Јездиле смо час бољим час горим *јуџевима* (СП IV, 387). — Па и *јуџеви*, зар бејаху као сад? (СП IV, 34). — и други.

Многи су *јуџови* били завејани ... (СП II, 322). — *Пуџови* се поправљаху и лагано и сасма рђаво ... (СП IV, 294). — Код ових *јуџова* и поточних притоцица ухватисмо заседе ... (СП IV, 448). — ... посла патролу свуда *ио јуџовима* и по висинама ... (СП IV, 220). — Због рђавих *јуџова* и свет се не гибаше толико као дан данас-дан (СП IV, 34) итд.

Када је већ реч о множини треба додати и то да се у множини именице *јуџи*, облици са инфиксом *-ев-* јављају искључиво без предлога, док се они са инфиксом *-ов-* јављају и без предлога, али и уз предлоге (у односу 3:3).

* * *

На основу изнетог материјала могу се извући извесни закључци:

1. Шапчанин доследно употребљава наставак *-ем* иза сугласника *ч* у инструменталу једине именица мушког рода. Иза сугласника *ж* и *ш* постоји колебање, и то не само у истој категорији речи (примери са суфиксом *-ежс*) него чак и у једној истој речи (пример *марш*). Иза *ж* бројни однос наставака иде незнатно у корист наставка *-ем* (2:1), док иза *ш* и *ши* иде у корист наставка *-ом* (6:3).

2. Именице које се завршавају на зубне, некадашње меке сугласнике *ц*, *з*, *с* у инструменталу једине код Шапчанина имају наставак *-ом*, са изузетком оних изведених суфиксом *-ац* са непостојаним *а* које имају искључиво наставак *-ем*.

3. Именице на некадашње *р* палатално у инструменталу једине претежно су у облику са наставком *-ом*. Свега три именице забележене су са наставком *-ем*. Именице чије крајње *р* никада није било палатално имају облик инструментала искључиво са наставком *-ом* уз изузетак једне једине (*везир*) код које се у инструменталу једине јављају двојаки облици (чешће, додуше, са *-ом* него са *-ем*; бројно изражено 9:3).

4. Што се тиче именице *јуџи* она се у односу 18 : 1 јавља у инструменталу једине са наставком *-ем*, једанпут чак и са предлогом. Једини пример са наставком *-ом* употребљен је, супротно ономе што се констатује у нашим граматицама, — у просекутивном значењу.

Ови закључци када би се узимали сами за себе немају већег значаја, али ће они, једнога дана, у склопу са материјалом из језика осталих наших писаца, допринети тачном утврђивању норме за употребу облика инструментала једине именица м. р. на сугласник.

Биљана Шљивић-Шимић

ЈОШ О РОДУ И ОБЛИКУ ИМЕНИЦЕ *НАОЧАРИ*

Тумачење рода именице *наочари* изнесено у неком нашем дневном листу било је повод за писање чланка о том питању у V књизи предратне серије *Нашег језика*¹. Ту се износи да је у „практичним“ граматикама та именица мушког рода, а у речницима и мушкога и женскога — у том једном облику. На основу тога и на основу анализе примера из Рјечника Југославенске академије, који су послужили као једини материјал, писац закључује да је именица *наочари* „правилно мушког рода“, али да је врло обична и с обликом женског рода на консонант (као *сйвар*), и зато не треба устајати против такве њене употребе. Мислим да о томе нема шта да се каже иако је у нашим правописима, Белићевом и Боранићевом, та реч, у облику на и, означена само као именица женског рода. Она се међутим јавља и у множинском облику именица типа *жена*. Ево потврда за то.

У једном кратком напису у *Политици* (од 30 априла 1960 год.), где се дају савети онима који треба да носе наочаре, налазе се ове реченице: *Наочаре* су вам најбољи пријатељ, *Наочаре* представљају један од елемената лепоте, Добро изабране *наочаре* не изгледају ружно, Најбоље ће вам пристајати *наочаре* чији је оквир извијен. Такав је номинатив и у осталим реченицама. — Сличних примера има и у речничкој грађи Института за српскохрватски језик САНУ. То су: — Такве *наочаре* згодне су за оне који тепу и режу камен (В а с а П е л а г и ћ, Народни учитељ, Београд 1903, 220); — ...као што постоје сличне идеолошке *наочаре* и за радничке очи и за очи интелектуалца... (Ж а р к о П л а м е н а ц, Преглед књ. XIII, год. XI, 1937, 30); — *Наочаре* на носу су се одједном замаглиле од муклих и утолико тежих суза (С т о ј а н Ж и в а д и н о в и ћ, XX век, год. I бр. 4,

¹ М. Сивановић, Кога је рода именица *наочари*, стр. 204—208.

1938, 20). На неколико листића исте грађе узета је као одредница реч *наочаре*, а у исписаном тексту свуда је употребљена у зависном падежу по чијем се завршетку не може одредити да ли је мушкога или женског рода (на пример: „рече преко *наочара*“, „туре на очи *наочаре*“, „кроз какве *наочаре*“, „с *наочарима*“). То значи да она тако гласи за исписиваче тих листића. — Узгред да наведем и ово: на једној оптичарској радњи у центру Београда стоји већ годинама написано **НАОЧАРЕ**, и то не пада нарочито у очи нити би се рекло да коме много смета.

Као што се види, у свим примерима облик *наочаре* је номинатив, номинатив множине јер је именица *plurale tantum*. Из тога би излазило да она само у том падежу има и промену именица женског рода на *a*. Акузатив гласи исто тако, али с таквим обликом он стоји и према овој именици на *и* кад је мушког рода (нови *наочари*: добио нове *наочаре*). Тада се, дакле, морфолошки не разликује род, и акузатив, природно, добија род који је и у номинативу. Тако, писац поменутог чланка види у реченици: Дај ми моје *наочаре* — облик акузатива множине мушког рода јер је у његовом сазнању и језичком осећању употребљена именица тога рода, а за пример из језика Стојана Живадиновића: Један од оних срећних људи, којима рођење стави на очи ружичасте *наочаре* (Венац књ. XI, 1925, 9) — требало би рећи да представља акузатив у женском роду. И тако у свим случајевима. Исто вреди и за генитив (без *наочара*: *наочари* и *наочаре*). Што се тиче осталих зависних падежа, датива, инструментала и локатива, за њих немам писаних доказа да се употребљавају са завршетком — *ама*; нисам наишао на облик *наочарама* у тим падежима. Али то не значи да га уопште нема у језику. Напротив, треба претпоставити да га има, као што у свим падежима има именице *наочари* кад је женског рода; на пример, у генитиву: без *наочари* (С т. С р е м а ц, Приповетке II, Београд 1932, 145), са квакама златних *наочари* (Вељко Милићевић, Приповетке, Београд 1930, 26), преко *наочари* (Вељко Петровић, Варљиво пролеће, Нови Сад 1954, 83); остале падеже није потребно потврђивати.

Дакле, именичка реч за „очна стакла на која се гледа да би се боље видело“ има два облика: *наочари* м. и ж. род и *наочаре* ж. род. А, као што је познато, у западним и југозападним нашим крајевима постоји за то и реч *очали* и у облику с додатим предлогом *на-*

очали. То је талијанска изведеница *occhiali* (од *occhio* м. = око), добивена преко млетачког дијалекта, у коме је *chi* = *ћ*², што је непосредно дало облике *оћали*, *наоћали*. Примана углавном „по слуху“³, та се позајмљеница таквим својим сазвучјем везала за домаћу реч *око*, *очи*, и тако се могла схватити као да је од ње постала; отуда уобичајени и редовни облици са ч. А мушки род који има у талијанском, задржала је и у нашем језику зато што тај род одговара и њеном облику, облику множине на и. Према *очали*, *наочали* направљена је, на другој страни, за означавање истога предмета, реч *очари* одн. *наочари*, коју чини основа наше именице *око*, *очи* са одомаћеним и врло продуктивним наставком *-ар*⁴; значи, има облик — множински, а род — мушки. Али су обе именице и *(на)очали* и *наочари*, постале и именице женског рода. У Академијином Рјечнику једини пример за *очали* ж. р. потиче још из друге половине XVII в., а *наочали* су у њему само женског рода, али без сигурних примера; та реч је међутим исто тако обична и честа у употреби и као именица мушког рода. *Очари* су код Вука, у његовом речнику, мушког рода, а у Боранићевом Правопису — женског; а већ је речено да се именица *наочари* употребљава у оба рода.

Ја мислим да су те речи добиле женски род према таквом роду именице *очи*. Свако остваривање, на пример, речи *наочари* чини у свести присутном и гласовну слику појма са којим оно што та реч значи представља увек стварну и непосредну везу. *Наочари* су на очима, и њима се такође гледа; они су ту као друге *очи*, као још једне *очи* и сл. Психолошком моменту треба додати и морфолошко слагање тих речи, *очи* и *наочари*: имају исти падежни завршетак у номинативном облику. Затим и ово: именица *наочари* кад је у акузативу — а она се врло често јавља баш у том падежу (нпр. носи, има, добио је нове *наочаре* и сл.) — могла се, таквим својим обликом, још више осећати као именица женског рода. И не само то. Кад је тако добила тај род, она је после лако мењала и облик основног падежа: придевска реч у номинативу и акузативу (*црне наочари*) и опет акузатив мушког рода на е (гледа

² Бранко Милетић, Црмички говор, СДЗБ. књ. IX, стр. 369.

³ *Studia romanica annus I, num. 1, dec. 1956, Zagreb, 60—61.*

⁴ В. Данчић, Основе, на стр. 117: *очари* (од око).

кроз *црне наочаре*) утицале су да се у номинативу створи и облик *наочаре*. Осећање и природног и граматичког женског рода најјаче је у вези с таквим њиховим обликом. Да именица *наочаре* добије тај облик свакако је допринело и то што именице женског рода које су *pluralia tantum* имају, као по правилу, завршетак *e* у номинативу (на пример: *маказе, новине, виле, наћве, јасле, гусле, лесилве, вратнице, вериге, шаљиге* и др.); од оних на и познатије су само *груд* и *јрса* (ова друга је данас позната и са средњим родом — *јрса*).

Све ово, разуме се, вреди и за остале облике ове именице (*очали и очале, наочали и наочале*), али се ја на њима овде не задржавам посебно.

Реч *наочаре*, у том облику, не налази се само у писаном језику. Сигурно је да је исто тако и исто толико, ако не и више, има и у обичном говору. А онда је несумњиво да је то и говорна особина извесних наших крајева. Колико сам обавештен, она се као таква може чути у Војводини и Лици, а и у самом Београду — код рођених Београђана. Треба нарочито истаћи да ју је професор Белић унео у речник свог Правописа (1950), где је назначено да је она равноправна с обликом на *и* (*наочари = наочаре*). А у најновијем Правопису Матице српске и Матице хрватске (1960) облик *наочаре* налази се чак испред *наочари* (*наочаре и наочари*). Међутим, они се не могу тако узимати. Облик на *-е* се, све у свему, ретко јавља, и зато не може стајати напредо с обликом на *и*, који је уопштен у књижевном језику.

Б. Милановић

О РОДУ И ПРОМЕНИ ТРИ НАША ТОПОНИМА

Топоними се често изговарају и пишу погрешно и понекад је облик топонима толико деформисан да мало личи на назив који употребљавају мештани тога истога краја. Оваква одступања могу се, углавном, везати за неколико момената:

а) Администрација је увек мало пажње обрађала правилном изговору места, па су се такве грешке преносиле и подржавале нарочито од људи дошљака који нису осећали да ли је ту нешто померено. Истина, и сами мештани схватали су често да људи у власти, као ученији, боље знају како се неко место зове, изговара и преко тога су равнодушно прелазили.

б) Поједини прикупљачи етнографске грађе, или какви други испитивачи, често су неодговорно бележили називе места задовољавајући се подацима само од једног лица, што је у доброј мери помогло да се грешке у том правцу фаворизују и упорно одржавају.

в) Исто тако писци географских карата непровереним уношењем назива места стварали су упориште систематском чувању учињених грешака у том погледу иако су очевидно представљале опоненте онемо што је код народа.

г) Упоредо са овим иде још један детаљ. Наиме, приликом цртања географ. карата употребљаване су старе, а каткад и стране, карте у којима је било доста погрешних назива и они су се отуда могли преносити на нове карте.

д) Најзад, називи места често се узимају онакви какви се срећу у народним песмама. Познато је, међутим, да су народни певачи грешили и као што се историјске чињенице највећим делом не слажу са оним што је изнесено у народним песмама, тако је и код изговора топонима.

Изговор топонима заслужује посебну пажњу, утолико пре што се данас одступања преносе на школу и тиме народ и школа

долазе у супротност. То ме подстакло да изнесем неколико конкретних случајева, али без упуштања у историјско-етимолошку анализу.

1) Топоним *Пешићер* код Вука је објашњен „српско племе као кнежина близу Рожаја. Кажу да у Пештеру имају велике пећине“. Као што се види Вук је био потпуно необавештен о Пештери и као крају и као облику речи и њеном изговору. Но, њему се, ипак, може опростити зато што је живео далеко од Пештери и није могао знати како народ назива тај крај. Далеко је већа грешка оних који су после Вука спомињали Пештер и унели много непрецизности у географском погледу (в. Етнограф. зборник 5, 1070; 6, 696; 8,116).

У РЈА подаци о Пештери изнесени су према Етнограф. зборнику и није нимало чудновато што су погрешни.

Код Елезовића Пештер је „планински предео новопазарског и сјеничког поља, на висоравни између Ибра и Лима“. Овакву констатацију Елезовић није смео никако да да, јер је бар он могао тачно да сазна од Пештераца шта захвата Пештер. Да је питао кога било од њих, рекли би му да Пештер захвата од Буђева до Крушчице и од Хума па до близу Бјелопољске Бистрице (у grubим цртама).

Сем оваквих нетачних података с географског гледишта има их и са граматичког. Наиме, у сва три споменута речника Пештер се третира као именица мушког рода (Пештер—Пештера—Пештеру). Претпостављам да су се сви лексикографи, после Вука, повели за њим у овом правцу, али је нејасно шта је навело Вука да топоним Пештер схвати као именицу мушког рода, ако није неко аналогисање.

Према изговору мештана именица *Пешићер* припада именицама женског рода типа *сйвар*: *Одакле си? С Пешићери; Кад биднеш љреко Пешићери; Нигде не море љућ кијамей ко љрео Пешићери; Оде облак к Пешићери; Изгибоше да се љрича о Пешићери* итд. По моме мишљењу ово је најпоузданији извор за утврђивање рода именице *Пешићер*. А и принцип је уосталом да се топоними узимају у аутентичном облику, тј. у облику који им је народ дотичног краја дао.

2) Варошица *Рџјаје* данас се јавља у два облика: у правом облику с номинативом: *Рожд(ј)е*, који познају мештани и околна

и у деформисаном — *Рџсај*, који се среће у администрацији, на географским картама, код неких испитивача и путним ознакама.

Код Вука је овај топоним у облику *Рожај-Рожаја* (мас.). У Елезовића — „*Рожај-а м.* варошица у срезу беранском, у изворишту Ибра“; Ивековић—Броз —*Рџсџј*, *Рџсаја*; РЈА —*Рџсај*, *Рџсџј*.

Облик *Рожај* могао је доћи према арбанашком изговору: *Ајш*, *џре*, у *Рожај*; *Одакле си? Из Рожај, вала, џре!* И увек тако. Ако запитамо човека из места или околине, коме је српскохрватски језик матерњи језик, одакле је, увек ће рећи „из *Рџсџја*, од *Рџсџја*, *искрај Рџсџја*“. Исто тако рећи ће да иде к *Рожајама*, да се Тутин не може поредити с *Рожајама*, да причају о *Рожајама*. Дакле, нико неће рећи да је од *Рожаја*, да иде к *Рожају*, да прича о *Рожају* или да се пореди с *Рожајем*. Овакву промену чућемо само од странаца. Ја тврдо верујем, а то чињенице потврђују, да су испитивачи облик *Рожај*, или писци карата и сл., забележили тај облик од оних што га не познају. Тај утицај је изразит и код других именица (исп. *Зекџи*, *Вељовићи*, *Марковићи* и сл.). Мештани српског порекла (православни и мухамеданци) као и сва околина ближа и даља изговарају као плур. тангум женског рода — *Рџса(ј)е* (*Рџсаја*), а овај тип назива обичан је у источном делу Санцака: *Љушаје*, *Мелаје*, *Ноћаје*, *Гргаје* итд.

Према изложеном правилност је на страни народног изговора и свакако је ред да се тај назив учврсти у школи и администрацији, а да се избаци оно што је неправилно и изопачено. Дакле: *Рожаје* — *Рџсџја* — *Рџсџјама* — с *Рџсајама* — о *Рџсџјама* или у *Рџсајама*.

3) Топоним *Рогозна*, исто тако, среће се у два облика — *Рогџна* и *Рогџнџ*. Код Вука је нема, а ни код Ивековића и Броза. Елезовић је забележио „*Рогозна-е*, планина и планински предео између Ибра, Рашке и бањштатске реке“, али упућује и на облик *Рогозна*. Из његова излагања могло би се рећи да је сматра *фем*. У РЈА је *Рогозна* „планина Новом Пазару на југоистоку“ и *Рогозна* „планина и предео у Санцаку“.

Као што се види у речницима се претежно третира као именица средњег рода на *о*, па се и мења као именица тога типа. Из разговора са мештанима утврдио сам да код њих живе оба облика, али се значењски бијно разликују. Наиме, када се говори о *џланини*,

као о географском појму, употребљава се облик *Рогозна*. Ако се, ипак, говори о крају, о подгорини *џланине*, о области око *џле џланине* — онда се узима облик *Рогозно*. С обзиром на то, промена, као и род, ових именица везана је за њихово значење. Додуше, ова два појма (планина и област) често се идентификују, односно путници, испитивачи итд. не осећају ту разлику и због тога греше приликом употребе тих облика. Код мештана тога нема, јер када упитамо некога из тога краја одакле је, он ће рећи: „*Ја сам с Рогозна*“, што значи „*из краја код џланине Рогозне*“. Ако ли мештанин прича о путу *џреко џланине*, рећи ће увек: „*Кад сам био џреко Рогозне*“, што значи када је прелазео планину, планински врх. Чини ми се да ово пружа врло лепу потврду са колико сигурности можемо полазити од оног што постоји у народу, као и колико богатство пружа народни израз.

Д. Барјакџаревић

ИЗ ЛЕКСИКОЛОГИЈЕ

I

С обзиром на појаву, живот и промене, било семантичке спецификације било самог облика, може се рећи да живот речи представља живот људи, слику њихова мишљења и схватања, слику епохе — њене културе, економике и политике. Моја је намера, овог пута, да изнесем један мали исечак из лексичке проблематике, држећи се, првенствено, семантичке стране и географског момента.

1. *гласкаџи се*

Реч *гласкаџи се* значи јављати се с времена на време „малим“, „ситним“ гласом. По својој природи овај глагол је деминутиван, а уз то показује итеративност. Елемент *к* служи као средство, обележје деминуције и укључује овај глагол у велику групу деминутивних глагола.

По свом значењу доста је сличан глаголу *гласнуџи се*, *гласнуџи* — „јавити се“ како и Вук износи (*sich melden*). Сем овог значења Вук каже да глагол *гласнуџи* „у Боци“ има значење „зовнути“. Са овим значењем (‘зовнути’) не слаже се значење глагола *гласкаџи се* а тако ни *гласнуџи се*. Колико ми допушта познавање нашег језичког подручја, могу рећи да глагол *гласнуџи се* увек значи „својим гласом учинити знак, јавити се гласом“. Исто значење имамо и код Елезовића: „Гласни ми се да знам ћи си“ (СДЗБ IV). Овај глагол и у RJA има значење „јавити се гласом, одазвати се“. Као потврда за ово наведен је пример из В. Врчевића: „Гласни се попу Андрији и замоли га“. Према томе познат је на широком подручју нашег језика, и, како се запажа, његово значење у свим овим речницима, везано је, првенствено, за човека, за његово

јављање гласом. Мени се, пак, чини да је значење овог глагола шире, тј. да се оно што он значи може везати и за животиње. Осим тога, он је за разлику од глагола *гласкаџи се*, перфективан и нема деминутивности. Глагол, пак, *гласкаџи се* деминутиван је и итеративан. Даље, док у глаголу *гласнуџи се* имамо јако истакнут моментз а који је везано целокупно вршење радње—јасно обележену перфективност, дотле *гласкаџи се* представља низ узастопно извршених радњи јављања гласом. Он обележава „ситно вршење“ оног што значи коренски део. Посебна спецификација глагола *гласкаџи се* јесте везивање оног што он значи не само за чељад (лица) него и за животиње. Чељадету се каже: *Гласка(ј) се џи љреко шуме; Гласкао се он, но га ми нисмо чули; Гласкаџемо џи се док љрођеш љреко шуме* и сл. Исто тако каже се и за животињу, првенствено за пса: *Гласкао се он, но ми љомислисмо да није ниџиџа*. Ово се обично каже кад крадљивац или вук наиђе на тор, па чобанин не узме у обзир јављање пса као знак да је опасност наишла. Гласкају се и овце и говеда када им прети опасност од дивљачи.

Колико сам запазио, глагол *гласкаџи се* није чест у презенту (*Ти се гласкаџ ка(д) џи је нужда*); нешто је чешћи у императиву и футуру, а од претериталних времена, као и сви други, најчешћи је у перфекту.

Распрострањеност ове речи знатно је ужа од глагола *гласнуџи се*. Она живи у широкој употреби у околини Иванграда, у Бихору и иде преко Пештери даље.

2. љерда

Реч *љерда* забележена је у неколико речника, али са неједнаким значењима, па и у Вуковом Рјечнику са неједнакостима, према покрајинама. У Рисну значи „преграда“; у Будви — „пријебој што дијели једну собу од друге“, „преграда“; у Црној Гори — „вео“ и са фигуративним значењем — Метнули му перду на очи; у Далмацији значи „пријебој“, „насип“, „долма“; у Банату — „надев“, „долма“; у Паштровићима — „вео, дувак, прекривало“, а у Хрватској, према оном што је Вук изнео, *љерда* би значила неку врсту бране од плота („у води од коља и прућа ради ловљења рибе“). Елезовић даје два објашњења: 1) „у кући где је ватра, одељак нешто уздигнут и застрт где људи спавају“ (*Пријни га на*

йерду и 2) „преграда“ (СДЗБ VI). Елезовић на истоме месту, у вези са речју *йерде*, *йердеџа* (вео, завеса, застор који служи као параван) износи и фигуративно значење — част, морални обзир, образ, чедност (*Пукло му йерде, ниш се сџиди ниш се срами*).

У РЈА имамо ова значења: 1) *йреграда* (с позивом на Вука); 2) *дашчица начињена наоклис за покривање кућа*; 3) *брадица на кључу* (у Мостару)“. С обзиром на значењску страну ове речи, мора се споменути и реч *йерде-йердеџа*. Код ње под тачком 3 у РЈА пише: „исто 1перда под а“ и даље „кревет је на много мјеста од врата заклоњен преградом од дасака званом перда, која брани да вјетар не запухује оне, који на кревету спавају“. Под 4 перде значи „застор, завјеса“ („пред креветом породиле“). И реч *йердо* има значење као код *йерда* тач. 1а, али за Босанску Крајину каже се овако „за старијег човјека начини се у кући близу огњишта од дасака неко склониште, ђе сједи и спава“. Фигуративно значење истакнуто је и поред ове речи (пердо) — *Милош нема йерде на језику; Жено, језик за йердо, јер ће иначе зло биџи!*“

Код др Л. Бакотића *йерде* значи преграда („све су собе предвојене пердом од дасака“), „брадица на кључу, вео, завеса“ „као заклон од сунца“ и фигуративно „ставити некоме перду на очи“ (Речник српскохрватског књижевног језика).

Реч је турског порекла (*perde*). Употребљавана је на целом подручју нашег језика где су Турци имали своју власт. Онамо, пак, где нису господарили, ова реч је унесена миграцијама са турске територије. У почетку је, свакако, имала исто значење (преграда). Доцније се значење могло померити и проширивати, и то је послужило као момент за преношење назива *йерда*, *йерде-йердеџа* на друге предмете или се у погледу значења на било који начин могло довести у везу са речју *йерда*. Ова значењска неуједначеност може се објаснити ако се пође од времена уношења речи *йерда* на наше језичко подручје. Основно њено значење је „преграда“, али овом појму недостајала је прецизност у погледу врсте, типа преграде и порекла њена, у зависности од онога од чега је била та преграда. Због те непрецизности реч *йерда* почела је да значи сваку врсту преграде и ма од чега она била. Голика ширина допуштала је да се и друге речи јаве са сличним или чак и са истим значењем. У овом правцу могу се нарочито истаћи речи *долма* (значење речи *йерда* у Далмацији и Банату), *брана* „од коља и

прућа“ у Хрватској (Вук), „дашчица наоклис за покривање кућа“ (RJA — *йерда* 2).

Долма (тур. *dolma*) по Елезовићу значи „пуњење, оно што је пуњено, надевено, долма паприке“ итд. Код Вука *долма* је „надев и надјев“, чак и „насип, нанос и муљ“. У RJA — *долма* је „надјев“. Дакле, основно значење је „пуњење“, али поред њега има и других која су се јавила довођењем у везу са преградом. Преграда се, заиста, може створити пуњењем, нпр. две суседне преграде могу се довести у везу пуњењем шупљине између њих и тиме створити јачу преграду. Такве су преграде бране у рекама. Добију се када се између два плота, који стоје један наспрам другог а удаљени су око један метар, — набије земља. То пуњење (*долма*) преузело је назив преграда, изједначило се са речју *йерда*.

Перда са значењем „дашчица наоклис за покривање кућа“ (RJA *йерда* 2) показује даљу везу и добијена је по сличности, јер је, свакако, схваћено да се преграда најчешће гради од дасака. Најзад и кров је нека врста преграде која штити од временских непогода. Исто тако и насип је преграда добијена на посебан начин и најзад нагомилавањем муља може се добити преграда.

Материјал који пружају речници у овом погледу може се допунити подацима који опет дају слику неуједначености у значењском погледу.

Перда у околини Иванграда (Берана) значи дрвену преграду (од дасака) која од ветра заклања лежај поред огњишта у кући или у чобанској колиби (в. RJA — *йерде* 3). Са овим значењем позната је и у Бихору. На Пештери (Суви До и околина) значи „ограда око оног просека где излазе степенице из приземља на спрат“. Са таквим значењем позната је у Новом Пазару и Сјеници. За Сјеницу бих додао да *йерда* значи и преграду од чатме или дасака. На целом овом простору, и то врло широко, познато је и фигуративно значење ове речи. Скинуо перду; Пукла му перда; Пукла јој перда — са значењем 'нема срама, образа, части', а везује се и за девојку када се уда. Могло би се рећи да је фигуративна употреба ове речи, на овом подручју, знатно шира него у другим крајевима где је ова реч иначе позната.

Реч *долма* позната је на подручју Санџака са значењем пуњење и подзиђивање.

Идући од Копанника ка Топлици, у Разбојни, *џерда* значи преграду између огњишта и другог дела куће. У околини Краљева значење је неједнако: у Самаялама *џерда* означава даску на кревету изнад главе и ону наспрам ње испод ногу, а у Витковцу — ограду на кућном трему. Исто тако и у Грузи (Дреновац) перда је ограда на кућном трему, као и у Медвеђој код Трстеника и у Медојевцу код Светозарева.

У Барама (Груза) *џерда* је дашчица којом се глача малтер (према томе *џердашење*, *џердашићи*). *Пердашење* има и фигуративно значење „истући неког“: Испердаши га; Испердашиће му туркаже се када је неко непокоран, а треба га довести у ред, „уравнити га“ као што се малтер уравни пердашицом. Код Пожаревца, у Кули, *џерда* је међа међу њивама, непоорани део земље, што се може повезати са неким трагом преграде која је могла постојати међу њивама. Ово се значење, како се види, поклапа са оним које проф. др. М. Павловић износи за реч *мргин* у Шумадији („мргин означава не само камен међаш, него и простор за хват широк и који се између две њиве оставља непооран“ — ЈФ XXII, Перспективе и зоне балканистичких језичких процеса, 124).

Д. Барјакшићаревић

II

БУКТЕТИ — БУКТАТИ

1.

У Вукову *Рјечнику* дати су под аколадом екавски, икавски и ијекавски облици имперфективног глагола *букџеџи*, *букџићи*, *букџеџи*, — њм са значењем нем. 'lodern' одн. латински 'ardeo'. Вук наводи и пример *букџи ваџра*.

У *Рјечнику Jugoslav. akademije s. v. buktati, bukcēm impf.* дато је латинско значење 'sonare, crepitum edere'. Даничић, обрађивач I књиге *RJA*, под а) наводи значење 'као буцкати по води' и као пример загонетку из збирке Ст. Новаковића: *Vodom ide ne bukcē, travom ide ne šuška* (сенка). Под б) Даничић наводи значење 'što i puhtati, puktati, kao duvati o nekim životi-

nama' и износи претпоставку „može biti da dolazi griješkom mjesto puhtati“. И овде је Даничићу као пример послужила једна загорнетка из Новаковићеве збирке: Gušter bukće uvrh kuće, plete gaće da putuje (ватра и дим). У RJA глагол bũktjeti, bũktĩm, impf. објашњен је латински 'flagrare'.

RJA, дакле, строго диференцира значења ова два глагола, иако за оба каже да су постала од *bũktati*.

Тако поступају и други наши важнији речници. У Rječniku Ивековића и Броза стоји: bũktjeti, bũktĩm 'lodern, ardeo'. У Бенешинеу Hrvatsko-poljskom rječniku стоји s. v. bũktati, bũkćem као дефиниција 'dać, dmuchać; babrać się w wodzie', а s. v. bũktjeti, bũktĩm стоји као дефиниција 'płonać, pałać, buchać, wybuchać'. У Hrvatskosrpsko-francuskom rječniku M. Deapovića. J. Daugera и R. Maixneга налази се само глагол bũktjeti, bũktĩm који је дефинисан са 'flamber'. У Српско-хрватско-немачком речнику Ристића и Кангрге такође се налази само глагол bũkteti, -ĩm = 'lodern'.

Ове разлике у значењу глагола *букћашти* и *букћешти* наша нормативна граматика придржавала се до данашњег дана. Проф. А. Белћ у свом *Правопису* (1950—52) каже s. v. *букћашти*, *букћем* да овај глагол значи 'издавати звук, шум' и да га треба разликовати од глагола *букћешти*, -им који значи 'горети' (дефиниција 'горети', разуме се, условна је). У предатној серији *Нашег језика* (књ. IV, стр. 157) дата је језичка поука у истом смислу.

2.

Међутим већ сама чињеница што је дата једна таква језичка поука показује да се и гл. *букћашти*, *букћем* употребљава у значењу 'горети'. У лексикографској грађи Института за српско-хрватски језик Српске академије наука и уметности има знатан број примера с истим значењем глагола *букћашти*. Навешћу најпре примере с облицима који се праве од презентске основе а затим и примере с облицима направљеним од инфинитивне основе, не издавајући у њима тананије нијансе у значењу.

І. Ватра шушти и *букће*¹ (С. Ранковић, *Порушени идеали*, Бгд. 1900, стр. 153). Напред *букће* велика ватра (Б.

¹ У примерима подвукао свуда Б. М. Н.

Нушић, Сабрана дела XVIII 219). Плач и смех врве у врви|
букѝу као смола (М. Настасијевић, Песме Бгд. 1938, стр.
42). Сунце *букѝе* као да је Господу наспало да од људи кува
пекмез (Б. Нушић, Сабрана дела IV 171). Њој *букѝу* очи
(И. Вукићевић, Цел. дела I 468).

II. У пећи је *букѝала* буковина (М. Ускоковић, СКГл
књ. 20, Бгд. 1908, стр. 404). Кров је сада *букѝао* цео (А.
Видаковић, Марин Сорго, Бгд. 1936, стр. 393). Она је осе-
ћала... оно, што је у грудима материним *букѝало* (М. Сре-
теновић, Јетрве, Бгд. 1927, стр. 28). Не би ... *букѝало* оду-
шевљење с преплашених лица (М. Кашанин, Јутрења и
бдења, Бгд. 1926, стр. 6). Страх и радост ... *букѝали* су за-
једно (Д. Ђосић, Далјеко је сунце, Бгд. 1952, 315). На руским
положајима, а иза којих је *букѝало* сунце, ... учини ми се
као тренутак измирења (Емил Петровић, Незнани јунак,
Два царства, Бгд. 1928, стр. 159). Итд.

Можда би већ ова чињеница што знатан број наших истак-
нутих писаца употребљава гл. *букѝаѝи* *букѝѝм* у значењу 'горети'
била довољна да изнесемо предлог да се таква употреба допусти
у књижевном језику српскохрватском. Овај предлог сем тога
оправдава и заједничко порекло глагола *букѝаѝи* и *букѝеѝи*.

Није тешко дати објашњење како је дошло до овог семан-
тичког укрштања: и глагол *букѝеѝи* и глагол *букѝаѝи* у ствари
су ономатопејски и постали су од истога корена.

3.

Проблем се, међутим, овим не исцрпљује. У шумадијско-
војвођанском дијалекту, а очевидно и у још неким говорима који
су у основици нашега књижевног језика, инфинитиву *букѝаѝи*
одговара презент *букѝѝм*. Др Светозар Марковић дао ми је овакав
пример из Срема: „Ала се разбуктала ова ватра, види како букти!“
Могу рећи да је овако и у Шапцу. Тако је и у Славонији², Ник-
шићу³ и Мостару⁴.

² Према усменом саопштењу др Милана Стијића, вишег стручног са-
радника Института за српскохрватски језик САН.

³ Према усменом саопштењу Петра Ч. Сладојевића, асистента Инсти-
тута за српскохрватски језик САНУ.

⁴ Према усменом саопштењу Фахре Матијашевића, асистента Института
за српскохрватски језик САНУ.

До ове појаве могло је доћи на више начина.

Можемо, најпре, помишљати да је до тога довела употреба глагола *букѝаѝи*, *букћѝм* за значење 'горети'. У том случају била би у питању контаминација глагола *букѝеѝи*, *букѝѝм* и *букѝаѝи*, *букћѝм*.

Ову појаву, међутим, треба шире посматрати. Има још глагола који су пошли истим путем. У Правопису проф. Белића нпр. од глагола *дрѝѝаѝи* презент гласи *дрѝћѝм* и *дрѝѝѝм*. (Исп. и дијалекатско *идѝѝаѝи* — *идѝѝѝм* и сл. у црмничким говору код Б. М и л е т и ћ а у СДЗБ IX, стр. 469). Карактеристично је, дакле, да се ова појава јавља код глагола са инфинитивном основом на *-ѝаѝи*. Биће да је посредни утицај глагола типа *ѝѝѝаѝи* — *ѝѝѝѝѝм* (где је *ѝѝѝаѝи* од ранијега *рѝкѝѝи* којем правилно одговара презент на *-ѝм*). Вероватно су се најпре ономатопејски глаголи повели за глаголима као *ѝѝѝѝаѝи* — *ѝѝѝѝѝм*, *врѝѝѝаѝи* — *врѝѝѝѝѝм* и сл. (који су такође ономатопејски). Тако је добивено *букѝаѝи* — *букѝѝм* (у питању је, дакле, чисто ономатопејско значење). А затим је аналогijом дошло и *дрѝѝаѝи* — *дрѝѝѝм* и сл. (Разуме се да је у различитим говорима ова појава могла захватити различите глаголе овога типа. Али је јасно да је глагол *букѝаѝи*, слично глаголу *дрѝѝаѝи*, доживео промену о којој је реч на највећем делу наше језичке територије).

4.

Из свих ових разлога предлажем да се у књижевном језику за значење 'горети' признају ови облици:

I. *букѝеѝи*, ијекав. *букѝјеѝи* — *букѝѝм* (и досад је био у употреби у књижевном језику);

II. *букѝаѝи* — *букћѝм* (употребљавају га многи писци);

III. *букѝѝаѝи* — *букѝѝѝм*⁵ (употребљава се у дијалектима који су у основици књижевног језика).

5.

Интересантно је погледати и ситуацију код сложеног глагола *разбукѝеѝи* — *разбукѝаѝи*.

⁵ Наводећи примере за употребу глагола *букѝаѝи*, *букћѝм* у значењу 'горети' намерно сам издвојио облике начињене од презентске основе од облика начињених од инфинитивне основе. Можда се, наиме, у језику некога од писаца који су употребили облик од инфинитивне основе глагола *букѝаѝи* употребљава презент *букѝѝм*.

У Вука и Броза-Ивековића нема овога сло-
женог глагола.

У РЈА стоји: „*razbuktati se, razbuktām se* и *razbuktēm se*“ (sic!). Обрађивач (С. Павичић) каже: „Od raz-buktati se; prosti glagol buktati u ovom riječniku ima samo značenje: sonare, crepitum edere, a značenjem tom složenom glag. odgovara buktjeti“.
Павичић додаје: „Govori se u Slavoniji“ (s. v.).

У Бенеш ићеву „Hrvatsko-poljskom rječniku“ наводи се под истом одредницом: *razbuktati se, razbuktām* и *razbuktjeti, -kīt*; а као значење даје се 'rozpłonić się, rozpłomienić się, wybuchnąć płomieniem, rozżarzyć się'.

У Hrvatskosrpsko-francuskom rječniku М. Деановића, Ј. Даугеа и Р. Мајхнега налази се само глагол *razbuktjeti se*, — *buktī se* и дефинисан је са 'commencer à flamber' (aussi fig.).

У Речнику српскохрватског и немачког језика Ристића и Кангрге постоји само глагол *разбукѿиѿи се, -и се* и дефинисан је са 'erlödern ..., auflodern ..., empörlodern, ... hervörlodern'.

У Белићеву *Правопису* стоји: *разбукѿиѿи, -им, -имо(ј)* = *разбукѿиѿи, разбукѿем, аор. разбукѿа, радн. разбукѿала* (и. и ј.).

Речници, дакле, показују ове облике сложенога глагола (за значење 'разгорети'):

- I. *разбукѿиѿи, ијекав. разбукѿиѿи, -им;*
- II. *разбукѿиѿи, разбукѿем;*
- III. *разбукѿиѿи, разбукѿим;*
- IV. *разбукѿиѿи, разбукѿам.*

Грађа Института за српскохрватски језик Српске академије наука и уметности у основи потврђује све ове облике.

Најбројнији су примери за инфинитивну основу *разбукѿиѿи*:

... *разбукѿиѿи* што више „патриотско чувство“, веровало се да је сасвим довољно (Федор Никић, СКГл 1926 XVIII 49). Разгрнућу жар на огњишту, *разбукѿиѿу* ватру (М. Ђ. Милићевић, Међудневица 202). ... знаш ли да се у мом животу никад није *разбукѿао* ... огањ (М. Ђ. Глишић, превод Обломова, I.221). ... али њега су ... Турци ... припицали уз *разбукѿиѿу* ватру на сунцу (И. Секулић, Аналитички

тренуци и теме I 39) ... док се у њеној *разбукијалој* имагинацији ковитлао вихор сјајних снова и слика (А. Видаковић СКГл 1926, XIX, 257). Па као да су сад сукнули у њему пламенови ... он се сав разгонио у себи и *разбукијао* (А. Цесарец, Бјегунци, Згб. 1933, 203). *Разбукија* се битка (Мусулин-Жеромски, Прах и пепео II 132). Итд.

Разуме се да има и примера за инфинитивну основу *разбукишећи* (и дијалекат. *разбукишићи*):

Где се (ватра) може одмах *разбукишећи* (Драгутин Милутиновић, Наука о грађи ... I 681). Она високо држи *разбукијелу* зубљу (Д. Трстењак, Напредак 1901, 26). Али гле, пламен је захватио већ и крупније дрво, сад се то *разбукијело* (В. Цар. Емин, Старци, 1917, стр. 14) ... једна искра словенске просвјете остала је неугашена на подјармљеном Балкану, па је тињала ... док се из ње ... није опет *разбукиио* помлађени пламен (М. Цар, Наше приморје 1910, стр. 31). И завечаше чаше *разбукиише* се страсти (И. Козарац, Проза, стр. 66).

За презентску основу *разбукићем* има пример С. М. Сарајлије: *разбукићу се* (Србијанка IV 31).

За презентску основу *разбукићим* има више примера. Навешћу два: Нека му се *разбукићи* у души пожар (В. Новак, Два свијета, 1901, 35). Згашене њима да *разбукићим* ватре (М. Бојић, Песме бола и поноса, 1917, 31).

За презентску основу *разбукићам* навешћу да Ђ о р ђ е П о п о в и ћ у својем *Речнику српскога језика II* даје *разбукићати се, ам се* v. г. in hellen Flammen brennen.

Из свих наведених околности сматрам да се у књижевном језику могу допустити ови облици глагола сложеног са *раз -*:

- I. *разбукишећи*, ијекав. *разбукијећи*, -ћим;
- II. *разбукиаћи*, разбукићем;
- III. *разбукиаћи*, разбукићим;
- IV. *разбукиаћи*, разбукићам.

Н а п о м е н а. Потребно је објаснити граес. *разбукићам*. Јасно је да је овде глагол *разбукиаћи* пришао бројним глаголима VI Белићеве врсте с односом *-аћи/-ам*.

28. VI 1960.

Берислав М. Николић

III

КРВАВИТИ, КРВАВЉЕЊЕ; КРВАРИТИ, КРВАРЕЊЕ

Већина наших речника нема глагола *крварџиџи*, ни глаголске именице *крварѣње*. Писци, међутим, ове речи употребљавају. Код њих се ове речи штавише често јављају и сасвим су обичне. Али није код свих писаца, чини нам се, увек довољно уочена разлика у значењу између *крвавиџи*, *крвавлѣње* и *крварџиџи*, *крварѣње*, мада та разлика постоји.

Стање у нашим речницима што се тиче ових речи је овако.

Правопис српскохрватског књижевног језика А. Б е л и ћ а има *крвавиџи*, *крвавџим*, пр. сад. крвавѣћџи, з. н. крвави, 3 аор. крвави, трп. крвављен (чинити што крвавим; губити крв). У Речнику Др. Луја Бакотића наводи се *крвавиџи-вим*, импф. I прел. 1. излити крв = рана крвави. II. — се 1. борити се до крви; 2. постати крвав, бити крвав. Речник Др. Светомира Ристића и Јована Кангрге бележи *крвавиџи*, *крвавџим* I 1. тр. bluten 2. интр. bluten интр. (h); рана крвави die Wunde blutet. — II. ~ се, Blut vergießen, sich blutig machen. Вук такође у Српском рјечнику има *крвавиџи*, *крвавџим* в. импф. blutig machen, cruore maculo; крвавити се, крвавџим се, в. р. импф. blutig werden, cruore maculor: крвави се сва вода Морава.

Код Д. Костића у Није—него има само глаголска именица од глагола *крвавиџи*, док се сам глагол уопште не помиње. То исто налазимо и у Свезнању, само с том разликом што у њему поред *крвавлѣње* налазимо и *крварѣње*.

Што се тиче глаголске именице која је изведена од глагола *крвавиџи*, у речницима нашег језика налазимо:

Вук бележи глаголску именицу *крвавлѣње* n. das Blutigmachen, adpersio cruoris cruentatio. У Правопису проф. А. Белића *крвавлѣње* (од крвавити; непр. крвавлѣње). Речник Др. Луја Бакотића нема *крвавлѣње*. Светомир Ристић и Јован Кангрга у својем речнику бележе *крвавлѣње* n. Blüten n, Blutung f, Verbluten n, Verblutung f, Blutsturz m, Blutfluß m.

Једино у великом историјском Рјечнику ЈАЗУ једнако су заступљена оба ова глагола: *крвавиџи* и *крварџиџи*, и обе глаголске

именице *крваљење* и *крварење*, мада је облицима *крвавићи*, *крваљење* дато више места. Тако у Рјечнику ЈАЗУ стоји: *krváviti*, *krvávím*, impf. činiti da što (objekat) bude krvavo; *krvávljenje*, n. djelo kojijem se krvavi. Затим *krváriti*, *krvárím*, impf. postaje od krv (uprav od krvar) i ima različna značenja. — Od XVIII vijeka a. puštati krv. b. види *krvaviti*. c. према *krvarenje*, b i c, могло би значити: *prolijevati* krv, *neprelazno*. И најзад: *krvárjenje*, n. djelo kojijem se krvari (u osobitijem značenjima kojijeh nema svijeh kod *krvariti*). — Od XVIII vijeka a. puštanje krvi, b. теčenje krvi, c. *prolijevanje* krvi (u боју).

Маретић у „Језичном савјетнику“ под *крварићи* каже: „*krvariti*, *bluten*, *napr.* *krvario* је из неколико рана; у АРЈ нема тога глагола већ само *nom. verb.* *krvarenje*, а и то је слабо потврђено, али опет мислим да и *krvariti* може *podnijeti*“. Интересантно је да Маретић каже како АРЈ нема глагол *крварићи*, кад смо ми видели да је он у њему заступљен.

Љуба Стојановић у Нашем језику¹, критикујући Маретићев „Језични савјетник“, вели: „*krvariti* може значити да крв помало, на махове тече из ране, а не *bluten*: *krvario* је из неколико рана“.

Из датих података на први поглед добио би се утисак да су глагол *крварићи* и његова глаголска именица *крварење* неуобичајени у нашим источним крајевима, а да су у западним крајевима обични, јер Рјечник ЈАЗУ даје примере из дела наших писаца из западних крајева. Питање је, међутим, да ли је то тако.

Између глагола *крвавићи* и *крварићи* и њихових глаголских именица постоји следећа разлика у значењу: 1. *крварићи* (*неповр. интранзит.*) — губити крв; *крварење* — губљење крви, отицање крви; 2. *крвавићи* (*неповр. транзит.*) — бојити што (објекат) крвљу; *крваљење* — бојење нечега крвљу.

И у источним крајевима је, дакако, сасвим обичан глагол *крварићи* и именица *крварење*, као што су обичне речи *крвавићи* и *крваљење*. То нам могу потврдити примери из дела писаца источних крајева. Само, по нашем мишљењу, код тих писаца није увек довољно уочена семантичка разлика између ових глагола и њи-

¹ Наш језик, година IV, Београд, 1936, 278.

хових глаголских именица. Даћемо примере да потврдимо, прво, да се *крвариши* — *крварење* јавља и код писаца из источних крајева, затим примере за потврду правог значења глагола *крвариши* и именице *крварење*, и најзад, примере из којих ће се видети да ти писци мешају значења речи: *крвавиши* — *крваљење* и *крвариши*—*крварење*.

Рањеник лежи на брду преко, где је била наша болница. Тамо је сам код сељака, а рана му *крвари* (Ч. Миндеровић, За Титом, забелешке једног партизана, Београд 1945, 30); Али рана као да није била опасна иако је десни образ прилично *крварио* (Наша књижевност 1947, бр. 3, 216); Испод ових задебљања кожа је у запаљењу и лако *крвари* (Стајић Др. Урош, Напредно живинарство 1930, 122); Притисне комад газе на мјесто које *крвари* (Напредак, 1901, 358).

Крварење из ране на глави ... зауставља се обичним завојем, врло лако (Геџ М., Сељачки буквар 2, Београд 1937, 11); Али верујем да унутрашње *крварење* није наступило (М. Димитријевић, Живот и рад, 1928, 58); Код овећега *крварења* ... се притисне комад газе на мјесто које *крвари* (Напредак, 1901, 358).

Ови примери показују у исто време и право значење глагола *крвариши* и глаголске именице *крварење*.

Примери правилне употребе глагола *крвавиши* су: Ишћераше црногорске Турке, и витешки *крвавише* руке (В. Ст. Караџић, Пјесме V, 84); И чељушћу је раскомада тмастом, те њу и себе *искрвави* (V. Massuka Плен, Књижевност, XII, 1954, 462); О бџсни, бџсни, у пакленој страсти, бездушна руљо, *крвав*' га и мучи (В. Петровић, На прагу, Књига стихова Земун—Београд—Панчево, 1913, 128).

Али ми код писаца на овој страни најчешће често на употребу овога глагола у значењу глагола *крвариши*. Ево таквих примера: Свака рана помало *крвави* (Геџ М., Сељачки буквар 3, Београд, 1937, 14); Идући тако дође у једну планину, све трагом куд је змај *крвавио* (В. Чајкановић, Српске народне умотворине, 1927, 47); У ноздрву која *крвави* ушмирне се јако винско сирће (Гласник етнографског музеја у Београду, књига VI, Београд, 1935, 204); Ране су тим опасније што јаче *крваве* (В. Ђорђевић, Марвени лекар, Крагујевац, 1898, 88); Притискује оно место

које *крвави* (Народно здравље, IV, 276). Остаје онда да се прегледа пупчана врпца — да се види да ли не крвави (У. Ружичић, Ви и Ваше одојче, Београд—Загреб, 1958, 21).

То ће рећи да глагол *крвавићи* овамо има два значења: 1. прел. чинити некога (нешто) крвавим: Крвави ми завој — чини ми завој крвавим и 2. непрел. губити (из себе) крв (крвави рана).

Глагол *крвавићи се* (повратни) такође има два значења: 1. непрел. а. изгледати крвав (интранзитивни) — крвави се сунце = изгледа крваво (црвено); б. постајати крвав — крваве се реке = постају крваве реке. 2. реципр. борити се до крви (крваве се, тј. боре се међу собом).

Врло су усамљени примери у којима се варијанта неповратне форме *крварићи* употребљава у значењима повратне, тј. ретко ће се рећи: крвари се сунце (у значењу изгледа крваво) или крвари се река (у значењу постаје крвава, мути се). Али нам се зато чини да се у оквиру оних значења које смо дали за неповратне форме не осећа код писаца довољно разлика у транзитивности и интранзитивности, или ако се и осећа, не обележава се, или се бар не обележава увек, правилним облицима ових глагола. Када се појавило *крварићи*, по нашем језичком осећању, ту је извршена оваква значењска диференцијација: 1. *крварићи* (неповратни, интранзитивни) — губити крв; *крварење* — губљење крви, отицање крви; 2. *крвавићи* (неповратни, транзитивни) — бојити (нешто, некога) крвљу; *крваљење* — бојење (нечега, некога) крвљу. *Крвавићи се* остало је са старим значењима.

Речи *крвавићи* и *крваљење* старије су од *крварићи* и *крварење*. Глагол *крвавићи* изведен је од придева *крвав* наставком *-ићи*, а придев је опет изведен од именице *крв* наставком *-ав*. Реч је свакако општесловенског порекла. То нам потврђују други словенски језици: старословенски крѡвавити, руски кровавить, чешки krvaviti, пољски krwawić. Глагол *крварићи* и именица *крварење* новијег су датума, заправо јављају се, бар према подацима које нам даје велики Рјечник ЈАЗУ, тек од XVIII века.

За нас није довољно убедљиво тумачење које даје АРЈ о постанку глагола *крварићи* (од именице *крвар*-човек који људима пушта крв). То свакако претпоставља и да је *крварићи*, будући у вези са именицом *крвар*, морало значити пуштати крв, бавити

се пуштањем крви. Међутим, основно значење глагола *крварићи* (и именице *крварење*) данас бар није то. Можда би због тога и постанак овог новог облика глагола изведеног од именице *крв* требало потражити на другој страни.

Изгледа сасвим могуће да се *крварићи* развило аналогично према глаголима на *-арићи*. У језику постоје медијални и овима слични глаголи: *живошарићи*, *сањарићи*, *лешкарићи*, тј. глаголи који означавају радњу слабијег интензитета (*живошарићи* нпр. значи не живети како треба и колико треба — мисли се у односу на добре стране живота). То би одговарало ономе што Љ. Стојановић вели: „Крварити може значити да крв помало, на махове тече из ране“. Сви ови глаголи на *-арићи* имају у себи нечег деминутивног. Постојање других глагола истог облика са значењем слабијег процеса у погледу интензитета, могло је учинити да се међу њима појави и глагол *крварићи*, наравно са истом значењском нијансом коју је у своме значењу имао и глагол *крвавићи*, а коју је после могао негде и изгубити.

Драгољуб Д. Јеремић

ЈЕЗИЧКЕ ПОУКЕ

1. *Испред зграде уједињених народа данас се њо њрви њуи а вију засиаве 13 афричких земаља.* —

Још у 1. свесци I-ве послератне књиге Нашег језика у овој истој рубрици писали смо о изразу *њо њрви њуи*, указали на бесмисленост његове конструкције, која се састоји у томе што се предлог *њо* значењем својим потпуно искључује са прилошким изразом *њрви њуи*, јер предлог *њо* означава понављање, и зато се, дакако, сасвим на своме месту употребљава уз све мултипликативне бројне изразе, уз: *други њуи*, *тврћи њуи*, *четврћи* и *петти њуи*..., који означавају да се нешто десило (или извршило, или вршило) онолико пута колико то казује број уз именицу *њуи*. И пошто се *њо* употребљава уз све те бројеве, нормално је, како смо на означеном месту показали, да се с тих бројева пренесе и на број *њрви*. То би, управо, било нормално, али само када конструкција не би била бесмислена. А она је уз број *њрви* одиста таква, јер оно што је било (што се десило, дешавало, извршило или вршило) *њрви њуи*, то се ни у коме случају није поновило (повнављало), и онда предлогу *њо* у томе значењу нема места уз редни број *њрви*.

Истина, *њо* стоји уз број *један* и бројни прилог *једанњуи*, (*њо један*, *њо једанњуи*), као што стоји уз све остале бројеве, односно бројне прилоге (исп. *њо два*, *њо двањуи*, *њо три*, *њо трињуи* итд.) али само у дистрибутивној служби. Чак је, врло је вероватно, оваква употреба предлога *њо* уз *један* утицала и на конструисање бесмислене везе о којој говоримо.

А и двоструко је бесмислена веза *њо њрви њуиа*, као што је сасвим бесмислена, иако не двоструко и веза: *њо други њуиа*, *њо тврћи њуиа*... *њо петти њуиа*. Бесмислена је, тј., и немогућа употреба облика генитива именице *њуи* (која не означава никакво живо биће већ предмет) у једној акузативној конструкцији. Овде

се наравно сви редни бројеви сем броја *први* употребљавају уз именицу *уџи*, али само уз њен облик акузатива: *по други уџи*, *по трећи уџи*, *по четврти уџи*, *по десети уџи*, а не: *по други уџа*... *по десети уџа*. За свакога пак ко има језичког осећања још мање може бити могућ прилошки израз *по први уџа* у овоме његову облику.

И да закључимо, враћајући се на конструкцију: *по први уџа*, — предлог *по* са значењем понављања уопште не може ићи с бројем *први*, ма у коме облику овај стајао. А на почетку исписана реченица са исправно употребљеном прилошком конструкцијом о којој говоримо гласила би: *Испред зграде Уједињених народа данас се први уџи вију заставе 13 афричких земаља.*

2. На овоме снимку видимо демократског председничког кандидата сенатора Кенедија, окруженог својим присталицама, носећи шешире украшене његовом сликом и америчком заставом. —

Овој се реченици из једног нашег реномираног дневног листа могу чинити два приговора. У њој су, наиме, учињене две грешке на којима је потребно задржати се, иако обе оне нису подједнако тешке.

а) У првом делу реченице говори се да видимо демократског председничког кандидата сенатора Кенедија окруженог својим присталицама. По смислу не може бити сумње у то да је реч о присталицама сенатора Кенедија, а употреба присвојне заменице *свој*, међутим, упућује више на то да су присталице оних који виде Кенедија и те присталице, јер се овом заменицом казује припадање субјекту реченице, а субјекат није Кенеди него они који виде. Али не треба сметати с ума да љу овоме делу реченице имамо и придев *окружен* с основним значењем глагола *окружити*, а субјекат радње тога глагола, мислим граматички субјекат јер је он у питању, јесте *Кенеди* и разумљиво је (а није ни недопуштено)¹ што се у оваквим случајевима каткад употребљава заменица *свој* место *његов*. Одиста би било исправније, мада би некоме можда и то сметало, да је речено видимо демократског председничког кандидата сенатора Кенедија окруженог његовим присталицама. А пошто се зна, то се из језичке ситуације јасно види, о чијим присталицама је

¹ Кога интересује да се детаљно упозна с употребом заменице *свој* упућујемо га на расправу која је о њој написана у II-ој књизи Нашег језика и. с., стр. 9—25.

реч — овде је сасвим могла отпасти и заменица *свој* и заменица *његов* и свака друга реч која би означавала припадање и требало је рећи: (*Видимо демокрајског његовог председничког кандидата сенатора Кенедија окруженог његовим присталицама*).

б) Док би се преко уоченог недостатка у првоме делу цитиране реченице са изнетих разлога могло и прећи, — грешка учињена у другоме делу њеноме вређа осећање свакога ко иоле познаје дух нашега језика. И управо је зачудо како ју је могло учинити било које лице које је одговорно за језик наше штампе (мислимо овде на писца, састављача белешке, коректора, па и на саме слагаче). Реченица у којој су учињене ове две грешке од којих је друга неопростива, било ко да ју је учинио, условљене су пре свега опширношћу једне просте одвећ развијене реченице. Да ју је њен писац дао у облику једне сложене реченице од само две просте, он би свакако избегао унакарађивање онога што је њом хтео да каже. А могао ју је, како ћемо на крају видети, дати у облику и једне једине реченице, наравно друкчије конструисане. Писац је хтео да да једну слику са председничким кандидатом сенатором Кенедијем и његовим присталицама који га окружују носећи његове слике на својим шеширима. И уместо да је све то средио у својој глави и казао простим разумљивим језиком са онолико језичких средстава колико је за то потребно, он је у жељи да читаоцима предочи целу слику једновремено онако како се она види на фотографији све стрпао на гомилу и дао ту слику у једној немогућој реченици. Он, да скраћено изнесемо, каже да је видео Кенедија са својим присталицама носећи шешире украшене његовом (Кенедијевом) сликом и америчким заставама. Ко било колико осећа језик, мора закључити да су они који су видели Кенедија и његове присталице носили његове слике и америчке заставе на својим шеширима, јер глаголски прилог садашњи (овде *носећи*) мора имати исти субјекат са предикатом глагола главне реченице, а тај је субјекат овде искључиво *ми* (тј. они који за себе кажу „видимо“). Где субјекти оба два глагола нису исти, нема услова за употребу глаголског прилога садашњег. Зато је писац морао казати: *На овоме снимку видимо демокрајског његовог председничког кандидата сенатора Кенедија окруженог (његовим) његовим присталицама са шеширима украшеним његовом сликом и америчким заставама или ... видимо демокрајског његовог председничког кандидата*

сенајтора Кенедија с (његовим) њрисџалицама који су, или како су украсили шешире његовом сликом и америчким засџавама.

3. *За џрудноће џреба џажљиво водџићу бригу о својој џежсини.*
— Ево још једног доказа колико треба бити опрезан при употреби повратне заменице *свој*. Њена употреба је, истина, допуштена у безличним реченицама, дакле и када се не односи на одређени субјекат. Али при употреби ове речи у таквим реченицама увек остаје као нека неизвесност на шта се она односи. У наведеном примеру не види се чија је тежина о којој треба водити рачуна. Ми, наравно, можемо знати да је то тежини онога чија је и трудноћа, а мисли се, свакако, на трудноћу жене. Па када се зна на шта се мисли, то треба јасно и рећи — у овоме случају треба рећи: *за време џрудноће (или и само за џрудноће) жена џреба да џажљиво води бригу о својој џежсини.*

X.

4. ... *изђикала на сџаљеном сџаблу* (НИН 24. IV 1960, стр. 9).

Кад се з у једној речи нађе испред *ђ*, прелази у *ж* (због једначења сугласника по начину односно месту творбе). Зато је место *изђикала* ваљало написати *ижђикала*.

5. *Несумњиво је да се кайџиљално дело Бекетџово „У очекивању Годоа“ сасвим адекватно може објаснићи, између остџалог, и овом џрагичном немогућношћу да се у билокаквом сџваралашџиву дочека крај као логична џерфекџуација зайочињања* (НИН 24. IV 1960, стр. 9).

... *није усџео ни да џомисли билошџа* (Борба 30. IV 1960, стр. 14).

Кад свезица било стоји уз опште заменице (*ко, који, какав, шџо* и сл.), ваља је писати одвојено.

Дакле, у првој реченици место *билокаквом* требало је написати *било каквом*, а у другој место *билошџа* требало је написати *било шџа*.

6. *Нема могућношћи за никакав дијалог* (НИН — Избор, 8. V 1960, стр. 1).

Кад се уз заменице *нико, никоји, никакав* употребе предлози, предлог се ставља као засебна реч између *ни* и другог дела ових заменица, који се тада пише одвојено. Дакле, место *за никакав* требало је рећи *ни за какав*.

7. *Завијен у црну длакаву овчу коожу* (Борба 29. IV 1960, стр. 12).

Придеви типа *овч(и)ји*, *овч(и)ја*, *овч(и)је* некада су гласили *овъчји*, *овъчја*, *овъчје*. Од ових некадашњих облика добивено је гласовним путем *овчи*, *овча* и сл. Затим је аналогичном према *овча* и на облик *овчи* додато *ји* те смо добили *овчији*, а даље према *овчији* — и *овчија*. Исто тако према *овча* добивено је *овчије*, а према *овчи* — *овча*. Овамо иде и новије *овчиј*. Међутим, сви ови облици нису прихваћени у књижевном језику. Књижевним се сматрају: *овчији*, *овча*, *овчије* и *овчији*, *овчија*, *овчије*. Облици *овчи*, *овча*, *овче* сматрају се дијалектизмима. У наведеном примеру, дакле, место *овчу* требало је написати или *овчу* или *овчију*.

8. ... *док је на лишићу дрвећа, на њричанним крововима кућа и шућа, свуда, као разасућа, усунана сачма, сагињујући њраву, све до њодне лежала њешка, оловна и густа роса* (Борба 29. IV 1960, стр. 12).

Није нам потребан глагол *сагињиваћи*, *сагињујем* кад постоји глагол *сагињаћи*, *сагињем*. Дакле, место *сагињујући* требало је рећи *сагињући*. (Можда је *сагињујући* начињено према *сагибајући*, али то не оправдава овај облик.)

9. *Из чииаваог склоја околности излазило би да су се солунски уметници, од којих су неки касније сликали у Ресави, нашли се у Србији кнеза Лазара* (НИН 1. V 1960, стр. 7).

У наведеном примеру двапут је употребљена заменица *се* уз глагол *наћи се*. Сличних појава има у нашим дијалектима, али то није особина књижевног језика. Требало је рећи: *Из чииаваог склоја околности излазило би да су се солунски уметници, од којих су неки касније сликали у Ресави, нашли у Србији кнеза Лазара*.

10. *Ова два огледа, њоред изврсног есеја о „Немирима и најорима Исидоре Секулић“ су најдрагоценији њрилози ове књиге* (Политика 8. V 1960, стр. 16).

После уметног дела *њоред изврсног есеја о „Немирима и најорима Исидоре Секулић“*, који је оправдано стављен међу запете, реченица се не може наставити енклитиком. Место су требало је написати *јесу*.

11. Она еманира сојсџвену инџелекџуалну и осећајну климу која јој је инхерентна, без обзира на ауџорове џобуде (НИН 1. V 1960, стр. 6).

Треба најпре да преведемо ову реченицу на српскохрватски. Превод гласи: Она сџвара сојсџвену инџелекџуалну и осећајну климу која јој је својсџвена, без обзира на сџвараочеве џобуде. И треба затим да по ко зна који пут кажемо: сувишном употребом страних речи писци не обогађују веђ обогађују властити језик.

Б. М. Н.

12. Можда би џребало и на џољу наше џуристџичке уметничке џропаганде учиниџи шџо год у сагласносџи с нашим друшџвеним условима (Политика, 26. VI 1960, 15).

Шџо год и шџо год имају различита значења, како се може закључити из реченица које ћу навести: „Што год ми кажеш биће ми драго“ и „Јеси ли ми казао што год“. Када се шџо год пише овако, заједно, онда има значење нешџо, а када се пише одвојено — значење је све шџо, ма шџа, било шџа. У горњој реченици имамо прво значење, па је место шџо год требало написати шџо год: „Можда би требало и на пољу наше туристџичке уметничке пропаганде учинити што год у сагласности с нашим друшџвеним условима“.

13. Ура! Живео велики океан! Сувише велики, али некорисан за игру! (Вечерње новости, 20. VI 1960, 11).

Дентални сугласници *ш* и *џ* губе се, поред других случајева, и када се нађу у положају између сугласника *с* и *з* на првом месту и сугласника *к* или *м* или *н* на другом. У облику женског и средњег рода придева *корисџан* губи се непостојано *а*, па долази до такве везе, и *ш* се у таквој позицији губи (*корисџна*, *корисџно* > *корисна*, *корисно*). У мушком се роду, међутим, сви ти сугласници не стичу у једну групу и *ш* се у овом облику не губи, него та реч гласи: *корисџан* (не *корисан*), *некорисџан* (а не *некорисан*).

14. Да би се Грџи суџросџавили Филџу Македонском и заџим Александру Великому (НИН — Избор, 26. VI 1960, 5).

Српскохрватски језик зна за сложен глагол *суџрошџавиџи*, сложен из предлога — префикса *суџрош* и глагола *сџавиџи*. У го-

вору, нарочито широким слојева народа, често се чује и овако како је у горњој реченици написано. Међутим, у писању је правилно и једино дозвољено *сујроишцавиши*, *сујроишцавили*, а тако треба и говорити.

15. ... она није ознака за *шон* и *срже* других *Марковићевих* *песама* које су у *чињавом* *букеију* *разбацане* *по* *овој* *збирки* (Политика, 26. VI 1960, 16).

Сугласници *к*, *г*, *х* мењају се у дативу — локативу једнине именица на *а* у *у*, *з*, *с* по другој палатализацији. Од тога правила има одступања, али у случају именице *збирка* нема никакве сметње овој промени па облик датива — локатива једнине од именице *збирка* гласи искључиво и увек *збирци*.

16. *По* *моје* *мишљењу* *постоји* *један* *веома* *озбиљни* *недостатак* *у* *Христовом* *моралном* *карактеру* (НИН — Избор, 26. VI 1960, 5).

У нашем језику је поремећена употреба између одређеног и неодређеног вида и облици одређеног придевског вида употребљавају се и тамо где бисмо очекивали неодређени вид, као и обрнуто. У горњој реченици је карактеристичан пример употребе одређеног вида придева *озбиљни* у случају где бисмо очекивали неодређени вид. Одређени вид употребљава се када се говори о нечему што је већ познато, о чему је већ било говора, а неодређени вид — када се говори о нечему непознатом, о нечему о чему није било речи.

У наведеном случају *озбиљни* недостатак значило би познати, одређени недостатак који је озбиљан. Али нама он није познат, о њему пре није било говора, па је овде зато боље употребити неодређени вид *озбиљан*. А то потврђује и чињеница што се уз *озбиљни* јавља реч *један* у значењу неодређене заменице, па је овде требало рећи *озбиљан* недостатак или бар изоставити реч *један*.

17. *Међушим*, *радио* *везу* *са* *енглеском* *службом* *штаб* *Драже* *Михајловића* *ухватио* *је* *још* *у* *првој* *половини* *септембра* 1941 (НИН-Избор, 10. VII 1960, 12).

Полусложенице се у нашем језику пишу са цртицом: *радио-веза*. И у зависним падежима, када се други део мења, пише се цртица: *радио-веза*, *радио-везе*, ... *радио-везу* итд.

18. *Кад буде уведено осветљење и израђени њуџеви, она ће њосџаџи реџка њурисџџка аџфракџџа ...* (Политика, 26. VI 1960, 9).

Неправилни су облици *осветљење* (одељење) зато што глаголске именице обликом своје основе одговарају облику трпног придева. И као што трпни придеви нису *осветљен*, *одељен* него *осветљен*, *одељен*, тако исто и глаголске именице треба изговарати и писати у облику: *осветљење*, *одељење*.

19. *Не желећи да изгледам нескроман хџево бџх да уџоредим оно шџџо њокушавам да оџџварим у мојим филмовима са оним шџџо је Едгар Алан По износио у својој њричи...* (НИН — Избор, 26. VI 1960, 8).

Када у реченици хоће да се каже да нешто припада субјекту реченице, онда треба употребити присвојну заменицу свакога лица *свој*: „Разговарам са својим друговима“, „Био сам у свом стану“, „Видим своју децу“. Тако је и горе требало рећи: „... што покушава да остварим у својим филмовима...“.

20. *Погледао сам њџу гараџу, али нисам њримеџџо нџиџџа сумџџиво. Никада ми није њало најамеџџ да су они њџу* (Вечерње новости, 25. VI 1960, 16).

Пише се: „Научио сам лекцију *напамет*“, али: „Пала ми је на памет песма коју знам *напамет*“.

Кад имамо предлог и именицу, и ове речи чувају своја посебна значења, њих треба писати одвојено. Зато је и у горњој реченици требало написати *на њамеџџ*.

21. *Ми би били њџи који би њобедили* (Политика, 11. VII 1960, 11).

Прво лице множине аориста и погодбеног начина није *би*, већ *бисмо* (ми бисмо). Друго и треће лице једнине тих глаголских облика гласе *би* (ти *би*, он *би*), а тако гласи и 3 лице множине. Прво лице једнине је *бих*.

Али се у говору *х* често губи, па сва лица у једнини и треће лице мн. гласе у говору *би*. Отуда тај облик постаје окамењен и преноси се на остала лица једнине и множине. То је само објашњење. Али нормативна граматика прописује још увек да се за аорист и погодбени начин употребљавају облици: *бих*, *би*, *би*, *бисмо*,

бисће, би (само као аорист *бише*), па је и горе требало написати: „Ми бисмо били ти који бисмо победили“.

22. ... на сам дан Ајзенхауеровог доласка у Токијо ... (Вечерње новости, 13. VI 1960, 2).

У међусамогласничком положају између *и* и *о* у нашем језику се не пише *ј*. Пише се *виолџина, њион, библиотеџка*. Тако треба писати и *Токио*. Али у промени наравно *Токија, Токију*, зато што се у положају између *и* на првом и осталих самогласника у оваквим случајевима пише *ј*.

Д. Ј.

ИСПРАВКЕ

У кв. X треба учинити следеће исправке.

Стр. 140 после 8 реда озго додати с почетка:

Из свега овога излази да као главни („обавезни“) термин и код нас треба да буде само *глукоза*.

Стр. 141, 10 ред оздо стоји: примењене, треба: прихваћене.

РЕГИСТАР

Х књиге НАШЕГ ЈЕЗИКА (нова серија)

Скраћенице: албан. = албански; аром. = арумунски; аугм. = аугментатив; гл. = глагол, глаголски; грађ. = грађење; грч. = грчки; дем. = де-минутив; дијал. = дијалекатски; дубл. = дублет; енгл. = енглески; стим. = стимологија; знач. = значење; изр. = израз; конт. = контаминација; лат. = латински; лингв. = лингвистички; луж. = лужички; макед. = македонски; мн. = множина; морф. = морфологија; нем. = немачки; непр. = неправилно; новогрч. = новогрчки; обл. = облик; пеј. = пејоратив; перс. = персијски; пољ. = пољски; пост. = поставак; прав. = правилно; правоп. = правопис, правописни; през. = презиме; прид. = придев; прил. = прилог; пром. = промена; румун. = румунски; рус. = руски; слов. = словеначки; словач. = словачки; стсл. = старословенски; сушл. = суштетивност, суштетивни; тал. = талијански; терм. = терминологија; транскр. = транскрипција; тур. = турски; укр. = украјински; уп. = употреба; фонет. = фонетски; хип. = хипокористика; фр. = француски; чеш. = чешки.

А

Абисинац, прав. обл. 180
Абисинија, прав. обл. 180
абисински, прав. обл. 180
Авала 3
авалски, обл. фонет. 3
Ађанче, през. пост. 235
ајдуче, дем. и хип. 232
акт/акта, род и пром. 199, 211
акочче, дем. знач. 228, 229, 239
алдумашче, знач. 238
Алжир, прав. обл. 180
Алжирац, прав. обл. 180
алжирски, прав. обл. 180
Ambianz, нем. 142
ambiance, фр. 142
амбијент, обл. и стим. 142
ambire, лат. 142
Ambulanз, нем. 142
ambulance, фр. 142
амбуланција, неправ. 142
амбуланта, обл. и стим. 142
ambulare, лат. 142

Ангола, прав. обл. 180
Анголац, прав. обл. 180
анголски, прав. обл. 180
анђелски, обл. фонет. 2
анђеоски, обл. фонет. 2
Анте, обл. 201
Ану Карењину, обл. 125
Арапче, дем. знач. 238, 239
Арнауче — Арнаучад — Арнаучићи,
дем. и хип. 233, 239, 241
асталче, дем. знач. 233, 238, 239
асталчић, дем. и хип. 233
асталчићи, дем. обл. мн. 242
аташе/аташса, род и пром. 207
атеље, род 198, 203
ауто, род и пром. 203, 204
ауто/аута, род и пром. 207
ауто/аути, род и пром. 204
ауто/аутомобили, сушл. 204, 210
Африка, прав. обл. 180
Африканац, прав. обл. 180
афрички, прав. обл. 180
ашов 10, 12

Б

- bag, перс. 245
 bagče, перс. дем. 245
 bakče, перс. дем. 245
 балавче, дем. 242
 балавчић, дем. дубл. 242
 Банаћанче, дем. и хип. 233, 239
 bагапса, словач. дем. 229
 бардаче, дем. и хип. 232
 бардачић, дем. и хип. 232
 барјакче, дем. и хип. 232
 барјаче, дем. 231
 барјачић, дем. и хип. 232
 басенчић, дем. 244
 баћсе, тур. 245
 Бачванче, дем. знач. 239
 бдела, прав. обл. 185
 бделе, прав. обл. 185
 бдели, прав. обл. 185
 бдело, прав. обл. 185
 бдео, прав. обл. 185
 бдети, гл. 185
 бдити, неправ. обл. 185
 bēgēti < бег, фонет. 113
 бежати, фонет. 113
 без икакве сумње, знач. 136
 безобразније, акц. дубл. дијал. 152
 [белац] — белца — белцу — белцем —
 белци — белцима, обл. фонет. 4, 7
 бело, фонет. 83
 Београђанче, дем. и хип. 233, 237, 239
 Београчић, дем. и хип. 237, 239
 бепче, дем. знач. 239
 берачица < берач, акц. 119
 бесмислен 21
 беспослен, обл. и знач. 19—21
 Бечуана, прав. обл. 180
 Бечуанац, прав. обл. 180
 бечуански, прав. обл. 180
 би, прав. обл. 291, 292
 би, неправ. обл. 291
 биберче, пост. и знач. 240
 библиотека, правоп. 292
 биволић, знач. 237
 биволче, дем. знач. 237, 239
 bivolče, слов. дем. 229
 биволчић, знач. 237
 бијел, обл. фонет. 2
 бијелац — бијелца, обл. фонет. 7, 8
 бијелце и биоце — биоца, обл. фонет.
 7, 8
 бикче, дем. и хип. 232
 било, правоп. 287
 било каквом, прав. правоп. 287
 билокаквом, неправ. правоп. 287
 било шта, прав. правоп. 287, 289
 билошта, неправ. правоп. 287
 био, обл. фонет. 2
 биро/бириа, род и пром. 207
 биґсе, албан. дем. 245
 бисерче, пост. и знач. 240
 бисмо, прав. обл. 291
 бисте, прав. обл. 292
 бистрије, акц. дубл. 151
 бифе/бифеа, род и пром. 198, 203, 207
 бих, прав. обл. 291
 биче, дем. и хип. 232
 бичић, дем. и хип. 232
 бише, обл. 292
 благод, род 198
 блашче, дем. 230
 блебетало, род 203
 ближе, акц. 150, 151
 блистав, акц. 119
 блиставе, акц. у пром. 118
 блузе, макед. 246
 богаташче, дем. знач. 239
 bołtre, знач. 163, 164
 бокал, обл. фонет. 3
 бокалски, обл. фонет. 3
 бол, род 55—59
 боље, знач. и акц. 149—153
 бар, акц. 83
 борац, акц. 118, 120
 борик, знач. 178
 Борче, дем. и хип. 231
 Босанче, дем. знач. 239
 Бошњачић, през. пост. 235
 бравче, слов. дем. 229
 брана, знач. 271
 Бране/Бранета, род и пром. 203
 [бранилац] — браниоца — бравшоцу,
 обл. фонет. 5, 7
 брат/браћа, супл. 211
 братанче, дем. и хип. 231, 232
 брезик, знач. 178
 Breitbeil, нем. знач. 15
 Breithacke, нем. знач. 14
 брешчић (брег), дем. 243
 брже, акц. 150, 151
 брже-боље, акц. 149—151
 брже-боље, акц. дубл. дијал. 151
 брзина, акц. дубл. 121
 брчић, пост. 242
 бубрешчић, дем. 243
 Бугарчад, дем. обл. 241
 Бугарче, дем. и хип. 233, 239
 Бугарчић, дем. и през. 243
 будак, етим., обл. и знач. 10—17
 будачић, знач. 17
 Буковче, пост. 236
 буктати — буктиа, обл. 276
 буктати — бухем, прав. обл. 276

буктети, буктим, конт. гл. 276
 буктјети, знач. и обл. 273
 буктјети — буктим, прав. обл. 276
 бѣль 4

В

ваздух, акц. дубл. 121
 Valenz, нем. 140
 valenza, тал. 140
 валентан, стим., 140
 валентност, рус. 140
 валенца, стим., обл. прав. и знач. 142
 valence, фр. и енгл. 140
 валенција, стим., уп., обл. прав. 140,
 142
 valenciу, енгл. 140
 valere, лат. 140
 Ванчетовић, през. пост. 235
 варати се, морф. знач. 123
 варошанче, дем. хип. 239
 варошчад, дем. обл. 241
 варошче, дем. 238, 239
 ватра, дубл. 103
 везир, морф. 258, 260
 везирем, морф. 258, 259
 везиром, морф. 258
 великданче, пост. и знач. 240
 венчић, дем. и пост. 242, 244
 вериге, наст. 264
 весел > весео, фонет. и акц. 129
 веселије, акц. прид. и прил. дубл. 153
 веселити се, морф. знач. 123
 вешество, рус. 141
 видесмо, фонет. 83
 видети, гл. 185
 Видче, пост. 236
 виле, наст. 264
 виолина, правоп. 292
 висина, акц. дубл. 121
 Витче, пост. 236
 вицети, обл. и фонет. 131
 више, акц. 149—152
 више-мање, акц. 150
 владика, род 197
 Влаше, дем. знач. 239
 Влашчад, дем. обл. 241, 242
 Влашче, дем. знач. 229, 239
 вљера, фонет. 122
 во, обл. 195
 вода, акц. 83
 војвода, род 197
 војнице, фонет. 83
 воле, макед. 246
 волић, дем. 243
 Волта, прав. обл. 180

Волтавац, прав. обл. 180
 волтански, дубл. 181
 волтски, прав. обл. 181
 volše, чеш. дем. 229
 вочић, дем. 243
 вранић, дем. и хип. 233
 вранче, дем. и хип. 233
 вранчић (вранац), дем. 244
 Вранче, пост. 236
 врапче, дем. и хип. 232, 242
 врапчић, дем. дубл. 232, 242
 врапчићи, дем. обл. мн. 241
 вратнице, наст. 264
 врбацки, неправ. обл. 180
 врбик, знач. 178
 врштити — врштитим, пост. 276
 вртлиив, знач. 178
 [вршилац] — вршиоца — вршмоцу,
 обл. фонет. 5, 7
 вршчић (врх), дем. 244
 Вучје, пост. 235
 Вуксанче, през. пост. 235
 вучица < вук, акц. 119

Г

Габон, прав. обл. 181
 Габонац, прав. обл. 181
 габонски, прав. обл. 181
 Гакчетовић, през. пост. 235
 Гана, прав. обл. 181
 Ганац, прав. обл. 181
 Гансиња, прав. обл. 181
 гански, прав. обл. 181
 Гањанин, дубл. 181
 Гањанка, дубл. 181
 Гапче, име и пост. 235
 Гаранче, пост. 235
 gaurice, аром. 245
 гачац, фонет. 126
 Гвинеја, прав. обл. 181
 Гвинејац, прав. обл. 181
 гвинејски, прав. обл. 181
 где, знач. 166
 генерал, обл. фонет. 3
 генералски, обл. фонет. 3
 главница, дем. и хип. 234
 главичица, дем. и хип. 234
 главче, дем. и хип. 234, 238, ! 40
 гласкати се, гл. дем. и знач. 26 9, 270
 гласније, акц. дубл. дијал. 152
 гласнути (се), гл. перф. и знач. ! 69,
 270
 гликоза, уп. 129
 гликозида, уп. 140
 глогић, дем. 243

глошчић, дем. 243
 глюкоза, уп. 139
 глюкозиди, уп. 140
 glukosa, тал. 140
 Glukose, нем. 140
 glucose, фр. и енгл. 139, 140
 глюкоза, рус. 140
 glycerin, етим. 139
 glycol, етим. 139
 glycose, етим. 139
 Glucose, нем. 139
 говедарче, дем. знач. 239
 говеђи, фонет. 113
 говеждь, фонет. 113
 говече, дем. и хип. 229, 233
 говече = говедо 237
 говор, акц. дубл. 121
 годиште, род 208
 голиче, пост. и знач. 240
 голишавче, дем. и хип. 236
 голишавчићи (: голишавче), дем. обл.
 мн. 241
 golobek, слов. дем. 229
 golobec, слов. дем. 229
 golobič, слов. дем. 229
 голобраче, пост. 240
 голобче, слов. дем. 229
 golobček, слов. дем. 229
 голубић, дем. хип. и знач. 232, 239, 243
 голувица < голуб, акц. 119
 голупчад, дем. обл. 241
 голупче, дем. хип. и знач. 232, 239,
 242, 243
 голупчић, дем. дубл. и знач. 239, 242,
 243
 [гонилац] — гониоца, обл. фонет. 5
 горе, акц. 149, 150, 152
 Горче, дем. и хип. 231
 господар, обл. 257
 господарем, морф. 257
 господичић, дем. 243
 град, акц. 83
 grădină, румун. 245
 grădinču, румун. дем. 245
 градић, дем. пост. 242
 грање, акц. 83
 грашок, фонет. 127
 Гргаје, обл. 267
 грлце, обл. фонет. и уп. 2—4
 гроба, луж. род 197
 грођјани шећер, уп. 139
 гроце, обл. фонет. и уп. 2—4, 8
 грошић, дем. 243
 грошчић, дем. 243
 груди, наст. 264
 груменче, дем. хип. и знач. 233, 239,
 242, 243

груменчић, дем. дубл. и знач. 233, 239,
 242, 243
 грумичак, дем. знач. 239
 гръличиште, стсл. 228
 гулоза, уп. 140
 gulose, фр. 140
 Гундулићева Османа, обл. 125
 гувъче, дем. знач. 239
 гувъчићи, дем. обл. мн. 242
 gură, румун. 245
 gurice, румун. дем. 245
 гусле, наст. 264
 гушчарче, дем. знач. 239

Д

да, уп. 167—170
 [давалац] — даваоца, обл. фонет. 5, 7
 дажд, дубл. 103
 далечије, акц. дубл. 150
 даљан = далек, знач. 183
 даље, акц. 150, 151
 даљи, обл. 183
 даљина, акц. дубл. 121
 даљни, уп. 183
 Данче, дем. и хип. 230, 235
 Данчестовић, през. пост. 235
 Дахомеј, прав. обл. 181
 Дахомејац, прав. обл. 181
 дахомејски, прав. обл. 181
 дашак, фонет. 126
 два, обл. 132, 144
 двадесет и четири, обл. 183
 двају, обл. 132, 144
 двама, обл. 132
 двију, обл. 144
 двогоче, пост. 240
 déboîter, фр. знач. и етим. 163, 164
 девојче, дем. и хип. 229, 232
 девојче, род 199
 девојчица, дем. и хип. 232
 деклић, дем. знач. 243
 декстроза, уп. 139
 делити, знач. 158, 159, 161
 делити мишљење, знач. 156—164
 деоба, обл. фонет. 2
 депо/депоа, род и пром. 207
 derice 245
 дерче (= дериште) дем. и пеј. 237—
 239
 десети, акц. 83
 Десинем, морф. 83
 Dechsel, нем. знач. 15
 дете, морф. и фонет. 132
 дете /детета, род и пром. 203
 дѣтиниште, стсл. 228
 deçiçe, албан. дем. 245

дечко — дечаци, род и пром. 203, 204
 дечко/дечки, род и пром. 204, 211
 дилберче, дем. знач. 239, 242, 243
 дилберчић, дем. дубл. и знач. 239, 242, 243
 диље, акц. дубл. 149, 150
 димирбашом, морф. 254
 Димче, дем. и хип. 231
 динамо/динама/ динами, род и пром. 204, 207
 динарић, дем. знач. 239
 диварче, дем. знач. 239, 243
 динарчић, дем. знач. 243
 дивџица, дем. и хип. 234
 дивџче, дем. и хип. 234
 дистанца, уп. 142
 дјевојче, дем. и хип. 232
 дјевојчица, дем. и хип. 232
 дјела, фонет. 128
 до 124
 догађај, акц. дубл. 121
 догађајчић, дем. 244
 додаје, акц. у пром. 118
 дође, акц. 83
 дозволи, акц. у пром. 118
 дојенче, пост. и знач. 240
 докуменат — документа, род 199
 докторчић, пеј. и дем. 237, 244
 долма, знач. 271, 272
 Дон Кихота, обл. 125
 дошошче, пост. и знач. 240
 достојније, акц. 151
 достојније, акц. дубл. 151
 доћи, фонет. 114
 дочкић (до), дем. 244
 дремниче, пост. и знач. 240
 дробније, акц. дубл. 150
 другаром, морф. 258
 другаче, акц. дубл. 150
 другачије, акц. дубл. 150
 други пут 284
 другојаче, акц. дубл. 150
 другојачије, акц. дубл. 149, 150
 друкче, акц. дубл. 150
 друкчије, акц. дубл. 149—151
 друкше, акц. дубл. 150
 друштва, акц. у пром. 122
 дрхтати 276
 дрштем = дрхтим, гл. обл. 276
 дугље, акц. дубл. 150
 дуже, акц. 150, 152
 дукатић, дем. и хип. 234
 дукаче, дем. и хип. 234
 дуље, акц. и акц. дубл. 150, 151
 дућан, акц. 83
 дућанче, дем. и знач. 238, 240, 244
 дућанчић, дем. и знач. 240, 244
 дџл, фонет. и акц. 129

Ђ

ђаволак, дем. 229
 ђаволче, дем. 229
 ђаурче, дем. знач. 239
 ђаце, фонет. 83
 ђаче, дем. хип. и знач. 231, 242, 243
 ђачић, дем. и хип. дубл. 231, 242, 243
 ђердан(чи)ћ, дем. 243
 Ђоко, обл. 201
 ђурђевче, пост. и знач. 240
 ђурђевско цвеће 240

Е

Египат, прав. обл. 181
 египатски, прав. обл. 181
 Египћанин, прав. обл. 181
 еже, макед. 246
 ексерче, дем. и знач. 229, 239, 242
 ексерчић, дем. дубл. и знач. 239, 242
 ексерчићи, дем. обл. мн. 242
 ембрио/ембрија, род и пром. 207
 Енглежани, неправ. обл. 180
 Етиопија, прав. обл. 181
 Етиопљанин, прав. обл. 181
 етиопски, прав. обл. 181

Ж

жабица, дем. и хип. 233
 жабић, дем. и хип. 233
 [жалац]-жалац-жалцу, обл. фонет. 4, 8
 жалба, обл. фонет. и пост. 2
 жальба 4
 жалије, акц. дубл. 150
 жаока, обл. фонет. 2
 жапче, дем. и знач. 233, 238, 239
 жгепче, дем. хип. и пеј. 233, 237, 239
 ждрепче, пост. 236
 ждрепчић, дем. знач. 243
 ждрепчићи, дем. обл. мн. 241
 желудцем, морф. 255
 жена 261
 женица, дем. и хип. 233
 женче, дем. хип. и знач. 233, 239
 Жепче, пост. 236
 [жетелац]-жетелоца, обл. фонет. 5, 7
 Живанчевић, през. пост. 235
 Живанчић, през. пост. 235
 живинчад, дем. обл. 241
 жџвинче, знач. 237
 животарити, знач. 283
 židovče, чеш. дем. 229
 жири/жирија, род и пром. 195, 206
 Журче, пост. 236

З

за никакав, неправ. уп. 287
 завјера, фонет. 128
 завјер, фонет. и акц. 129
 заста, знач. 136
 зајче, дем. и хип. 232
 зајчићи (: зајче = зече, зечих), дем.
 обл. мн. 241
 закерало/закерала, род и пром. 204
 залогачић, дем. 243
 (за)мислити 21
 замишљен 21
 заморче, пост. 240
 зановетало, род 203
 запалење, обл. непр. 18
 запален, обл. 18
 запальност, обл. 18
 запета, право. терм. непр. и стим.
 189, 190
 запослен, обл. и знач. 18—23
 запосленик, пост. 20
 запосленост, обл. и пост. 18, 20
 запослење, обл. и пост. 18—23
 запослити 18, 21
 запошљавање, прав. 22
 запошљавати, прав. 22
 запошљен, прав. обл. фонет. и знач.
 18—23
 запошљеник, прав. 22
 запошљеност, обл. 18
 запошљење, прав. обл. фонет. 18—
 23
 зарез, право. терм. 189, 190
 збирка 290
 збирци, фонет. 290
 зверче, пост. и знач. 240
 зевалица 240
 зевче, пост. и знач. 240
 зелениче, пост. и знач. 240
 зелье, акц. 83
 зепсти < зebсти < zebti, фонет. 114
 зец, морф. 256
 эцом, морф. 256
 зече, дем. 229, 242
 зечих, дем. и хип. дубл. 232, 242
 зечица < зец, акц. 119
 зликовцем, морф. 255
 змијча, укр. дем. 229
 змијић, дем. и хип. 233
 змијче, дем. хип. и знач. 233, 239
 змиче, дем. и хип. 233
 [зналац]-зналица-зналицу, обл. фонет. 5, 7
 зрачак, фонет. 126
 зрачок, фонет. 127
 зубић, дем. и пост. 234, 242, 244
 зубна, обл. 132

зупче, дем. и хип. 234
 зупчић, дем. и пост. 242, 244

И

иванданче, пост. и знач. 240
 Иваново цвеће 240
 Иванчевих, през. пост. 235
 играти, акц. 118
 играчица < играч, акц. 119
 идзм, знач. 136
 иђах, наст. 133
 изаберемо, акц. у пром. 118
 изворче, дем. 244
 изворчић, дем. 244
 измѣна, стсл. род 202
 израније, акц. дубл. 150
 изузетније, акц. 152
 'иѣтра, грч. знач. 63
 In memoriam
 — Александар Белић, 69—80;
 — Сећање на једну дијалектолошку
 екскурзију с професором Белићем,
 81—83;
 — Боравак професора др Александра
 Белића у Херцеговини 1903 г. — Др-
 жање аустро-угарских власти према
 београдском професору, 84—87
 инсталација 205
 интелектуалност, род 198
 интервју/интервјуа, род и пром. 195,
 206
 интермецо/интермеца, род и пром. 207
 Инфикси
 -ев- 259, 260
 -ет- 203
 -ов- 259, 260
 инфлуенца, знач. 141
 инфлуенција, знач. 141
 инстанца, уп. 142
 испиче (испитић), дем. 238
 исприча, акц. 83
 истрепче, пост. и знач. 240
 истрипче, пост. и знач. 240
 ishodù, стсл. род 202
 ићи, обл. 114, 133, 134
 ишчашити, знач. и стим. 163, 164

Ј

ј, фонет. 129, 130
 јаглика 240
 јагличе, дем. пост. и знач. 235, 240
 јагорчевина 240
 јамичак, обл. и знач. 10, 11, 13
 Јанче, пост. 235
 јанчић, дем. 230

јаре — јарад — јарићи 241
 јаребиче, дем. и хип. 232
 јаребичица, дем. и хип. 232
 јасле, наст. 264
 јасније, акц. дубл. и дијал. 150, 152
 јастуче, дем. 232, 242
 јастучић, дем. и дубл. 232, 242
 јастучићи, дем. обл. мн. 242
 Jäthascke, нем. знач. 14
 јаче, акц. 149—153
 један 284
 једанпут, уп. 284
 једноничење 60
 једноничити, знач. и пост. 60—62
 једноудити, знач. 60—62
 једноуђење 60
 Јеж, обл. 125
 језиче, дем. и хип. 232
 језичић, дем. и хип. 232
 јеленак, дем. и знач. 229, 232, 237, 239
 јеленчад, дем. обл. 241
 јеленче, дем. и знач. 229, 232, 237, 239
 јесу, прав. уп. 288
 јетимчићи (: јетимче) дем. обл. мн. 241
 Јованче, дем. и хип. 231
 Јово, обл. 201
 Јовче, дем. хип. и пост. 231, 235
 јонџић, дем. 230
 јорганче, дем. и знач. 234, 239, 243
 јорганчић, дем. 234, 243
 јорганчићи, дем. обл. мн. 242
 Јужноафричка Унија, прав. обл. 181
 јувак, акц. 119, 120
 јувачица < јувак, акц. 119
 јувачки, акц. прид. и прил. 153
 јуне, макед. 246
 јуниче, дем. и хип. 232, 235
 јуниччица, дем. и хип. 232
 јунче, дем. и хип. 232
 јунчић, дем. и хип. 232
 języczek : język, пољ. фонет. 127

К

кагръличиштѣ, стсл. 228
 кад, знач. 166
 каденца, обл. 141
 казан, обл. 134
 казана, обл. у пром. 134
 казма, обл. и знач. 10, 12, 13
 казна, обл. 134
 казни, обл. у пром. 134
 Каиро, род 208, 209
 Каја, пост. 235
 кајшош, морф. 254
 Кајче, пост. 235
 какав 287

како, знач. 166
 калаушче, дем. знач. 239
 калац, калца, калцу, обл. фонет. 4, 8
 калуђерак, дем. и хип. 229, 233
 калуђерче, дем. и хип. 229, 233, 239, 243
 калуђерчић, дем. 243
 камен/камење, супл. 211
 каменић 242
 каменче, дем. и знач. 234, 239
 каменчић, дем. знач. и пост. 234, 239, 242, 243
 камење, род 208
 Камерун, прав. обл. 181
 Камерунац, прав. обл. 181
 камерунски, прав. обл. 181
 Камеруњанин, дубл. 181
 камечак, дем. и хип. 234
 камичак, дем. знач. 239
 камишем, морф. 254
 капица, дем. и хип. 234
 капларчић, дем. 243
 капче, дем. 234
 каранфилић, дем. 243
 каранфилчић, дем. 243
 каре, род 208
 Karst, нем. знач. 14, 15
 касније, акц. и акц. дубл. 150
 casturiče, румун. дем. 245
 катанче, дем. и хип. 232
 кашње, акц. дубл. 150
 Keilhascke, нем. знач. 14
 Кенија, прав. обл. 181
 Кенијанац, дубл. 181
 Кенијац, прав. обл. 181
 кенијски, прав. обл. 181
 кењкају, уп. 177
 керџе (< перс. kefče) тур. 245
 керић, дем. знач. 239
 керче, дем. и знач. 228, 233, 239
 кесер, знач. 17
 кестенар, знач. 178
 кестенић, дем. 236, 243
 кестенчић, дем. 243
 кестење, род 208
 ketab, перс. 245
 ketabče, перс. 245
 кино/кина, род и пром. 203, 207, 209—211
 кирка, рус. знач. 16, 17
 киша, дубл. 103
 клибио се, уп. 177
 кликерчић, дем. знач. 239
 кликерче, дем. знач. 239
 кликерчић, дем. 243
 kłobouczek : kłobuk, пољ. фонет. 127
 клупче, дем. и клупче = клупико 229, 237

- кљуна, обл. и знач. 10, 11, 13, 14
 кљунић, дем. пост. 242
 кљунчић, дем. пост. 242
 кључем, морф. 254
 кмезити се, уп. 177
 кмезљивац, уп. 177
 кнезом, морф. 256
 књаз (князь) 256
 књазем, морф. 256
 ко, знач. и уп. 166, 167, 287
 кога, неправ. уп. 179
 код 124, 125
 кожуче, дем. и хип. 234
 кожушче, дем. и хип. 234
 кожушчић, дем. и хип. 234
 kozlić, дем. 230
 kożuszek : kozuch, пољ. фонет. 127
 козљиштџ, стсл. 228
 кој 62
 које 179
 који 287
 кола 3
 [колац]-коца-коцу, обл. фонет. 8
 колачићи (: кољаче), дем. обл. мн. 241
 колико, знач. 166
 колски, обл. фонет. 3
 колџи, фонет. и акц. 129
 комадић, дем. и хип. 234
 комаче, дем. и хип. 234
 комуниста/комунисти, род и пром. 211
 Конганац, дубл. 181
 Конго, прав. обл. 181
 Конгоанац, прав. обл. 181
 конгоански, прав. обл. 181
 Конголежанин, неправ. обл. 180
 Конжанин, дубл. 181
 коњиц, дем. знач. 243
 конопомем, морф. 255
 конопоче, дем. 231, 232
 конопочић, дем. и хип. 232
 конопочићи, дем. обл. мн. 241
 коњ 243
 копјис, дем. и знач. 230, 239
 коњиц, дем. и знач. 230, 233, 243
 коњицак, дем. хип. и знач. 233, 239, 243
 коњичић, дем. и хип. 233
 коњма, обл. 132
 коњче, дем. и знач. 228, 233, 239, 243
 коњчић, дем. знач. 243
 копилче, дем. знач. 239
 коренчић, дем. 243
 корисан, фонет. неправ. 289
 користан, фонет. прав. 289
 Котрег, нем. 140, 141
 косидба, обл. пост. 133
 Костенче, пост. 236
 костенче, дем. 236
 котал > котао, фонет. и акц. 129
 коталац, коталца, обл. фонет. 4
 кошар, обл. 257
 кошарем, морф. 257
 кошче, макед. 246
 кошуљица, дем. и хип. 234
 кошуљче, дем. и хип. 234
 кравица, дем. и хип. 233
 крављи, фонет. 113
 кравче, дем. и пеј. 233, 237
 краџек : кгаг, пољ. фонет. 127
 краљом, морф. и фонет. 131
 крамп(а), етим. и знач. 10—13, 15
 Кгапре, нем. знач. 11, 15
 Крапчевић, през. пост. 235
 красна, обл. и знач. 10, 11, 13
 красуљак 244
 крв 282, 283
 крвав 282
 крвавити, крвавим, знач. и грађ. 279—283
 крвавити се, знач. 282
 крвављење, знач. 279—283
 крвар, знач. 282
 крварење, знач. 279—283
 крварити, знач. пост. и уп. 279—283
 кременчић, дем. 243
 крену, акц. у пром. 120
 кретање, обл. 134
 кретања, обл. 134
 Kreuzhaske, нем. знач. 14
 крила, акц. у пром. 122
 крилице, обл. фонет. и уп. 2—4
 криоце, обл. фонет. и уп. 2—4, 8
 кројачица < кројач, акц. 119
 кројачом, морф. и фонет. 131
 кгојсе, албан. дем. 245
 крошње, макед. 246
 крпица, дем. и хип. 234
 крпиче, макед. дем. 246
 крпиче, дем. и хип. 234
 Krumphaue, нем. знач. 15
 крушац, фонет. 126
 Крушевљанче, дем. и хип. 233
 [крчилац]-крчиоца, обл. фонет. 5
 крчмаром, (< крџчмарџ) морф. 258
 куина, акц. 118
 курјачица < курјак, акц. 119
 кутија, знач. 164
 крчазе, фонет. 83
 кћи, обл. 195
 кубе, род 198, 203
 куј, дијал. 62
 кука, обл. и знач. 10, 11, 13, 14
 кукурушчић, дем. 243
 кумић, дем. знач. 239

кумче, дем. и знач. 228, 239
 купе/купеа, род и пром. 198, 207
 кураж, род 206
 curelice, румун. дем. 245
 куферче, дем., знач. и хип. 234
 кучара, обл. и знач. 12
 кучера, знач. 10, 13

Л

л > о, фонет. 1—9
 лавић, знач. 237
 лавче, дем. и знач. 237, 239
 лађа, акц. 83
 лакше, акц. дубл. 150
 ласиче, дем. и хип. 232
 ласичић, дем. и хип. 232
 ласичица, дем. и хип. 232
 ластавичић, дем. и хип. 232, 244
 ластавичица, дем. и хип. 232
 ластавче, дем. и хип. 232
 Латинчад, дем. обл. 241
 Латинче, дем. и хип. 233
 Латинчићи, дем. обл. мн. 241
 levič, слов. дем. 229
 levče, слов. дем. 229
 levček, слов. дем. 229
 леда, род 199
 ледина, акц. дубл. 121
 Ленче, дем. и хип. 230
 Лепче, пост. 236
 лепче, дем. и хип. 234
 лепше, акц. 151
 лестве, наст. 264
 лешкарити, знач. 283
 Либерија, прав. обл. 181
 Либеријанац, дубл. 181
 Либеријац, прав. обл. 181
 либери(ј)ски, прав. обл. 181
 Либија, прав. обл. 181
 Либијавац, дубл. 181
 Либијац, прав. обл. 181
 либи(ј)ски, прав. обл. 181
 либрето/либрета, род и пром. 204, 207
 Ливађе, акц. 83
 lingură, румун. 245
 linguriče, румун. дем. 245
 лисиче, дем. и хип. 213, 232, 235
 лисичић, дем. и хип. 232, 235
 лисичица, дем. и хип. 232, 235
 лиценца, обл. 141
 лонче, дем. 242
 лончић, дем. дубл. 242
 лопата, обл. у пром. 134
 лопта, обл. 134
 лопти, обл. 134
 лончарица < лончар, акц. 119

лубеничица, дем. и хип. 232
 лубенче, дем. и хип. 232
 луђе, акц. и акц. дијал. 151, 152
 Луко, род 203
 лучац, фонет. 126
 luxer, фр. знач. 163

Љ

љешше, акц. дубл. и дијал. 151, 152
 љоскавац 240
 људма, обл. 132
 Љутаје, обл. 267
 љуцки, акц. прид. и прил. дубл. 153

М

ма шта 289
 Мавар, дубл. 181
 Маварка, дубл. 181
 Мавританац, прав. обл. 181
 Мавританија, прав. обл. 181
 Мавританка, прав. обл. 181
 Мадагаскар, прав. обл. 181
 Мадагаскаранин, дубл. 181
 Мадагаскарац, прав. обл. 181
 мадагаскарски, прав. обл. 181
 мајмунчад, дем. обл. 241
 мајмунче, дем. хип. и знач. 233, 239, 243
 мајмунчић, дем. знач. 239, 243
 мајмунчићи, дем. обл. мн. 241
 маказе, наст. 264
 Малгаш, прав. обл. 181
 Малгашанин, неправ. обл. 180
 малгашки, прав. обл. 181
 Малгашкиња, прав. обл. 181
 Малгашка Република, прав. обл. 181
 Мали, прав. обл. 181
 Малија, дубл. 181
 Малијанац, прав. обл. 181
 малијански, прав. обл. 181
 Малијац, дубл. 181
 мали(ј)ски, дубл. 181
 мало пре, знач. 137
 манастиром (< манастирь) морф. 258
 манастирчић, дем. 244
 мангупче, дем. знач. 239
 мање, акц. 150—152
 марвинче, дем. знач. 239
 Марко, прав. обл. 181
 Мароканац, прав. обл. 181
 марокански, прав. обл. 181
 марш, морф. 255, 260
 маршал, обл. фонет. 3
 маршалски, обл. фонет. 3
 маршем, морф. 254
 маршом, морф. 254

мастило, род 209
 Мате, обл. 201
 мати, обл. 195
 матине, род 208
 матиче, дем. 231, 232
 mattock, енгл. знач. 16
 māturice, аром. 245
 Маџедонче, дем. знач. 239
 Маур, дубл. 181
 Мауританац, дубл. 181
 Мауританија, дубл. 181
 Мауританка, дубл. 181
 Маурка, дубл. 181
 мачем, морф. 254
 Маџарче, дем. знач. 239
 машином, акц. у пром. 119
 машклин, обл. и знач. 10, 11, 15
 машче, дем. знач. 239
 Мевче, пост. 235
 меденика 240
 медениче, пост. и знач. 240
 Мелаје, обл. 267
 мене 125
 месец, морф. 256
 месецом, морф. 256
 метал, обл. фонет. 3
 метални, обл. фонет. 3
 Мече (< Методија) дем. и хип. 231
 меше, макед. 246
 мешче, дем. знач. 239
 Милана Наранџића, обл. 125
 Миланче, пост. 235
 Миле/Милета, род и пром. 203
 милије, акц. 152
 Миллоје, род 203
 Милошем, морф. 254, 255
 минаре, род 198, 203
 Мирча, пост. 235
 Мирче, пост. 235
 мисао, обл. 195
 мислен 21
 мислити 21
 Митровчанче, дем. и хип. 233
 Митровчанчићи, дем. обл. мн. 241
 Митровче, дем. и хип. 233
 мишљење, обл. фонет. 21
 Мишо, род 203
 мишом, морф. 254
 мјешче, дем. 228
 младенцишће, стсл. 228
 млазевни, обл. и фонет. 131, 132
 мљесто, фонет. 122
 Мозамбик, прав. обл. 181
 Мозамбичанин, прав. обл. 181
 мозамбички, прав. обл. 181
 молба, обл. фонет. и пост. 2, 4
 молилац, обл. пост. 133

[молилац]—молиоца, обл. фонет. 5
 моло/мола, род и пром. 207
 мольба 4
 моме, макед. 246
 момчад, дем. обл. 241
 момче, дем. хип. и знач. 231, 243
 момче, род 199
 момчић, дем. хип. и знач. 231, 243, 244
 момчулак, дем. и хип. 231
 mōncē и mončē, аугм. 230
 мотика, знач. 10, 14—17
 мотичица, знач. 17, дем. и хип. 232
 мотыга, рус. знач. 16, 17
 мотыка, рус. знач. 16, 17
 мошљин, обл. и знач. 10, 11, 13
 мразевни, обл. и фонет. 132
 мрачок, фонет. 127
 мргинь, знач. 272
 мрки, акц. 118, 119
 мртворођеиче, пост. и знач. 240
 мудрије, акц. 149, 150, 152
 мудрије, акц. дубл. дијал. 151
 мужем, морф. 254, 255
 муѓе, перс. дем. 245
 мушки, акц. прид. и прил. дубл. 153

Н

на памет, правопр. прав. 291
 на реке, фонет. 83
 навиривати, знач. 178
 назимихи, пост. 240
 назимче, пост. 240
 најбогатији 125
 најбрже, акц. дубл. 151
 највише, акц. 151
 најзадовољнији 125
 најјасније, акц. 151
 најјаче, акц. 151
 најјевтиније, акц. 151
 најлешче, акц. 151
 најлешче, акц. дубл. 151
 најпаметније, акц. дубл. 150
 најраније, акц. 151
 најсолидније, акц. 151
 најтише, акц. дубл. 151
 наклапа, уп. 177
 наклањени, акц. 119
 наковче, дем. и пост. 229, 240
 накрилче, пост. 240
 налив-перо, род 209
 наоѓали, стим. и обл. 263
 наочале, наст. 264
 наочали, обл. 262—264
 (на)очали, род 263
 наочара, обл. 262
 наочарама, обл. 262

наочаре, род и обл. 262—264
 наочари, род, обл. и знач. 261—264
 наочари = наочаре, дубл. 264
 напришче, дем. и пост. 229, 240
 насељеност, обл. 18
 Настава српскохрватског језика у
 Француској 44—45
 Наставци:
 -а 194 — 197, 199, 200, 201, 203,
 204, 206, 210
 -а̇ 207
 -авати: -авам 22
 -арати 283
 -ати/-ам 278
 -е 194—196, 198, 201—204, 206—
 210, 234, 235, 246
 -е (-е̇) 228, 230, 231, 237, 241
 -џ 207
 -ев 131
 -ем 130
 -ем/-ом 210, 252, 253, 255—260
 -и 194—196, 210
 -и (-ју) 210
 -ивати: -ујем 22
 -л/о 195
 -о 194—196, 201—204, 206—210
 -џ 207
 -е 194—196, 198, 199, 201, 206, 207
 -ов 131
 -ом 131
 -у 194, 195, 210
 -ху 154, 155
 -ше 154, 155
 нађе, наст. 264
 наћи, фонет. 114
 наћи се 288
 нахоче, дем. и пост. 229, 240
 нашем, морф. 83
 не да, акц. 83
 [неваљалац] -неваљалца -неваљалцу,
 обл. фонет. 5, 7
 недоношче, дем. и пост. 229, 240
 недџл, фонет. и акц. 129
 незапослен, обл. и знач. 20
 незапошљен, обл. и знач. 20
 некорисан, фонет. неправ. 289
 некористан, фонет. прав. 289
 нема, акц. 83
 нема никакве сумње, знач. 136
 немирко, род и пром. 203, 204
 несташко, род и пром. 203, 204
 несумњиво, знач. 136
 нешто 289
 ни 287
 ни за какав, прав. 287
 ниво/нивов, род и пром. 207
 Нигер, прав. обл. 181

Нигерац, прав. обл. 181
 Нигерија, прав. обл. 181
 Нигеријанац, прав. обл. 181
 Нигеријац, прав. обл. 181
 нигери(ј)ски, прав. обл. 181
 нигерски, прав. обл. 181
 нјже, акц. 149—151
 никакав 287
 нико 287
 никоји 287
 Нинче, пост. 235
 ничити, знач. и пост. 60—62
 новине, наст. 264
 новорођенче, пост. и знач. 240
 нога, акц. 83
 ноже, макед. 246
 ножем, морф. 254, 255
 нокте, макед. 246
 ноктурно/ноктурна, род и пром. 207
 носе, макед. 246
 носећи, уп. неправ. 286
 носил > носио, фонет. и акц. 129
 [носилац] -носиоца, обл. фонет. 5
 носић, дем. и хип. 234
 носови, морф. 257
 носовима, морф. 257
 носом, морф. 256, 257
 Ноћаје, обл. 267
 ношче, дем. хип. и знач. 234, 240

Њ

Њаса, прав. обл. 181
 Њасаланд, неправ. обл. и неправ.
 транскр. 180
 Њасанац, прав. обл. 181
 њаски, прав. обл. 181
 Њашанин, дубл. 181
 њашки, неправ. обл. 180
 њета 125
 његов, уп. 285
 његов, уп. неправ. 286
 њивица, дем. и хип. 234
 њивче, дем. и хип. 234

О

обал, обл. фонет. 2
 обала 3
 Обала Слоноваче, прав. обл. 181
 обалски, обл. фонет. 3
 обао, обл. фонет. 2
 обележила, акц. у пром. 118, 119
 објетелица, обл. и знач. 10, 11, 13,
 облик, акц. дубл. 121
 обракче, дем. и хип. 234

- обрашче, дем. и хип. 234
 обрашчић, дем. 234, 244
 овде, фонет. 83
 овне, макед. 246
 овча, дијал. 288
 овче, дијал. 288
 овчи, дијал. 288
 овч(и)ја 288
 овч(и)је 288
 овч(и)ји 288
 овчја, прав. обл. и фонет. 288
 овчје, прав. обл. 288
 овчји, прав. обл. 288
 овъчѣ (овъца + -ѣ), етим. 228
 овъчја 288
 овъчје 288
 овъчји 288
 огањ, дубл. 103
 огртачем, морф. 254
 оделење, неправ. обл. 291
 одельен, гл. 291
 одельење, прав. обл. 291
 одојче, пост. и знач. 240
 одредба, лингв. термин 247—251
 ожилчић (ожилјак), дем. 244
 озбиљан, прав. уп. 290
 озбиљни, неправ. уп. 290
 озбиљни, уп. 290
 озимче, дем. знач. 239
 ознака, лингв. термин 247—251
 око/очи, род и пром. 211
 околишом, морф. 254
 окрењу, акц. у пром. 120
 олтаром (< олтарь) морф. 258
 омладинац радничког порекла, п.
 знач. 134
 опанце, фонет. 83
 опет, акц. 118, 119
 орање, род 208
 орао, обл. 195
 орасе, фонет. 83
 осветлење, неправ. обл. 18, 291
 осветљен, гл. обл. 18, 291
 осветљеност, обл. 18
 осветљење, прав. обл. 291
 отклипсали; уп. 177
 отроче (< отрокъ + -ѣ), етим. 228
 отрочиштѣ, стсл. 228
 оћали, етим. и обл. 263
 официрић, дем. знач. 239
 официриче, дем. и знач. 239, 243
- официрчић, дем. и пеј. 237, 243
 оцем, морф. 255
 очали, обл. и род 262, 263, 264
 очари, обл. и знач. 263
 очи, род 263
 occhiali, тал. 263
- П
- па, акц. 119
 паdurice, аром. 245
 пакосниче, дем. и хип. 231
 [палца], палца, палцу, обл. фонет. и
 пост. 4, 8
 палци, обл. фонет. и знач. 3
 [пальць] -пальца -пальцу 4
 паметније, акц. 149, 151, 152
 памтиш, акц. 83
 пањић, дем. знач. 240
 пањче, дем. знач. 240
 паоци, обл. фонет. и знач. 3
 парипче, дем. знач. 239
 парожак, фонет. 126
 парошчић, дем. 244
 рагса, тур. 245
 рагсе, тур. 245
 парчад 242
 парче 242
 пасић, знач. 237
 пасом, морф. 256
 пастирче, дем. знач. 239
 пасторче, дем. и хип. 229, 239
 паунић, дем. и знач. 239, 243
 пауница < паун, акц. 119
 паунчад, дем. обл. 241
 паунче, дем. и знач. 239, 243
 паучица < паук, акц. 119
 паучице, акц. у пром. 118
 папанче, дем. знач. 239
 папчад, дем. обл. 241
 папче (= псето) дем. и знач. 233,
 237, 239
 певачем, морф. и фонет. 131
 певачица < певач, акц. 119
 педесет и четири студената, неправ.
 обл. 183
 педесет и четири студента, прав.
 обл. 183
 pellutse, албан. дем. 245
 пенушавац 240
 пенцирић, дем. и хип. 234
 пенцирче, дем. и хип. 234
 пењавиче, пост. и знач. 240
 перда, знач. 270—272
 пердашење, знач. 272
 пердашити, знач. 272

- перде, пердета, знач. 271, 272
 петровчић, дем. 244
 пећи 133
 пехаром (< пехарь) морф. 258
 печак, обл. пост. 133
 пешкирић, дем. и знач. 234, 240
 пешкирче, дем. и знач. 234, 238, 240
 Пештер, знач. и род 266
 пијаница, род 197
 пијац 83
 пијук, обл. и знач. 10, 11, 13—17
 пиколо/пикола, род и пром. 207
 пиле-пилад-пилићи 241
 пиле/пилета, род и пром. 203
 пиларица < пилар, акц. 119
 пиљежем, морф. 254, 255
 пион, правоп. 292
 pioche, фр. знач. 15
 пиплић, дем. 230
 пире, пиреа, род и пром. 198, 203, 205, 207
 писаром (< писарь) морф. 258
 писма, акц. у пром. 122
 pic, фр. знач. 15
 pick, енгл. знач. 16
 pickax(e), енгл. знач. 16
 Picke, нем. знач. 14, 15
 питанче, пост. и знач. 240
 pitulice, аром. 245
 пиштати-пиштим, гл. обл. 276
 пламенчић, дем. 244
 пландиште, род 208
 планина, акц. дубл. 121
 планинче, дем. хип. 239
 Plathacke, нем. знач. 14
 плачем, морф. 254
 плаштом, морф. 255
 племе, морф. и фонет. 132, 133
 племенски, обл. пост. 133
 плести, обл. 134
 пловидба, обл. пост. 133
 плотун, акц. 83
 плѣсма, фонет. 122
 плъускавиче, пост. и знач. 240
 по, предл. знач. 284, 285
 повести, знач. 65
 повојче, дем. знач. 239
 поврће, род 208
 [погорелца]-погорелца-погорелцу, обл. фонет. 5, 7
 по два, уп. предл. 284
 по два пут, уп. предл. 284
 по други пут, прав. уп. 285
 по други пута, неправ. уп. 284
 по један, уп. предл. 284
 по једанпут, уп. предл. 284
 по мајци, знач. 125
 по пети, по десети пут, прав. уп. 284
 по пети пута, неправ. уп. 284
 по први пута, неправ. уп. 284, 285
 по трећи пут, прав. уп. 284
 по трећи пута, неправ. уп. 284
 по три, уп. предл. 284
 по три пут, уп. предл. 284
 под путем, обл. 131
 под путем, обл. 131
 пољанак, знач. 178
 [подносилац]-подносиоца, обл. фонет. 5
 подрумиче, пост. и знач. 240
 подрумиче, пост. 240
 подрумче, дем. знач. 240
 под својче, пост. и знач. 240
 појакче, дем. и хип. 234
 појасеве, морф. 257
 појасеви, обл., фонет. и морф. 131, 132, 257
 појасом, морф. 256, 257
 појашче, дем. и хип. 234
 појасић, дем. и хип. 234
 покривачем, морф. 254
 покућарче, дем. знач. 239
 полумесец, морф. 256
 полумесецом, морф. 256
 полче, дем. знач. 240
 пољанче, дем. 238
 пољупцем, морф. 255
 поносније, акц. дубл. дијал. 151
 попадица 240
 попадиче, пост. и знач. 240
 попић, дем. и знач. 230, 239, 243
 Попово, знач. 123
 попче, дем. хип. и знач. 229, 233, 239, 243
 попчић, дем. 243
 посвојче, пост. и знач. 240
 послен, обл. и знач. 19—21
 посмрче, пост. 240
 поточе, дем. 231, 232
 поточић, дем. и хип. 232
 потпуније, акц. 151, 152
 поћи, фонет. 114
 прајчић, дем. 230
 прамичак, дем. знач. 240
 прамче, дем. знач. 240
 прасе-прасад-прасићи 241
 пращчић (праг), дем. 243
 први пут 284
 пребранцем, морф. 255
 прегалац-прегаоца, обл. фонет. 5
 пред радњом, неправ. уп. 179
 преда, акц. 83
 прекардашили, уп. 177
 [прелца]-прелца-прелцу, обл. фонет. 5, 7

преношче, пост. и знач. 240
 препеличић, дем. 244
 [Преполоц] -Преполца- -Преполцу,
 обл. фонет. 4, 8
 прести, обл. 134
 прести < predsti < predti, фонет. 114
 претрну, акц. у пром. 120
 Префикси:
 des- 164
 на- 178
 при- 178
 про- 179
 раз- 278
 с- 179
 су- 179
 супрот- 289
 у- 179
 пречанче, дем. знач. 239
 прижурује, знач. 179
 Призренчићи, дем. обл. мн. 241
 приступ, акц. 120
 прихватимо, акц. у промени 118
 прозор, акц. 120
 прозорче, дем. 234, 244
 прозорчић, дем. 244
 пролаз, акц. 120
 промишљен, обл. фонет. 21
 просјаче, дем. и хип. 231
 протсорчић, дем. 244
 против, прил. знач. 184
 протуберанција, знач. 141
 протуберанце, знач. 142
 професорчић, дем. 244
 прошарати 179
 прошарица, пост. и знач. 179
 прса, род и наст. 264
 прси, наст. 264
 прслуче, дем. 232, 242
 прслучић, дем. и дубл. 232, 242
 прст, знач., фонет. и морф. 102
 прсте, макед. 246
 прстенак, дем. и хип. 234
 прстенче, дем. и знач. 234, 240, 242,
 243
 прстенчић, дем. и дубл. 240, 242, 243
 прстаћ, дем. пост. 242
 прутић, дем. и хип. 234
 пруже, фонет. 128
 прутче, дем. и хип. 234
 пруче, дем. и хип. 234
 птиче, дем. 229
 пукниче, пост. и знач. 240
 пут, акц. и обл. 118, 284
 пут (< путь), морф. 259, 260
 путеви ... путевима, морф. 259
 путем, морф. 259
 путиром (< поутирь), морф. 258

путови, путова, путовима, морф. 259
 путем, морф. 259
 пътишть, стсл. 228

Р

Radehacke, нем. знач. 14
 Radehaue, нем. знач. 14
 радије, акц. 150, 151
 радио, пром. 195, 203—205
 радио/радија, род и пром. 207
 radio/radiji, род и пром. 204
 радио-апарати, супл. мн. 204
 радио-веза, правоп. 290
 радни 19
 Радоје, род 203
 радост, род 198
 разбуктати, разбуктам, гл. обл.
 276—278
 разбуктати, разбуктим, гл. обл.
 276—278
 разбуктати, разбукћем, гл. обл. 277, 278
 разбуктети, -им, гл. обл. 277, 278
 разбуктити, дијал. 278
 разбуктјети, -им, ијек. гл. обл. прав.
 277, 278
 размак, акц. 120
 gallum, лат. знач. 11
 раније, акц. 151
 раслица, обл. и знач. 10, 11, 13
 рединче, пост. и знач. 240
 резиме/резимса, род и пром. 207
 Reute, нем. знач. 11, 14
 Reuthacke, нем. знач. 14
 рече, акц. у пром. 118
 речем, акц. у пром. 122
 Реченица
 — Једна врста непотпуних рече-
 ница код савремених писаца
 29—43
 — О неким синтаксичким коле-
 бањима 165—170
 Речници
 Академијски речници и њихови
 задаци — Поводом прве књиге
 Речника Српске академије наука
 I, 88—100; II, 212—227
 решава, акц. 83
 решо/решова, род и пром. 195, 203,
 205, 207
 рибарче, дем. и хип. 233
 рибић, дем. и хип. 233
 рибица, дем. и хип. 233
 рипче, дем. 233, 238, 239
 рипчићи, дем. обл. мн. 241
 рисјанче, дем. и хип. 233

ритавче, дем. и хип. 236
 робичиштѣ, стсл. 228
 робље, род 208
 Рогозна, обл. и знач. 267, 268
 Рогозно, обл. и знач. 267
 Родезија, прав. обл. 181
 Родезијанац, прав. обл. 181
 родезијски, прав. обл. 181
 Rodehacke, нем. знач. 11
 родил > родио, фонет. и акц. 129
 родољуб, акц. 119
 родољуби, акц. у пром. 118
 Рожај, обл. 266, 267
 Рожа(ј)е, обл. 266, 267
 рожић, дем. 244
 rožek : roğ, пољ. фонет. 127
 ројче, дем. знач. 239
 ројчић, дем. знач. 239
 рокче, дем. и хип. 234
 ропче, дем. знач. 239
 рошчић, дем. 234, 244
 Руанда Урунди, прав. обл. 181
 рука, акц., знач. и морф. 102
 [руководилац] -руководиоца, обл.
 фонет. 5
 рушки, неправ. обл. 180
 Рушче, дем. хип. и знач. 238, 239

С

с нама, правоп. 184
 с њим, правоп. 184
 с њом, правоп. 184
 с овога скупа, акц. у пром. 122
 с тем јелем, морф. 83
 с тобом, правоп. 184
 са, прил. знач. 184
 са мног, правоп. 184
 са нама, правоп. 184
 са њим, правоп. 184
 са њом, правоп. 184
 са собом, правоп. 184
 сав 143, 144, 146—148
 Саво, род 203
 сада, знач. 137
 сагибајући 288
 сагињавати, неправ. обл. 288
 сагињати, прав. обл. 288
 сагињем, прав. обл. 288
 сагињујем, неправ. обл. 288
 сагињујући, неправ. обл. 288
 сагињући, прав. обл. 288
 сако/сакоа, род и пром. 207
 самном, правоп. неправ. 184
 сандуче, дем. 231, 232, 242
 сандучић, дем. и дубл. 232, 242
 сањарити, знач. 283

Сарајевче, дем. хип. 239
 сатара, знач. 14
 сатић, дем. пост. 242
 свађалица, род 197
 свакако, знач. 136
 сваки, акц. 119
 свакога дана, п. знач. 135
 све што 289
 свеснице, пост. и знач. 240
 свесно радништво, знач. 123
 свијех, обл. 143, 144
 свију, обл. 143—148
 свим, обл. 144
 свиъче = свиња 238
 свињарче, дем. и хип. 233, 239
 свирачица < свирач, акц. 119
 свирачом, морф. и фонет. 131
 свих, обл. 143—148
 свој, акц., уп. и неправ. уп. 118, 285
 —287, 291
 себе 125
 седефчић, дем. 244
 седи, акц. 83
 седмирити, знач. 60—63
 седмоудити, знач. и уп. 60—63
 секирица, дем. и хип. 234
 секирче, дем. и хип. 234
 селски, обл. фонет. и знач. 3
 селянчићи, дем. обл. мн. 241
 селячак, знач. 178
 Сенегал, прав. обл. 181
 Сенегалац, прав. обл. 181
 сенегалски, прав. обл. 181
 сеоба, обл. фонет. 2
 сеоски, обл. фонет. и знач. 3
 сердар, обл. 257
 сердарем, морф. 257
 serçe, тур. 245
 силовитије, акц. дубл. дијал. 152
 симче, дем. и знач. 239
 синић 242
 синовче, дем. 229
 синчић, дем. и пост. 242, 243
 sirotić, дем. 230
 сирочад, дем. обл. 241, 242
 сироче, дем. и знач. 229, 239, 242
 сирочић, дем. дубл. 242
 сирочићи, дем. обл. мн. 242
 ситнежом, морф. 254, 255
 сишче, дем. 229
 скаденца, обл. 141
 скоба, знач. 14
 слађе, акц. 151
 слонче, дем. знач. 239
 слуга/слуге, род и пром. 197, 199, 210,
 211
 слукче, дем. и хип. 233

- слушче, дем. и хип. 233
 Скопљанче, дем. хип. 239
 Скопљанчићи, дем. обл. мн. 241
 сметања, обл. у пром. 134
 со, обл. 195
 собица, дем. и хип. 234
 сокаче, дем. и хип. 232
 сокачић, дем. и хип. 232
 соко, акц. дубл. 121
 солидније, акц. 151
 сом 243
 Сомалија, прав. обл. 181
 Сомалац, прав. обл. 181
 Сомалијац, дубл. 181
 сомали(ј)ски, дубл. 181
 сомалски, прав. обл. 181
 сомић, дем. и знач. 233, 239, 243
 сомчад, дем. обл. 241
 сомче, дем. и знач. 233, 239, 243
 сомчићи, дем. обл. мн. 241
 сончок, фонет. 127
 солче, дем. и знач. 234, 238, 240
 [спасилац] -спасиоца, обл. фонет. 5
 Спасоје, род 203
 Spitzhaske, нем. знач. 14
 сплакан, пост. и знач. 179
 сплакати 179
 спурјанче, дем. знач. 239
 срамак 240
 срамиче, пост. и знач. 240
 Србијанче, дем. знач. 239
 Сремче, дем. 239
 срнче, дем. 239
 српски, акц. прид. дубл. 153
 Српчад, дем. обл. 241, 242
 Српче, дем. хип. и знач. 233, 239, 243
 Српчић, дем. и знач. 239, 243
 Српчићи, дем. обл. мн. 242
 ставити, гл. 289
 Станојче, пост. 235
 Станојчић, през. пост. 235
 станца, обл. 141
 стареја, фонет. 83
 ствар, обл. 195, 261
 Стеванчевић, през. пост. 235
 Стефче, дем. и хип. 231
 Стил и језик
 — Бранка Ћопића 171—179
 — Милана Богдановића 24—28
 стило, род 209
 Стојанчевић, през. пост. 235
 Стојча, пост. 235
 Стојче, пост. 235
 Стојчић, през. пост. 235
 столаром (< столарь), морф. 258
 Stoff, нем. 141
 сточић, дем. 244
 стравничније, акц. дубл. дијал. 151
 [стрелац] -стрелца-стрелцу, обл.
 фонет. 7
 стубић, дем. 244
 ступчић, дем. 244
 су, гл. неправ. уп. 288
 Substanz, нем. 141
 substare, лат. 140
 substantia, лат. 140
 substantialis, лат. 140
 substance, енгл. 141
 Судан, прав. обл. 181
 Суданац, прав. обл. 181
 судански, прав. обл. 181
 sumar, румун. 245
 sumāriču, румун. дем. 245
 сумлак, пост. и знач. 179
 супротставили, правоп. прав. 290
 супротставити, правоп. прав. 289, 290
 супстанца, обл. прав., знач. и уп. 141,
 142
 супстанција, обл. прав. 142
 Суфикси
 -ав 282
 -ад 241
 -ак 126, 229, 231, 237
 -(а)к 178
 -ан 179
 -ана 245
 -анац/-анка 180
 -анин/-анка 180
 -анце 236
 -ар 178, 257
 -ац 5, 6, 9, 126, 229, 231, 237, 256
 -ац/-ка 180
 -ашче 236
 -(d)lo 202
 -еж 255, 260
 -ек 229
 -енца, 141
 -енце 236
 -енција 141
 -ес 229
 -изм, рус. 201
 -izm, поль. 201
 -izować, поль. 201
 -іје 202
 -ик 178, 246
 -ік 126
 -ика 235
 -ист, рус. 201
 -ist, чеш. 201
 -ист(а) 201
 -ista, поль. и чеш. 201
 -іstvo 202

-ић в. -чић
 -ићи 241
 -ица 119, 179, 231, 235
 -иџ (= -ик) 245
 -ице (= -иџе) 245
 -иџе (= -иџе) 245
 -иџ 229
 -ичак 231
 -иче 246
 -иште 202
 -ишти (-чишти) 228
 -к 229
 -ка 229
 -ко 229
 -ло 203, 204
 -љав 178
 -ок 127
 -ост 18, 198, 210
 -џк 126
 -hane, перс. и тур. 245
 -ц 229
 -ца 229
 -це 236
 -ча 228, 246
 -чад 241, 242
 -че 228—246
 -че = -џ 228
 -че (-иче) 240
 -џе (-џа) 229
 -џе = -џе 245
 -џе, перс. 246
 -џек 229
 -чић 228—246
 -чићи 241, 242
 -чица 231, 235
 -ј 114
 -јя 114
 -ъкъ 126
 -ъкъ 126

сценарио/сценарија, род и пром. 207
 scenario/scenariji, род и пром. 204

Т

табула, знач. 65
 тавлија, етим. и знач. 64, 65
 тавчићи (: тавче), дем. обл. мн. 241
 тако да 123
 тако ми моје среће, п. знач. 134
 такси/таксија, род и пром. 206
 [талац] -таоца, обл. фонет. 5
 Талијанче, дем. хип. 239
 талиге, наст. 264
 tãn trimir, аром. изр. знач. 63
 Тангањика, прав. обл. 181
 Тангањиканац, прав. обл. 181
 тангањикански, дубл. 181

Тангањичанин, дубл. 181
 тангањички, прав. обл. 181
 тањирџи, дем. знач. 240
 тањирче, дем. и знач. 238, 240
 тачка, правоп. терм. 189, 190
 твар, уп. 141
 твоје ти младости, п. знач. 135
 теле/телад, супл. 211
 телећи, фонет. 113
 telić, дем. 230
 тело, уп. 140, 141
 тепсичићи (: тепсиче), дем. обл. мн. 241
 Тинче, пост. 235
 Тита Дорчића, обл. 125
 титрица 240
 тише, акц. дубл. 151
 [ткалац] -ткалаца-ткалу, обл. фонет. 5, 7
 тварац, дем. знач. 240
 товарић, дем. знач. 240
 товарче, дем. и знач. 240, 242
 товарчић, дем. дубл. 242
 Того, прав. обл. 181
 Тогоанац, прав. обл. 181
 тогоански, прав. обл. 181
 Тоголанђанин, неправ. обл. 180
 Годорова недеља 62
 Годорова субота 62
 Годорче, пост. 235
 тојакче, дем. и хип. 234
 Токио, род 208, прав. правоп. 292
 Токијо, неправ. правоп. 292
 Тонче, пост. 235
 тоњах, наст. 133
 топал, обл. фонет. 2
 топао, обл. фонет. 2
 топић, дем. и знач. 234, 240
 топче, дем. и знач. 234, 240
 торбе, макед. 246
 торбиче, макед. дем. 246
 торзо/торза, род и пром. 204, 207
 торпедо/торпеда, род и пром. 199, 204, 207
 точка, правоп. терм. непр. 189, 190
 трести, обл. 134
 трећи пут, обл. 284
 три, пром. 132, 144
 трију, обл. 132, 144
 трима, обл. у пром. 132
 тримирити, знач. 60, 63
 трио/трија, род и пром. 207
 tškēti < трк, фонет. 113
 трнокоп, обл. и знач. 10, 11, 13—17
 трну, акц. у пром. 120
 трнути-трнем, акц. у пром. 120
 трње, фонет. 128
 трогоче, пост. 240

троудити, знач. 62, 63
трчати, фонет. 113
Тудор 62
тудоричити, знач. и пост. 62
тужба, обл. у пром. 134
тужакало, род 203
тужба, обл. 134
Тунижанин, неправ. обл. 189
Тунис, прав. обл. 181
туниски, прав. обл. 181
Тунишанин, прав. обл. 181
тунишки, неправ. обл. 180

Ђ

ђебе, род 198
ђевапче, дем. знач. 240
ђевапчићи, дем. обл. мн. 242
ђесаром (< цѣсарь), морф. 258
ђилимче, дем. и знач. 234, 240
ђилимчићи, дем. обл. мн. 242
ђорче, пост. 236
ђуре, дем. и хип. 232
ђурче, дем. и хип. 232
ђурићи, дем. обл. мн. 241
ђуфте, род 198

У

у кухињу, акц. у пром. 118
у онем сокаку, морф. 83
Убанга Шари, прав. обл. 181
убојица, род 193, 197, 199
убрушчић, дем. 244
Уганда, прав. обл. 181
угандски, прав. обл. 181
Уганђанин, прав. обл. 181
уганђански, дубл. 181
уганути, знач. 163
угљенчић, дем. 244
Угричић, дем. и знач. 243
ударцем, морф. 255
удити, знач. 62
узајамност, род 198
Уједињена Арапска Република, прав. обл. 181
уморно дете, акц. 118
унесвери, фонет. 83
унијаче, дем. знач. 239
унучад 241
унуче, дем. и хип. 229, 232
униџић, дем. 230
унучићи, дем. и хип. 232, 241
упрољетити, знач. 179
усањати, знач. 179
уселење, обл. непр. 18
усељен, обл. 18

[усталац] -усталца -усталцу, обл. фонет. 5, 7
[усталац] -уствоца, обл. фонет. 5
учапати, знач. и етим. 163

— Ф

факат-факта, род 199
фењерче, дем. и знач. 240, 244
фењерчић, дем. и знач. 240, 244
фијаско/фијаска, род и пром. 207
Филимонче, пост. 235
финале/фивала, род и пром. 207
Fiorenze, тал. 142
Firenze, тал. 142
Фиренца, уп. и етим. 142
флаша, акц. 118
Florenz, нем. 142
Florentia, лат. 142
Florence, фр. 142
Флоренција, етим. 142
foto/foti, род и пром. 204
Францужани, неправ. обл. 180
Францужче, дем. хип. 239
фрижидер 205
фруктоза, уп. 140
fructosa, фр. 140

Х

Хајдук Станка, обл. 125
хајдучица < хајдук, акц. 119
harpáginis genus 11
hack, енгл. знач. 16
Hacke, нем. знач. 14
Hackebeil, нем. знач. 15
Haue, нем. знач. 14, 15
Херцеговче, дем. знач. 239
Herzhacke, нем. знач. 14
хљепчић, дем. 234, 236, 244
хљепчић, дем. 234
hoe, енгл. знач. 16
houau, фр. знач. 15
houe, фр. знач. 15
храброст, род 206
cadentia, лат. 141

Ц

цапа 10
цапка, рус. знач. 16, 17
цапун, обл. и знач. 10, 11, 13
cásturá, румун. 245
cásturicé, румун. дем. 245
цедуљче, дем. 238
Централна Афричка Федерација, прав. обл. 181

ciganča, словач. дем. 229
 Циганчад, дем. и обл. 241, 242
 Циганче, дем. 229, 239, 241
 Циганчићи, дем. обл. мн. 241, 242
 цијел, обл. фонет. 2
 Цинцарче, дем. знач. 239
 цио, обл. фонет. 2
 corps, фр. 140
 corps purs, фр. уп. 141
 corps simples, фр. уп. 140
 Црногорчад, дем. обл. 242
 Црногорче, дем. знач. 239, 243
 Црногорчић, дем. знач. 243
 Црногорчић, през. пост. 235
 црнојче, пост. и знач. 240
 carelice, аром. 245

Ч

чавче, дем. и хип. 232
 Чавчић, през. пост. 235
 чавчић, дем. и хип. 232
 чавчићи, дем. обл. мн. 241
 Чад, прав. обл. 181
 Чаданац, прав. обл. 181
 чадански, дубл. 181
 чадски, прав. обл. 181
 Чајниче, пост. 236
 чакља, обл. и знач. 10, 11, 13, 14
 чамцем, морф. 255
 чамчић, дем. 244
 častură, румун. 245
 части ми моје, п. знач. 135
 чаше, обл. и знач. 163, 164
 чемером (< чемерь-чемерьмь), морф. 258
 Черкешчићи, дем. обл. мн. 241
 четврти и пети пут, 284
 четири студента, обл. 183
 Чехче, дем. знач. 238, 239
 чешће, акц. дубл. 150
 Чивуче, дем. и знач. 238, 239
 чил, обл. фонет. 2
 чиниче, дем. и хип. 235
 чио, обл. фонет. 2
 чирачићи (: чираче), дем. обл. мн. 241
 читалац, обл. пост. 133
 читамо, акц. дубл. 121
 читате, акц. дубл. 121
 čobanić, дем. 230
 чобанчад, дем. обл. 241
 чобанче, дем. хип. и знач. 233, 239, 243
 чобанчић, дем. и знач. 239, 243
 човек/људи, супл. 210
 човек високог раста, п. знач. 134

човечније, акц. прид. и прил. дубл. 153
 чокањче, пост. и знач. 240
 Чортановци 239
 чортанче, дем. знач. 239
 чудније, акц. дубл. дијал. 152

Ц

цачић, дем. и хип. 234
 цепче, дем. и хип. 234

Ш

шаптати-шаптим, дијал. обл. 276
 Шапчанче, дем. хип. 239
 шаранче, дем. знач. 239
 Швајцарче, дем. и хип. 238, 239
 швалерче, дем. знач. 239
 Швапчад, дем. обл. мн. 242
 Швапче, дем. и знач. 238, 239
 Швапчићи, дем. обл. мн. 242
 шегрче, дем. и хип. 233, 239
 шестоперцем, морф. 255
 шеширина, уп. 177
 шеширче, дем. знач. 240
 шиљте, род 203
 шимпанзо/шимпанза, род и пром. 207
 шкатула, знач. 164
 школа 3
 школски, обл. фонет. 3
 Шокчад, дем. обл. мн. 242
 Шокче, дем. знач. 239
 Шокчићи, дем. обл. мн. 242
 Шпањолче, дем. и хип. 238, 239
 штампати, акц. 118
 што, уп. 167—170
 што год, знач. и правоп. 289
 штогод, знач. и правоп. 289
 штапић, дем. и хип. 234
 штапче, дем. и хип. 234
 штулавче, дем. и хип. 236
 Шћепана Малог, обл. 125
 Шумадинче, дем. знач. 239
 шункашче, дем. знач. 239

S (= дз)

Свонара, фонет. 83
 Своно, фонет. 83
 Сјад, фонет. 83
 Сора, фонет. 83

Ѣ

Ѣ, фонет. 111

З. Г. С. — О. Р.

НАШ ЈЕЗИК излази једанпут у два месеца у свескама од 4 до 6 табака; њих свезака чине једну књигу. Јула и августа часопис не излази. Годишња претплата износи 500 дин.; цена поједином броју је 100 дин. Претплату слајти Институту за српскохрватски језик Српске академије наука и уметности, Београд, Кнез-Михаилова 35/I, на текући рачун број 101-14-2-947. Рукописе слајти Уређивачком одбору или др Бериславу Николићу, секретару Одбора, Институту за српскохрватски језик Српске академије наука и уметности, Београд, Кнез-Михаилова 35/I. — Рукописи се не враћају.
